

Institut za filozofiju i
društvenu teoriju

R 6

JELKA IMŠIROVIĆ

**OD STALJINIZMA DO
SAMOUPRAVNOG
NACIONALIZMA**

CENTAR ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU

BEOGRAD 1991.

150,00

FILOZOFIJA I DRUŠTVO

knjiga 10

Naučno veće

Dušan Breznik, Nikola Čobeljić
Zagorka Golubović, Andrija Krešić
Mihailo Marković, Dragoljub Mićunović,
Nebojša Popov, Svetozar Stojanović
Ljubomir Tadić, Miladin Životić

Urednik

Božidar Jakšić

R6

Univerzitet u Beogradu/ Institut društvenih nauka
Centar za filozofiju i društvenu teoriju

JELKA IMŠIROVIĆ
**OD STALJINIZMA DO
SAMOUPRAVNOG
NACIONALIZMA**

*Prilog kritici socijalizma u kongresnim dokumentima KPI/SKJ
- od V -XI kongresa*

IN MEMORIAM
Voljenom ocu, VULETIĆ DRAGI

BIBLIOTEKA
INSTITUTA ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU TEORIJU

Inv. br. 6

BEOGRAD 1991.

Ova studija je realizovana kao posebna tema na projektu "Uporedna istraživanja različitih koncepcija socijalizma"-
rukovodioci: prof. Zagorka Golubović i prof. Svetozar
Stojanović - Centra za filozofiju i društvenu teoriju (IDN), u
periodu 1981-1985.

Jelka Kljajić Imširović: Od Staljinizma do samoupravnog
nacionalizma - Recezenti: dr Sreten Vujović, dr Đuro
Kovačević - Izdavač: Univerzitet u Beogradu/ Institut
društvenih nauka/ Centar za filozofiju i društvenu teoriju,
11000 Beograd, Narodnog Fronta 45- Oprema i kompjuterski
slog Zoran Obrenović - Tiraž 500 primeraka (prvo izdanje) -
Stamparija Instituta društvenih nauka, septembra 1991.

S a d r ž a j:

UVOD: CILJ, IZVORI I METOD ISTRAŽIVANJA	7
I STALJINIZAM - JEDINI MOGUĆI SOCIJALIZAM (V KONGRES KPJ)	13
I Shvatanje ideje i prakse socijalizma u svetu	13
II Shvatanje jugoslovenskog socijalističkog društva	19
II ISTINSKI SOCIJALIZAM MOGUĆ SAMO KAO ANTISTALJINIZAM (VI KONGRES KPJ/SKJ, 1952)	51
I. Shvatanje ideje i prakse socijalizma u svetu	51
II. Shvatanje jugoslovenskog društva kao istinskog socijalizma	57
III PLURALIZAM PUTEVA I OBLIKA SOCIJALISTIČKOG RAZVITKA (VII KONGRES)	99
I. Shvatanje ideje i prakse socijalizma u svetu	99
II. Shvatanje jugoslovenskog socijalizma:	108
III. Shvatanje odnosa između koncepcije i stvarnosti jugoslovenskog društva	135
IV JUGOSLOVENSKI SOCIJALIZAM - SAMOUPRAVNI SOCIJALIZAM (VIII-XI KONGRES)	149
I. Shvatanje samoupravnog socijalizma kao društvenog sistema utemeljenog na jačanju samostalnosti republika i pokrajina	150
II. Ustavna koncepcija samoupravnog socijalizma	182
III. Shvatanje odnosa između koncepcije i stvarnosti jugoslovenskog društva	206
ZAKLJUČAK	225
PET GODINA KASNIJE	255

UVOD: CILJ, IZVORI I METOD ISTRAŽIVANJA

Predmet ove studije su shvatanja socijalizma jugoslovenske Partije/KPJ/SKJ/ na sedam posleratnih kongresa, od V-XI, održanih u razdoblju od 30 godina (1948-1978). Cilj istraživanja je bio da se, na osnovu kongresnih materijala kao istraživačke građe, izvrši rekonstrukcija i kritička analiza vladajućih partijskih shvatanja socijalizma u posleratnom periodu: osnovnih sadržaja, oblika, kontinuiteta i diskontinuiteta. Značaj istraživanja oficijelne partijske svesti o socijalizmu nije potrebno posebno obrazlagati. KPJ/SKJ je vladajuća partija - sem u nekoliko posleratnih godina i jedina - čija su shvatanja socijalizma i na njima utemeljena politika imali odlučujući uticaj na konstituisanje i razvoj posleratnog društvenog sistema u zemlji.

Kongresni materijali su važan, pa i nezaobilazan izvor u istraživanju vladajućih partijskih shvatanja socijalizma. Sa stanovišta, u ovom radu postavljenog, cilja istraživanja oni su i pogodniji izvor nego drugi posebni relevantni izvori. Po autorovom mišljenju, najbolja i najcelishodnija bi bila kombinacija različitih izvora, u kojoj bi kongresna građa bila polazište i okosnica istraživanja. Kongresi kao najmasovniji partijski skupovi, sa manifestacionim, propagandno-mobilizatorskim i, naročito, legitimacionim funkcijama obavezivali su partijsko rukovodstvo da na njima iznese svoje stavove, poglede i ocene o svim važnijim pitanjima izgradnje socijalizma u jugoslovenskom društvu, kao i svoja shvatanja o socijalizmu u svetu. Sem u ovoj tematskoj širini, vrednost kongresne građe je i u tome što omogućava najpotpuniji uvid u unutarpartijske odnose (normativne, stvarne, partijsku psihologiju). Saznanja o njima, i kada nisu neposredni sastavni deo vladajućih pogleda na socijalizam, značajna su kao faktor njihovog razumevanja i objašnjavanja. Osnovna ograničenja

kongresnih materijala sastoje se u tome što na osnovu njih nije moguće na naučno zadovoljavajući način rekonstruisati formativnu fazu oficijelnih shvatanja socijalizma i neke važne komponente pojedinih stanovišta koja su iz tih shvatanja potisnuta kao suprotna socijalizmu. Kada u vreme kongresa postoje značajnije razlike u shvatanju nekih ključnih pitanja unutar rukovodstva, one se na njima izražavaju u manje ili više mimikrijskoj formi (VI, VIII i IX kongres). A kada su oficijelne "slike" socijalizma jedinstvene - a to je credo i ideal jugoslovenske partije - kritika shvatanja koja su *bila* u sastavu vladajuće ideologije je izuzetno oštra, ali po pravilu uopštena. Neke ideje o socijalizmu, pravi razlozi opredeljivanja za jednu soluciju i istinski stavovi partijskog rukovodstva o pojedinim značajnim društvenim događajima i procesima i ne dospevaju do partijskih kongresa. Obe ove objektivne ograničenosti kongresne građe inače tesno povezane i isprepletene, proizlaze iz karaktera kongresa kao organa koji samo formalno (statutarno), a ne i stvarno, odlučuju i njihove monološke strukture. Značajna pitanja teorije i prakse socijalizma nisu pokretana, niti dijaloški razmatrana, niti se o njima stvarno odlučivalo na kongresima, već unutar užeg i najužeg partijskog rukovodstva. Najbolji izvor za pručavanje tih aspekata ili segmenata oficijelne svesti o socijalizmu su materijali sa sednica partijskog rukovodstva (ako su dostupni), govori i članci partijskih vođa i drugih istaknutih funkcionera ("pobednika" i "gubitnika"). U jednom temeljnijem i sistematičnijem istraživanju trebalo bi, svakako, i neke ključne i trajnije partijske stavove o socijalizmu proučavati i kroz radove partijskih teoretičara (posebno Kardelja), a njihova preciznija značenja utvrđivati analizom odgovarajućih stavova u ustavima i, naročito, zakonima. U ovom radu korišćeni su, sem kongresnih materijala, i neki drugi partijski izvori (referati ili beleške sa pojedinih plenuma), ali ne na dovoljno sistematičan način. U analizi shvatanja socijalizma na X i XI kongresu delimično je korišćen i Ustav iz 1974., ali ne zato što je to bilo u planu istraživanja, već stoga što se u dokumentima i drugim materijalima tih kongresa eksplicitno pozivalo na Ustav i što su razmatranja o socijalizmu u njima bila neodređenija nego na prethodnim kongresima. Uopštenost u iznošenju načelnih stavova, koja je karakteristična za kongrese, ali ne samo za te

izvore, nastojala sam da prevladam njihovim povezivanjem sa konkretnijim partijskim razmatranjima o pojedinim društvenim zbivanjima, pojavama i sl. Jer, često upravo takva razmatranja osvetljavaju osnovna značenja principijelnih stavova bolje i od konkretizacija u ustavnim i zakonskim odredbama.

Osnovni istraživački postupak u ovom radu bila je analiza sadržaja dokumenata i drugih materijala partijskih kongresa. Imajući u vidu da sama tema obavezuje na globalan i istovremeno analitički pristup istraživačkoj građi, metod analize sadržaja imao je razvijen pojmovno-hipotetički aparat za praćenje svih bitnih komponenti partijskog shvatanja teorije i prakse socijalizma u svetu i, pre svega, društvene morfologije i dinamike jugoslovenskog socijalizma ili, preciznije rečeno, socijalizma u Jugoslaviji. Osnovne odrednice analize sadržaja bili su stavovi KPJ/SKJ o: suštini socijalizma kao novog društvenog sistema, odnosima između ekonomije, politike i kulture, ulozi plana i tržišta i njihovom odnosu, Partiji i njenoj ulozi u izgradnji socijalizma, odnosima između Partije i države, društvenoj strukturi i, posebno, položaju i ulozi radničke klase, društvenim protivrečnostima i sukobima, demokratiji u socijalizmu, samoupravljanju, nacionalnom pitanju i međunacionalnim odnosima. I u istraživanju, i u analizi i izlaganju partijskih shvatanja socijalizma objektivnost je bila rukovodeće metodološko načelo. Jedan od ključnih kriterijuma u istorijsko-tipološkom određenju razvojnih faza partijskog shvatanja socijalizma bilo je oficijelno samorazumevanje sopstvenih koncepcija. Sem toga, polazeći upravo od načela objektivnosti, različita vladajuća shvatanja uvek su izlagana u okviru onih određenja koja su u kongresnim materijalima korišćena kao suštinska. Ovom načelu bila je podređena, verovatno više nego što je potrebno, i kritička analiza vladajuće partijske svesti o socijalizmu. Kritički pristup kreće se uglavnom u okvirima unutrašnje kritike. Spoljna kritika nadovezuje se na unutrašnju tamo gde ova, po autorovom mišljenju, doseže svoje mogućnosti. Uporišta spoljne kritike su naučna saznanja o određenim pitanjima, kao i naknadna partijska saznanja ili "priznanja", i jedan koncept demokratskog socijalizma u kome je vodeća uloga bilo koje organizacije nespojiva sa socijalističkom demokratijom. Prva forma spoljne kritike primenjuje se više u vidu skice, kritičkih naznaka.

Druga je više implicitna. U izlaganju partijskih shvatanja socijalizma zadržan je isti princip koji je u istraživanju samorazumljiv: princip istorijskog redosleda. Kongresne "slike" socijalizma uglavnom su i određeni tipovi (forme) shvatanja socijalizma. Sem toga, istorijski redosled u izlaganju omogućuje sagledavanje povezanosti između partijskog shvatanja socijalizma u svetu i u Jugoslaviji (dotle dok je ta povezanost bitna - zaključno sa VII kongresom) i promena u pogledima na socijalizam u jugoslovenskom društvu i njihove istorijsko-socijalne geneze.

Vladajuća partijska shvatanja teorije i prakse socijalizma izložena su u 4 poglavlja: I - *Staljinizam - jedini mogući socijalizam* (V kongres), II - *Istinski socijalizam kao antistaljinizam* (VI kongres), III - *Pluralizam puteva i oblika socijalističkog razvitka i jugoslovenski socijalizam u Programu SKJ* (VII kongres), IV - *Jugoslovenski socijalizam - samoupravni socijalizam utemeljen na principu afirmacije nacionalne, republičke i pokrajinske samostalnosti* (VIII-XI kongres). Između osnovnih i dominantnih shvatanja jugoslovenskog socijalističkog sistema na VI kongresu i u Programu SKJ (i na VII kongresu u celini) ne postoje suštinske razlike. Shvatanju jugoslovenskog socijalizma na VI kongresu posvećen je poseban odeljak u okviru II poglavlja zbog toga što ono svojom tematikom i svojom nedovršenosti u razmatranju nekih ključnih problema predstavlja neku vrstu uvoda koji omogućava razumevanje, delom i objašnjenje, programske koncepcije jugoslovenskog socijalizma, kao i zbog tog što su u njemu bile sadržane i neke druge mogućnosti koncipiranja socijalizma u Jugoslaviji, čija se realna verovatnoća zasnivala na nedovršenosti i nestabilizovanosti nekih vladajućih stavova, i, pre svega, na kritici staljinizma kao negacije socijalizma. U okviru IV poglavlja izložene su dve koncepcije "samoupravnog socijalizma" čija je povezujuća nit afirmacija republičke, a potom i pokrajinske samostalnosti. U okviru prve zamisli socijalizma to načelo se kombnuje sa principima tržišnog privređivanja (VIII i IX kongres), a u ustavnoj koncepciji socijalizma sa reafirmacijom jačanja vodeće uloge Partije, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem i delegatskim sistemom (X i XI kongres). Sva ova više ili manje različita oficijelna partijska shvatanja socijal-

izma i, šire, sva razmišljanja jugoslovenske partije o socijalizmu, objedinjuje i determiniše apriorna teza o sopstvenoj vodećoj ili rukovodećoj ulozi u izgradnji i razvoju jugoslovenskog socijalizma. U njenoj optici, izvan njene vodeće uloge može biti samo kapitalizam, odnosno restauracija kapitalizma, ili, u dalekoj i maglovitoj budućnosti, komunizam. Otuda su i sva ta shvatanja socijalizma modaliteti istog idejno-ideološkog sistema.

Ova studija vladajućih partijskih shvatanja socijalizma objektivno /subjektivni razlozi se podrazumevaju/ može biti samo jedan prilog proučavanju i kritičkoj analizi oficijelne partijske svesti o socijalizmu i partijske samosvesti. Jer, ona se temelji uglavnom na jednoj vrsti izvora i, što je daleko važnije, ne posmatra predmet svog istraživanja, u svakom slučaju ne sistematično, u kontekstu celine društveno-istorijskog kretanja u posleratnom jugoslovenskom društvu.

I STALJINIZAM - JEDINI MOGUĆI SOCIJALIZAM (V KONGRES KPJ)

I SHVATANJE IDEJE I PRAKSE SOCIJALIZMA U SVETU: SOCIJALIZAM JE STALJINIZAM, A SOVJETSKO DRUŠTVO RAZVIJENO SOCIJALISTIČKO DRUŠTVO I TVRDJA VA SOCIJALIZMA

Peti kongres KPJ održan je u vreme otvorenih i oštrih napada SKP(b) i drugih članica Informativnog biroa na njeno rukovodstvo i politiku. Za staljinističku sovjetsku partiju iniciranje i organizovanje napada na neku drugu partiju, na stvarnu ili izmišljenu opoziciju u njoj, bilo je već uobičajeni i uhodani mehanizam obezbeđivanja i učvrćivanja njene hegemonističke uloge u međunarodnom radničkom pokretu, kao i državnih interesa SSSR-a. Pre rata je za to koristila Treću internacionalu, a posle rata Komunistički informativni biro, u čijem je stvaranju najuže jugoslovensko partijsko rukovodstvo imalo vrlo aktivnu, u neku ruku inicirajuću ulogu. U okviru ovih, po formi više ili manje internacionalnih organizacija, hegemonističke težnje su, bar za Staljinovog života, ostvarivane na dva načina: samokritikom kritikovanih partija ili unutarpartijskim rasepom uz premoć struktura koje su bile spremne da prihvate sve sovjetske zahteve. Samo u sukobu sa jugoslovenskom partijom do toga nije došlo. Njeno rukovodstvo, najpre ono uže, a ubrzo i Centralni komitet, odlučilo se za neprihvatanje samokritike i za onemogućavanje, tačnije, držanje pod strogom kontrolom mogućeg konflikta unutar partijsko-državnog rukovodstva. U prvom strogo poverljivom pismu upućenom CK SKP(b) optužbe protiv KPJ - stereotipne po

svom sadržaju: revizionizam, nacionalizam, antisovjetizam - odbačane su kao netačne. Pošto je uskoro postalo jasno da se spor ne može razrešiti bez prihvatanja sovjetskih ultimatum, jugoslovensko partijsko vodjstvo obelodanilo je sukob, svoj stav prema njemu i zakazalo partijski kongres. Istovremeno, započela su i prva hapšenja. Već pre kongresa uhapšena su dva visoka partijska i državna funkcionera, Sreten Žujović i Andrija Hebrang. Time je rukovodstvo Partije jasno stavilo do znanja da je u Jugoslaviji prosovjetsko i informbirovsko stanovište u vezi sa aktualnim međupartijskim konfliktom moguće samo kao nelegalan, antidržavni akt. Na Petom kongresu data je apsolutna i bezrezervna podrška partijskom vodjstvu. Ipak, ovaj međupartijski sukob, koji je po samoj logici delovanja partija na vlasti i međudržavni sukob, nije bio, i nije se ni razvio u konfrontaciju staljinizma i nekog drukčijeg viđenja i ostvarivanja socijalizma. Izjašnjavajući se protiv kritika svojih kritičara, *partijski kongres se istovremeno i isto tako plebiscitarno izjasnio i za staljinizam.*

Marksizam-lenjinizam u Staljinovoj interpretaciji i razradi bio je za sve učesnike kongresa jedina istinita teorija o prirodi, ljudskom društvu i istoriji. Staljin je smatran četvrtim klasikom, neprikosnovenim tumačem i nastavljačem Marksa, Engelsa i Lenjina. Sva druga shvatanja tretirana su ili kao buržoaska, ili kao revizionistička, u svakom slučaju lažna. Svako poimanje socijalizma, mimo ili nasuprot Staljinovih "opštih zakonitosti razvitka socijalizma", bilo je za jugoslovenske komuniste revizionizam, a svaki revizionizam bio je istoznačan sa neprijateljskim osporavanjem ideje socijalizma.¹ Milovan Djilas, član najužeg partijskog rukovodstva, upozorio je jugoslovenske komuniste da bi u Partiji i u našem društvu mogle da se pojave - zbog neopravdanih napada CK SKP(b) - izvesne revizionističke tendencije u obliku *sumnji u klasike marksizma-lenjinizma ili potcenjivanja savremene te-*

---

¹ Takvi i slični tonovi u kongresnim materijalima su isuviše brojni da bi se mogli navoditi posebno. Ilustracije radi, videti sažetu ocenu revizionizma (socijaldemokratizma, trockizma...) kao *agenture klasnog neprijatelja u radničkom pokretu* u Programu KPJ usvojenom na V kongresu (str. 875. - navod prema V Kongres KPJ, stenografske beleške, Kultura, Beograd 1949).

orijske misli u SSSR-u. Njegove reči da svaku takvu pojavu treba "u samom početku, teoretski i politički likvidirati", najjasnije izražavaju *staljinsku idejnost shvatanja socijalizma* jugoslovenske Partije u vreme kongresa.² Artikulacija drukčijih zamisli socijalizma tada ne samo da nije postojala, nego nije ni smela da postoji, barem ne kao legalna javna misao.

Praksa staljinizma, po mišljenju učesnika Petog kongresa, bila je, i jeste, najbolji dokaz istinitosti i progresivnosti koncepcije socijalizma Staljinovog marksizma-lenjinizma. U praksi sovjetske partije i sovjetskog društva ona je najpotpunije pokazala, po Kardeljevim rečima, "svoja preimućstva nad bankrotiranom društvenom naukom kapitalističkog sveta."³ Njena pravilna primena, isticalo se na kongresu bezbroj puta i u bezbroj varijanti, učinila je Sovjetski Savez najnaprednijom zemljom u svetu, zaštitnikom svih malih i potlačenih naroda, društvom slobode, pravde, nacionalne ravnopravnosti i napretka, *društvom već razvijenog socijalizma, na putu ka komunizmu.*⁴ U kongresnim materijalima ne postoji ni jedan jedini stav neslaganja, ni rezervisanosti, sa Staljinovom unutrašnjom ili spoljnom politikom. Opravdavani su unutarpartijski obračuni u SSSR-u, uključujući i čistke, obračuni u Kominterni, sklapanje ugovora sa fašističkom Nemačkom, sovjetsko-finski rat. *Svaku kritiku* "prve zemlje socijalizma" jugoslovenski komunisti su smatrali lažnom i reakcionarnom, izmišljotinom i klevetom koju širi buržoazija i njeni "trockistički agenti i provokatori".⁵ Ovakav odnos

---

²M. Djilas, *Izveštaj o agitaciono-propagandnom ratu*, str. 222-223. Ovaj deo Djilasovog izlaganja bio je praopraćen burnim aplauzom delegata Kongresa.

³E. Kardelj, str. 547.

⁴Takvi stavovi o SSSR-u su brojni. Primera radi, videti izjave J. Broza (str. 45); M. Djilasa (str. 223); B. Neškovića (str. 349); K. Mrazovića-Gašpara (str. 366); M. Pijade (str. 822).

⁵Po opravdanju sovjetske društvene stvarnosti i Staljinove politike, kao i odbacivanju svih kritika sovjetskog staljinizma kao lažnih, naročito se ističu izlaganja M. Djilasa (str. 193, 198-199) i Veljka Mićunovića (376-380). Po staljinosti leksike, Mićunović nadmašuje Djilasa. Za njega, kriuke sovjetskog Saveza nisu prosto buržoaske laži, nego su *lavež* trockista i provokatora (str. 380).

bezrezervne odanosti Sovjetskom Savezu, Staljinovom učenju i staljinističkom sistemu najvidljivije se manifestovao na Petom kongresu u čestim, dugotrajnim i oduševljenim ovacijama Titu i Staljinu, jugoslovenskoj i sovjetskoj partiji, u egzaltiranim zaklinjanjima u ljubav i odanost Staljinu i SSSR-u, u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.⁶

Jugoslovenski komunisti bili su duboko i iskreno uvereni da je njihova partija postigla najveće moguće uspehe u doslednoj, pravilnoj i stvaralačkoj primeni marksizma-lenjinizma, kako u organizaciji i delovanju partije pre i u toku rata, tako i u posleratnoj izgradnji socijalističkog društva, da se ona po tome nalazi na *drugom mestu*, odmah iza SKP(b) i Sovjetskog Saveza, a *znatno ispred* drugih komunističkih partija i narodnih demokratija. Zbog toga su im kritike upućene od strane sovjetskog partijskog vrha izgledale kao *neshvatljive*, ili kao "rezultat strašne zablude."⁷ Ali ne i kritike drugih članica Informacionog biroa. Odbacivanje kritika tih partija bilo je praćeno kritikom njihove prakse, sa stanovišta opšteprihvaćenih principa Staljinovog marksizma-lenjinizma. U okviru ovog utemeljenja kritike, na raskoraku između teorije i prakse, najčešći prigovor je bio da se partije Kominforma, nijedna sem jugoslovenske, nisu odazvale Staljinovom pozivu na organizovanje oružanog ustanka u svojim zemljama, da ni kasnije, u toku rata, nisu imale većeg uspeha u tome, a posebno ne u preusmeravanju antifašističke borbe u antiimperijalističku. Taj prigovor odnosio se na komunističke partije narodnih demokratija, a ponajviše na Madjarsku, rumunsku i bugarsku. Klevetama protiv jugoslovenske Partije i manifestovanjem, na rečima, vernosti Staljinu i Sovjetskom Savezu, one nastoje, isticano je na kongresu, da *prikriju* svoju sopstvenu neaktivnost ili nedovoljnu aktivnost u toku rata i brojne nedostatke, sla-

---

⁶ Oduševljena klicanja Titu i Staljinu pratila su rad Kongresa od početka do kraja. U vezi s tim, uporediti npr. strane: 5, 119, 163, 230, 248, 388, ..., 866. Patetične izjave ljubavi prema Staljinu i SSSR-u mnogobrojne su. Ipak, po egzaltiranoj zanesenosti, koja ne oseća potrebu za posebnim nabranjanjem prednosti i za raščlanjavanjem "buržoaskih laži" ističu se izjave u diskusijama: B. Jovanovića (str. 302); Cvjetina Mijatovića (413); Blagoja Neškovića (416); Djure Pucara (443)...

⁷ Vidi: J. Broz (str. 114), Dj. Pucar (443); Stefan Mitrović (483).

bosti i greške u posleratnoj socijalističkoj izgradnji, koje su time nužno bile uslovljene.⁸ Kritika poratne izgradnje socijalizma u narodnim demokratijama uglavnom je ostajala u ravni ovakvih, uopštenih, ocena. Nešto konkretniji je bio Boris Kidrič: on je istakao da su u tim društvima tek posle oslobodjenja mogli *da započnu* oni revolucionarni procesi - nacionalizacija, izgradnja narodne vlasti, stvaranje novog državnog aparata - koji su u Jugoslaviji bili već završeni u toku ili neposredno posle rata. I dalje, da su u njima samim tim daleko snažnija socijalna i politička uporišta klasnog neprijatelja: industrijalci, trgovci, kulaci, koalicije u narodnom frontu.⁹ Miha Marinko, u svojim, inače uopštenim, opservacijama o posleratnom razvitku narodnih demokratija, naveo je i jedan sasvim konkretan nedostatak, koji Kidrič nije posebno apostrofirao. To je naime, zaostajanje, u poredjenju sa SSSR-om i Jugoslavijom, u "borbi protiv neprijatelja narodne revolucije".¹⁰

Različit odnos jugoslovenskih komunista prema Sovjetskom Savezu i drugim kritičarima ispoljio se i u različitom sagledavanju mogućnosti izgladjivanja sukoba. Oni su želeli prevazilaženje konflikta sa svim svojim kominformovskim kritičarima, kao i dalje članstvo KPJ u Informacionom birou, ali su smatrali, osnovano, da bi normalizovanje odnosa sa sovjetskom partijom automatski povlačilo za sobom i normalivanje odnosa sa drugim članicama Kominforma. Nešto zbog potcenjivanja ovih satelitskih

---

⁸ U vezi s tim uporediti izlaganja: J. Broza (116-117); M. Djilasa (227); I. Gošnjaka (282, 295); Koče Popovića (346); K. Mrazovića-Gašpara (368); C. Mijatovića (413), S. Mitrovića (484-489); E. Kardelja (555); M. Pijade (811-813). - M. Pijade je u tom pogledu bio najdirektniji: izjednačavanjem oslobodjenja tih zemalja (Madjarske, Bugarske i Rumunije) želi se sakriti "sve što je u našoj zemlji oslobodjeno i stvoreno do susreta naše i Crvene armije na Dunavu". Veljko Mićunović otišao je korak dalje u odnosu na ostale učesnike Kongresa koji su govorili o klevetničkoj kampanji partija narodne demokratije, izjavivši da se ove pri tome služe, i moraju da služe, *trockističkim metodama* i da im, i zbog toga treba odgovoriti onako kako je Staljin odgovorio opoziciji Trockog, Zinovjeva i Buharina (str. 379-380).

⁹ B. Kidrič, str. 605-606.

¹⁰ Miha Marinko, str. 314.

kritičara, a nešto zbog poimanja realnog odnosa snaga, na Petom kongresu je donesena odluka da CK KPJ "treba da učini sve što je moguće da se likvidiraju razmimoilaženja s CK SKP(b) i da nastoji da se CK SKP(b) pruže na licu mesta sve-mogućnosoti da se uveri u netačnost svojih optužbi."¹¹ Jugoslovenski partijski vodji bili su sasvim svesni da sovjetski partijsko-državni vrh može i da ne pokaže spremnost da se "na licu mesta" uverava u osnovanost ili neosnovanost svojih kritika, ali su ostali kategorični u stavu da će KPJ "svojom nepokolebljivošću i jedinstvom, svojom nepokolebljivom ver-nošću nauci Marksa-Engelsa-Lenjina i Staljina *na djelu* dokazati da ona nije skrenula sa puta te nauke."¹² Moša Pijade je izjavio da će Jugoslavija, čak i pod, po njegovom mišljenju, apsurdnom pretpostavkom uskraćivanja podrške Sovjetskog Saveza i narodnih demokratija, uspeti da izgradi socijalizam na principima Staljinovog marksizma-lenjinizma i da će svojim kritičarima odgovoriti istim onim rečima koje je Staljin uputio Zinovjevu 1925. godine, kada je formulisao tezu o izgradnji socijalizma u jednoj zemlji.¹³

---

¹¹ *Rezolucija o odnosu KPJ prema Informirou*, str. 844-846. Navedeni citat na str. 845. Gotovo identična formulacija nalazi se u referatu J. Broza (118).

¹² To su završne reči u referatu J. Broza (str. 119). Slično i. M. Djilas (226-227); E. Kardelj (589); B. Kidrič (661).

¹³ Moša Pijade, str. 821.

II SHVATANJE JUGOSLOVENSKOG SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA: STALJINIZAM U KONKRETNIM USLOVIMA

1. Osnovna obeležja socijalizma kao staljinizma u jugoslovenskim uslovima

Jugoslovenski komunisti su na Petom kongresu kategorički tvrdili da između sovjetskog i jugoslovenskog društva ne postoje nikakve suštinske razlike, sem u stepenu razvijenosti socijalističkih odnosa, i to dokazivali time što u oba društva podjednako važe, tj. društveni razvitak determinišu, iste "opšte zakonitosti razvitka socijalizma". U domen takvih "zakonitosti" uključivali su: ukidanje privatne svojine u formi državne i zadružne svojine, centralističko-plansku organizaciju privrede, brzi privredni rast, pre svega teške industrije, kao osnovno merilo društvenog napretka, jačanje države kao diktature proletarijata, zaoštavanje klasne borbe, rukovodeću i upravljačku ulogu Partije u celokupnom ekonomskom, političkom i kulturnom životu.¹ Specifični jugoslovenski društveni i istorijski uslovi, čak i po mišljenju najsamosvesnijih i teorijski najobrazovanijih jugoslovenskih partijskih vođa, Kidriča i Kardelja, koji su o specifičnostima najviše govorili i analizirali ih, mogli su da utiču i uticali su *samo na neposredne puteve, neposredne forme i tempo realizacije tih univerzalnih sadržaja socijalizma*.²

Da bi obrazložili samu ideju neophodnosti teorijskog i praktičnog razmatranja specifičnih unutrašnjih i spoljnih uslova, koji se izražavaju u specifičnim neposrednim putevima i formama, i Kidrič i Kardelj pozivali su se na Staljinov autoritet i autoritet sovjetskog iskustva, na Staljinovu kritiku me-

---

¹ Sva ta obeležja socijalizma najsistematičnije su navedena u *Program KPJ*, str. 878-880. Tezu da te "opšte zakonitosti" određuju sve bitne sadržaje i ciljeve socijalističkog razvitka najeksplicitnije i najjasnije formulisao je Boris Kidrič (593).

² Videti B. Kidrič, str. 592; Kardelj je u načelnoj formulaciji nešto obazriviji od Kidriča, pa govori samo o "ovoj ili onoj specifičnoj formi u primenjivanju tih principa" (str. 554).

haničkog i dogmatskog pristupa marksizmu i lenjinizmu i njegova objašnjenja preduzimanja određenih mera sovjetske politike u tačno određenom momentu, a ne nekom ranijem ili kasnijem. U svojim analizama oni su navodili *tri specifična, istorijski nova uslova u okviru kojih se odvijala jugoslovenska narodna revolucija*: prvo, razvijanje narodne revolucije u okviru narodno-oslobodilačkog rata u kome je domaća buržoazija saradivala sa okupatorom; drugo, odvijanje revolucije i izgradnja socijalizma u vreme kada je već skoro trideset godina postojao Sovjetski Savez i kada se, zahvaljujući njemu, socijalizam počeo graditi i u drugim zemljama, narodnim demokratijama; treće, kontinuirani savez jugoslovenskog srednjeg seljaštva sa radničkom klasom i njenom avangardom u toku narodnooslobodilačkog rata. Sva tri uslova, naglašavali su Kidrič i Kardelj, delovali su u pravcu *olakšavanja* izgradnje socijalizma u Jugoslaviji. Povoljniji uslovi nego što su bili u SSSR-u za vreme i neposredno posle Oktobarske revolucije, zahtevali su takve neposredne puteve i forme u kojima se i kroz koje se svi univerzalni i neprikosnoveni sadržaji socijalizma, sem kolektivizacije na selu, uvode i ostvaruju *bržim tempom*. Izdajničko ponašanje domaće buržoazije u ratu omogućilo je da prvi socijalni temelji nove narodne privrede nastanu ne na bazi nacionalizacije, kao u Sovjetskom Savezu, nego konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja. Pošto takva buržoazija nije mogla da stekne trajniju i masovniju podršku u bilo kom socijalnom sloju, a posle oslobodjenja, zaslugom SSSR-a, nije bilo moguće ni potpuno imperijalističko okruženje, ni oružana intervencija imperijalističkih država, izgradnja socijalizma u Jugoslaviji nije morala, ni smela, krenuti putem ratnog komunizma i NEP-a, sa njegovim, tada nužnim, koncesijama stranom kapitalu, nego putem *brže* obnove zemlje, *brže* nacionalizacije industrije i trgovine i *bržeg* uvodjenja planske privrede.³ Podrška srednjeg seljaštva novoj

---

³ Uporediti: B. Kidrič (593, 594), Kardelj (552-554). Iste specifičnosti uslova, puteva i formi unete su, na manje sistematičan i eksplicitan način, i u *Program KPJ* (str. 876-877). - Kidrič je ovaj stav o bržoj izgradnji socijalizma dalje raščlanio i ilustrovao numeričkim pokazateljima. Tvrdio je, u tom kontekstu, da je obnova predratnog nivoa proizvodnje u Jugoslaviji dostignuta već u *drugoj* godini posle oslobodjenja, dok je u

narodnoj vlasti u toku narodne revolucije i posle rata, zahtevala je da se u posleratnoj izgradnji socijalizma vodi računa o stavovima ovog socijalnog sloja prema svojini (privatnom zemljišnom posedu) i da se nove socijalističke forme u poljoprivredi *uvode postepeno i uz striktno poštovanje dobrovoljnosti*. I Kidrič i Kardelj pozivali su se i u vezi sa kolektivizacijom na Staljina i sovjetska iskustva. Kolektivizacija nije dovođjena ni jednog trenutka u pitanje, ne samo kao dugoročni cilj, nego ni kao realni politički zadatak. I ovde se radilo o tempu, samo sa drugim predznakom. O postupnosti i postepenosti procesa kolektivizacije na selu, govorili su oni, vodilo se računa i u Sovjetskom Savezu, gde se upravo srednje seljaštvo u toku revolucije i posle nje najviše kolebalo. I Kardelj i Kidrič, iako to nisu sasvim eksplicitno formulisali, smatrali su da će proces socijalističkog preobražaja sela u Jugoslaviji ipak morati biti laganiji, zbog specifičnog pozitivnog odnosa srednjeg seljaštva prema narodnoj vlasti, nego što je bio u Sovjetskom Savezu. Forsiranje nacionalizacije zemlje, decidirano je izjavio Kidrič, značilo bi "katastrofu za jugoslovensku revoluciju". Stav o postupnosti i dobrovoljnosti unet je i u partijski Program usvojen na Petom kongresu. Upravo od ove značajne specifičnosti "neposrednih puteva i formi ostvarenja univerzalnih zakonitosti socijalizma", koja je jedina i mogla, da se na njoj istrajalo, da donekle ublaži, pa i značajnije modifikuje realizaciju nekih staljinskih načela "socijalizma", partijsko rukovodstvo je ubrzo posle kongresa odustalo, proklamujući politiku *ubrzanе kolektivizacije*.⁴ Time je i ubrzaniја kolektivizacija pridodata specifičnostima izgradnje socijalizma u jugoslovenskom društvu koje su na kongresu formulisane: specifičnostima intenzifikacije i vremenskog sažimanja izgradnje socijalizma na staljinskim načelima.

SSSR-u to bilo moguće tek u *devetoj* godini posle revolucije, da su nacionalizacije sprovedene u znatno kraćem vremenu i da je prvi petogodišnji plan u našoj zemlji usvojen već na početku *treće* godine, dok je u SSSR-u planska organizacija privrede mogla da se započne tek u 11-oj godini posle revolucije (594-595).

⁴ O specifičnosti uvođenja socijalističkih formi na selu, videti: Kidrič (str. 598-602) Kardelj (570, 572, 573); Program KPJ (str. 879, 883).

Pozivanjem na takvu vrstu i tako shvaćene specifičnosti "neposrednih puteva i formi" jugoslovensko partijsko vodjstvo još je i moglo utemeljavati taktičku samostalnost partije i države, ali nikako posredstvom toga nije moglo da idejno-teorijski ili praktično, u iole značajnijoj meri, modifikuje staljinizam.

2. Shvatanje ekonomije, politike i kulture i njihovog odnosa: dominacija politike kao politike partije

Izgradnja socijalizma u Jugoslaviji, bez obzira na povoljne objektivne društveno-istorijske uslove, ne bi bila moguća bez "teorijski i delatno sposobne partije kakva je KPJ." Samo ona je mogla da shvati te povoljne uslove i da ih konkretnom politikom prevede u ubrzaniju izgradnju socijalističkog društva. Partija je, isticano je na kongresu nebrojeno puta, *bila, jeste i biće* jedini i stvarni inicijator, organizator i rukovodilac celokupne izgradnje socijalizma.⁵

2.1. Komunistička partija i ekonomija: ekonomija kao fundamentalna oblast izgradnje socijalizma i jedno od osnovnih sredstava ostvarenja rukovodeće uloge partije

Marksističku tezu o primatu ekonomije jugoslovenski komunisti su shvatili u smislu uspostavljanja svoje hegemonije u toj oblasti i skoro automatskog ili instrumentalnog podređivanja svih drugih društvenih odnosa promenama i napredovanju ekonomije.

Socijalistički zahtev za ukidanjem privatne svojine nad sredstvima proizvodnje i privatnog raspolaganja viškom vrednosti, kao glavnog uzroka eksploatacije čoveka od strane čoveka, bio je za partijsko vodjstvo istoznačan sa *nacionalizacijama* svih osnovnih sredstava - sem u manjem delu sitnog zanatstva i trgovine i dobrom delu poljoprivrede, ali i u njoj u perspektivi - u *formi državne i zadružne svojine i partijsko-državnog upravljanja tim sredstvima posredstvom plana.*

---

⁵ Primera radi, videti takve eksplicitne stavove u izlaganju A. Rankovića (str. 157) i u Statutu KPJ (893).

Smatralo se i tvrdilo da je time sistemski onemogućena *svaka eksploatacija*. Državni karakter svojine, kao mogući izvor eksploatacije, nije ni pomenut, štaviše, negiran je i kao hipotetička mogućnost. U najsystematičnijem i najopširnijem ekonomskom izlaganju, Kidričevom, izričito je konstatovano, uz pozivanje na Josifa Visarionoviča, da su državna preduzeća u uslovima socijalističke vlasti *već socijalistička*. Svako osporavanje toga - odbacivao je kao buharinovsko-trockistička, antisocijalistička shvatanja.⁶ Unutar državnog sektora privrede i državno-planskog organizovanja proizvodnje ne postoji višak vrednosti, kao opredmećena eksploatacija, pa time ni eksploatacija. Zakon vrednosti deluje i u socijalizmu, utoliko ukoliko postoji sitna robna proizvodnja, samo što je tu, pre svega državnom kontrolom i regulisanjem tržišta, ali i drugim državnim merama potiskivanja i ograničavanja kapitalističkih elemenata, ograničeno njegovo stihijno delovanje, pa time i mogućnosti eksploatacije čoveka. U državno regulisanoj privredi, tvrdio je dalje Kidrič, postoji samo višak rada, koji se preko planske državne akumulacije koristi za dalji razvitak proizvodnih snaga u razmerama koje su u kapitalizmu nemoguće. On, doduše, dopušta u principu, mogućnost, ne nužnost, da i u socijalizmu, zbog nedovoljne razvijenosti proizvodnih snaga i kapitalističkih uticaja, iz neznanja, pa i gluposti, dodje do nepravilne i pogrešne upotrebe viška rada, upozoravajući da bi takve pogreške bile posebno teške ako bi se manifestovale na štetu ekonomske ravnopravnosti pojedinih naroda.⁷ Ali, on je isto tako uveren da se takve pogreške ne mogu javiti u ravni generalnog plana, već samo u ravni njegove razrade i sprovođenja. Za Kidriča, kao i sve druge rukovodeće komuniste, bilo je samo po sebi razumljivo da generalnu liniju planiranja određuju generalni sekretar partije i Centralni komitet i da se ona onda, preko partijaca i partijskih organizacija u državnim organima, dalje razrađuje i sprovodi, ali uz stalnu kontrolu partijskog vrha. Zbog fundamentalnog značaja ekonomije za izgradnju socijalizma plan je, smatralo se, bio i mora da bude jedno od *osnovnih sredstava za ost-*

---

⁶B. Kidrič, str. 622, 623.

⁷ isto, str. 618-619.

varenje rukovodeće uloge partije. Prvi petogodišnji plan, saopštili su na kongresu Kidrič i Kardelj, inicirao je Tito, određujući i njegove osnovne proporcije, uz pomoć i saradnju CK.⁸ Već prvi petogodišnji plan, po mišljenju jugoslovenskih komunista, znači *odlučujuću pobjedu* u "daljem proširivanju i produbljivanju naše socijalističke ofanzive i u izgradnji socijalizma." Na kongresu se deciderano tvrdilo da se podržavljenjem sredstava za proizvodnju i partijsko-državnim planiranjem jednom zauvek izbegavaju i ekonomske krize i nezaposlenost i istovremeno obezbeđuje najveća i najbrža moguća proizvodnja i rast produktivnosti, što, opet, sa svoje strane, može i mora da vodi daljem širenju državno-planskog sektora u poljoprivredi, podizanju životnog standarda i kulturnom napretku.⁹ Kod mnogih partijaca je ovaj ekonomistički optimizam bio i izraženiji nego kod Kidriča i Kardelja. Tako je, naprimer, Moša Pijade, u egzaltiranoj samouverenosti, koja je i inače bila jedna od bitnih karakteristika tadašnje partijske svesti, izjavio da je "planska privreda pravi smisao i cilj osvajanja vlasti od strane radnika i seljaka" i da su brojne fabrike, elektrificirana sela, pruge, gradilišta, nova radnička naselja itd. dokaz da "izgradnja socijalizma nije neka maglovita slika mašte", nego realnost "vidljiva i opipljiva", uhvatljiva "fotografskim i filmskim objektivom..., brojkama."¹⁰

2.2. Komunistička partija i politika: transmisioni karakter države i masovnih političkih organizacija

Rukovodećom ulogom Komunističke partije u iniciranju, konstituisanju i funkcionisanju *narodne vlasti* - u kongresnim materijalima ona je označavana još i terminima "narodna demokratija", "diktatura proletarijata" i "socijalistička demokratija" - kao i u *masovnim političkim organizacijama* bila su, po mišljenju jugoslovenskih komunista, "rešena sva

---

⁸ O ulozi Tita i CK u planiranju, kao i o značaju planiranja za rukovodeću ulogu Partije, videti: Kidrič, str. 612, 641, 621, 652, i Kardelj, str. 564.

⁹ Pored već navodjenih stranica iz Kidričevog izlaganja, videti i na str. 626, kao i Kardeljeve stavove na str. 565.

¹⁰ M. Pijade, str. 809, 820.

pitanja demokratskih sloboda za radni narod."¹¹

Rukovodeća uloga Partije statutarno je indentifikovana sa rukovodećom ulogom njenog Centralnog komiteta. Nadležnosti realno moćnijih instanci, Gen. sekretara i Politbiroa, nisu bile statutarno normirane. Po tome, kao i u koncipiranju Statuta, voćstvo KPJ se ugledalo na SKP(b). Sve načelne odredbe, pa i mnoge pojedinačne formulacije prenesene su iz sovjetskog partijskog Statuta u Statut KPJ¹², Centralni komitet, prema Statutu imao je pravo da: rukovodi čitavim radom partije između dva kongresa, što je podrazumevalo i donošenje odluka obaveznih za celokupno društvo (napr. petogodišnji plan); potvrđuje (ili ne) odluke saveznih partijskih konferencija (sem odluka o zameni ili izboru novih članova); propisuje organizaciju i rad partijske organizacije u Jugoslovenskoj armiji u duhu Statuta; odlučuje o partijskim kaznama za sve partijske organizacije sem osnovnih (o kaznama u njima odlučuje CK KP narodnih republika); obezbeđuje opšte rukovodstvo omladinskim organizacijama; kontroliše sprovođenje svojih odluka u partijskim organizacijama u bilo kom delu zemlje i bilo kojoj društvenoj oblasti, bilo neposredno preko svojih članova, bilo putem slanja posebnih, samo njemu odgovornih instruktorskih grupa; stvara politička odeljenja i postavlja partijske organizatore na onim sektorima socijalističke izgradnje koji imaju "važan značaj za narodnu privredu i zemlju u celini."¹³ Na osnovu ovih posebnih statutarnih prava, kao i na osnovu demokratskog centralizma, interpretiranog u Statutu kao bezuslovno pokoravanje nižih organa višima, manjine većini, Centralni komitet je bio nosilac onog Programom i Statutom aksiomatski postuliranog i ničim ograničenog prava partije da inicira, organizuje i rukovodi celokupnom izgradnjom socijalizma.¹⁴

---

¹¹ Program KPJ, str. 876.

¹² Uporediti izlaganje B. Neškovića, tada člana CK KPJ, koje je bilo posvećeno upravo partijskom Statutu (834, 837).

¹³ Uporediti Statut KPJ, str. 898, 899, 903, 904.

¹⁴ U referatima i diskusijama na Petom kongresu posebno je isticana uloga Generalnog sekretara (njegove zasluge, sposobnosti) i, u manjoj meri, uloga njegovih najbližih saradnika (Kardelja, Rankovića, Djilasa, Kidriča), što govori da je stvarna vlast bila koncentrisana u rukama generalnog sekretara

Statutom normirana ogromna moć Centralnog komiteta omogućavala mu je da preko partijaca i partijskih organizacija, ali i direktno, na osnovu statutarne prava stvaranja i postavljanja samo njemu odgovornih političkih odeljenja i partijskih organizatora, utiče kadrovski, organizaciono i sadržinski na državu, uključujući i izborne organe narodne vlasti, a pogotovo na upravno-izvršni aparat te vlasti. Organizacioni sekretar Partije, Aleksandar Ranković, istakao je u svom referatu da su na sva rukovodeća mesta u državi došli članovi partije, bilo po postavljenju, bilo zato što ih je narod izabrao "imajući u njih neograničeno poverenje" kao članove Partije. Kadrovi za državni aparat, u svim ravnima i na svim nivoima, uključujući njihovo evidentiranje, školovanje, raspored, kontrolu, bili su posebna briga Uprave za kadrove i Organizaciono-instruktorske uprave pri CK KPJ.¹⁵

Rukovodeća uloga Partije u masovnim političkim organizacijama najvidljivije se izražavala u propisivanju dveju osnovnih uloga za sve njih: *mobilizacije* njihovog članstva za ostvarivanje zadataka postavljenih od strane Partije, odnosno, najvišeg partijskog rukovodstva, i *vaspitanje* tog članstva u

---

i Politbira. Ali, u samom Statutu, "zakonu partije" (B. Nešković), nigde se ne odredjuju njihova prava i nadležnosti, te se ne može govoriti o normativnoj institucionalizaciji njihove vlasti. U praksi, takva koncepcija je nesumnjivo postojala. Ipak, rezultati glasanja za članove CK pokazuju da ona još nije bila sasvim fiksirana. Naime, ni Tito, ni njegovi najbliži saradnici nisu bili jednoglasno izabrani. Od predložena i izabrana 63 člana CK, čak 35 je dobilo više glasova od Generalnog sekretara. Slično je sa njegovim najbližim saradnicima. Samo 4 člana su dobili sve moguće glasove delegata Kongresa, što je za 5 više od glasova za Generalnog sekretara. Iako se ne radi o nekoj većoj razlici, ipak je vredni pomenuti, kao indikativnu, naročito u vezi sa činjenicom da ime Generalnog sekretara na listi kandidata za CK nije bilo stvljeno, kao na kasnijim kongresima, ispred svih drugih, nego po azbučnom redu, kao i sva ostala.

¹⁵ A. Ranković, str. 157-159; 165-166. - Uprave za kadrove i organizaciono-instruktorske uprave postojale su i pri Centralnim komitetima narodnih republika. I oni su imali pravo formiranja političkih odeljenja i postavljanja partijskih organizatora, ali je u hijerarhiji moći vlast CK KPJ bila nesporna (A. Ranković je označava kao pomoć nacionalnim rukovodstvima, str. 166).

duhu partijski shvaćenog socijalizma.¹⁶ Ovakvo definisanje njihovih osnovnih funkcija davalo je partijskom pozivu (završni stav Programa KPJ) da "sve masovne narodne organizacije prigrle ovaj program kao svoj i da založe svoje snage za njegovo puno ostvarenje", karakter direktive, ako ne u smislu otvorenog i eksplicitnog usvajanja tog Programa kao svog, onda svakako u smislu njegovog praktičnog sprovođenja, u okvirima njima zadatih funkcija. Za sindikat, po definiciji nižu formu klasne organizacije proletarijata, u okviru prihvaćenog koncepta socijalizma, za omladinske organizacije, kojima je partija odredjivala rukovodstvo, i za ženske organizacije (AFZ) ovakva transmisiona uloga bila je u očima partijskog rukovodstva nešto gotovo samo po sebi razumljivo, toliko razumljivo da se ono i nije posebno trudilo da to opširnije obrazlaže. Na Kongresu se daleko više govorilo o *Narodnom frontu*, najmasovnijoj političkoj organizaciji, sa najširim socijalnim sastavom članstva (radni narod), da bi se dokazalo da se on ni u prošlosti, a pogotovo ne u sadašnjosti, ni po čemu *bitnom* nije razlikovao od ostalih masovnih organizacija. Izlaganja su imala i polemički karakter: opovrgavala su optužbu u Rezoluciji Informbrioa da se Partija rastvorila u Frontu, da je prihvatila program Fronta.

Narodni front, isticano je odlučno, nastao je još pre rata na *inicijativu* Komunističke partije i od tada je stalno delovao pod njenim rukovodstvom, i pored postojanja koalicionih elemenata u njemu u toku, pa i posle rata. U odnosu na ratni period u pozitivnom smislu (olakšavanja mobilizacije narodnih masa) govorilo se o koalicionim formama u Osvobodilnoj fronti i u Narodnom frontu Hrvatske. Samo u Sloveniji i nigde više Narodni front je počeo kao koalicija partija i grupa (KP, Sokola i hrišćanskih socijalista), ali uz priznavanje rukovodeće uloge KP. I Moša Pijade i Stane Kovčič citirali su delove iz *Dolomitske izjave* (iz februara 1943.), u kojoj su predstavnici slovenačkih hrišćanskosocijalističkih grupa i sokolstva ne samo priznavali rukovodeću ulogu KP, nego i odrekli potrebu postojanja posebnih, sopstvenih stranaka i političkih organizacija. U Hrvatskoj su, po partijskom kongresnom tumačenju,

---

¹⁶ Uporediti u Programu KPJ, str. 888-891.

koalicioni elementi postojali tek od jeseni 1943. Radilo se o obnovljenoj Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci. Njeno članstvo i lokalna rukovodstva, po rečima Pijade, odbacili su Mačekove direktive i učestvovali u borbi, a u oktobru 1943. formirani Izvršni odbor HRSS podržao je takvu aktivnost, priznao rukovodeću ulogu partije i posle rata ostao njen verni saveznik.¹⁸ Ovo je jedina partija kojoj je odato priznanje, makar i jednom jedinom rečenicom, i za posleratno delovanje u Narodnom frontu. Druge partije i grupe u okviru i izvan Fronta pominjane su, ali u izrazito negativnom kontekstu.^{18a} Na kongresu nije eksplicitno iznet stav da su koalicione forme kao takve prevaziđene i da ih partija neće više tolerisati, ali je zato sasvim jasno i nedvosmisleno rečeno da se sve više gubi značaj političkih i ideoloških razlika u Frontu, da se zbližavanje vrši na bazi "postepenog ideološkog uzdizanja frontovskih masa", da je Front "sprovednik u praksi linije naše Partije", da je, u stvari, "program naše partije i program Narodnog fronta."¹⁹ Time je, zapravo, faktički najavljen kraj bilo kakvih koalicionih formi u Frontu, pa makar i onih kojima se nije dovodila u pitanje rukovodeća uloga KP.

2.3. Partija i kultura: monopol nad kulturom u ime izgradjivanja idejno čiste socijalističke kulture.

Načelni partijski programski stav postulirao je svestrani kulturni i naučni razvitak kao cilj kulturne politike narodne države, nerazdvojno povezan sa izgradnjom socijalizma.²⁰ Ali, u partijskoj interpretaciji socijalističke kulture i njenog razvitka ova proklamovana svestranost bila je redukovana na svoja *kvantitativna značenja*: opismenjavanje celokupnog stanovništva, obavezno sedmogodišnje školovanje, organizo-

---

¹⁸ Videti. Stane Kavčič (diskusija), str. 397-398, i Moša Pijade (referat o Programu KPJ), str. 823-824.

^{18a} O tome više u okviru izlaganja o partijskom shvatanju i tumačenju društvenih sukoba.

¹⁹ Uporediti: E. Kardelj, str. 573-578; P. Stambolić, 664-665, Rato Dugonjić, 461-462. Navodi su *Pijadini* (str. 824).

²⁰ Uporediti u Programu KPJ, str. 886.

vanje velikog broja narodnih univerziteta i svih vrsta kurseva za stručno, idejno, političko i kulturno vaspitanje masa, izgradnja široke i razgranate mreže škola, formiranje i organizovanje štampe, izdavačkih kuća, biblioteka, pozorišta, naučnih instituta, naučnih i kulturnih udruženja itd. Iznad i izvan ravni ovih kvantitativnih pokazatelja ostvarenog, započetog ili planiranog kulturnog razvitka, u ravni sadržaja, formi, pristupa i orijentacija u filozofskom, naučnom i kulturnom stvaralaštvu, kulturi imanentna svestranost bila je sputavana i onemogućavana *idejnom borbom* u ime *idejnosti (idejne čistote, partijnosti) nove socijalističke kulture*.

Idejna borba protiv svake mogućnosti, svake forme i izraza uticaja buržoaske kulture, po oceni jugoslovenskog partijskog rukovodstva, trajna je pretpostavka, sastavni deo, a u početku i *najbitniji elemenat* formiranja socijalističke kulture u našoj zemlji.²¹ Naročito opasnim i neprihvatljivim smatrani su uticaji savremenih umetničkih, filozofskih i naučnih pravaca: nadrealizma, kubizma, personalizma, egzistencijalizma, semantizma, neorealizma, kritičkog realizma, socioloških učenja i orijentacija kako onih u čijem je središtu "američki način života", tako i onih u kojima se raspravlja o mogućnostima "demokratskog", "konstruktivnog socijalizma", itd. Celokupna moderna zapadnoevropska i američka kultura posmatrana je isključivo kao ideološki izraz reakcionarne monopolističke buržoazije, kao, u svom totalitetu, bezvredna i ništavna, mistična i dekadentna, idealistička i pesimistička, iracionalistička i formalistička, a Sartr i Pikaso kao njeni najistaknutiji eksponenti.²² U militantnoj isključivosti partijske kulturne politike maksimalna *budnost* morala je da postoji i u odnosu na *naprednu umetnost* u kapitalističkim zemljama, onu koja se vezuje za proletarijat i komunističke partije, kao i u odnosu na umetnost u narodnim demokratijama. Političke i kulturne veze i saradnja sa zapadnim komunističkim partijama

---

²¹ M. Djilas, str. 218, 219. - Uporediti takodje i dva partijska dokumenta: Program KPJ (str. 86) i Rezoluciju V kongresa KPJ (str. 791), kao i izlaganje pesnika Radovana Zogovića, koji je na V kongresu bio izabran za kandidata za člana CK KPJ, inače veoma uticajnog u kulturnom životu u prvim posleratnim godinama (str. 493).

²² M. Djilas, str. 225-226, R. Zogović, str. 494.

i narodnim demokratijama ne smeju da budu prepreka za nepomirljivu borbu protiv manje ili više izraženih ostataka dekadencije i formalizma u toj umetnosti, a pogotovo ne za suzbijanje "uticaja tih recidiva" na našu kulturu.²³

Ova idejna borba protiv, bila je istovremeno i idejna borba za omogućavanje i podsticanje uticaja sovjetske kulture - po zvaničnoj oceni jedine razvijene socijalističke kulture - na kulturni preobražaj u našem društvu. U neprikosnovene vrednosti ove, idejno čvrste kulture, ulazila su sva Staljinova dela i sva dela koja su pod militantnim diktatom njegove politike u kulturi dobila propusnicu kao socijalistička: Marksova, Lenjinova, Engelsova, dela proverenih sovjetskih naučnika i filozofa, proverena partijska dela socrealističke umetnosti. U usvajanju i popularizaciji ove kulture, isticano je na Kongresu, postignuti su značajni uspesi, naročito u uključivanju njenih klasičnih i fundamentalnih radova, "Historije SKP(b) i "Osnova lenjinizma", u celokupni vaspitno-obrazovni sistem, u orijentisanju tog sistema na sovjetske udžbenike i sovjetsku naučnu i stručnu literaturu i u propagiranju velikih tekovina sovjetske umetnosti.²⁴

---

²³ R. Zogović, str. 495-496. - Zogović je upozorio da su ostaci formalizma i dekadencije naročito prisutni u naprednoj umetnosti Francuske i Engleske, a zatim u češkom slikarstvu, filmu, poeziji, muzici, grafičkoj opremi knjiga itd. i u poljskoj literaturi, grafici i slikarstvu.

²⁴ Uporediti. A. Ranković, str. 176; M. Djilas, 194, 217; M. Špiljak, 304-305; Otmar Kreačić, 356; R. Zogović, 497-498, Dragiša Ivanović, 744, Ivo Andrić, 186-187. - U okviru ovih kongresnih izlaganja o značaju i recepciji sovjetske kulture za ondašnja raspoloženja i politiku partije posebno su indikativni stavovi M. Špiljka i I. Andrića. - U svojoj diskusiji, M. Špiljak je ukazao na pojavu da su na nekim kursevima iz "Historije SKP(b)" vanpartijski aktivniji od partijaca, da ih neki partijci i *izbegavaju*, što je okvalifikovao kao *ozbiljan prekršaj partijske discipline* koji se ubuduće mora i *kažnjavati*.

Partijsku direktivu o usmeravanju i povezivanju jugoslovenske kulture sa "socijalističkom kulturom velikog i bratskog Sovjetskog Saveza" zdušno je na Kongresu pozdravio Ivo Andrić, predsednik Saveza književnika Jugoslavije, i to u ime književnika i umetnika Jugoslavije. Tu direktivu, kao i kulturnu politiku Partije u celini, ovaj veliki književnik i bivši kraljevski diplomat smatrao je plodonosnom i blagotvornom, izrazivši pri tom nadu da će "naši književnici i naši umetnici... biti dobri slikari i verni tumači

Idejna broba, uz sadejstvo drugih mera partijskog usmeravanja i kontrole, vodila je, i trebalo ja da vodi - po zamisli CK KPJ i posebno njegove, za sektor kulture zadužene, Uprave za agitaciju i propagandu - izgradnji sopstvene idejno čiste socijalističke kulture, koja je po svim svojim bitnim karakteristikama morala biti identična sa staljinskom sovjetskom kulturom.

Filozofija i nauka trebalo je da se povinuju Staljinovoj interpretaciji dijalektičkog i istorijskog materijalizma, odričući se pritom i same mogućnosti sopstvenog teorijskog promišljanja o marksizmu i problemima socijalizma, a književnost i umetnost kanonizovanim zahtevima socijalističkog realizma. Idejno čista sopstvena socijalistička kultura mogla je i trebalo da bude jugoslovenska samo po poreklu svojih stvaralaca, odnošenju na jugoslovensku društvenu i kulturnu stvarnost, pre svega revolucionarnu, kao prevashodni predmet svojih istraživanja ili inspiracija i umetničkog izražavanja, ili, pak, po usmerenosti na rešavanje onih zadataka koje Partija postavlja kao ključne za interese socijalističkog preobražaja zemlje. Značajniji rezultati u početnom stadijumu naše idejno čiste socijalističke kulture, po kongresnim ocenama, postignuti su u informativnoj delatnosti, naročito štampi, prirodnim naukama, prirodno-naučnim, ekonomskim i drugim tehničko stručnim znanjima uključenim u ostvarivanje petogodišnjeg plana, u književnosti, pozorišnoj i likovnoj umetnosti. U ostalim oblastima, posebno filozofiji, istoriji, pravnim naukama, u muzici i pogotovo arhitekturi učinjeno je najmanje. Tu je i najviše ostataka idealizma i dekadencije, iskrivljavanja ideologije i linije partije.²⁵

---

naše životne i društvene stvarnosti...".

²⁵ Uporediti: M. Djilas, str. 216, 217, 221, 223, R. Zogović, 496, 497, Pavle Savić, 466, B. Kidrič, str. 642, V. Vlahović, 694.

Govoreći o naučnom radu uključenom u ostvarivanje petogodišnjeg plana, istaknuti naučnik P. Savić naglasio je da takvim radom narodna inteligencija dokazuje svoju "bezgraničnu odanost Partiji i njenom rukovodstvu". - Ovaj izraz "bezgranična odanost" zapravo najbolje karakteriše partijske zahteve u odnosu na nauku i ne samo nauku. *Idejnost* je uistinu bila istoznačna sa *odanošću*. Nije slučajno što u kongresnim

3. Shvatanje klasno-slojne strukture jugoslovenskog društva: vladajuća radnička klasa u savezu sa radnim narodom u klasnoj borbi sa kapitalističkim elementima

Shvatanje društvene strukture izneto u dokumentima, referatima i drugim kongresnim materijalima sastavni je deo partijskog koncepta socijalističkog preobražaja i izgradnje jugoslovenskog društva, ali i sa jednom specifičnom funkcijom: *društvenog utemeljenja, društvene legitimacije* drugih ključnih elemenata tog koncepta, podržavljenja sredstava za proizvodnju, centralističkog planiranja i, pre svega, rukovodeće uloge KP u celokupnom ekonomskom, političkom i kulturnom životu. Osnovni pojmovi partijskog shvatanja društvene strukture jugoslovenskog društva su: radni narod na čelu sa radničkom klasom - kapitalistički elementi; vladajuća radnička klasa u savezu sa radnim narodom - zaoštravajuća klasna borba sa kapitalističkim elementima i drugim klasnim neprijateljima.

3.1. Shvatanje klasno-socijalne diferencijacije društva: radni narod - kapitalistički elementi

Radni narod

U kongresnoj interpretaciji društvene strukturiranosti radnog naroda - kao sinonimi upotrebljavati su izrazi radne mase, mase trudbenika, trudbenici - *radnička klasa* je bila jedina društvena grupacija koja je nazivana klasom. Pored nje, kao izdiferencirani delovi radnih masa - pre svega po kriterijumu funkcionalne uloge u društvenoj podeli rada - pominjani su *radno seljaštvo* (obavezno) i *narodna inteligencija* (ne uvek, ali najčešće). Ponekad su ove dve grupacije označavane i kao *radni slojevi*. Neizdiferencirane *ostale radne mase* (ostali trudbenici i sl.) takodje su obavezno figurirale kao sastavni strukturni element radnog naroda.²⁶

---

razmatranjima o kulturi nisu čak ni pomenuti pojmovi *istina* i *objektivnost*.

²⁶ Za ovu interpretativnu shemu društvene strukturiranosti radnog naroda naročito je ilustrativna jedna stranica iz *Programa KPJ*. Na str. 888, kao

Značenje pojmova ove interpretativne sheme, naročito denotativni aspekt značenja, nije bilo precizirano, ni kontekstualno jednoznačno. Najjasniji je bio pojam radnog seljaštva, znatno neodredjeniji narodne inteligencije, a najneodredjeniji pojam radničke klase. Značenjska variranja u pogledu obima pojmova koji su se odnosili na izdiferencirane socijalne grupacije bitno su uticala na konfuznost onog, već i terminološki neodredjenog pojma "ostale radne mase".

U celokupnoj partijskog ideologiji ključni pojam *radničke klase* upotrebljavan je na Kongresu u tri osnovna smisla: da označi, *prvo*, fizičke radnike u procesu neposredne materijalne proizvodnje (u čijem je središtu industrija), *drugo*, sve koji rade u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, *fizičke i intelektualne radnike* (intelektualni radnici izjednačavani su sa službenicima) i, *treće*, *celokupno radno stanovništvo, osim seljaka*. U drugom slučaju, u radničku klasu, kao i njene intelektualne grupacije, uključivani su obični činovnici i rukovodeći kadrovi u preduzećima. Iz konteksta izlaganja nije jasno da li su, ili ne, tu svrstavani i državni službenici u raznoraznim partijsko-državnim nadležstvima i ministarstvima koja su bila zadužena za razradu i kontrolu izvršavanja privrednog plana. U trećem slučaju, pojam radničke klase bio je toliko neutralizovan i rasplinut - očito s ideološkom namerom prikrivanja stvarnih razlika u klasno-slojnoj strukturi društva - da je obuhvatao i tu kategoriju državnih službenika, kao i sve druge državne službenike, uključujući i visoke partijske i državne funkcionere.²⁷

---

delovi radnog naroda navode se, pored radničke klase, "sitno seljaštvo, srednje seljaštvo i sve ostale radne mase", a samo nešto malo ispod toga govori se o "savezu radničke klase, radnog seljaštva, narodne inteligencije i ostalih trudbenika". U prvom slučaju u "ostale radne mase" uključena je "narodna inteligencija", a u drugom se ona izdvaja u posebnu grupaciju. - Na str. 874 i 879. *Programa KPJ* izdiferencirane grupacije radnog naroda (sam radničke klase) nazivaju se radnim slojevima. Ali, daleko se češće za njihovo označavanje koristi termin *masa*: *mase sitnih seljaka, masa radnih seljaka i sl.*

²⁷ Ideološka neutralizacija pojma radničke klase odvijala se tako što je najpre izraz *klasa* izostavljan i zamenjivan izrazom *radnici*, zatim su *radnici*

Narodna inteligencija je jedina socijalna grupacija radnog naroda u čijem je samom nazivu sadržana ideološka opredeljenost kao njena bitna komponenta. Kod svih drugih grupacija naglasak je bio na pridevskom ili imenskom izrazu izvedenom od reči *rad*. Termin "narodna" imao je, bar u vreme partijskog kongresa, jedno sasvim precizno i isključivo značenje - kao uostalom i u drugim slučajevima njegove upotrebe ("narodna vlast", "narodna demokratija" i sl.) - odanosti novouspostavljenom društvenom i političkom poretku i njegovoj ideologiji. Ovako shvaćena ideološka usmerenost bila je bitna za oba odredjenja narodne inteligencije: *šire*, po kome u narodnu inteligenciju spadaju svi koji se bave nemanuelnim i utoliko intelektualnim radom, i *uže*, po kom u narodnu inteligenciju spadaju svi koji se bave nemanuelnim i utoliko intelektualnim radom u oblasti kulture. Prema partijskom shvatanju, neophodno je, pre svega u okviru narodne inteligencije u užem

---

razvrstani na manuelne i intelektualne, da bi potom i jedni i drugi proširivani sa delatnosti vezanih za materijalnu proizvodnju na sve druge nepoljoprivredne delatnosti i, na kraju, po principu kolokvijalno-asocijativne bliskosti pojmova *radnici* i *radnička klasa*, njihovom naizmeničnom i supstitutivnom upotrebom, svi koji rade (i stoga su radnici), sem seljaka, postali su i klasa radnika, odnosno radnička klasa.

Za sva tri značenja pojma radničke klase, odnosno za identifikaciju tih značenja, najilustrativnija su *Kardeljeva izlaganja* o radničkoj klasi (str. 579-583), deo *Programa KPJ* (889-890) koji se, kao i delovi iz Kardeljevog referata na pomenutim stranicama, odnose na *sindikate*. Uporediti takodje delove iz Rankovičevog referata, koji se odnose na socijalnu strukturu partijskog članstva i delegata na Kongresu (str. 161 i 168).

Prvo i treće značenje pojma radničke klase u partijskoj ideologiji navodi i Todor Kuljić u svom radu *Evolucija shvatanja o klasnoj strukturi socijalističkog društva u glavnim političkim dokumentima SKJ od 1945-1975. godine* (na str. 80-81. u knjizi. M. Popović, D. Mrkšić, T. Kuljić, *Ideologija i politika raspodele*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta 1981). On se pri tom poziva naročito, ne isključivo, na materijale *I kongresa jedinstvenih sindikata Jugoslavije*. Na partijskom kongresu je ovo treće značenje pojma radničke klase (u Kuljićevoj analizi drugo, odnosno šire) teže uhvatljivo, teže razlučivo od drugog, ali nesumnjivo prisutno. U Kardeljevom stavu da su posleratni jedinstveni sindikati osnovani na *industrijskom principu* (str. 581) naglašenije je drugo značenje pojma.

smislu, razlikovati dve odnosne skupine. Prvu čine oni koji su bezrezervno odani marksizmu-lenjinizmu i koji ga pravilno primenjuju i razvijaju u svojoj kulturnoj delatnosti. U takvu *nespornu* narodnu inteligenciju uključivani su: profesionalni partijski radnici u oblasti kulture, kulturni radnici koji su dugo vremena bili i radili pod uticajem Partije, mladi naučni, i šire, kulturni stvaraoci koji su svoju delatnost započeli u uslovima nove narodne vlasti. U drugu skupinu narodne inteligencije uključivani su intelektualci "buržoaskog i sitnoburžoaskog porekla" koji su iskreno nastojali da usvoje marksizam-lenjinizam, ali se u tome još uvek ne snalaze najbolje. Zbog svog porekla i opterećenosti starim shvatanjima ova inteligencija je, uprkos svojim iskrenim namerama i odanosti novoj narodnoj vlasti, često iskrivljavala "duh i slovo marksizma". Po Djilasovom mišljenju, i ne samo njegovom, najveći deo "stare" jugoslovenske inteligencije spada u ovu drugu skupinu.²⁸

Radno seljaštvo, u partijskoj interpretaciji, činili su svi poljoprivredni proizvođači, osim bogatih seljaka: većinska masa sitnih i srednjih individualnih poljoprivrednika - većinska i u okviru radnog seljaštva i radnog stanovništva uopšte - koji svoju zemlju obrađuju sopstvenim radom i sa socijalističkim sektorom se povezuju, uglavnom, posredstvom raznih nižih formi zarugarstva; poljoprivredni proizvođači na državnim poljoprivrednim dobrima i u seljačkim radnim zadrugama sa zadružnom svojinom. Razlikovanje između radnih seljaka i bogatih seljaka vršeno je samo unutar kategorije inividualnih poljoprivrednih proizvođača. Kriterij nije bio jasno određen, ali su najčešće uzimane u obzir dve komponente: veličine faktičkog zemljišnog poseda (pravno, zemljišni maksimum je bio 30h) i ukupno imovno stanje.²⁹ Iako je u svakom sis-

---

²⁸ M. Djilas, str. 222. - Uporediti takodje izlaganja R. Zogovića, P. Savića i Jože Potrča. U njima je uglavnom reč o "narodnoj inteligenciji" u užem smislu. - Pošto je o Djilasovom, Zogovićevom i Savićevom shvatanju već bilo reči prilikom iznošenja partijskog shvatanja kulture, ovde se, radi ilustracije ideološke isključivosti izraza *narodna*, mogu navesti reči J. Potrča, kandidata za člana CK KPJ: "svi neprijatelji radničke klase, napretka, mrzeće ideologiju i filozofiju proletarijata, a istinski patrioti, najveći deo naše inteligencije, staraše se da je usvoji." (str. 491).

²⁹ Uporediti naročito: *Program KPJ* (str. 883-884); E. Kardelj (str. 563); B.

tematičnijem osvrtu na selo i seljaštvo, a posebno u kongresnim dokumentima, isticano da Partija i država štite interese sitnog i srednjeg seljaštva, prioritet je ipak davan sitnom, tj. siromašnom seljaštvu.³⁰

Neizdiferencirane "ostale radne mase" odnosile su se, u svim kontekstima upotrebe, na manje značajne socijalne grupacije, radne zanatlije pre svega, a u nekima i na ceo spektar socijalnih grupa i slojeva, izuzev manuelnih proizvodnih radnika u državnom sektoru i radnih seljaka.

Kapitalistički elementi

Izraz "kapitalistički elementi" - sinonim je bio "eksploatatorski elementi" - upotrebljavao se za označavanje onih socijalnih skupina koje i u socijalističkom društvu zadržavaju, ili stiču, mogućnost da na osnovu privatne svojine eksploatišu rad drugih i tako uvećavaju sopstveno bogatstvo. Na Kongresu su navodjene tri takve skupine: ostaci stare buržoazije, bogate zanatlije i bogati seljaci (kulaci).

Najveća socijalna težina pridavana je bogatom seljaštvu, pa se u tom smislu govorilo ne samo o eksploatatorskim grupama, nego i o eksploatatorskim kulačkim slojevima. Ovi kapitalistički elementi, po partijskom shvatanju, opstaju i uvek iznova se formiraju nužno, po samoj logici delovanja zakonitosti sitne robne proizvodnje. Sve dok postoji sitna robna poljoprivredna proizvodnja, sve dok je u potpunosti ne potisne

---

Kidrič (str. 646). - Seljačke radne zadruge sa zadružnom svojinom smatrane su najvišim tipom zadruga i sličnima sovjetskim kolhozima (Kardeljevo poredjenje). Na Kongresu je, kao što je već na početku ovog rada napomenuto, zauzet stav da su ove zadruge važne, da ih treba pomagati (njih i, naravno, državna poljoprivredna dobra), ali da za sada ostaju glavni oni oblici zadrugarstva koje je seljaštvo spremno da prihvati (niže forme zadrugarstva u kojima se zadržava privatna zemljišna svojina - razne forme nabavno prodajnih zadruga).

³⁰ To naročito dolazi do izražaja u već pominjanom delu *Rankovićevog referata* u kome se govori o socijalnoj strukturi Partije. Tu se iz ukupne mase radnog seljaštva posebno izdvajaju: seoski proleterci, članovi seljačkih radnih zadruga i siromašni seljaci (str. 152, 188).

i ne zameni zadružni i državni sektor, bogato seljaštvo, postojaće i u socijalizmu. Neki njegovi delovi pripadaju po svom poreklu staroj seoskoj buržoaziji ili staroj buržoaziji uopšte, ali uglavnom ga čine iz radnog seljaštva izdiferencirani *novi bogataši*. Po istoj logici, zakonitosti sitne robne proizvodnje, postoje i formiraju se i kapitalistički elementi u zanatstvu. U toj oblasti formirani kapitalistički elementi imaju, prema partijskom shvatanju, daleko manju socijalnu relevantnost.³¹

Ostaci stare buržoazije, prema partijskim vidjenjima, zadržali su se, sem kao manjinski delovi eksploatatorskih elemenata u zanatstvu i poljoprivredi, još samo u socijalno već potpuno beznačajnom sektoru sitne privatne trgovine. Ovaj sektor poslednji je obuhvaćen nacionalizacijama, tako da su tu ostaci stare buržoazije najduže zadržali neke ekonomske pozicije. Sada je i sektor sitne privatne trgovine, isticao je Kardelj, radikalno redukovano, oduzimanjem koncesija većini privatnih trgovaca i organizovanjem detaljističke trgovine u okviru zadružnog i državnog sektora.³²

3.2. Osnovni društveni odnosi: vlast radničke klase u savezu sa radnim narodom i klasna borba sa kapitalističkim elementima

Socijalni odnosi na relaciji radni narod-društvo i unutar radnog naroda

U svim kongresnim razmatranjima strukturnih društvenih odnosa tvrdilo se, u smislu konstatovanja činjeničkog stanja, da je radnička klasa postala *vladajuća i rukovodeća* klasa u društvu, u *savezu* sa ostalim delovima radnog naroda, kao njegov najznačajniji i najnapredniji deo. Kao dokazi u prilog te tvrdnje navodjeni su: partijsko ideološko samorazumevanje sopstvenog programa i politike kao izraza pravih interesa i težnji radničke klase i ostalih radnih masa; rukovodeća uloga Partije u društvu; ukidanje ili ograničavanje privatne svojine

---

³¹ Uporediti: E. Kardelj, str. 569, 571-572, B. Kidrič, 604, *Program KPI*, 879.

³² Uporediti E. Kardelj, str. 566.

nad sredstvima za proizvodnju.³³

Ovakva socijalna pozicija radničke klase (i radnog naroda) isključuje, po partijskom tumačenju (najeksplicitnije iznesenom u Kardeljevom referatu), mogućnost strukturno uslovljenih socijalnih suprotnosti i sukoba unutar radničke klase, između nje i drugih delova radnog naroda, između radnog naroda kao celine i Partije i države. Svako, u odnosu na partijski program i partijsko-državnu politiku, različito doživljavanje i shvatanje sopstvenih klasnih i socijalnih interesa i uloge, objašnjavano je kao izraz nedovoljno razvijene klasne svesti, refleks objektivnih teškoća ili uticaja klasnih neprijatelja. Kao vladajuća, radnička klasa mora radikalno da menja - a po partijskim ocenama ona to uglavnom i čini - *svoj odnos prema radu i državi*. Ona sada treba da prednjači u radu, u mobilizaciji svih trudbenika za konstruktivne zadatke, za "povećanje produkcije, za podizanje produktivnosti rada, za razvijanje proizvodnih snaga, za što pravilnije sprovođenje politike Partije u privredno organizacionim pitanjima." Rad i samo rad, takmičenje u radu, radna disciplina, udarništvo, borba protiv nerada, nemarnog rada, neizvršavanja radnih zadataka i normi, kooperacija sa upravama preduzeća, uz konstruktivno ukazivanje na propuste u cilju još boljeg i efikasnijeg rada, radni entuzijazam u provodjenju privrednih planova koje donose i razradjuju Partija i država - to su jedini načini i garancije, pored podrške Partiji i državi u borbi protiv klasnog neprijatelja, da vladajući društveni položaj radničke klase (i radnog naroda) postane u materijalnom i društvenom pogledu povoljan i sve povoljniji.³⁴

---

³³ Uporediti, npr.: *Program KPJ*, str. 887-888, E. Kardelj, str. 579. - Bez obzira na logički status ovakvog dokazivanja (preplitanje empirijskih i ideoloških iskaza, korišćenje stava koji se ovde dokazuje za dokazivanje njegovih dokaza), stav koji se dokazuje nužno je neodređen i nejasan, i pored načelne jasnoće i doslednosti u formulisanju, zbog neodređenosti i višeznačnosti samog ključnog pojma radničke klase.

³⁴ Uporediti: E. Kardelj, str. 580-581. (navod u tekstu je Kardeljev); B. Kidrič, str. 649. - U pozdravnim rečima upućenim Kongresu od strane predstavnika radnih kolektiva, (kao delegata Kongresa) *ideologija rada*, ne samo kao sredstva za povećanje proizvodnje i bolji životni standard, nego kao oblika iskazivanja *lojalnosti Partiji i vodjstvu* bila je još izrazitija

Beskonfliktni odnos radničke klase i radnog naroda u radnom izvršavanju postavljenih privrednih i drugih zadataka nije podrazumevao nepostojanje razlika u pogledu plata i nadnica. Naprotiv! I Kardelj i Kidrič isticali su kao nedostatak i slabost sistema raspodele postojanje tendencija ujednačavanja, uravnilovke. Obojica su se založili za uklanjanje svih tragova uravnilovke iz tarifnog sistema plata i nadnica, za "dovoljno diferenciranje" unutar njega, a Kardelj vrlo eksplicitno i za još bolje "nagradjivanje dobrih kadrova".³⁵ Implicitno je ovde u princip raspodele prema radu uključeno i materijalno stimulisanje lojalnosti. Jer, u prihvaćenom sistemu raspodele društvenih kompetencija u odlučivanju dobri kadrovi morali su obavezno biti i centrima odlučivanja (koji su verovatno svrstavani u najbolje kadrove) odani kadrovi.

(uporediti str. 319-324; 347; 382-385; 430-434 itd). U njima se, u ime radnih kolektiva, saopštava Kongresu da će se, npr. u čast Kongresa organizovati radna takmičenja, udarnički dani i sl, da će se norme i planovi prebacivati u znak solidarnosti sa Titom i Partijom itd.

³⁵ E. Kardelj, str. 560, B. Kidrič, 648-650. - Uporediti izlaganje Jovana Veselinova, u kome se podržavaju Kardeljevi i Kidričevi stavovi, a argumentacija protiv uravnilovke potkrepljuje Staljinovim citatom u kome se ona naziva "levičarskom nivelacijom u oblasti plata" (str. 747). Ovo podsticanje socijalnih razlika moglo je da važi, striktno posmatrano, samo za državni i čisto zadružni sektor. I Kardelj i Kidrič mislili su upravo na njega. U individualnom sektoru proizvodnje (većina radnog stanovništva) efekti partijske politike, bez obzira na načelni stav da i seljak treba da ima srazmerno svom radu, zalaganju itd, morali su da vode ka ujednačavanju ekonomskog statusa seljaštva (strah od bogaćenja, davanje političkog prioriteta siromašnom seljaštvu u odnosu na srednjake). Ali, ovo ujednačavanje nije na globalnom društvenom nivou bitnije uticalo na antiuravnilovsko opredeljenje, zato što je politika forsiranja industrijalizacije, pre svega teške industrije, i s tim nužno povezana migracija radne snage iz sela u gradove, išla za tim da se seljaštvo u celini drži pri dnu lestvice u sistemu raspodele društvenog proizvoda.

Antagonistički odnos radni narod - kapitalistički elementi i drugi klasni neprijatelji: zaoštavanje klasne borbe

Jugoslovenski komunisti su, vrlo odlučno i sasvim eksplicitno, tvrdili da i u našem društvu postoji *sve zaoštrenija klasna borba* i da će ona, kao i u svakom socijalističkom društvu, trajati sve do konačne likvidacije kapitalističkih elemenata, do prelaska u komunističko društvo, šta više, sve dok postoji ijedna kapitalistička zemlja u svetu. Odgovarajući na optužbe Informbiroa o porastu kapitalističkih elemenata u Jugoslaviji Kardelj i Kidrič su objašnjivali da i kod nas kapitalistički elementi - shodno "zakonitosti" koju je formulisao i obrazložio Staljin - *mogu da rastu i rastu samo apsolutno, ali ne i relativno*, u odnosu na ukupno radno stanovništvo, socijalistički sektor u celini i učešće u celini društvenog proizvoda. I dalje, da i u našem društvu ti kapitalistički elementi, baš zbog svog relativnog pada, *povećavaju otpor* i time čine nužnim sve zaoštreniju klasnu borbu.³⁶

U izraze ili oblike klasnog otpora kapitalističkih elemenata svrstavane su na Kongresu, po militantnom staljinističkom obrascu, sve forme delovanja ili mišljenja koje su se na bilo koji način suprotstavljale ili samo razlikovale (ili im je tako nešto pripisano i dokazano, sa ili bez navodnika) od prihvaćenog partijskog koncepta i prakse društvenog preobražaja i izgradnje socijalizma. Svi stvarni i(li) navedjeni nosioci otpora (a otpor je bio i razlikovanje, pa i sama sumnja) nazivani su *klasnim neprijateljima*. Kao sinonimi najčešće su korišćeni izrazi "narodni neprijatelji", "neprijatelji revolucije", "neprijatelji socijalizma". Najbrojniju grupaciju klasnih neprijatelja čine kapitalistički elementi kao ekonomsko-socijalne grupacije. Drugi klasni neprijatelji najčešće potiču iz redova stare ekspropisane buržoazije (bivše klase), iz izvesnih slojeva inteligencije, koja je za stari poredak vezana bilo svojim poreklom, bilo snagom tradicija i obrazovanja, iz redova sveštenstva, naročito katoličkog, ali i, ne tako retko, iz najra-

---

³⁶ Uporediti: E. Kardelj, str. 564, 566; B. Kidrič, 614-615; Program KPJ, 879. Takodje: M. Djilas, 221, i R. Zogović, 496. - B. Kidrič iznosi i statističke podatke o apsolutnom rastu i relativnom padu kapitalističkih elemenata u Jugoslaviji.

zličiti drugih sredina, uključujući Partiju i državne organe. Svi klasni neprijatelji, bez obzira na svoje poreklo i svoj raniji ili sadašnji ekonomski položaj i ulogu, imaju, tvrdilo se na kongresu, jedan jedinstven klasni interes: *interes restauracije kapitalizma*. Aktivnost svih klasnih neprijatelja socijalizma ponajprije je vezana za jačanje, podržavanje i potpomaganje onog već utemeljenog, na ekonomskim osnovama reprodukujućeg, klasnog interesa kapitalističkih elemenata u socijalističkom društvu. Kao faktor pojačavanja klasnog otpora klasnih neprijatelja navodjena je obavezno i moralna i materijalna podrška stranog imperijalizma i reakcije.³⁷

Pored kapitalističkih elemenata, na Kongresu se najviše, najčešće i najoštrije govorilo o sledećim *konkretnim grupama i pojedinocima* kao o klasnim neprijateljima: oružanim kvislinškim formacijama; političkim formacijama opozicije van Narodnog fronta i u okviru njega; Hebrangu i Žujoviću; špijunsko-saboterskim grupama u partijsko državnom aparatu, posebno o "gestapovsko-dahauskoj".

Najkarakterističnijim oblicima suprotstavljanja kapitalističkih elemenata smatrani su: eksploatacija radnih seljaka i radnih zanatlija, špekulacija, sabotaza privrednih mera države, skrivanje i upropaštavanje žita, fizički napadi na članove Partije i na druge predstavnike vlasti, vrbovanje radnih seljaka, posebno srednjaka, protiv otkupa žita, saradjivanja sa zadrugama i sl. Aktivni oblici otpora kapitalističkih elemenata vezivani su, dakle, za oblast ekonomije i državno-planske mere u njoj, poglavito u poljoprivredi. Suprotstavljanje kapitalističkih elemenata, po kongresnim ocenama, najvažnija je forma klasnog otpora. Protiv nje se Partija i država (uz pomoć radnog naroda) moraju boriti celokupnom svojom politikom. Težište borbe treba da bude "pravilna politika na selu i prema selu." Sastavnim delom te politike smatrana je i primena svih vrsta represivnih mera (i krivičnih) protiv bogatih seljaka (kulaka).³⁸

---

³⁷ U najsažetijem obliku videti kod Kardelja, str. 548.

³⁸ Uporediti naročito: E. Kardelj, str. 543, 552, 566, 569, Milentije Popović, 689-690 (član CK KPJ); Velja Stojnić (kandidat za člana CK KPJ), 740. - Kardelj i Popović ukazivali su i na preterivanje nekih partijskih organizacija u primeni podjednako oštrih represivnih mera i prema bogatim

Oružane kvislinške formacije (ustaša, četnika, belogardista i drugih) posle rata nisu mogle, tvrdilo se s pravom na kongresu, u inače kratkim osvrtima na njih, da nanesu ozbiljnije štete društvenom sistemu i da zadobiju iole relevantnu društvenu podršku, zato što je politička, ideološka, pa i socijalna borba protiv njih u osnovi dobijena već u toku rata.³⁹

O posleratnim opozicionim političkim strankama i grupama koje su sebe smatrale legalnim i demokratskim, legalnom i demokratskom vanfrontovskom i unutarfrontovskom opozicijom, na Kongresu se isključivo i decidirano i bez ikakvog diferenciranja govorilo kao o navodno legalnoj i navodno demokratskoj opoziciji, tzv. "legalnoj i demokratskoj opoziciji". Iz Kardeljevih i Brozovih izlaganja o pojavi posleratnih opozicionih stranaka i grupa jasno se može videti da je Komunistička partija od početka imala prema njima *upravo takav stav*, ali i da su one, bar neko vreme, *bile legalne* i da im je status *legalnosti javno priznavala i KP*. Sporazum Tito-Šubašić, na osnovu koga su u Privremenu vladu FNRJ ušli i neki predstavnici predratnih građanskih stranaka, prihvaćen je, prema Brozu i Kardelju, pod spoljnim pritiskom, iz spoljnopolitičkih razloga. Za sve vreme trajanja Privremene vlade komunisti su, rečeno je dalje, bili izloženi pritisku za priznavanje nekih prava zapadnoevropskog tipa. Neki stranački prvaci su, izjavio je Broz, "još imali iluzija o tome "ko će koga", ali su komunisti "tačno znali kako će se ta cijela stvar završiti - tj. na štetu naših protivnika, na štetu protivnika naših naroda."⁴⁰ U vreme Kongresa obračun sa opozicionim političkim strankama i grupama bio je već, uglavnom, završen. Na njemu su, autoritetom najvišeg partijskog foruma, dotadašnji obračuni opravdani, a za nove je, u smislu borbe protiv ostataka opozicije i eventualnih sličnih pokušaja, dat puni i neograničeni mandat partijskom vodjstvu i državnim organima.

---

seljacima (kulacima) i prema radnom seljaštvu. Tražili su da se to ispravi i da se pravi razlika između neprijatelja i zavrbovanih saveznika.

³⁹ Videti: S. Stefanović, str. 706-708, M. Popović, 686.

⁴⁰ J. Broz, str. 106; E. Kardelj, str. 542. - u tekstu citirane Brozove reči bile su na Kongresu propraćene *smehom i aplauzom*.

U prilog optužbe o nedemokratskom, nelegalnom i protivnarodnom delovanju opozicije navedeni su kao argumenti sledeći stavovi: "demokratska opozicija" izvan Narodnog fronta, sa svojim političkim pravicima Šubašićem, Grolom i Šutejem, bila je kontrarevolucionarna reakcija, politički izraz otpora svrgnutih eksploatatorskih klasa (i ne samo njih), usmeren prvenstveno protiv Narodnog fronta; "demokratska opozicija" unutar Narodnog fronta, sa Dragoljubom Jovanovićem kao najistaknutijim stranačkim vodjom, bila je kontrarevolucionarna reakcija i politički izraz seoskih kulaka (pre svega) sa prvenstvenom usmerenošću na cepanje saveza radništva i radnog seljaštva i protiv rukovodeće uloge Komunističke partije; oko opozicionih partija, najpre vanfrontovskih, a posle njihovog eliminisanja iz političkog života, oko frontovskih, okupljala se otvorena reakcija (za "legalnu opoziciju" koristio se termin "zakamuflirani klasni neprijatelj"), reakcionarni kler, šestojanuarci, četnici, ustaše, a podsticala ih je, i na razne načine pomagala i strana imperijalistička reakcija; većina prvaka i istaknutih članova opozicionih stranaka bili su obični špijuni stranih obaveštajnih službi.⁴¹ Svi navedeni stavovi, sem poslednjeg, imaju i sami opšti karakter i zapravo samo variraju ili donekle razvijaju ključnu optužbu koju bi trebalo da dokažu. Iz njih se apsolutno ništa ne može zaključiti o političkim programima i konkretnoj politici vanfrontovskih opozicionih stranaka, pa čak ni o tome koje su sve stranke i grupe činile tu opoziciju. Iz kritike upućene Dragoljubu Jovanoviću (Kardeljeve, pre svega) može se videti da je on pripadao nekoj seljačkoj stranci (ne kaže se kojoj), da je hteo u okviru Fronta da poveže seljačke partije ("seljački blok"), da javno nije poricao tekovine NOR-a (kaže se "nije na rečima"), da je kritikovao metode KP i diktat Moskve. Iz tih

---

⁴¹ Svi navedeni stavovi-argumenti protiv opozicije najsystematičnije su izneseni kod E. Kardelja, str. 542-564 - Odeljak referata pod naslovom "Borba za uništenje otpora eksploatora i reakcije posle oslobodjenja". - U izlaganjima M. Popovića, S. Stefanovića, P. Stambolića i Josipa Hrnčevića, naglasak je obično na nekom od argumenata, najčešće na ovom koji je u tekstu naveden na kraju. O odnosu KPJ i posleratne opozicije videti knjigu V. Koštunice i K. Čavoškog "Stranački pluralizam ili monizam", Beograd, 1983.

prigovora upućenih Jovanoviću ne može se, doduše, nešto više zaključiti o programu Narodne seljačke stranke (Jovanovićeve) i drugih seljačkih stranaka, ni o platformi njihovog povezivanja, ali ponešto ipak može. Ostalo je nejasno i da li su unutar Narodnog fronta postojale i neke druge partije sem seljačkih.

Za Partiju je ulogu ključnog argumenta u njenoj borbi protiv opozicionih stranaka imala optužba za špijunažu u korist imperijalističkih obaveštajnih službi. U kongresnim izlaganjima rečeno je da je takva delatnost pouzdano dokazana u sudskim procesima protiv: Dragoljuba Jovanovića, Miše Trifunovića, vodje Radikalne stranke, Tome Jančikovića, bivšeg člana užeg rukovodstva HSS, Nagode, Snoja i Furlana, istaknutih članova bivše Jugoslovenske nacionalne stranke i Slovenske ljudske stranke i, obavezno se dodavalo, niza drugih. U izlaganju Milentija Popovića, kao dokazani imperijalistički agenti pominju se, pored D. Jovanovića, i Grol i Šubašić.⁴² Iz njegovog istupanja najbolje se može sagledati kolika je važnost pridavana optužbama za špijunažu i kakvu su ulogu one imale u celokupnoj strategiji obračuna sa opozicijom koju je Partija uvek istinski smatrala "legalnom", i onda kada je javno govorila drukčije. Protiv opozicionih stranaka i njihovih vodja, rekao je M. Popović sa tipično staljinskom ciničnom otvorenošću, Partija je najpre morala da vodi borbu da bi ih izolovala od masa, zatim je prelazila na njihovo diskreditovanje u narodnim masama, da bi ih na kraju "raskrinkala kao agente neprijatelja". Na taj način, tvrdio je dalje, uspela je da o opozicionim političarima "više niko u FNRJ ne govori kao o političarima, već samo kao o imperijalističkim agentima" i da se u "svesti radnih ljudi naše zemlje pojam reakcionar identifikuje s pojmom imperijalistički agent ili špijun."⁴³

---

⁴² Videti: M. Popović, str. 686; Svetislav Stefanović, str. 710-711; Josip Hrnjević, 775; E. Kardelj, 545. - Spisak "špijuna" najdetaljniji je kod S. Stefanovića (uz svako ime navodi se i pripadnost stranci). Milentije Popović je kraći, ali zato uvodi u spisak i Grola i Šubašića koji nisu bili izvedeni na sud.

⁴³ M. Popović, str. 686-687. Na sličan način, i Petar Stambolić je tvrdio da su "tipovi" poput Dragoljuba Jovanovića "odlazili iz Fronta sami, da s njima nisu pošli ni njihovi najbliži saradnici" (str. 665), ukazujući time na

Pored političkih stranaka "obaveštajne službe imperijalističkih zemalja i njihovi špijunski i diverzantski centri naročitu pažnju posvećuju" - tvrdio je Svetislav Stefanović - "našem Petogodišnjem planu i socijalističkoj izgradnji." I dalje, "njihova je aktivnost u prvom redu usmerena u pravcu sabotaže naših privrednih planova i zadataka, demoralizacije našeg rukovodećeg i tehničkog kadra u ministarstvima i direkcijama... naročito je njihov špijunsko-štetočinski rad usmeren u pravcu industrije, specijalno teške." Bez ikakvih ograda, kategorički je tvrdio: "*istraga nad gestapovsko-špijunsko-diverzantskom grupom Dil-Osvald najbolje to pokazuje.*"⁴⁴ U suštini istu tvrdnju izneli su na kongresu i Aleksandar Ranković, Lidija Šentjurg, Miha Marinko i Josip Hrnčević. Lidija Šentjurg je imenovala kao "raskrinkanog gestapovca" Košira, dodajući da je on već 1939. bio izbačen iz Partije kao glavni nosilac i zagovornik "separatističko-likvidatorske linije" u PK KPS.⁴⁵ Ranković je, ne pominjući nijedno ime, govorio o "grupi najogavnijih izdajnika i špijuna Gestapoa, koje je Gestapo zavrbovao u Dahauu."⁴⁶ Po Mihi Marinku, "otkrivanje i tako vešto zakamufliranih špijuna, dresiranih u gestapovskim školama, koji se guraju u partiju i rukovodstvo partije" moralo bi da bude dovoljan dokaz za sovjetsku i sve druge kompartije da naša Partija vodi "neumoljivu i principijelno doslednu borbu", odlučnu klasnu borbu ne samo protiv "običnih eksploatatora, špekulanata, otvorenih neprijatelja", nego i protiv neprijatelja koji se "uvlače u državni i privredni aparat."⁴⁷ M. Marinko nije pominjao imena. Josip Hrnčević, u to vreme javni tužilac FNRJ i kandidat za člana CK KPJ, izneo je istu "argumentaciju" Moskvi upućenu, kao i M. Marinko, s tim što je kao dokaze "principijelne i neu-

---

još jedan momenat u mehanizmu obračuna sa opozicijom: cepanje stranaka, prelazak jednog njihovog dela na stranu KP, izolovanje drugog dela od dotadašnjih stranačkih saradnika i pristalica. Ovo pominje i Kardelj, ali kao logičnu "evoluciju takozvanih seljačkih partija u NF" (str. 545).

⁴⁴ S. Stefanović, str. 711. (podvlačenja moja)

⁴⁵ Lidija Šentjurg, str. 253.

⁴⁶ A. Ranković, str. 154.

⁴⁷ Miha Marinko, str. 314.

moljive borbe" navodio i sudske procese protiv drugih "špijunskih grupa". Iz "gestapovsko-dahauske grupe" kao izdajnike imenovao je Dila i Presterla.⁴⁸ Ovakvi stavovi visokih partijskih funkcionera na najvišem partijskom forumu sasvim nedvosmisleno pokazuju da se "dahauski procesi" nisu odvijali mimo odluka, naredjenja i znanja najvišeg partijskog rukovodstva. Ni danas se još tačno ne zna u kojoj je meri i na koje sve načine uticao sukob sa Moskvom - jedna od sovjetskih optužbi je bila, što se iz Hrnčevićevog i Marinkovog izlaganja jasno vidi, da jugoslovenska Partija drži na odgovornim mestima u partijsko-državnom aparatu špijune radi zadobijanja naklonosti imperijalističkih država - na staljinski oštar ishod ovih staljinski montiranih procesa. Sasvim pouzdano se danas zna da su svi osudjeni na desetak tzv. *dahauskih procesa (1947-1950), njih 37 ukupno, bili nevini.*⁴⁹

---

⁴⁸ J. Hrnčević, str. 775. On je govorio još o sledećim špijunskim grupama: "Sernečeva banda" (Slovenija); "špijunska grupa VMRO na čelu sa Terzijevim, špijunska grupa Judžel, i grupa Miševa u Makedoniji, fratarska špijunska grupa u Puli".

⁴⁹ Na tzv. dahauskim procesima bilo je izrečeno 15 smrtnih kazni (11 je izvršeno dve godine posle izricanja), troje ljudi umrlo je u istražnom zatvoru, jedan, Mirko Košir, osuđen na 20 godina robije, umro je na Golom Otoku. Ostali su, odrobijavši od 3 do 12 godina (dosudjene kazne bile su znatno više), dočekali *sudsku rehabilitaciju* (1971. i 1976.). O rehabilitacijama je slovenačka javnost bila obaveštena kratkim saopštenjima objavljenim u dnevnim listovima. Tek sredinom 1984. mogla je šira jugoslovenska javnost nešto više saznati o ovim montiranim procesima i to pre svega zahvaljujući dvema knjigama: sećanjima Ivana Krefta u knjizi *Sporovi i sukobi* i romanu Igora Torkara *Umiranje na rate*. Kreft je jedan od najzaslužnijih za sudske rehabilitacije, a Torkar (Boris Fakin) je jedna od žrtava procesa. Među prvim inicijatorima postupka za rehabilitaciju, 50-tih godina, bio je Vladimir Krivic, javni tužilac na prvom dahauskom procesu. On je, jedini od učesnika na toj strani, iscrpno objasnio svoju ulogu u procesu (u Ljubljanskoj "Mladini", u proleće 1984. godine). Štampa je 1984. godine, uglavnom povodom objavljivanja ovih knjiga, više pisala o "dahauskim procesima". Dokumentaciju o ovim procesima, koju je sakupio i sistematizovao Bora Krivokapić, objavljivao je NIN u svom feljtonu u periodu od 23. septembra do 4. novembra 1984. (u sedam nastavaka). - Danas političko rukovodstvo Slovenije priznaje neosnovanost optužbi u dahauskim procesima, ali i dalje tvrdi da to nisu

Ometanje i sabotaza privrednog plana i obnove i izgradnje zemlje bili su *okosnica* i u dokazivanju "štetočinskog, frakcionaškog, dvoličnog i neprijateljskog delovanja" visokih partijskih i državnih funkcionera, Andrije Hebranga i Sretena Žujovića. Nije se, istina, skrivalo da su oni isključeni iz CK KPJ i KPJ i uhapšeni posle izjašnjavanja za pismo CK SKP(b). Ali ovaj, za svaku vladajuću partiju i državu verovatno sasvim dovoljan razlog, bio je u kontekstu optužbi iznesenih protiv njih potisnut u drugi plan. Glavne optužbe bile su: neprijateljski odnos Hebranga i Žujovića prema našem društvu, kao i kod svih narodnih neprijatelja, ispoljio se "najpre u dubokoj neverici... Oni nisu verovali ni u privredne snage naše zemlje, ni u stvaralačke snage naše radničke klase i radnog naroda, ni u mogućnosti izgradnje socijalizma kod nas" (B. Kidrič); oni nevericu nisu zadržavali samo za sebe "niti su je ispoljavali jedino u uskom krugu stvarne i merodavne diskusije odgovornih foruma, nego su je širili u privrednom aparatu, pa i u javnosti (B. Kidrič); Hebrang i Žujović su bili inicijatori i inspiratori teorija o "nerealnim i realnim planovima", o "logičnom i nelogičnom u planu", stavova o preteranosti evidencije i o sputavanju operativnog rukovodjenja kroz preteranu evidenciju (M. Popović); Hebrang je još 1945. godine, u javnom istupanju, govoreći o mogućnostima i načinu privredne obnove zemlje, "na tipično kapitalistički način pretpostavio novčana sredstva svesnoj radnoj mobilizaciji miliona ljudi. Po njemu stvar je izgledala ovako: najpre novčana sredstva - pa onda uskladjen napor miliona ljudi." (B. Kidrič); pošto Hebrang i Žujović nisu mogli argumentovano da dokažu nerealnost privredne obnove zemlje i Petogodišnjeg plana, prešli su, "po gvozdenoj logici koja prati sve postupke narodnih neprijatelja", na suprotstavljanje pojedinim merama ekonomske politike i na njihovu sabotazu (Kidrič); Žujović je davao žestok otpor uvodjenju poreza na promet i ovoj u SSSR-u isprobanoj formi socijalističke novčane akumulacije, pretpostavljao "kapitalističku formu dobiti državnih preduzeća i oporezivanje te dobiti putem dohodarine" (Kidrič i D.

---

bili staljinski procesi. Savezno partijsko rukovodstvo uopšte se nije izjašnjavalo o tome.

Radisavljević); kada Žujović u tome nije uspeo, on i Hebrang su preko rukovodilaca koji su im bili podređeni davali takve finansijske planove novčane akumulacije koji su bili daleko ispod stvarnih mogućnosti (Kidrič, Radisavljević); opirali su se zahtevu CK sa Titom na čelu da pojeftini industrijska roba namenjena selu (Kidrič, Radisavljević); Hebrang sve do 1947. nije verovao u potrebe i mogućnosti naše teške industrije, a uskoro potom počeo se, u ime razvijanja te industrije, suprotstavljati bržem razvijanju industrije robe široke potrošnje (Kidrič); Žujović i Hebrang su pod lažnom maskom jedinstvenog privrednog plana sprovodili takav birokratski centralizam koji je ponekad sprečavao svaku inicijativu republika." (Kidrič); naročito je Žujović "odbijao svaku inicijativu republika i brižljivo izbegavao da se više osloni na republike, a posebno na narodne odbore." (D. Radisavljević).⁵⁰ Žujovićeva i Hebrangova ekonomska shvatanja Kidrič je okvalifikovao kao "buharinovsko-trockističku teoriju" prilagodjenu jugoslovenskim uslovima i maskiranu višim interesima sovjetske politike. I to je, nesumnjivo, bila svojevrsna poruka upućena Moskvi. U eksplikacijama krivice Hebranga i Žujovića na kongresu se nije išlo dalje od konstatovanja objektivne koincidencije između njihovih shvatanja i politike i nastojanja imperijalističkih obavestajnih službi. Oni nisu bili direktno optuženi kao agenti. Samo u jednoj Rankovićevoj izjavi tvrdilo se da je Hebrang u toku rata kapitulirao pred neprijateljem "radi spasavanja svog kukavičkog života".⁵¹ - Konkretniji među prigovorima upućenim na adresu Hebranga i Žujovića imaju i značenja koja nadilaze ideološku funkciju zbog koje su bili formulisani, značenja na koja partijsko rukovodstvo "u žaru ideološkog i političkog obračuna" nije ni mislilo. Prvo, oni, više nego sva druga kongresna izlaganja, pokazuju da su u

---

⁵⁰ Kao što se iz teksta vidi, glavni kritičar Hebrangovih i Žujovićevih ekonomskih shvatanja i politike bio je B. Kidrič (jedan odeljak njegovog referata nosi naslov "O teorijama i radu Hebranga i Žujovića" - str. 621-626). Njegove stavove ponavlja, a ponegde i eksplicira, pojašnjava i dopunjava D. Radisavljević (član CK KPJ) u svojoj diskusiji, str. 723-725. Videti i M. Popović, str. 689.

⁵¹ A. Ranković, referat, str. 154. U tom smislu on pominje, sem Hebranga, i Raika Mitrovića, Vasilija Buhu i Veru Miletić.

"uskom krugu stvarne i merodavne diskusije odgovornih foruma" postojale izvesne značajne razlike u pogledu osnovnih ciljeva, strategije i konkretnih mera centralnog ekonomskog planiranja. Malo je verovatno da su na jednoj strani bili samo ovi istaknuti partijski i državni funkcioneri, a na drugoj svi ostali. Daleko je verovatnije, s obzirom na aktuelni obračun, da neki ekonomski stavovi pripisani Hebrangu i Žujoviću nisu bili njihovi. *Drugo*, da su u krugu tih istih "merodavnih i odgovornih foruma" postojala stalna trvenja, koja su podsticali ili im se pridruživali republički kadrovi, oko odnosa saveznih i republičkih institucija, angažovanih na i oko privrednog plana. *Treće*, da su se "merodavni i nadležni forumi" (Politbiro i CK KPJ) saglasili upravo u periodu sukoba sa Moskvom da je neophodno u centralnom privrednom planiranju staviti veći akcenat na industriju robe široke potrošnje i na inicijativu i operativnu samostalnost republičkih organa.

Pored konkretizovanih grupacija klasnih neprijatelja, na Kongresu je bila "nactana" i sasvim *jasna slika klasnog neprijatelja u oblasti kulture* (o čemu je već bilo reči). Ali ova jasna slika, ako se izuzmu Hebrang i Žujović kao ekonomski teoretičari, pripisivana je samo dvojici ljudi. To su: ekonomista Velimir Bajkić, koga je pomenuo D. Radisavljević, i Tin Ujević, prozvan od Radomira Zogovića, ali ne poimence, već kao "ujevićevština".⁵² Revnosni Zogović približavao je sliku klasnog neprijatelja u kulturi određenim kulturnim sredinama u određenim oblastima umetnosti, ali, barem u svom istupanju na kongresu, nije išao dalje. Tako je "recidive ujevićevštine i nadrealizma" nalazio kod nekih zagrebačkih pisaca, "mutnu mistiku i istrzanost" kod nekih starijih i mlađih slovenačkih književnika, "kanoniziranje sredstava i metoda narodne poezije" u lirici niza makedonskih pisaca, "ostatke dekadencije i formalizma" u arhitektonskim projektima novih sarajevskih ulica i u grafičkoj opremi knjiga zagrebačkih izdavača.⁵³

---

⁵² D. Radisavljević je u svojim kritikama Hebranga i Žujovića naveo da je Žujović u svojim "marksističkim" ekonomskim shvatanjima u službi buržoaskih ekonomskih teorija "raznih Velimira Bajkiža i drugih". Takođe je tvrdio da su neki od Žujovićevih stručnjaka iskoristili njegov uticaj i pobjegli u inostranstvo, str. 724. - R. Zogović, str. 497.

⁵³ Djilas je pri osvrtu na sukobe oko "Pečata" pomenuo samo Rihmana,

Izgleda da je slika klasnog neprijatelja u oblasti kulture pred Kongres i u vreme Kongresa još uvek bila više samo direktiva i pretnja, najava klasno-idejnog razračunavanja, ali još ne i sam konkretni obračun. S obzirom na staljinsku otvorenost Partije u obračunu sa "neprijateljima", na Zogovićevu i Djilasovu revnost u praćenju "fronta idejne borbe" u kulturi, malo je verovatno da sudski procesi protiv kulturnih stvaralaca, da ih je bilo u većim razmerama, ili protiv poznatijih ličnosti, ne bi bili pomenuti. Iz činjenice da je na Kongresu istupio Ivo Andrić, da je Djilas pri osvrtnu na "sukobe na književnoj levisi" pre rata pomenuo "Pečat" kao ozbiljnu opasnost po jedinstvo Partije, ali ne i Krležu, takodje sledi da je u to vreme Partija još uvek više nastojala da "borbom za idejno čistu kulturu" pridobije značajnije stvaraoce.

II ISTINSKI SOCIJALIZAM MOGUĆ SAMO KAO ANTISTALJINIZAM (VI kongres KPJ/SKJ, 1952)

I. SHVATANJE IDEJE I PRAKSE SOCIJALIZMA U SVETU: ISTINSKI SOCIJALIZAM KAO TEORIJSKA I PRAKTIČNA NEGACIJA STALJINIZMA

Drugi posleratni partijski kongres protekao je u znaku *kritike staljinizma*. Staljinova interpretacija Marksa, Engelsa i Lenjina i celokupno njegovo shvatanje socijalizma posmatrani su kao kontrarevolucionarna revizija naučne teorije socijalizma, kao kontrarevolucionarni ideološki sistem kojim se, verbalističko demagoškim pozivanjem na marksizam-lenjinizam, prikrija iskrivljavanje i poništavanje tekovina Oktobarske revolucije u novom *eksploatatorskom državnokapitalističkom birokratskom sistemu*. U sovjetskom društvu, isticano je, naročito opširno u Brozovom referatu, formirana je *birokratska kasta* sa apsolutnom i isključivom moći odlučivanja u celokupnom društvu. Tu moć ona ostvaruje, učvršćuje i proširuje preko ogromnog birokratskog državnog aparata na čijem čelu se nalazi, čije jačanje podupire i teorijski opravdava. Državnim raspolaganjem sredstvima za proizvodnju privilegovana birokratska kasta pretvorila je (i sve više pretvara) radničku klasu i ostale trudbenike u masu eksploatisanih bedno plaćenih *najamnika* sa daleko *gorim* ekonomskim i društvenim statusom nego u kapitalističkim zemljama. Eksploataciju prati opšta društvena obespravljenost. Najamnici u sovjetskom birokratskom državnokapitalističkom sistemu lišeni su bilo kakve mogućnosti suprotstavljanja, zaštite i od-

brane svojih interesa od samovolje i eksploatacije birokratske kaste. Revolucionarne radničke organizacije iz vremena Oktobarske revolucije, Partiju i sindikat, birokratska kasta pretvorila je u orudja svojih interesa, privezak NKVD-a. Tridesetpet godina posle Oktobarske revolucije "milioni sovjetskih građana čame u logorima smrti i prisilnog rada, milioni ljudi neruskih nacija nemaju svoja prava, raseljavaju se u sovjetske tajge i uništavaju.¹ U Brozovom referatu naročito je potencirano nacionalno ugnjetavanje u SSSR-u. Početak birokratske degeneracije unutar SSSR-a on je vezivao za sudske procese protiv istaknutih partijskih funkcionera neruskih nacija od sredine tridesetih godina. Pomenuo je, ali *uzgred i na bezličan način, bez navodjenja i jednog imena i bez pominjanja i jednog političkog i teorijskog stava, i političku i fizičku likvidaciju starih boljševika.*²

Početak degenerativnih promena u sovjetskoj spoljnoj

---

¹J. Broz-Tito, referat *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*, u: VI KONGReS KPJ/SKJ.2-7. novembra 1952. g. - stenografske beleške, Kultura, Beograd 1952. - citat sa str. 40. Uporediti takodje Brozovo izlaganje na str. 41-42, kao i delove izlaganja u diskusijama (na VI kongresu bila su samo dva referata, Brozov i Rankovićev): B. Kidriča (str. 132-133. - Kidrič je smatrao da je u sovjetskom društvu ostvareno ono društveno stanje "ka kome objektivni razvitak kapitalističkih zemalja tendira sam po sebi", ali na konsekventniji način, uz veće ljudske žrtve); M. Pijade (str. 281 - Pijade govori o birokratsko-feudalnoj kasti); Marka Belinića (str. 250). - Jedino je V. Bakarić govorio o *birokratskom sloju* (str. 332).

² J. Broz, str. 43 - Govoreći o nacionalnom ugnjetavanju, on je navodio primere: uništavanje i raseljavanje manjih nacija (Nemačke republike na Volgi, Tatarske republike na Krimu, Tanu-Tuva republike, Kalmika i Čečenaca..., naroda Estonije, Litve i Letonije); procese protiv članova CK KP Ukrajine (Postiševa, Kosjora, Čubara, Skripnika, Popova); slične procese protiv istaknutih članova KP Belorusije (tu je navodio cifre: likvidiranje u čistkama 361 srednjeg i višeg rukovodioca). - Trockog, Zinovjeva, Buharina, Kamenjeva, levu opoziciju - *nije pominjao*, tako da nije sasvim jasno da li je mislio i na njih (kao pojedince i pripadnike opozicionih političkih grupa) kada je rekao da je Staljin "postepeno likvidirao i sve stare zaslužne boljševike". Naveo je jedino da je u vreme čistki 1937-38 ubijeno, prema nepotpunim podacima, 36 generala i 19 admirala.

politici i Broz i drugi učesnici Kongresa vezivali su *najčešće i decidirano za period rata, a najranije i ne tako kategorički za 1939. godinu*. Pakt sa Hitlerom, sovjetski napad na Poljsku i Finsku ocenjeni su kao potezi sovjetske velikodržavne politike, ali na tome nije mnogo insistirano. Iz Brozovog referata vidi se i zašto: u to vreme, po njemu, Staljinova politika mogla se medju komunistima nekako i opravdati ugroženošću Sovjetskog Saveza. Tek u svetlu sukoba sa Jugoslavijom postalo je jasno, objašnjavao je on dalje, da je *i tada, a sasvim sigurno od Teherana*, bila na delu nesocijalistička, imperijalitička politika velike sile, politika zaštite i hegemonije ruskih velikodržavnih interesa, maskirana interesima medjunarodnog proletarijata. Ta politika sile svela je druge komunističke partije, sem jugoslovenske, na obične agenture Moskve i na, izuzimajući još donekle italijansku i francusku, politički beznačajne i bezuticajne sekte. Ranije nezavisne istočnoevropske države pretvorene su u *sovjetske kolonije*, i to metodama i sredstvima koje su i vodeće kapitalističke sile već napustile. Vojnom silom i policijskom represijom azijskog tipa tzv. narodnim demokratijama nametnut je istovetan unutrašnji režim kao i u sovjetskom društvu, uz gubitak nacionalnog i državnog suvereniteta.³

Alternativa negacije kapitalističkog sistema eksploatacije i neslobode, uključujući obe njegove osnovne varijante, zapadni i sovjetski državni kapitalizam, jeste *istinski socijalizam*. Kao sinonim upotrebljavan je izraz *stvarni socijalizam*. Na manje ili više eksplicitan način u osnovna obeležja istinskog socijalizma uključivani su: ukidanje privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju; odumiranje države, odnosno demokratsko odlučivanje radničke klase i radnih masa o podružtvljenim sredstvima za proizvodnju i o svim drugim vitalnim problemima društvenog preobražaja; maksimalno moguća humanost i demokratičnost metoda i sredstava u realizaciji ciljeva; pluralizam konkretnih formi i puteva, specifičnih

---

³ Uporediti J. Broz, str. 28, 30, 43; E. Kardelj, str. 206-207, 218; Mitar Bakić, 289; M. Pijade, 280-281,.... - U Brozovom i Kardeljevom izlaganju eksplicitno je izneseni stav da je sovjetska spoljna politika *glavni vinovnik* zategnute medjunarodne situacije (rata u Koreji, sukoba oko dve Nemačke, formiranja vojnih blokova).

sadržaja i metoda, ostvarivanja socijalizma kao društveno-istorijskog procesa svetskih razmera. O realnoj prisutnosti istinskog socijalizma u savremenom društvu najviše (i najsystematičnije) je bilo reči u Kardeljevoj diskusiji. "Socijalizam danas - po njemu - više nije stvar neke izolirane nacije, niti mu se uopšte mogu odrediti državne granice. Razvitak proizvodnih snaga u najrazličitijim oblicima probija okove starih društvenih odnosa i otvara put ka socijalističkim društvenim formama. U nekim zemljama taj razvitak dobija revolucionarne forme, u drugima forme sve jačeg političkog uticaja radničkih pokreta u postojećim demokratskim institucijama. U visokorazvijenim zemljama već sami državnokapitalistički odnosi, povezani sa sve širom borbom radničke klase za njeno učešće u demokratskim institucijama državnog i privrednog upravljanja, neizbežno vode ka jačanju socijalističkih elemenata... socijalizam se u naše vreme ne nalazi samo u jednoj ili drugoj radničkoj partiji, nego je kao objektivan proces prisutan u ekonomskom razvitku svih razvijenih zemalja, u celokupnom društvenom životu, u svim radničkim partijama, a nekad čak i neradničkim..."⁴ U okviru radničkih partija Kardelj je posebno isticao *socijalističke partije* u zapadnim kapitalističkim društvima i nerazvijenim zemljama, a pod neradničkim je mislio na napredne, demokratske pokrete i organizacije. U drugim kongresnim osvrtima na savremeno stanje i perspektive istinskog socijalizma eksplicitno su pominjane takodje i socijalističke partije i progresivni demokratski pokreti, dok su se objektivni procesi kretanja ka socijalizmu uglavnom podrazumevali.⁵ Sem socijalističkih partija, *druge struje, organi-*

---

⁴ E. Kardelj, str. 219-220 (podvlačenja moja).

⁵ U Brozovom referatu i svim opširnijim diskusijama na VI kongresu iznošen je zahtev o neophodnosti dalje, još šire i tešnje saradnje KPJ/SKJ, a naročito NF (SSRNJ), sa socijalističkim i uopšte naprednim poretimama. U kojoj meri je takva saradnja smatrana aktuelnom i značajnom najbolje pokazuje onaj deo Brozovog izlaganja u kome on kaže da "još ne može biti riječi o njezinom (KPJ) *formalnom pristupanju* međunarodnom socijalističkom pokretu... ali da je u mnogim pitanjima međunarodnog karaktera mogućna saradnja naše Partije sa socijalističkim pokretom" (str. 53). Takodje je indikativno da je Kongresu upućen, i na njemu pročitana, telegram generalnog sekretara francuske Socijalističke stranke i

zacije, grupe i sl. u socijalističkom i komunističkom radničkom pokretu nisu pominjane. Nije se govorilo ni o istinskom socijalizmu u smislu objektivno utemeljenih društveno-ekonomskih tendencija, a pogotovo političkih pokreta, u sovjetskom društvu i društvima pod njegovom hegemonijom.

U okviru ovako shvaćenog socijalizma kao svetskog procesa Jugoslaviji je pridavano ne samo specifično nego i u svakom pogledu izuzetno mesto. Smatralo se da ona, kao jedino socijalističko društvo, ima avangardnu poziciju i ulogu, najrazvijenija i najbogatija teorijska i praktična iskustva stvarnog socijalizma. Ovu samouverenost jugoslovenskih komunista najjasnije su izrazili Djilas i Broz. U pozdravnoj reči povodom 35-godišnjice Oktobarske revolucije Djilas je sa patosom isticao da su se Marksova, Engelsova i Lenjinova misao i duh Oktobra "pojavili - u drugim uslovima i drugim oblicima - u novom životvornom sjaju u našoj zemlji... u neustrašivoj, revolucionarnoj, proleterskoj, plebejskoj ličnosti druga Tita."⁶ Po Brozu, sukobom sa Sovjetskim Savezom jugoslovenka partija nije odbranila samo principe naučnog socijalizma, nego je time "postavila pred čitav svet pitanje o formama i uslovima daljeg kretanja socijalističkog društva, pitanje o objektivnim zakonima razvitka socijalizma u današnjim uslovima u svijetu, a isto tako i o specifičnim uslovima svake zemlje posebno... postavila i u praksi pokazala mogućnost razvitka socijalizma i u maloj, čak i u zaostaloj zemlji..." I dalje, jugoslovenskoj partiji je pripisivao u zaslugu i to što "živim primerima svakodnevne prakse u izgradnji socijalizma... i postignutim uspesima pokazuje perspektivu radnom čovečanstvu, koju su zamračili moskovski revizionisti..."⁷

---

potpredsednika *Socijalističke internacionale* (str. 227).

⁶ M. Djilas, str. 398. - ovaj deo Djilasovog govora delegati su propratili ustajanjem, dugotrajnim aplauzom i skandiranjem "Heraj Tito". Na kraju govora, zapevali su "Druže Tito vodjo komunista". - Poredjenje Jugoslavije sa SSSR-om u vreme Oktobarske revolucije i neposredno posle nje, i Tita sa Lenjinom, postoji i u drugim priložima. Uporediti diskusije P. Stambolića, str. 228-229, Božidara Maslarića, str. 301-302, i, naročito, Josipa Cazija, 305.

⁷ J. Broz, str. 44-45. Slično i Mitar Bakić, str. 289.

Doprinosi nekog drugog radničkog pokreta, koji bi po značaju prevazilazili granice njihovih zemalja i bar u nekim aspektima, vremenski ili sadržinski, bili ispred jugoslovenskih, nisu pominjani. *Ni jedan od istaknutih vodja jugoslovenske Partije nije čak ni pomenuo da su kritike staljinizma postojale i pre jugoslovenske.* Toga nema ni kod Kardelja, čije je izlaganje ponajmanje opterećeno patosom jugoslovenske avangardnosti. On je više od drugih govorio o sadašnjoj snazi istinskog sicijalizma u svetu, zahvaljujući kojoj danas i u dogledno vreme nisu mogući - što se, kako je rekao, potvrdilo i na primeru Jugoslavije - ujedinjeni i frontalni napadi reakcionarnih snaga pojedinih zemalja protiv socijalističke revolucije u nekom društvu, kakvi su postojali u vreme Oktobarske revolucije. Po njemu, nije nimalo slučajno što antisocijalistička intervencija protiv jugoslovenske revolucije nije potekla od Zapada, već od državnokapitalističkog birokratskog Sovjetskog Saveza.⁸ Na Kongresu su jedan jedini put pomenute kritike staljizma koje su prethodile jugoslovenskoj. Filozof i sociolog Boris Zihelr izjavio je da su "buržoaski kritičari sovjetskog sistema našli mnoge strane i otkrili mnoge istine o tom sistemu", ali da nisu dali i da nisu mogli dati "jednu celovitu kritiku, jer je njihova kritika u isto vreme odbrana stare klasične buržoaske eksploatacije."⁹

---

⁸ E. Kardelj, str. 214-215, 220.

⁹ B. Zihelr, str. 330. (podvlačenje moje).

II. SHVATANJE JUGOSLOVENSKOG DRUŠTVA KAO ISTINSKOG SOCIJALIZMA: STVARNA SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA U JUGOSLOVENSKIM USLOVIMA

1. Shvatanje osnovnih obeležja jugoslovenskog socijalizma kao socijalističke demokratije

U partijskoj svesti o sadašnjem stanju i daljem razvitku istinskog socijalizma, kao socijalističke demokratije u jugoslovenskim uslovima, bitnim sa smatrana sledeća odredjenja: odumiranje države; demokratizacija i decentralizacija upravljanja u privredi, organima narodne vlasti i drugim oblastima društvenog života; radničko upravljanje, upravljanje ekonomijom od strane neposrednih proizvođača; samoupravljanje radnog naroda; pravo svakog mišljenja čije je polazište socijalistička demokratija da se izrazi i ispolji u procesu društvenog odlučivanja i u kulturi; borba protiv birokratizma, buržoaske višepartijske demokratije i lokalizma; politički i ideološki rad na vaspitanju masa za socijalističku demokratiju kao osnovna uloga i dužnost komunista, najsvesnijeg organizovanog dela radničke klase, radnog naroda¹.

2. Shvatanje ekonomije, politike i kulture i njihovog odnosa: samostalnost i samoodredjenje ekonomije i kulture i podružtvljavanje politike pod idejnim rukovodstvom partije

I u partijskom konceptu socijalističke demokratije, kao procesa emancipacija celokupnog društva od politike kao vlasti, u smislu sve veće samostalnosti i samoodredjenja ekonomije i kulture i sve većeg podružtvljavanja politike, politika kao *politika Partije*, ima avangardni status i ulogu u odnosu na druga područja društvenog života.

---

¹ Ovde su navedena samo ona socijalno-strukturalna odredjenja koja su bila iznesena, kako u oba referata i diskusijama, tako i u oba kongresna dokumenta, *Rezoluciji* i *Statutu*.

Načelo avangardnosti sadržano je u osnovnom odredjenju Partije: *najsvesniji organizovani deo radničke klase, radnog naroda*. Ovo odredjenje i uz njega uvek izvodjeno *idejno-vaspitno delovanje partije*, kao njena osnovna uloga u društvu, tumačeni su na Kongresu na *donekle različite načine*, različite, ne u smislu razvijenih različitih koncepcija, nego u smislu njihovog različitog akcentiranja i nešto drukčijeg naglašavanja njihovih mogućih društvenih implikacija. - U *Rezoluciji i Statutu* potencirana je *avangardnost svesti*, a o predvođećoj i vođećoj ulozi komunista u društvu, u borbi za socijalističku demokratiju, govorilo se kao o *zadatku* koji treba da se ostvari i ostvari idejno-političkom aktivnošću, ubedjivanjem, snagom argumenata². Izlaganje A. Rankovića, u onom delu referata koji se odnosi na novi partijski Statut, striktno se drži statutarnih formulacija³. - Zvonko Brkić i, posebno, Milovan Djilas insistirali su takodje na avangardnosti svesti, ali nešto odredjenije. *Djilas* je idejno delovanje komunista vezivao za dva načelna stava: da "socijalistička demokratija ima i mora imati forme kojima se koriste svi građani" i da su takve forme socijalističke demokratije, čiji će se značaj sve više povećavati, nespojive sa golim negiranjem i administrativnim suzbijanjem, metodama koje su tipične za nedemokratske društvene odnose, za birokratski monopolizam.⁴ U razmatranju idejno-političkog

---

² Uporediti. *Rezolucija VI kongresa KPJ o zadacima i ulozi Saveza komunista Jugoslavije*, str. 427-428; *Statut SKJ*, u: *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*. VI KONGRES KPJ(SKJ), Kultura, Beograd 1952. (uvodni deo, str. 259-260).

³ U onom delu Rankovićevog referata (O predlogu novog Statuta KPJ i nekim organizacionim pitanjima partije) u kome govori o Statutu, izričito stoji: "... Komisija je usvojila predlog da se iz... uvoda Statuta izbaci reč vođeća i da se akcenat stavi na svesna, zbog toga što vođeću ulogu Partije stiče svojim dobrim radom i na osnovu svestranog poznavanja društvenih zakona, a ne da *dekretom samoj sebi odredjuje da je ona vođeća politička snaga* ... takodje je izvršena promena, na istoj liniji kao i prethodna, da se *opet dekretom ne odredjuje da je KPJ inicijator, organizator i rukovodilac borbe naroda Jugoslavije, već da ona političkim i organizacionim sredstvima pokreće i mobilise najšire mase u borbu, pa je tek ta njena borba i njeni rezultati čine predvodnikom.*" (str. 344. - podlavlčenja moja).

⁴ M. Djilas, str. 236.

delovanja komunista u organima društvenog odlučivanja i društvenim i političkim organizacijama Brkić je isticao da oni ne treba da se bore za odluke svojih partijskih organizacija kao odluke, nego za to da "mase prihvate principijelni stav partije kao svoj, te da one (mase) donose same kroz borbu mišljenja - kroz političku borbu komunista za principijelan stav Partije - odgovarjuće pravilne odluke." Ovakva uloga komunista uslovljena je, po njemu, time što prelaskom na socijalističku demokratiju glavna snaga izgradnje socijalizma postaju radne mase, a ne više partija, koja kao celina ostaje i dalje samo vodeća organizovana politička snaga.⁵ - U referatu J. Broza, čije je stanovište dominantno, eksplicitno se govori o partiji ne samo kao o vodećoj političkoj snazi, na jednom mestu čak i kao "vodećoj društvenoj snazi u izgradnji socijalizma"⁶, nego i o njenoj idejno-vaspitnoj ulozi kao o *idejnom ili idejno-vaspitnom rukovodjenju*. Sem toga, on je sasvim nedvosmisleno naglasio da sa idejnim rukovodjenjem kao osnovnim *ne prestaju sve druge rukovodeće funkcije*. "Prvo, one ostaju u onoj mjeri ukoliko komunisti po sposobnosti odgovaraju za ovu ili onu funkciju; drugo, rukovodeća uloga komunista ne može biti neka društvena privilegija, već ona mora biti prožeta idejnim uticajem u rukovodjenju i efikasnošću tog uticaja na pravilan socijalistički razvoj."⁷ Prva od ove dve "ostale rukovodeće funkcije" ima jasan smisao: realno je očekivati da će i u novom sistemu društvenog upravljanja i odlučivanja partijci imati rukovodeće funkcije. Smisao druge pojasnio je Broz: komunisti moraju da utiču na rukovodioce, tako što će im davati stalnu podršku za pravilan rad⁸. Avangardnost Partije i partijske politike ovde je shvaćena kao dominacija Partije i partijske politike.

2.1. Shvatanje ekonomije: upravljanje ekonomijom od

---

⁵ Z. Brkić, str. 144, 142 (podvlačenja moja).

⁶ J. Broz, str. 71, 76.

⁷ isto, str. 71-76.

⁸ isto, str. 95.

strane neposrednih proizvođača u uslovima robne i planske privrede

Oblasti ekonomije pridaje se i dalje primeran značaj, sada kao osnovnom sadržaju i uslovu demokratizacije celokupnih društvenih odnosa. Često je potencirana i u ekonomističkom smislu, uglavnom implicitno. U Brozovom stavu: "uspostavljanje prave socijalističke demokratije u proizvodnji a time i u samom društvu" ekonomistička postavka je i eksplicitna⁹.

Upravljanje ekonomijom od strane neposrednih proizvođača u *novom privrednom sistemu* - i ovog puta je Kidričevo izlaganje o ekonomiji najpotpunije i najsistematičnije - ostvaruje se kroz:

1. *Upravljanje fabrikama i preduzećima od strane samih neposrednih proizvođača.* Na Kongresu je postojala apsolutna saglasnost o tome da je upravo ovo upravljanje, uvedeno na osnovu Zakona o predaji fabrika i preduzeća radnim kolektivima (1950), najbitniji i već realizovani - realizovan kao sistemski princip funkcionisanja novog privrednog sistema - momenat ekonomske demokratije i istinskih socijalističkih društvenih odnosa¹⁰.

2. *Delovanje objektivnih ekonomskih zakona uz maksimalno moguće izbegavanje administrativnih intervencija.* Administrativni državni zahvati smatrani su, sem kao privremene i pojedinačne mere, neracionalnim i iracionalnim.

---

⁹ isto, str. 54.

¹⁰ Upređiti: B. Kidrič, str. 129, 130, J. Broz, str. 54, 55; Rezolucija..., str. 423. - Ovaj elemenat (princip) privrednog sistema najviše je na Kongresu pominjan, sa većim ili manjim naglašavanjem njegovog značaja unutar ekonomije, a onda i društva (Brozova ekonomistička postavka, npr, zasnovana je prevashodno na njemu). Ipak, to pominjanje je najčešće ili puko ponavljanje onoga što su o tome rekli Broz i Kidrič, ili svečarski prigodno, ili u ravni empirijskih zapažanja (o ovima će više biti reči u trećem odeljku rada), tako da iscrpnije navodjenje drugih učesnika Kongresa u ovom kontekstu nije potrebno. - U iznošenje svih bitnih karakteristika novog privrednog sistema - u ovoj rekonstrukciji tadašnjeg partijskog shvatanja - polazi se uglavnom od Kidričevih stavova. I redosled u navodjenju bitnih obeležja preuzet je iz njegovog izlaganja.

Takodje i uglavnom već napuštenim, naročito na saveznom nivou. U državnom privrednom aparatu u srezovima i republikama, isticali su i Kidrič i Broz, još postoje izražene tendencije administriranja, neuvažavanja ekonomskih kriterijuma i zakonitosti¹¹.

Ovaj sistemski princip novog privrednog sistema odnosio se i na poljoprivredu, tačnije, i na njen pretežni deo, individualnu poljoprivrednu proizvodnju¹². Na Kongresu je o tome najviše govorio i na tome najviše insistirao Mijalko Todorović. Po njemu, transformacija od naturalne ka tržišnoj individualnoj seljačkoj proizvodnji doprinosi povećanju proizvodnje i produktivnosti rada, olakšava razvitak zadrugarstva i omogućava da se poljoprivreda, i pre podruštvljavanja zemlje i drugih poljoprivrednih sredstava, uključi u celinu planske socijalističke ekonomije¹³.

3. *Društveno ovladavanje objektivnim ekonomskim zakonima u obliku društvenih planova radikalno redukovanih na osnovne proporcije.* Osnovne proporcije društvenih planova, a težište je na saveznom društvenom planu, trebalo bi da onemoguće pojave anarhije u društvenoj proizvodnji i raspodeli i da daju opšti pravac privrednom razvitku zemlje. Unutar tih osnovnih proporcija, a u uslovima tržišta, trebalo je da se razvija *maksimalna inicijativa radnih kolektiva i komuna*. Samo donošenje takvih društvenih planova mora da bude društveno. Da se o društvenim planovima mora voditi javna rasprava - rečeno je u više kongresnih istupanja. Ali samo je Kidrič decidirano tvrdio da njihovo usvajanje mora da bude u isključivoj nadležnosti veća proizvođača i predstavničkih or-

---

¹¹ B. Kidrič, str. 130; J. Broz, 67, O. Karabegović, 194.

¹² Za poljoprivredu koja se temelji na zadržanoj i društvenoj svojini važe isti ekonomski principi kao i za ostalu privredu.

¹³ M. Todorović, str. 324-329. - Pored delovanja ekonomskih tržišnih zakonitosti, on je ukazivao i na razvitak industrijskih grana vezanih za poljoprivredu i na razvijanje saobraćaja kao pretpostavke unapredjenja poljoprivrede, robnog karaktera poljoprivredne proizvodnje. - Slične stavove, ali sa težištem na pozitivnim efektima ukidanja obaveznog otkupa i slobodnog (slobodnijeg) formiranja cena poljoprivrednih proizvoda, izneo je Osman Karabegović, str. 192-199. - Načelno, ali i na manje jasan i uopšteniji način, ti stavovi su uneti u Rezoluciju (425).

gana radnog naroda. Kidrič je insistirao na automatskoj primenljivosti opštih planskih proporcija na osnovu odgovarajućih zakonskih odredbi, ali, u vezi s tim, i na pravnoj sigurnosti, fiksnom karakteru prava radnih kolektiva i komuna za najmanje godišnji period. U Brozovom referatu naglašavana je uloga Partije, njenih članova kao privrednih rukovodilaca i onih koji su dužni da pomažu rukovodiocima u rukovodjenju, radi obezbedjenja poštovanja društvenih planova i potreba. Po partijskoj oceni, i Brozovoj i Kidričevoj, u jugoslovenskoj ekonomiji je *već izvršen odlučujući prelom* prelaskom na planiranje u formi osnovnih proporcija. Pored nedostataka u metodici planiranja i nedovoljnog poznavanja ekonomskih zakonitosti neophodnih u planiranju, u praksi ostvarivanja saveznih društvenih planova postoje izvesni otpori, na republičkom nivou, bilo u vidu njihovog neracionalnog i administrativnog sprovođenja, bilo nepoštovanja. Naročito je Kidrič upozoravao na republičke državokapitalističke tendencije. "Republičke državokapitalističke tendencije pokazale su se u datim uslovima, razume se, štetnije, pošto one razaraju jednu celovitu koncepciju jugoslovenske ekonomike." On je ukazao i na jednu drugu negativnu tendenciju u ekonomskom životu: nadomeštanje administrativnog naređivanja državnih organa, administrativnim naređivanjem Narodne banke¹⁴.

4. *Stvarno društveno prisvajanje viška rada i socijalističko demokratsko upravljanje viškom rada.* U realizaciji ovog bitnog načela novog privrednog sistema - a o tom načelu govorio je samo Kidrič - *učinjeni su tek početni koraci*, u tom smislu što neposredni proizvođači već imaju svoj udeo u upravljanju viškom rada, što radnički saveti i sindikalne organizacije javno diskutuju i daju svoje primedbe u vezi sa društvenim planovima o prelivanju i upotrebi viška rada. Za dalje razvijanje socijalističkog demokratskog upravljanja viškom rada potrebno je, po Kidriču, pre svega, da se društvenim planovima obezbedi da radni kolektivi i komune raspolažu što većim viškom rada koji se u njima stvara i da o njemu neposredno odlučuju. On je smatrao da će se ovakvo neposredno društveno raspolaganje viškom rada moći znatno

---

¹⁴ B. Kidrič, str. 131-136; J. Broz, str. 67, 95. O. Karabegović, str. 194.

proširiti posle završetka ključne kapitalne izgradnje. Sem toga, ukazivao je i na neophodnost preliivanja dela viška rada kroz dejstvovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti, tj. na njegovo ulaganje, posredstvom kreditnog sistema, tamo gde za to postoji ekonomska računica¹⁵.

Izneto partijsko shvatanje novog privrednog sistema bilo je prožeto izrazitim *optimizmom*, kako u pogledu njegovih društvenih sadržaja i posledica, tako i u pogledu čisto ekonomskih efekata, i u odnosu na sadašnjost, u odnosu na budućnost¹⁶.

2.2. Shvatanje politike: stvarna socijalistička demokratija u jugoslovenskom društvu moguća samo uz postojanje jedne partije

U kongresnim razmatranjima vodećih partijskih vođa ne postoje jasni i decidirani stavovi o spojivosti ili nespojivosti političkog pluralizma i socijalizma kao takvog. U Kardeljevim izlaganjima o socijalizmu kao svetskom procesu ideja o mogućoj spojivosti implicitno je sadržana. Eksplicitnog principijelnog stava nema. U Brozovom referatu takodje nema eksplicitnog stava, ali iz celokupnog konteksta izlaganja proizlazi da on takvu mogućnosti isključuje. U odnosu na jugoslovensko društvo, partijsko stnovište je bilo, i ostalo, sasvim nedvosmisleno: naša socijalistička demokratija nespojiva je sa višepartijskim sistemom.

Osporavanjem višepartijskog sistema najviše se bavio Broz. Njegovi argumenti protiv bili su: 1. izgradnja socijalizma pretpostavlja i zahteva *jedinstven program*, dok višeparti-

---

¹⁵ B. Kidrič, str. 132, 134-136. - Kao princip, ovaj momenat novog privrednog sistema iznet je i u Rezoluciji... (str. 424).

¹⁶ Broz je posebno naglašavao da su ekonomski uspesi postignuti sopstvenim snagama, da su pomoć i zajmovi zapadnih vlada i ekonomskih organizacija bili znatno ispod porasta vojnih izdataka (str. 64). - Detaljne statističke podatke, sa objašnjenjima i prognozom, o porastu industrijske proizvodnje u celini i pojedinim industrijskim granama, u odnosu na predratno stanje i u poredjenju sa industrijski razvijenim zapadnoevropskim zemljama, izneo je S. Vukmanović-Tempo u vrlo opširnoj prilogu (152-184).

jski sistem znači više partija i time i više programa o društvenom životu i razvitku; 2. postojanje više partija nužno bi vodilo *restauraciji kapitalizma*, odnosno značilo bi da nosioci revolucije i društvenog preobražaja dopuštaju "organizovano rušenje tekovina revolucije za koje je već prolivena krv, za koje je već rešena bitka između starih preživelih i novih revolucionarnih snaga..."; 3. nijedna prava i dosledna revolucija u istoriji nije dobrovoljno dala pobedjenom protivniku oružje da se bori protiv nje i njenih uspeha; i, 4. naša demokratija je u svakom pogledu bolja od zapadne. Ona je *stvarna demokratija*, demokratija i za zajednicu i za pojedinca u njoj, zato što obuhvata najšire radne mase i omogućava im da odlučuju o svim bitnim pitanjima svoje društvene egzistencije, materijalnim, političkim i kulturnim, dok je zapadna višepartijska demokratija deklarativna¹⁸.

Na Šestom kongresu doneta je odluka, na Titov predlog, naravno, a uz jednoglasnu podršku delegata, o promeni naziva Partije u *Savez komunista Jugoslavije*. Ona je obrazlagana promenama unutar Partije, na relaciji Partija - društvo, kao i potrebom distanciranja od sovjetske i prosovjetskih partija i uspostavljanja kontinuiteta sa Marksovim Savezom komunista¹⁹. U izlaganjima partijskih vodja - najviše u Rankovićevom referatu - najčešće su kao dokazi

---

¹⁸ J. Broz, str. 56-57, 81-82 (citat je sa str. 82). - Njegovo osporavanje višepartijskog sistema vidno lavira između načelnog osporavanja, sa stanovišta socijalizma kao socijalizma, i osporavanja bar i u svakom slučaju u našim uslovima. - potpuna negacija kojoj je on, kako je već rečeno, više sklon, u očiglednoj je suprotnosti sa proklamovanom idejom o različitosti puteva u socijalizam i ravnopravnosti socijalističkih pokreta (i društava, kada ih bude). Priznavanje različitih radničkih partija kao socijalističkih, a u sopstvenoj zemlji samo jedne, takodje je sadržinski i logički nekonzistentno. Specifičnost jugoslovenskih uslova, nezavisno od toga na koje se uslove misli i od adekvatnosti predstava o njima, može teorijsko-logički da utemeljuje dominaciju jedne partije, ali ne i stav da bi svaka druga eventualna partija nužno bila buržoaska, a ne, recimo, socijalistička u smislu partija koje su na spoljno-političkom planu priznavane kao socijalističke. Takodje je logički neodrživ stav (prvi navedeni razlog) da se jedinstven program društvenog razvitka može obezbediti samo i isključivo uz postojanje jedne partije.

¹⁹ J. Broz, str. 94.

demokratičnosti i demokratizacije partije, a u vezi sa novim partijskim Statutom, navodjeni: ukidanje pismenih preporuka i kandidatskog staža kao uslova za prijem u članstvo; ukidanje institucije partijskih organizatora i političkih odeljenja; partijskih organizacija u ustanovama, društvenim organizacijama i udruženjima; razdvajanje partijskih i državnih funkcija; idejno-vaspitno delovanje partije; javnost rada Partije i svih partijskih organizacija, u smislu učešća radnih masa (nepartijaca) u radu partijskih organizacija, davanja predloga za izbor novih članova Partije, kontrole nad radom partijskih organizacija; veća inicijativa i samostalnost osnovnih partijskih organizacija i nižih partijskih rukovodstava; pravo člana Partije da na sastancima organizacije i u partijskoj štampi učestvuje u raspravi o svim pitanjima politike SK i donošenju odluka, a ne kao do tada (po starom Statutu) samo praktičnih²⁰. Osnovni i trajni organizacioni princip Partije - demokratski centralizam - uključuje sada ove izmene, modifikacije i novine, koje normativno proširuju i potenciraju njegovu demokratsku komponentu. U statutarnim stavovima koji normiraju samo načelo demokratskog centralizma zadržane su osnovne relacije, pokoravanje manjine većini i sprovođenje odluka viših organa od strane nižih, samo uz blaže formulacije. Izostavljeni su termini "bezuslovno", "strogo", "stroga disciplina". Novo statutarno pravilo, dužnost viših organa da *pomažu* nižim organima i osnovnim organizacijama u razvijanju samostalnosti u radu, dovoljno je neodređeno, tako da može da bude i normativno opravdanje za ograničavanje ili suspenziju samostalnosti²¹. U svakom slučaju, ono je u funkciji principa centralizma unutar Partije. Nadležnosti i prava CK KPJ/SKJ između dva kongresa nisu bila statutom smanjena (unutar Partije), ali je uneta statutarna odredba po kojoj između sednica CK - a obavezno održavanje produženo je sa 6 meseci na godinu dana - odluke sprovodi Izvršni komitet CK s generalnim sekretarom na čelu,

---

²⁰ Statut SKJ (5. i 6. pasus Uvoda na str. 260, stav 3. tačka a na str. 261; stav 4, četvrti pasus na str. 262; stav 13 na str. 264; stav 18 na str. 265. Videti i deo Rankovićevog referata, str. 337-346.

²¹ Statut SKJ, stav 6, na str. 262-263, stav 24, na str. 267; stavovi 36-38, na str. 269-270, stav 29 na str. 268.

odnosno, još uže telo, Sekretarijat CK SKJ²². Ova odredba bila je u skladu sa dosadašnjom partijskom praksom, ali je bila i normativni oslonac za jačanje centralizma kao moći najužeg foruma. - Momenti centralizma demokratskog centralizma bili su u kongresnim izlaganjima (van Rezolucije i Statuta) daleko više naglašavani, čak veličani, uporedo i istovremeno sa formama i sadržajima njegove demokratizacije. Jedinstvo i to *monolitno* i dalje je smatrano najvišom vrednošću, idealom, već ostvarenim, ali vrednim da se i dalje neguje i jača. Tako je, npr., J. Broz izjavio: "Naš kongres počeo je i protiče u znaku nevjerovatnog jedinstva i monolitnosti naše Partije."²³ Autoritet i uloga najužeg partijskog rukovodstva, pogotovo generalnog sekretara, isticani su na ovom kongresu i više, češće i egzaltiranije nego na prethodnom. Većina kongresnih delegata koji su govorili o prelasku od državnog upravljanja društvom ka demokratskom i radničkom upravljanju pripisivali su to u zaslugu Titu i njegovim najbližim saradnicima, pa tek onda Partiji. Ostali "faktori" nisu ni pominjani. U tom pogledu naročito su indikativna istupanja predstavnika radnih kolektiva. U njima su iznošene reči zahvalnosti Titu što je uveo radničke savete i uveravanja i zaklinjanja da će se radnici pokazati dostojnim Titovog poverenja²⁴. Od članova Centralnog komiteta najegzaltiraniji u isticanju Titovih zasluga za celokupan preobražaj društva bili su Josip Cazi i Miha Marinko. Tako je za Mihom Marinkom bilo samo po sebi razumljivo da Tito donosi sve značajnije konkretne odluke. U vezi sa promenom naziva partije izjavio je: "Ja mislim da je to još jedan povod da budemo oduševljeni. Kad god treba doneti neku odsudnu promenu u društvu, uvek je Tito tu da nadje adekvatne mere."²⁵ O zadržavanju starog tipa odnosa prema najvišem rukovodstvu rečito govore i emocionalne reakcije delegata na kongresu, naročito posle čitanja kongresne Rezolucije. Tada su pevane pesme zakletve Titu, a onda i nje-

---

²² Statut SKJ, stav 8, na str. 263.

²³ Uporediti, npr., J. Broz Tito, str. 247 (takodje str. 72).

²⁴ Uporediti na str. 20, 22, 97, 247.

²⁵ M. Marinko (str. 273); J. Cazi ističe Titove zasluge i za radničko samoupravljanje i za spašavanje jugoslovenske revolucije (str. 385).

govim najbližim saradnicima²⁶. O jačanju Brozove pozicije između dva kongresa jasno govori i *izdvajanje njegovog imena* iz abecednog sleda na glasačkoj listi za CK SKJ²⁷. To je, verovatno, i najznačajniji pokazatelj, jer je neka vrsta normativne institucionalizacije njegovog posebnog mesta unutar partije.

Narodni front, kome je takodje promenjen naziv, u SSRNJ, definisan je u *Rezoluciji* kao *jedinstvena* i aktivna masovna politička organizacija *svesnih boraca za socijalizam*, kao *glavna*, osnovna organizacija u kojoj i kroz koju treba da se razvija politička i idejna aktivnost komunista²⁸. Ovo određenje sadržano je i u drugim kongresnim razmatranjima o Frontu (Savezu), ali sa različitim akcentiranjima pojedinih njegovih komponenti. - U samoj *Rezoluciji*, u sklopu ovog opšteg određenja, nalazi se još samo jedan stav: da su sazreli svi uslovi da SSRNJ dobije odgovarajući statut i program²⁹. Iz toga sledi da ih on u vreme Kongresa nije imao. - *Kardelj* je u svom kratkom osvrtu naglašavao da "Socijalistički Savez treba da obuhvati svu političku aktivnost na liniji socijalističkog razvitka, kao i punu unutrašnju diskusiju o formama i tempima tog razvitka."³⁰ Ovu ideju on nije dalje razvijao, ali iz nje logički sledi, jasnije nego iz Rezolucije, da program Soc. Saveza ne bi mogao ni trebalo da bude identičan sa partijskim programom. Iz celokupnog konteksta njegovog izlaganja sledi i da oni ne bi smeli biti ni različiti u osnovnim stavovima, a sasvim sigurno ne suprotni. - *Vladimir Simić*, koji je Kongres pozdravio u ime Narodnog fronta, u pozdravnoj reči je najviše govorio o istorijskom značaju KP i njene ranije i sadašnje "rukovodne uloge" (termin V. Simića), nalazeći u tome razlog što "Narodni front kao masovna politička organizacija *nema drugog programa* van onih zadataka koje je postavila Komunistička partija Jugoslavije, što je formalno utvrđeno u

---

²⁶ Pesma "Druže Tito, mi ti se kunemo..." i "Šesti kongres složno glasa, druga Tita i Djilasa, Rankovića i Kardelja, komunista to je želja" (str. 428).

²⁷ Videti na str. 404.

²⁸ Rezolucija..., VIII, str. 427.

²⁹ isto, str. 427.

³⁰ E. Kardelj, str. 221.

Programskoj deklaraciji na III kongresu Narodnog fronta Jugoslavije.³¹ *Jedinstvenost programa*, bilo u smislu istovetnosti, ili male adaptacije partijskog programa za potrebe Fronta, ovde je istaknuta u prvi plan. Simićevo stanovište identično je Brozovom, ali zbog direktnosti formulacije ono najbolje pokazuje da u vreme Šestog kongresa relacija Partija-Front više nije bila opterećena egzistencijom (u Frontu) kakvih-takvih partija, ni formalnom različitošću programa. Tom "rešenošću problema" može se objasniti činjenica da na ovom Kongresu niko ni jednom rečju nije pomenuo koalicione forme za vreme i neposredno posle rata. - Polazeći od jedinstvenosti programa, kao jednog od aksioma socijalističke demokratije u našoj zemlji, Broz je osnovnu ulogu Socijalističkog Saveza video u tome što on jeste, i treba da bude, "najmasovnija škola za širenje socijalističke misli." Ovo odredjenje istovetno je sa ranijim (sa prethodnog kongresa), s tim što je to sada i osnovna uloga avangarde. Demokratski radu na vaspitanju i prevaspitanju građana u socijalističkom duhu Broz je video u tome što Partija, delujući kroz Front(Savez), *omogućava i prepušta* "frontovskim organizacijama da same iznalaze najzgodnije forme za prosvetavanje svojih članova," pomažući im pri tom u "pogledu organizacije i izrade odgovarajućih aktuelnih programa i planova za ideološko, političko i kulturno vaspitanje."³² Pored ove funkcije, Broz, a i neki drugi učesnici Kongresa, isticali su ulogu Saveza u saradnji sa socijalističkim i drugim naprednim pokretima u svetu, što je nov momenat. Objasnjavajući to, Broz je naveo da je KPJ (SKJ) *kadrovska partija* i da je u ovoj etapi razvoja orjentisana prvenstveno na izgradnju socijalizma u zemlji i borbu protiv revizionizma (sovjetskog), kako u teoriji, tako i u svakodnevnoj praksi.³³

---

³¹ V. Simić, str. 7. (podvlačenje moje).

³² J. Broz, str. 80 (podvlačenje moje).

³³ J. Broz, str. 81-82, 93-94. - U vezi s tim istakao je da je SSRNJ, sa svojih 8 miliona članova, jedna od najmasovnijih političkih organizacija u svetu i da u saradnji sa zapadnim i drugim socijalističkim i demokratskim pokretima može imati važnu i korisnu ulogu za čovečanstvo. - Zamerne koje su upućivane stvarnoj delatnosti nekih frontovskih organizacija, odnosno odnosu nekih partijskih organizacija prema njima, ostale su iste

Partijsko shvatanje druge masovne organizacije, sindikata, nije se bitnije promenilo. Njegovim ranijim funkcijama dodata je još jedna: da bude škola masovnog radničkog upravljanja. Stavovi o ulozi sindikata u našem društvu, uključujući i ovu novu, obrazlagani su na raniji način, sa istim argumentima naročito u pogledu odnosa partija-sindikata. To se najbolje može videti u pozdravnoj reči predstavnika Saveza sindikata Jugoslavije, Norberta Vebera: "...nerazdvojna povezanost sindikata i Partije kod nas prirodna je i razumljiva, jer su to dva organa iste klase... sasvim jasno je i razumljivo da se *program i linija naših sindikata podudaraju sa programom i linijom naše Partije...* To, razumije se ne znači da partija komanduje sindikatima, već im ona kao najsvjesniji odred radničke klase pomaže..."³⁴

Shvatanje *države i socijalizma i države u socijalizmu* imalo je ključnu ulogu ne samo u partijskom pokazivanju i dokazivanju nesocijalističkog karaktera staljinizma, nego i prednosti stvarne socijalističke demokratije nad "zapadnom višepartijskom deklarativnom demokrtijom." Tri osnovna stava u ovom shvatanju su: odumiranje države, demokratizacija i decentralizacija vlasti i kritički odnos Partije kao avangarde prema organima narodne vlasti. - Ideja o *odumiranju države* posmatrana je ne samo kao značajna filozofska postavka - pripisivana je samo, i isključivo, marksizmu - i odredjenje jednog od suštinskih ciljeva socijalizma, nego i kao "jedno praktično rukovodno načelo za radničku klasu kada ona drži vlast u državi u svojim rukama."³⁵ Upravljanje fabrikama i preduzećima od strane neposrednih proizvođača smatrano je najvažnijom i najdoslednije izvedenom formom praktične real-

---

kao na prethodnom kongresu: reduciranje njihovog rada na organizovanje radnih akcija, Videti: J. Broz, str. 81, A. Ranković, str. 353.

³⁴ N. Veber, str. 13. Identični stavovi nalaze se i u Brozovom referatu, str. 77-79. - Formulacije u Rezoluciji su uopštenije, sa nabranjem zadataka koji proizilaze iz uvođenja radničkog upravljanja: brinu se o pravilnom nagradjivanju, o biranju radničkih saveta, socijalnom osiguranju... (IV, str. 425.).

³⁵ M. Pijade, str. 283 (podvlačenje moje).

izacije ove ideje.³⁶ Kao *prelaznu formu* odumiranja države Rodoljub Čolaković okarakterisao je formiranje gradskih, sreskih i republičkih kulturnoprosvetnih *saveta*. Po njemu, to su organi "državno-društvenog upravljanja koji na rješavanju kulturno-prosvjetnih pitanja mobilišu i najšire slojeve građana i najistaknutije radnike u toj oblasti."³⁷ Broz ove savete nije posebno pominjao. Demokratizaciju upravljanja u ovim oblastima vezivao je za decentralizaciju narodne vlasti.³⁸ Reorganizacija državnog aparata (u tadašnjoj terminologiji organa narodne vlasti) bila je rukovodjena odredjenom interpretacijom teze o odumiranju države. To najviše dolazi do izražaja u koncipiranju *decentralizacije* kao prenošenja funkcije sa saveznog državnog aparata na republičke i sreske organe i dalje na opštine, grad i gradske opštine, u perspektivi pre svega i sve više na *opštine* i *komune* kao teritorijalne društvene zajednice. Broz je, doduše, napomenuo da nije svaka decentralizacija istovremeno i demokratizacija upravljanja, ali da u uslovima radničkog upravljanja ona to nužno jeste.³⁹ Naglašavanje demokratskog karaktera krajnjih konsekvenci decentralizacije, komuna, najeksplicitnije je, ali potpuno u duhu partijskog koncepta, kod Kidriča. Upravljanje u radnim kolektivima i komunama on naziva *naposrednim upravljanjem*.⁴⁰ U ovako shvaćenom neposrednom upravljanju kao temelju i perspektivi stvarne socijalističke demokratije primetni su uticaji i anarhističkih koncepcija o odumiranju države, uprkos partijskim uveravanjima i samouveravanjima o isključivo marksističkoj inspiraciji. Pored decentralizacije kao oblika demokratizacije vlasti - od koje se, sem demokratizacije, ili kao momenat ove, očekivalo i smanjivanje saveznog

---

³⁶ Videti odeljak o ekonomiji.

³⁷ R. Čolaković, str. 104, 105 (podvlačenje moje).

³⁸ J. Broz, str. 90.

³⁹ isto, str. 53.

⁴⁰ B. Kidrič, str. 135. - I u vezi sa shvatanjem decentralizacije videti odeljak o ekonomiji. Treba ponovo istaći da su decentralizacija u svojim krajnjim konsekvencama i šira prava radnih kolektiva, i po partijskoj oceni, više bili karakteristike partijskog projekta naredne, nego tekuće etape socijalističkog razvitka.

ali i republičkih aparata vlasti, kao, uostalom, i od radničkog upravljanja - oblikom i vidom *demokratizacije*, unutar decentralizacije i kao neka vrsta korektiva decentralizacije, smatrana su *veća proizvodjača*. U vreme Kongresa ona su bila uvedena u opštinskim i sreskim narodnim odborima, a isticano je i da su pripremljeni nacrti zakona o njihovom uvodjenju kao posebnih veća u Narodnu skupštinu (pored Saveznog veća), skupštine republika i autonomnih jedinica. Veća proizvodjača na svim nivoima, izabrana neposredno od zaposlenih u oblasti proizvodnje (uključujući i zemljoradnike uključene u zemljoradničke zadruge), trebalo je da garantuju sprovođenje klasnog interesa kroz aparat vlasti. U Saveznoj skupštini, unutar Saveznog veća, moglo je da se, u slučajevima koje zakon odredi, konstituiše Veće naroda od predstavnika republika i autonomnih jedinica. Po zakonskom projektu, dakle, Veće naroda ne bi više bilo poseban dom Savezne skupštine. Ovako zamišljena organizacija narodne vlasti i dalje se zasniva na principu *jedinstva vlasti*. Obrazloženje nužnosti ovog principa u suštini je isto kao i na prethodnom kongresu. Najjasnije ga je formulisao M. Pijade: jedan suveren (radni narod) - jedna vlast - jedinstvo vlasti.⁴¹ Demokratski sadržaj i funkcionisanje vlasti u našem društvu, dotle dok je država neophodna, garantuje još i, prema partijskog zamisli socijalističke stvarne demokratije, sama *Partija*. Razdvajanjem partijskih funkcija od funkcija u narodnoj vlasti, objašnjavao je Ranković, prvi put su, faktički, stvoreni ozbiljni preduslovi da Partija, kao predvodnik masa, zauzme *kritički stav prema radu organa vlasti...*⁴² Mogućnost ovakvog kritičkog odnosa imala je, sa stanovišta samog partijskog koncepta o društvenoj ulozi Partije, jedno bitno ograničenje: partijsko podrazumevanje, kod Broza i mnogih drugih eksplicirano, a u samoj definiciji Partije i partijaca implicitno sadržano - da komunisti po svojim sposobnostima odgovaraju za rukovodeće funkcije u društvu, a to znači i u aparatu vlasti. Mogućnosti ograničavanja ili suspendovanja kritike države zbog njenog podudaranja sa kritikom kao

---

⁴¹ O demokratizaciji vlasti i u vezi sa decentralizacijom, videti: M. pijade, str. 284, 285, J. Broz, str. 56.

⁴² A. Ranković, str. 354 i 359 (podvlačenje moje).

samokritikom Partije nisu na Kongresu razmatrane, čak ni postavljene kao problem.

2.3. Shvatanje kulture i kulturne politike: idejno-teorijska avangardnost partije kao pretpostavka socijalističke kulture i slobode mišljenja i kulturnog stvaralaštva.

Kongresna razmatranja o kulturi kretala su se između dva ključna stava: da *Partija mora i treba da omogućava, podstiče i usmerava razvitak u pravcu stvaranja socijalističke kulture* i da *se socijalistička kultura može razvijati samo u uslovima slobode mišljenja i kulturnog stvaralaštva, neometane borbe mišljenja*. Obrazloženje ovih stavova bilo je saobrazno već iznetim različitim akcentiranjima društvene uloge Partije. U osvrtima na kulturu i kulturnu politiku u stvarnoj socijalističkoj demokratiji ta različita akcentiranja najjasnije su se manifestovala, pa i konkretizovala u dva različita pristupa.

U kongresnoj *Rezoluciji*, u delu koji se odnosi na kulturu, poredjani su stavovi različitog smisla i različitih implikacija, međusobno teško uskladivi. Posle stava "da bi ometanje borbe mišljenja moglo samo da oteža razvitak nauke i kulture" sledio je stav koji ga istovremeno i pojašnjava i sužava: "demokratija u borbi mišljenja izražava se u snazi argumenata i u podjednaku pravu za one koji se razilaze u mišljenju. Svakom mišljenju koje ima za polaznu tačku borbu za socijalizam i socijalističku demokratiju, za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, za njihovu nezavisnost i nesmetani unutrašnji razvitak, treba osigurati pravo da se ispolji i izrazi." Ovdje sadržani pluralizam mišljenja u okviru temeljnih opredeljenja implicitno je doveden u pitanje, ili još tačnije, može da se dovodi u pitanje formulacijom da "niko nema pravo da troši sredstva koja stvara radni narod, a da to bude protiv njegovih napora, njegovih stremljenja i njegovog napretka."⁴³

Kod Djilasa je povezivanje slobode mišljenja i izražavanja i partijske uloge u kulturi izvršeno uz načelno odbacivanje administrativnih zabrana i zalaganje za idejno-politički aktivizam partijskog delovanja. Svoj principijelni opšti stav o

---

⁴³ Rezolucija..., VI, str. 426-427.

neprimerenosti administrativnih mera demokratskim formama socijalističkog društva on je konkretizovao i ujedno obrazložio sledećim rečima: "danas ne možemo zabranjivati ljudima raznih - često puta i reakcionarnih i antimaterijalističkih - shvatanja da objavljuju svoje radove, jer bismo time onemogućili i samima sebi, nama komunistima, radnicima, naprednoj inteligenciji, da iznosi različita mišljenja, a onemogućili bi smo i mladim ljudima da između njih izbijaju talenti, makar još bili - jer moraju biti, ako ni zbog čega drugog a ono zbog toga što su i mladi - i ideološki konfuzni."⁴⁴ Uvažavajući slobodu i pravo objavljivanja najrazličitijih mišljenja komunisti se, po Djilasovom mišljenju, moraju boriti za usvajanje i razvijanje marksističke teorije i pristupa, za unošenje socijalističkih sadržaja u demokratske forme u kulturi. Njihova borba, govorio je, mora da bude borba argumentima i stvarnim doprinosima. Oni moraju "pisati i pisati i govoriti i govoriti, diskutovati i diskutovati."⁴⁵ Djilas je tada tvrdio da materijalizam, koji je po svojim argumentima i po svojoj naučnosti potencijalno jači od idealizma, samo na taj način može postati i stvarno nadmoćniji u jednoj kulturi. Bez tog aktivnog i aktivističkog pristupa potencijalna snaga marksističkog materijalizma ostala bi samo, ili potencijalna, ili bi se izrodila u svoju suprotnost. "Nije nam potreban materijalizam - rekao je Djilas na Kongresu - koji nije jači i koji se ne razvija u otvorenoj borbi, nego se oslanja na administrativne mjere, jer to i nije materijalizam, nego birokratski monopolizam."⁴⁶ Ova Djilasova razmatranja o slobodi kulturnog stvaralaštva i idejnog borbi u kulturi sasvim očigledno podrazumevaju odbacivanje onog stava iz Rezolucije o trošenju "sredstava radnog naroda". U njegovoj diskusiji on se i ne pominje. Ali pošto je Djilas bio jedini član najužeg partijskog rukovodstva u Komisiji za pripremu ovog dokumenta, unošenje tog stava u partijsku rezoluciju može se objasniti ili kao rezultat kompromisa, ili time da mu je davao neko drugo tumačenje, ili time da svoj osnovni stav o neometanoj slobodi borbe mišl-

---

⁴⁴ M. Djilas, str. 236.

⁴⁵ isto, str. 237.

⁴⁶ isto, str. 236-237.

jenja i izražavanja mišljenja nije domišljao na logički konsekventan način. Pod pretpostavkom logičke konsekventnosti princip slobode borbe mišljenja implicira odbacivanje same mogućnosti delikta mišljenja. Iz same Djilasove diskusije na kongresu teško je zaključiti da li je njegovo tadašnje stanovište bilo logički dosledno. Jedina formulacija, relevantna za zaključivanje, bila je kratka i nejasna. Navodeći, naime, da se u uslovima socijalističke demokratije ne mogu zabranjivati radovi različitih orijentacija naveo je i da "danas ne možemo hapsiti popa" zato što igra lopte s decom, bez obzira što to čini iz "reakcionarnih političkih pobuda."⁴⁷ Nije izvesno da li bi, po njemu, i autori "antimaterijalističkih i reakcionarnih shvatanja" trebalo da imaju isti tretman. U radu "Neka pitanja teoretskog rada partije", koji je izložio na partijskom plenumu održanom godinu dana pre Šestog kongresa, on je princip slobode borbe mišljenja branio, između ostalog, i time "što ćemo ga (neprijatelja - J.I.) u otvorenoj borbi mišljenja lakše otkriti..."⁴⁸ Princip slobode borbe mišljenja redukovano je tu na jednu svoju nesporno značajnu komponentu, slobodu govorenja i objavljivanja, ali je na ciničan način rečeno i da sloboda nije garantovana autorima tih mišljenja.

Dok je kod Djilasa povezivanje demokratskog, socijalističko-demokratskog principa slobode borbe mišljenja i partijske uloge u kulturi izvršeno iz perspektive naglašavanja prvog principa, kod Broza i ostalih učesnika koji su na Kongresu govorili o kulturi, Partija je polazište i težište tog povezivanja. Samoodredjenje Partije kao najsavesnijeg dela radničke klase,

---

⁴⁷ isto, str. 236.

⁴⁸ M. Djilas, *Neka pitanja teorijskog rada Partije*, u: "Komunist" 2-3/1951, str. 49. Ovaj tekst napisan je kao obrazloženje Rezolucije IV Plenuma CK KPJ o teoretskom radu u KPJ. Ova Rezolucija, kao i Rezolucija o daljem jačanju pravosuđa i zakonitosti, sa istog Plenuma, u vezi sa kojom je referat podneo A. Ranković, izuzetno su značajni partijski dokumenti. Bez obzira na nedoslednosti u tim rezolucijama i referatima, oni su indikativni pokazatelj: destaljinizacije. U Djilasovom prilogu na VI kongresu Rezolucija o teorijskom radu najdoslednije je zastupana, a neki njeni stavovi nesumnjivo su i bolje eksplicirani i dalje razvijeni.

u okviru ovog pristupa, značilo je ne samo da su partijska shvatanja sastavni i najnapredniji deo socijalističke kulture, nego i da "odluke CK KPJ i ovog kongresa, naša štampa i časopisi "Komunist", "Nova misao" i drugi... moraju biti sastavni deo literature partijskih kadrova i *naše inteligencije*." ⁴⁹ I ne samo jednostavno sastavni deo literature, već i onaj deo u kome su *već formulisani* osnovni teorijsko-metodološki stavovi. U vezi s tim najodredjeniji je bio Vljako Begović. Po njemu, u našoj zemlji postoji brzi revolucionarni društveni razvitak i revolucionarna marksistička partija i baš zato što to postoji i što je Partija *idejni rukovodilac* "Partija i može da daje teoretske postavke, a naučnici sa univerziteta i ekonomisti imaju svakako mogućnosti da se uključe u taj rad..." Aktivno uključivanje, pojasnio je svoj stav Begović, jeste pre svega bavljenje konkretnim analizama i teorijskom razradom raznih problema koje nameće sama društvena praksa u okviru teorijskih postavki koje je dala "naša Partija i naše partijsko rukovodstvo" ⁵⁰. I retke direktne izjave o umetnosti, konkretizacije su ovakvog poimanja idejne avangardnosti i idejnog rukovodjenja Partije. Tako je, po Lidiji Šentjunc, shvatanje po kome umetnost nema nekog određenog društvenog cilja, nego može da služi samoj sebi, stavljanje umetnosti u službu preživelih društvenih klasa, dakle reakcionarno ⁵¹. Idejno rukovodjenje Partije u kulturi u okviru ovog pristupa nije bilo prepušteno čisto idejnim sredstvima, argumentovanoj kritici, borbi mišljenja. Partijska pomoć univerzitetima, naučnim ustanovama, izdavačkim kućama, redakcijama časopisa i ostale štampe, u vidu upućivanja od strane CK KPJ

---

⁴⁹ Petar Stambolić, str. 231. Podvlačenje moje.

⁵⁰ Vljako Begović, str. 273. Begović je izabran na VI kongresu za člana CK SKJ. Na V kongresu bio je biran za kandidata za člana CK. - U njegovoj diskusiji rečeno je takodje da "razne teorije pišu i razradjuju profesori i instituti" tamo gde nema brzog društveno-ekonomskog razvitka i revolucionarne partije, tj. i u kapitalističkim društvima i u sovjetskom i sličnim društvima.

⁵¹ Lidija Šentjunc, str. 390. Za nju je Gorki uzor književnosti, str. 393. I ona i P. Stambolić, navode Djilasovu knjigu "Legenda o Njegošu" kao primer prave idejne borbe u kulturi i pristupa književnosti i umetnosti, str. 322, odnosno 231.

teorijski "uzdignutih drugova" ne samo da pišu nego i da rade u ovim kulturnim ustanovama, smatrana je i značajnom i neophodnom⁵². Istoj svrsi služilo je i uvođenje "društveno-moralnog vaspitanja" kao obaveznog predmeta u svim osnovnim i srednjim školama⁵³. Ni *administrativne mere* nisu tretirane kao nešto tuđe socijalističkoj kulturi. Najeksplicitnije je to rečeno kod Rodoljuba Čolakovića. "Ne smatram da su administrativne mjere - izjavio je - u ovoj fazi naše borbe nešto za osudu; njima ćemo se mi, kad god to bude neophodno, služiti i ubuduće."⁵⁴ Sve ove forme obezbedjenja partijskog uticaja u kulturi, uključujući i administrativne, opravdane su u Brozovom referatu nužnošću i dužnošću *strogog vodjenja računa* o trošenju sredstava radnog naroda u interesu radnog naroda i socijalističke zajednice⁵⁵. Iz ovakvog obrazloženja nužno sledi da socijalistička demokratija nije i ne može biti demokratija za sve građane, da se kroz demokratske forme mogu izražavati samo ona shvatanja koja Partija smatra saobraznim interesima socijalističke zajednice. I sloboda mišljenja i izražavanja omedjena je time. Ali ovo omedjavanje, u okviru dominantnog pristupa kulturi, nije smatrano ograničavajućim za stvarnu socijalističku demokratiju u kulturi i za razvitak socijalističke kulture. Naprotiv. U našem društvu, izjavio je akademik Siniša Stanković, postoji *puna sloboda* kulturnog stvaranja. A puna sloboda, rekao je dalje, *nije apstraktna, već konkretna sloboda*.⁵⁶ Izrazi "apstraktna" i "konkretna" sloboda nisu još bili sastavni deo političke terminologije. Drukčija sloboda i drukčija demokratija najčešće je označavana kao buržoaska, malogradjanska, anarhistička. U svakom slučaju kao neprijateljska socijalizmu i u funkciji iznošenja nepri-

---

⁵² uporediti. R. Čolaković, str. 106; L. Šentjurs, str. 393. Na istom mestu, ona je izjavila da bi *knjižari* trebalo da budu politički radnici i da Partija mora da vodi računa o tome.

⁵³ Uporediti kod R. Čolakovića, str. 107.

⁵⁴ isto, str. 105 (podvlačenje moje).

⁵⁵ J. Broz, str. 89.

⁵⁶ S. Stanković (str. 292). On je Kongres pozdravio u ime Akademskog saveta koji je objedinjavao sve tri naše akademije nauke i u ime ostalih naših naučnih i kulturnih radnika.

jateljskih nenaučnih shvatanja, ideja i dela tuđjih socijalističkoj kulturi. "Usljed nevjerovatno brzih promena kod nas u pravcu demokratizacije celokupnog društvenog života - rekao je Broz - počeli su razni elementi koji ne vole socijalizam, izgleda, krivo shvatiti našu demokratizaciju i dizati glave, pojavile su se razne teorije o slobodi ovog ili onog... To je počelo zamagljivati i rasplinjavati *idejnost* ne samo izvan već i unutar Partije... Što demokratizacija ide šire, tim mora biti veća i budnost članova Partije prema takvim pojavama, bilo da one nadju svoje mesto u štampi, ili usmenoj propagandi... Takve pojave treba odmah *raskrinkati* kao pokušaje razbijanja našeg idejnog jedinstva i slabljenja jedinstva u narodu uopšte."⁵⁷ Očigledno, idejnost je ovde istoznačna sa partijsnošću - sam pojam partijsnost nije, inače, na Kongresu pomenut eksplicitno - a neidejnost sa neprijateljskim suprotstavljanjem socijalizmu i ne-kulturom. - U ocenama i osvrtima na stanje u kulturi izneseni opštiji stavovi konkretizovani su i specifikovani. Optimizam u pogledu dostignutih rezultata u ekonomskoj nauci i teoriji društva vezivan je samo za jedan deo kulture, za partijska shvatanja ekonomije i društva, za njenu interpretaciju marksizma i teorijsku konkretizaciju naučnog socijalizma na jugoslovenske uslove. Primat u idejno-teorijskoj avangardnosti nije se hteo "deliti" ni sa nekim teorijsko-naučnim ili filozofskim koncepcijama u svetu⁵⁸. Način i postignuti rezultati rada naučnih i kulturnih instituta, posebno univerziteta, naučnih instituta i akademija, pre svega u oblasti društvenih nauka, ocenjeni su kao nezadovoljavajući, ili bar, ni izbliza zadovoljavajući. U tim kulturnim institucijama, tvrdilo se, najrasprostranjenija su buržoaska shvatanja demokratije i zastupanje, prenošenje i produkcija nenaučnih radova, u formi vulgarizacija materijalizma (staljinizam) i još češće, u formi

---

⁵⁷ J. Broz (str. 76). Videti i V. Begović. "Ukoliko tako ne rade (ukoliko naučnici ne polaze od teorijskih postavki partije - JJ), a pošto im je profesionalni rad teorija, bez sumnje prave greške i postaju transmisije tuđjih stavova s Istoka i Zapada" (274)

⁵⁸ ilustracije radi, evo šta je o tome rekao V. Begović: "... da li negdje na svijetu ima takvog razvijanja teorije na polju ekonomskog i društvenog razvitka? kod nas ima tako mnogo novih i smjelih teorijskih misli, *kakve se ne mogu naći na svijetu*". (str. 273).

buržoaskih (idealističkih) teorija. U vezi s tim J. Broz je izjavio: "...dok naša vlast daje tako velika sredstva za škole, univerzitete, institute i drugo, sredstva koja su rezultat upornog rada naših trudenika, mi još uvek imamo velike muke sa raznim subjektivnim teškoćama u nastavi. Po univerzitetima i institutima, pa i u srednjim i nižim školama, ima još priličan broj ljudi sa starim shvatanjima... koji daju otpor novim socijalističkim, odnosno marksističkim shvatanjima..."⁵⁹ Čolakovićeve kritika još je oštrija. Po njemu, u nastavi društvenih nauka *još preovladjuju nenaučne teorije*, a u publikacijama akademija nauka iz oblasti društvenih nauka "ima takve idealističke i neprijateljske kontrabande i takvog mlaćenja prazne slame, da se čoveku diže kosa na glavi."⁶⁰ Ovakve ocene rada univerziteta i naučnih ustanova, u manje rigidnim i uzdržanijim formulacijama, unete su i u Rezoluciju⁶¹. O nezadovoljavajućem stanju u književnosti i umetnosti govorili su eksplicitno samo Lidija Šentjurs i Mulutin Baltić. L. Šentjurs je bila nezadovoljna, tražeći odlučnije angažovanje Partije, što se idejne rasprave i idejna borba u kulturi i umetnosti još uvek vode u uskom krugu intelektualaca, bez povezanosti sa radničkom klasom, pa čak i partijskim aktivima, uz to još oko tema koje nameću malogradjani. Takodje, i zbog toga što izdavači i redakcije u traženju zanimljivih sadržaja mnogo ugadjaju (senzacionalizmom, šund romanima, stripovima) malogradjanskom ukusu. Meta Baltićevih osuda su i univerziteti i akademije i naučnici, ali

---

⁵⁹ J. Broz (str. 89). Vidi i na str. 76;

⁶⁰ R. Čolaković (str. 106). - Pored Čolakovićeve i Brozove ocene videti i slične ocene: P. Stambolića (str. 231), V. Begovića (str. 273), A. Rankovića (str. 355). - On se osvrnuo na rasprostranjenost malogradjanskih shvatanja demokratije na univerzitetima).

⁶¹ Uporediti drugi pasus Rezolucije (str. 426).
Nezadovoljstvo stanjem u društvenim naukama bilo je, očito, toliko jako da se o uspesima u društvenim naukama i nije govorilo. Na uspehe u oblasti prirodnih nauka ukazao je samo Siniša Stanković. O društvenim naukama i radu akademija na tom području on nije govorio. Pozivajući se na rezultate u prirodnim naukama on je na kraju svog govora rekao. "Ja sam duboko uveren da su perspektive vedre i ja molim kongres da ima poverenja u našu nauku i u naše naučne radnike" (str. 293)

posebno književničke organizacije i književnici u Hrvatskoj. Tu su se, po njemu, proširila ne samo negativna nego i neprijateljska shvatanja, tako da se partijska gledišta po određenim pitanjima ne samo ne prihvataju i ne shvataju, nego i kvalifikuju kao ždanovizam. Decidirano je izjavio da je to "najpodmuklija antikomunistička propaganda"⁶². Na Kongresu je izražen optimizam u pogledu mogućnosti prevladavanja ovako sagledanog, nezadovoljavajućeg stanja u kulturi⁶³.

U kongresnim razmatranjima o kulturi i kulturnoj politici primetna je izvesna nesigurnost, nedorečenost, jednom rečju, nedovoljna stabilizovanost partijskog stanovišta. To se manifestovalo, kako u primetno različitom shvatanju puteva i metoda razvijanja socijalističke kulture između Djilasa i Broza (i ostalih), tako i u elektičko-kompromisnom karakteru stavova unetih u Rezoluciju. Takodje i u izbegavanju određenih tema i problema. Nije slučajno što se o umetnosti vrlo retko govorilo. Kod Djilasa, u Rezoluciji, a ni kod Broza, ona nije ni pomenuta. Teško da se može pripisati pukoj slučajnosti i to što se pri osporavanju buržoaske kulture ostajalo na uopštenim formulacijama o njoj kao o idealističkoj i dekadentnoj, bez upuštanja u osporavanja konkretnih autora i konkretnih pravaca kao takvih. Zahvaljujući ovim nedorečenostima i apstraktnosti, predstava o tome šta jeste i treba da bude *idejna* socijalistička kultura (kao cilj i pojam) bila je na Kongresu, sudeći po eksplicitnim iskazima, jedinstvena. Djilasova odbojnost prema "buržoaskoj kulturi" teško da je bila manja od

---

⁶² L. Šentjerc (str. 391, 393); M. Baltić (str. 395).

Na Šestom kongresu Baltić je ponovo biran i izabran za člana Centralne revizione komisije CK KPJ(SKJ).

⁶³ Optimističke perspektive kod Broza jače su naglašene nego kod Čolakovića. Broz je ukazao da se stanje već menja nabolje, i to znatno, posebno u vezi sa decentralizacijom u kulturi (str. 90).

Čolaković je oprezniji. On je govorio o upornoj i dugotrajnoj borbi, o tome da buržoazija još dugo posle gubitka vlasti ima jači ideološko uticaj od proletarijata. "Dugo je ona vladala ne samo nasiljem i pritiskom nego i duhovno gospodarila ljudima. Čime sve ona nije trovala duše: i kroz školu, i kroz crkvu, i kroz kasarnu, i svojim takozvanom umjetnošću. To se ne može iščupati kao korov, to se jedino može savladati upornom i dugotrajnom borbom" (str. 108).

Brozove. Manji je bio njegov strah od nje, veća vera u idejnu snagu i objektivnu superiornost naučnog socijalizma. Konkretizacija predstave o cilju, u smislu daljeg razvijanja, specifikovanja i odbrane idejnosti, bila bi kod Djilasa u evidentnoj protivurečnosti, ako bi dosledno ostao pri tezi o suštinskoj različitosti buržoaske i socijalističke kulture, sa deklariranim putevima i metodama formiranja i razvijanja kulture u socijalističkom društvu. U okviru dominantnog pristupa kulturi takva konkretizacija cilja nesumljivo bi bila logički koherentna sa ekspliciranim zahtevima za idejnim rukovodjenjem, idejnim i drugim sredstvima. Iz ocena stanja u jugoslovenskoj kulturi više su nego očigledni pravci konkretizovanja predstava o socijalističkoj, odnosno buržoaskoj kulturi. Ipak, eksplikacija svih nedorečenosti dovela bi ovo stanovište o kulturi i kulturnoj politici do toga da se ono ni po čemu bitnom ne bi moglo razlikovati od staljinističkog, a to razlikovanje je u njemu samome sadržani zahtev. Iz perspektive ovog zahteva krajnje je problematično i za utemeljenje različitosti neubedljivo proglašavanje dozvoljene slobode za stvarnu slobodu, ne-idejne (ne-partijne) kulture za ne-kulturu. Jer, ni staljinistička kultura ne razumeva sebe kao nedemokratsku i neslobodnu⁶⁴. Shvatanje kulture i kulturne politike koje je dominiralo na Kongresu najslabiji je i najneubedljiviji deo partijske koncepcije socijalizma kao stvarne socijalističke demokratije.

3. Shvatanje društvene strukture: borba protiv birokratskih ostataka i tendencija kroz radničko upravljanje i samoupravljanje radnog naroda

U shvatanju strukture jugoslovenskog društva kao stvarne socijalističke demokratije i društva u transformaciji ka stvarnoj socijalističkoj demokratiji sadržana je stara ideološko-teorijska shema radni narod - kapitalistički elementi, ali u znatno modi-

---

⁶⁴ O nestabilizovanosti partijskog koncepta kulture i kulturne politike u vreme Šestog kongresa pisala je V. Pešić u članku *Prezaštićena sloboda: analiza političkog ugovora o slobodama i pravima čoveka u jugoslovenskom društvu*, "Sociologija" br. 1-2/1985, str. 119-121.

fikovanoj formi⁶⁵. Promene u odnosu na ranije shvatanje ogledaju se i izražavaju u modifikacijama značenja i značaja nekih starih pojmova i, pre svega, u uvodjenju nekih novih kategorija socijalne diferencijacije i socijalnih odnosa: neposredni proizvođači, birokratski ostaci, elementi i tendencije, radničko upravljanje, samoupravljanje radnog naroda.

3.1. Shvatanje osnovnih društvenih grupacija: neposredni proizvođači - neproizvodne grupe - birokratski ostaci, tendencije i birokratski elementi

U pojmu *neposredni proizvođači* bili su objedinjeni radnička klasa i radno seljaštvo, mada se on, ponekad, odnosio samo na radnike. Već sama terminološka oznaka neposredni proizvođači-ukazuje na doslednije primenjivanje kriterijuma proizvodnog rada u razmatranjima o *radničkoj klasi*. U nju su sada uključivani *uglavnom* samo fizički radnici i, eventualno, deo tehničkog stručnog osoblja, tačnije, proizvodne društvene grupe neposredno uključene u nepoljoprivrednu materijalnu proizvodnju.

Promene u shvatanju druge velike grupe proizvođača daleko su značajnije. Iako terminološki nepromenjen, pojam *radno seljaštvo* obuhvatao je sada manje-više *sve seljake*. Jedino su u diskusiji Lidije Šentjunc uzgred pomenuti bogati seljaci, kao *seoske gazde*, naravno uz negativnu ocenu njihovog društvenog uticaja⁶⁶. Teza o ograničavanju i potiskivanju kapitalističkih elemenata na selu, objašnjavao je M. Todorović, opravdana je samo kao *kratkotrajan taktičko-ideološki potez*. Ali kao *trajnije strateška društvena orijentacija* ona nužno vodi "osrednjačenju" sela i seljaštva, a time i stagnaciji i nazadovanju poljoprivrede. Jugoslovenska politika na i prema selu, isticao je on dalje, treba da bude upravo suprotna, usmerena ka *stalnoj diferencijaciji, raslojavanju sela*. U socijal-

---

⁶⁵ Prisutnost stare ideološko-teorijske sheme najjasnija je u Statutu SKJ (str. 260, 264.)

⁶⁶ L. Šentjunc (str. 392)

ističkom društvu raslojavanje ne vodi pauperizaciji sitnih seljaka, jer im je otvorena perspektiva prelaska u industriju ili zadružnu poljoprivredu, a ni kapitalističkoj centralizaciji i koncentraciji, jer se ovi procesi mogu i moraju povezati sa socijalističkim podruštvljavanjem sredstava za poljoprivredu. Sem ekonomskih razloga ukazao je i na negativan efekat dugoročnije politike takozvanog ograničavanja kapitalističkih elemenata na selu na savez radnika i seljaka, na odnos seljaka prema socijalizmu. Seljacima kao robnim proizvođačima bliža je i razumljivija proizvodnja za tržište bez administrativnog uplitanja države, čak i kada državna regulativa ne ide na uštrb njihovih interesa⁶⁷. Utoliko je strateški društveno-ekonomski interes seljaka identičan sa interesima radnika.

Doslednije sprovođenje kriterijuma proizvodnog rada i integrisanje radnika i seljaka u neposredne proizvođače bilo je najtešnje povezano sa novim partijskim stavom da su *birokratija i birokratizam najveće opasnosti za razvoj i samu egzistenciju socijalizma*. Pomeranje linije razgraničenja između antagonističkih društvenih grupa sa seljaštva na neproizvođače, logična je konsekvenca ove postavke. Ali njome implicirani veći stepen distanciranja i rezervisanosti prema neproizvodnim društvenim grupama *nije značio i njihovo isključivanje u celini i u principu iz radnog naroda*. Samo u ravni kritičkog razmatranja socijalne strukture državnog kapitalizma, posebno njegove sovjetske varijante, ne i načelno i ne u odnosu na naše društvo, neproizvodne grupe su manje-više skupa identifikovane kao birokratija, tačnije državno-kapitalistička birokratska kasta⁶⁸. Egzistencija takve birokratije u našoj zemlji, pa i u formi posebnog društvenog sloja, čak i iole značajnije i strukturiranije društvene grupe, odlučno je poričana. Centralističko-državno upravljanje društvom i spoljna sovjetska opasnost navodjeni su kao najbitniji činoci koji su

---

⁶⁷ M. Todorović (str. 327-328)

⁶⁸ T. Kuljić je u svojoj interpretaciji partijskog shvatanja društvene strukture jugoslovenskog društva na Šestom kongresu izneo suprotno gledište. Po njemu, neproizvodne društvene grupe su najčešće, skupa, kvalifikovane kao birokratija, te je stoga i upotreba kategorije radni narod, sa "troslojnom strukturiranošću", posledica ideološke inercije (uporediti na str. 96, 97).

do toga mogli dovesti, što je najjasnije formulisano u Kidričevom i Brkičevom izlaganju. Po Kidriču, centralističko i uopšte svako administrativno upravljanje neizbežno radja snage iznad društva koje ga sprovode, a ove se opet neminovno razvijaju u birokratsku kastu, u potčinjavanje i eksploataciju neposrednih proizvođača i celog društva, ali *pod uslovom* da u *kompleksnijem obliku* traje duže, nego što je to *objektivno nužno* za likvidaciju privatnokatoličkog vlasništva i savladjivanje teške ekonomske zaostalosti. Za Brkića "glavna opasnost prevlasti birokratije dolazila nam je iz SSSR-a, a manje iz naše zemlje, jer smo se mi i do tada borili protiv birokratskih tendenca, uvlačeći najšire mase u upravljanje i kontrolu vlasti, aktivirajući ih protiv svih pojava birokratizma"⁶⁹. Objektivno nužno administrativno rukovodjenje i uticaji sovjetske teorije i prakse (iz prvog posleratnog perioda), kao i još postojeće pozicije države u upravljanju privredom - ovaj faktor, kao raspolaganje viškom rada, kod Kidriča je ne samo najpreciznije i najjasnije naznačen, nego i primetno više naglašavan nego kod drugih - uslovljavali su birokratizam u vidu *birokratskih ostataka, elemenata, pojava i tendencija*. Uz ova odredjenja, a u skladu sa shvatanjem društvenog bića birokratije i uzrocima birokratizma, često je dodavana oznaka državnokatolički, odnosno državnokatoličke. U pripremljenom tekstu Rezolucije, kao i u izlaganjima najistaknutijih partijskih vodja, na ovaj način definisani birokratizam vezivan je za *organe vlasti, državni aparat*. Povodom ovakve formulacije u partijskom dokumentu vodjena je i jedina prava diskusija na kongresu. Mihajlo Švabić, kome se priključio i Josip Cazi, smatrao je da se pojave birokratizma u radnim kolektivima, posle njihovog predavanja radnicima, pojave birokratizma u organima radničkog upravljanja, ne mogu obuhvatiti pojmom državnokatoličkog birokratizma. Pritom se pozvao i na diskusije nekolicine delegata o tom problemu⁷⁰. Po njemu, tu se radi o *jednoj novoj i zakonitoj*

⁶⁹ B. Kidrič (str. 129, 134); Z. Brkić (str. 142)

⁷⁰ M. Švabić je precizirao na koje je diskusije mislio. O birokratizmu u radnim kolektivima, ali bez nekih većih sistematsko-klasifikatorskih pretenzija, govorio je veći broj delegata visokog, ali ne najvišeg partijskog kadra: A. Humo (str. 309); B. Jovanović (str. 320); M. Marinko (str. 268,

pojavi u "ovom prelaznom periodu" (najverovatnije, mislio je na socijalizam kao prelazno društvo). Djilas je najpre izneo mišljenje da Švabićeve primedbe, mada su tačne, a uz to zdrave i partijske, ne bi trebalo unositi u Rezoluciju, jer se ne tiču principijelnih pitanja. Takvih birokratskih pojava, rekao je, ima ne samo u radnim kolektivima, nego i u narodnim odborima, partijskim komitetima i sl. U drugoj replici ipak se saglasio da se iz Švabićeve diskusije unese jedan detalj, konstatacija o birokratskim pojavama u radničkim savetima. To je i učinjeno. U prethodnom objašnjenju insistirao je na razlikovanju između pojava birokratizma kod *direktora* i onih u *organima radničkog upravljanja*, pre svega u *radničkim savetima*. Ovo razlikovanje obrazložio je time što su birokratske tendencije kod direktora "ostatak jednog sistema koji se nije do kraja razvio", dok su birokratske pojave u radničkim savetima *izraz nerazvijene svesti samih radnika*. Djilas je očigledno, iako to nije tako eksplicitno formulisao, birokratizam direktora svrstao u državno kapitalističke birokratske ostatke i tendencije, a birokratizam u radu radničkih saveta u novi tip birokratskih pojava i tendencija⁷¹.

Partijska konstatacija o birokratizmu u jugoslovenskom društvu u formi državno kapitalističkih birokratskih ostataka, elemenata, pojava i tendencija u aparatu narodne vlasti, uključujući i direktore i rukovodeće kadrove u radnim kolektivima, upotrebljavana je u dva osnovna značenja. *Prvo*, njome su identifikovana određena svojstva svesti, ponašanja, načina rukovodjenja nekih pojedinaca, skupina, tendencijski i rukovodećih struktura u celini, koja ih ipak, ili uprkos tome, nisu činila birokratijom. Njihova pripadnost radnom narodu

---

269); M. Baltić (str. 394, 395); L. Šentjerc (str. 394); J. Cazi (str. 385). - U tim prilogima uz direktore posebno su apostrofirani stručnjaci, naročito komercijalisti (najviše kod M. Marinka, M. Baltića i L. Šentjerc). L. Šentjerc je u vezi s tim, jedina na kongresu, upotrebila izraz, u kasnijoj političkoj i naučnoj terminologiji često korišćen, *tehnokatske ideje i tendencije*. O birokratskim tendencijama u radničkim savetima najviše je govorio J. Cazi.

⁷¹ Uporediti. Rezolucija... (II, str. 423, 424) i diskusiju Švabić-Djilas (str. 429-430)

dokazivana je ne samo negativno (da nisu birokratija), nego i afirmativno (da jesu delovi radnog naroda). Tako je, napr. u Brozovom referatu, eksplicitno rečeno da je država, u prvom posleratnom periodu, kada društveni odnosi, upravo zbog nužne uloge države, nisu bili i nisu mogli biti istinski socijalistički, postupala u interesu radnog naroda, sama povećavala plate radnicima, na "svoj račun" im obezbeđivala socijalnu zaštitu, donosila zakone u njihovom interesu i, konačno, preduzela potrebne korake u pravcu sopstvenog razvlašćivanja. Kidrič je govorio o *drugovima* u privrednom aparatu države kao nosiocima pomenutih birokratskih ostataka i tendencija⁷². Kao delovi radnog naroda grupe u aparatu vlasti najčešće su označavane kao *službenici* i *socijalistička inteligencija* i tako utapani u šire socijalne grupacije. Pored ove dominantne vrste nivelisanja društvenih grupa sa različitim društvenim položajima (ne samo ulogama), postojala su i dva druga tipa, redje primenjivana, ali zato indikativna ne samo za partijsko shvatanje društvene strukture, nego i društva u celini. U kontekstu izlaganja o sindikatima službenici su i dalje na posredan način uključivani u radničku klasu, premda je i tada češće pravljena distinkcija, nego na prethodnom Kongresu. U drugom slučaju, koji se ranije nije javljao, visoki državni funkcioneri, ali ne kao državni već kao *partijski funkcioneri*, definisani su u svom *sadašnjem* socijalnom statusu po kriterijumu *prošle* socijalno-profesionalne pripadnosti⁷³. Ovo homogenizujuće dehomogenizovanje nije bilo slučajno. Partijski funkcioneri, naročito viši, bili su skoro oslobođeni, tačnije samooslobođeni od sumnji za birokratske ostatke i tendencije. Najjasnije kod Kardelja, koji je birokratske pojave locirao u državni aparat, a u partiju refleksije, uticaje tih pojava⁷⁴.

---

⁷² J. Broz (str. 53, 54); B. Kidrič (str. 130)

⁷³ U predlogu za članove CK KPJ (SKJ) i Centralne revizione komisije pored svakog imena pisalo je radnik, intelektualac, nameštenik ili seljak. Na Petom kongresu stajalo je "pre rata radnik" itd. Na osnovu ovako određenog socijalnog statusa partijskih funkcionera na Šestom kongresu napravljen je numerički pregled prema kome je u CK KPJ bilo: radnika 41; seljaka 3; intelektualaca 63; nameštenika 2 (ukupno 109); a u Centralnoj revizionoj komisiji: radnika 8; intelektualaca 14; seljaka 1 (str. 410, 413).

⁷⁴ E. Kardelj (str. 403)

Državokapitalistički birokratizam u *drugom* osnovnom značenju odnosio se na socijalne skupine koje su kao *već birokratizovane* odvojene i uvek iznova bivaju odvoja ne od aparata narodne vlasti i, po uveravanju Partije, biće i na dalje iz njega eliminisane. Po partijskoj oceni, radilo se i radi se o socijalno beznačajnim snagama. O tome kada birokratski ostaci, elementi, pojave i tendencije prelaze u birokratizovane birokratske ostatke i elemente malo je eksplicitno govoreno. U Rankovićevom referatu kao odlučujući kriterijum diferenciranja naznačen je *ideološki kriterijum*, tj. politička demoralizacija i(li) politički neprihvatljiva, neprijateljska shvatanja u bilo kojoj formi⁷⁵.

Sem birokratskih ostataka i elemenata, u drugom značenju, u kapitalističke elemente ubrojane su i neke socijalne grupacije koje su i na prethodnom kongresu takvima smatrane: buržoaski ostaci, klerikalni elementi i privatnokapitalistički špekulantski elementi⁷⁶. Kao socijalno-ekonomskim kategorijama pridavana im je manja socijalna težina nego ranije, manje se o njima samima govorilo, iako ne i o ideološkim nosiocima shvatanja koja su, po oceni Partije, adekvatna privatnokapitalističkom interesu.

3.2. Shvatanje osnovnih društvenih odnosa: radničko upravljanje, samoupravljanje i borba protiv birokratskih i buržoaskih ostataka i tendencije

Radničko upravljanje i samoupravljanje

U *Rezoluciji* se, pored radničkog upravljanja privrednim preduzećima, navodi i samoupravljanje radnog naroda kao odlučujući društveni odnos za učvršćenje socijalističke

---

⁷⁵ A. Ranković (str. 357, 358). Isti kriterijum on je koristio i u obrnutom uzročno-posledičnom nizu, tj. tvrdio je da do birokratizacije dolazi, odnosno da je dolazilo, pod uticajem od SSSR-a nasledjenih ostataka birokratskog sistema, kod "politički inače slabijih ljudi". - Isti kriterijum primenjivao je i Kardelj, kao što će se videti u daljem tekstu u kontekstu objašnjavanja konkretnih "slučajeva".

⁷⁶ Rezolucija... (str. 424); B. Kidrič (str. 131)

demokratije i socijalizma⁷⁷. Ali dok je radničko upravljanje i u referatima i u diskusijama često pominjano, pojam samoupravljanja pojavljivao se veoma retko, tačnije još samo u izlaganjima Moše Pijade i Blaža Jovanovića i u pozdravnoj reči Djokića Vučića. Kod Vučića je samoupravljanje bilo ekvivalentno radničkom upravljanju, s tim što se govori o odnosima radnih seljaka u zemljoradničkim zadrugama⁷⁸. B. Jovanović je ideju samoupravljanja vezivao za samoupravnost lokalnih organa vlasti, za pravo narodnih odbora u "odlučivanju, i upravljanju čitavim društvenim razvitkom na svom području", za njihovu "mnogo veću ulogu i naročiti značaj u daljoj izgradnji socijalizma", kao i za način organizacije, za razne savete i komisije i posebno veća proizvodjača⁷⁹. I kod Pijade je samoupravljanje radnog naroda imalo pre svega to značenje, samo što je lokalna ravan obuhvatala i srezove⁸⁰. S obzirom da je on citirao i nacrt Ustavnog zakona, može se zaključiti da je samoupravljanje radnog naroda imalo taj smisao i u Rezoluciji. Između Rezolucije (uključujući i druge kongresne materijale) i kod njega citiranog člana Ustavnog zakona, postojala je jedna terminološka razlika: u njemu je termin samoupravljanje, a ne radničko upravljanje, označavao i odnose unutar proizvodnih kolektiva, naime, tu se govorilo o "samoupravljanju radnog naroda u opštinama, srezovima i gradovima" i o "samoupravljanju proizvodjača u privrednim organizacijama"⁸¹. Ali, nezavisno

---

⁷⁷ Rezolucija... (str. 423/II). - U drugom partijskom dokumentu, Statutu, ne pominje se ni radničko upravljanje, ni samoupravljanje, samo socijalistička demokracija.

⁷⁸ Djokić Vučić je pozdravio Kongres u ime radnika "Trepče" i radnog naroda Kosmeta (str. 126)

⁷⁹ B. Jovanović (str. 320)

⁸⁰ M. Pijade (str. 283)

⁸¹ Taj član nacrta Ustavnog zakona glasio je: "Pravo samoupravljanja radnog naroda u opštinama, srezovima i gradovima i pravo samoupravljanja proizvodjača u privrednim organizacijama zajemčeni su ustavom". (u Pijadinom izlaganju, str. 284). Na osnovu ovakve formulacije može se pretpostaviti da je već u vreme kongresa bila postignuta saglasnost oko ujednačavanja terminologije, bar u najužem rukovodstvu, ali da su na njemu (sem u ovom navodu) iz nekih pragmatično-ideoloških razloga

od korišćene terminologije, vlast radničke klase, neposrednih proizvođača i radnog naroda, i to vlast kao samoodredjenje, sopstveno odlučivanje, dokazivana je isključivo ili pre svega pozivanjem na ove mikrohorizontalne nivoe odlučivanja. Jedini koji na Kongresu nije govorio o sopstvenom odlučivanju, već o "učestvovanju u društvenom životu, vlasti itd" bio je Milutin Baltić⁸². Najverovatnije, tu nije bilo u pitanju principijelno-teorijsko razlikovanje između sopstvenog upravljanja i učešća u upravljanju - razlikovanje koje je u tradiciji radničkog pokreta, u okviru različitih širih zamisli, pravljeno između samoupravljanja (principa saveta) i saodlučivanja - nego pojmovna neraščišćenost nesvesno preuzeta iz prakse i svakodnevnog govora⁸³.

Globalno-vertikalne forme samoodredjenja neposrednih proizvođača i radničke klase bile su u drugom planu. Veće proizvođača pri Narodnoj skupštini bilo je na Kongresu pomenuto samo tri puta: u Brozovom referatu (u jednoj rečenici, kao još jedna predstojeća "krupna tekovina za naše trubenike"), kod Kidriča i Pijade. Iz Pijadinog stava da princip jedinstva vlasti "nužno sadrži u sebi i princip samoupravljanja" nije jasno da li je pritom mislio i na veća proizvođača iznad sreskog nivoa, ali je zato njime, po svojoj prilici nehotično, izrazio realan i realno jedino mogući status ideje i prakse samoupravljanja unutar institucionalizovanog i institucionalizujućeg sistema socijalističke demokratije: njegovu sadržanost u tom sistemu, a ne određivanje tog sistema njime i kroz njega⁸⁴.

---

korišćeni termini: radničko upravljanje i samoupravljanje radnog naroda, odnosno, najčešće radničko upravljanje i neposredna demokratija u opštinama itd, ili, za ovaj drugi odnos, samo opisni izrazi u kontekstu razmatranja decentralizacije i demokratizacije upravljanja.

⁸² M. Baltić (str. 395)

⁸³ U diskusiji Z. Brkića, u okviru izlaganja o društvenoj ulozi partije, pojmovi koje je koristio Baltić eksplicitno su kritikovani i odbačeni kao neprimereni. Ova kritika nije bila upućena Baltiću lično, već praksi i takvim shvatanjima radničkog upravljanja i delovanja radnih masa i u mnogim partijskim organizacijama. (Uporediti na str. 143).

⁸⁴ Određujući status imala je Partija, zato što ona (o čemu je ranije bilo

Borba protiv birokratskih i buržoaskih ostataka i tendencija i drugih neprijatelja socijalizma

Osnovna društvena protivrečnost između radnog naroda i njegovih socijalnih antipoda u vidu određenih pojava i tendencija, socijalno-ekonomskih grupacija i svih drugih neprijatelja istinskog socijalizma, bez obzira na njihovo socijalno poreklo i sadašnji socijalno-ekonomski status, označavana je obično kao *borba*, redje kao *klasna borba*. O *zaoštavanju klasne borbe* u socijalizmu nije se više govorilo. Ova teza, u ravni eksplicitnih iskaza, prepoznatljiva je samo u stavu M. Djilasa: da će elementi buržoaskog demokratizma "makar i slabili i baš zbog toga što slabe" bivati "sve življi, raznovrsniji i žilaviji"⁸⁵. O klasnoj borbi bilo je reči kod: Djilasa, uz konstatacije da ona nije ni izdaleka završena i da "samo dobija nove oblike" i da se u društvu socijalističke demokratije mora voditi bez primene birokratskih metoda i šablona; M. Todorovića, na sličan način u pogledu metoda razrešavanja, ali uz eksplicitno vezivanje novih formi klasne borbe, iako krajnje neodređeno, za selo; Tin Remškara, u kontekstu izlaganja o

---

reči) određuje program društvene organizacije i društvenog razvika. Različita nijansiranja u shvatanjima društvene uloge Partije nisu se odnosila na tu globalnu stratešku ravan. "Mekša varijanta" je samo u nekim krajnjim konsekvencama mogla da vodi drukčijem odnosu partije i samoupravljanja (uključujući tu i radničko upravljanje). Na nižim ili užim ravnama ona je mogla imati veću relevantnost.

U dve-tri godine koje su prethodile kongresu postojale su u partijskom rukovodstvu i drukčije ideje o samoupravljanju, ali na kongresu one nisu bile pominjane. O tome se u "Istoriji Saveza komunista Jugoslavije" kaže: "Javile su se ideje da se po granama uvedu radnički saveti za čitavu Jugoslaviju kako bi se decentralizacija operative po državnoj liniji zamenila centralizovanim demokratskim udruživanjem radnih kolektiva do saveznog nivoa... Te ideje su, međutim, odbačene jer je ocenjeno da bi time faktički bila zadržana etatiistička struktura pod samoupravnim plaštom". (*Istorija SKJ*, Beograd, Komunist..., 1985, str. 394)

⁸⁵ M. Djilas (str. 236). Društveno utemeljenje za ovu svoju tezu on je nalazio u seljačkoj privatnoj svojini, u, kako je rekao, pretežno sitnoburžoaskoj strukturi jugoslovenskog društva.

pobedjenoj reakciji⁸⁶. Pomeranje od termina klasna borba, na termin borba, najtešnje je povezano sa izloženim shvatanjem društvene strukture i diferencijacije. Partijsko shvatanje osnovnih socijalnih suprotnosti kao borbe i dalje je zadržavalo crno-belu strukturu, s tim što su one ovoga puta svrstavane u dve osnovne grupe i što su formulisani drukčiji metodi njihovog razrešavanja. Teorijsko-idejno insistiranje na drukčijim metodama, nenasilnim, društveno-evolutivnim, ubedjivačkim i sl, kao i njihovo praktično uvodjenje, tačnije, otvaranje perspektiva za to, nije značilo da u praksi nisu primenjivani i stari metodi i da u objašnjavanju realnih sukoba nisu primenjivane i stare sheme, ili bar neke njihove bitne komponente. Sama crno-bela opcija deo je tih starih modela. Partijsko vidjenje konkretnih sukoba najbolje to pokazuje.

Kao konkretniji izrazitiji oblici ispoljavanja, izražavanja i delovanja državokapitalističkog birokratskog interesa navedeni su: informbirovština, dva "slučaja" - Ljubodraga Djurića i Blagoja Neškovića-i sukobi vezani za kolektivizaciju sela.

O informbirovcima i informbirovštini, sem donekle u vezi sa Djurićem i Neškovićem, govorilo se isključivo kao o kategoriji osudjenika za izdajstvo partije i naroda, a povodom rezolucija Informbira. I to relativno kratko. Nešto više u izlaganjima Otmara Kreačića, Blaža Jovanovića, Brozovom i Rankovićevom referatu. Sem kod Rankovića, broj osudjenih nije numerički izražavan, već samo opisno, i to kao *mali*, pa i "vrlo neznan broj"⁸⁷. O tom "malom" broju, ali uz deskriptivno odredjenje da nije veliki, nije masovan, Ranković je izneo sledeće podatke: 11.128 kažnjenih po administrativnom postupku i 2.572 osudjena u redovnim sudskim procesima, pred vojnim i civilnim sudovima, za tešku špijunsku delatnost i veleizdaju, što čini ukupno 13.700 kažnjenih lica, u periodu od 1948. do 1952.⁸⁸. Pored ovih numeričkih pokazatelja, u nje-

---

⁸⁶ M. Djilas (str. 237); M. Todorović (str. 378), T. Remiškar (str. 238). - Termin klasna borba može se naći i u drugim izlaganjima, ali mu je teško odrediti značenje.

⁸⁷ J. Broz (str. 46) .

⁸⁸ A. Ranković (str. 349)

U *Istoriji SKJ* (izdanje 1985) naveden je veći broj: 16.312 lica. Iz

govom referatu nalaze se i podaci da je do kongresa sa izdržavanja kazne otpušteno, po njenom isteku ili pre toga, 7.039 administrativno i 429 sudskih kažnjenih, što je, ukupno, 7.458 ljudi, dakle, više od polovine od ukupnog broja, i da je od tog broja na izdržavanje kazne ponovo vraćeno "svega 1,9%" njih. Ovi podaci, kao i tvrdnja da su skoro svi pušteni "postali lojalni građani i korisni našem društvu", trebalo je da dokažu partijski stav da su naše vlasti humano postupale i prema najtežim oblicima izdajstva i da im je i tada, kao i uvek, cilj bio "socijalizam i socijalističko društvu, a ne uništavanje ljudi". U skladu s tim, o kažnjavanju se govorilo kao o upućivanju na *društveno-koristan rad*. Odredišta tog slanja, ostrva Goli Otok, Grgur i drugi Gulazi nisu uopšte pomenuta⁸⁹.

---

konteksta proizilazi da su to podaci za period od 1948. do 1952. (str. 371). Naglašeno isticanje da je bio u pitanju mali i neznatan broj ljudi indicira već da je ideološki interes determinisao i statističke pokazatelje, mada su i oni takvi kakvi su navedeni svojevrstan demanti stavova koje je trebalo da ilustruju i dokažu. Hiljade ljudi ne mogu nikada biti neznatan broj. Minimalizacija brojnog stanja kažnjenih sastavni je deo jednog šireg postupka minimalizacije unutrašnjih sukoba u vezi sa Staljinovim napadima na jugoslovensku partiju i društvo. O stvarnom broju osuđenih nema ni u novijoj historiografiji nekih čvršće utemeljenih podataka, niti ih, po svoj prilici, i može biti. Dedijer u *Prilozima* (III, 478) navodi procenu jednog bivšeg islednika sa Golog otoka po kome je "na osnovu administrativnih kazni bilo 18.000... a na osnovu odluka civilnih i vojnih sudova... oko 13.000... što znači da je ukupno kroz logor na Golom otoku prošla 31 do 32 hiljade ljudi". Izvor na koga se poziva Dedijer smatra te brojke procenom zato što se "prava cifra ne može utvrditi, jer su dokumenti uništeni". Tvrdnju o uništavanju dokumenata Dedijer iznosi i kao sopstvenu (str. 107)..

⁸⁹ Ovo insistiranje na humanom tretmanu, uz kvalifikovanje kazne kao društveno-korisnog rada protivrečilo je delimično i onom što je izneseno u Rezoluciji četvrtog plenuma CK KPJ o daljem jačanju pravosudja i zakonitosti i Rankovićevom referatu povodom toga ("Komunist"), br. 2-3/1951). O režimu izdržavanja kazne javnost je nešto više saznala tek mnogo kasnije, najpre zahvaljujući književnim delima, a zatim i nekim historiografsko-memoarskim radovima, pre svega Dedijerovim *Prilozima*. Najzad, represivne mere priznate su kao činjenice i u *Istoriji SKJ* (1985): "... u radu administrativnih organa primenjivani su i metodi "prevaspitavanja" odnosno "ubedjivanja" koji su dovodili u pitanje moralni

U sva četiri osvrta izuzetan značaj bio je pridavan moralnim i ljudskim osobinama osuđenih, bilo u vidu generalnih stavova, bilo u vezi sa apostrofiranjem ličnosti. Te osobine: grešni frakcionaši, kolebljivci, likvidatori, oportunisti, karijeristi, avanturisti, malodušnici, bednici, bezidejni i ljudi bez čvrstog stava, bile su u tadašnjoj partijskoj interpretaciji ključ za objašnjenje njihovog ponašanja u vreme sukoba. Kao objašnjenje ponudjena je još zavedenost, za mlade ljude⁹⁰. Akcentiranje individualnih obeležja bilo je povezano ne samo sa izrazitim zapostavljanjem sociološki relevantnih obeležja kažnjenih, već i očiglednim nastojanjem da se ona prikriju, kao i sa izvesnom relativizacijom njihovih ideoloških uverenja. Socijalna obeležja bila su svedena na tri šturu tvrdnje: da je među njima bilo i četnika i ustaša; "beznačajan broj radnika" i da "veliki deo... nisu bili članovi partije"⁹¹. Iako je i eksplic-

---

integritet zatvorenika i bili u suprotnosti sa humanističkim idealima jugoslovenske socijalističke revolucije". (str. 371)

⁹⁰ J. Broz (str. 46), B. Jovanović (str. 319); A. Ranković (str. 349). - Broz je poimenice pomenuo, kao agente SKP(b), tj. NKVD-a, u redovima Partije sledeće ličnosti (ranije na vojnim funkcijama): A. Jovanović, R. Golubović, V. Dapčević, B. Petričević, M. Djurić, V. Srzentić, S. Radulović (str. 90). Kao izdajnike u redovima Partije bez nekih vojnih funkcija, sa partijskim i partijsko-državnim funkcijama, pomenuo je još: Duška Brkića (ranije član CK KPJ), Rada Žigića (ranije kandidata za člana CK KPJ) i Čanicu Opačića (u CK KPH), sve iz Hrvatske (str. 74). Blažo Jovanović pomenuo je još Božu Ljumovića i Pera Popivodu (iz crnogorskog rukovodstva).

⁹¹ Prvu tvrdnju izneo je J. Broz, locirajući se na univerzitet (str. 84). Druga i treća nalaze se u Rankovićevom referatu (str. 349).

Na netačnost i izrazitu ideologičnost treće tvrdnje upućuje već i navodjenje moralnih osobina osuđenih. Naime, većina pomenutih osobina imala je tipski karakter upravo u unutarpartijskim sukobima. Direktno opovrgavanje sadržano je i u novom izdanju *Istorije SKJ*: Tu se kaže da je među 16.312 osuđenih lica "12 učesnika Oktobarske revolucije, 36 španskih boraca, 268 predratnih članova partije, 1.673 nosioca "Partizanske spomenice 1941", 2.300 oficira, podoficira i vojnih službenika jugoslovenske armije, 1.618 pripadnika službe unutrašnjih poslova, 23 savezna i republička ministra i 99 pomošnika ministara i 36 saveznih poslanika" (str. 371). Iz ovih podataka je više nego jasno da je među osuđenima bio *manji broj nepartijaca*. - Ovu tvrdnju demantuju i podaci o ukupnom broju članova Partije koji su na bilo

itno i implicitno dominirala postavka da je većina ibeovaca bila za sovjetski model društvene organizacije i međupartijskodržavnih odnosa, istovremeno se i tvrdilo da to i nije najbitnije. "Dosadašnja praksa je okazala - rekao je O. Kreačić - da informbirovoština uzima malogradjansku izvitoperenost i buržoasku dekadenciju kao svoju zastavu i, obrnuto, čas se pokazuje kao sovjetska praksa, čas kao nakaradna gledanja propale malogradjanštine, čas kao sovjetsko pravo na privatni život, čas kao buržoasko gledanje na nazovi-slobodu ličnosti"⁹².

U Kardeljevom objašnjenju "slučajeva" Blagoja Neškovića i Ljubodraga Djurića eksplicirano je tadašnje partijsko gledanje na povezanost birokratskih ostataka i tendencija i birokratskih elemenata. Nešković i Djurić pojavljuju se u ovoj "socijalno-psihološkoj interpretaciji" kao reprezentativni likovi birokratskih elemenata i tipični slučajevi transformacije

---

koji način kažnjeni u vezi sa rezolucijama IB. Uporediti u knjizi D. Markovića i S. Kržavca *Zašto su smenjivani*, Beograd, 1985, str. 44. Tu se kaže da je "za četiri godine... 55.343 člana KPJ podržalo Rezoluciju IB". Ovu cifru oni i raščlanjavaju, doduše po kriterijumu kome nedostaje doslednost, ali su dva podatka od navedenih indikativna za socijalnu strukturu: da je od ukupnog broja bilo 14 hiljada zemljoradnika, radnika, studenata i djaka i 21.880 učesnika NOB-a.

⁹² O. Kreačić (str. 225). U nešto manje transparentnom vidu isti stav je prisutan i u Brozovoj oceni Brkićevog, Žigićevog i Opačićevog IB-ovstva. On je, naime, tvrdio da je u njihovom slučaju šovinizam bio preobražen u kominformizam (str. 74). Ova ideološka relativizacija i istovremeno homogenizacija neprijatelja nameće problem: kakve su sve, i na osnovu kojih kriterijuma, orijentacije, stanovišta, životni pogledi ili prosto mišljenja, svrstavani u informbirovoštinu. Time i problem nevinosti i krivice osuđenih. Ovaj drugi problem nameće se još više u vezi sa podacima koje je u već pominjanom referatu na Četvrtom plenumu izneo Ranković: da je "prema podacima javnog tužilaštva i Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ, na primer u toku 1949. godine od ukupnog broja hapšenja koje je izvršila UDB-a 47 odsto neopravdanih, to jest po završenoj istrazi ljudi su pušteni iz istražnog zatvora ili ispod sudjenja" ("*Komunist*", br. 2-3/1951, str. 20). Tim pre, što su u administrativnim postupcima kriterijumi morali biti još labaviji, a izricanje kazni samovoljnije, a time i mogućnost uvidjanja grešaka minimalna.

"birokratskih tendencija i ostataka" u shvatanjima i ponašanju u birokratske elemente. Stari metod organizacije društva i partijskog rukovodjenja, po Kardelju, razvijao je i podsticao kod nekih rukovodećih ljudi autokratski odnos prema saradnicima i nižim forumima, kao i shvatanja i osećanja da oni zbog svojih posebnih funkcija moraju imati i posebne privilegije. Napuštanje takvog metoda kod nekih rukovodećih kadrova dovelo je do sumnji u opravdanost i nužnost promena. Neki su se, poput Neškovića (u Kardeljevom tumačenju) počeli kolebati i otvoreno izražavati neslaganje sa promenama u sopstvenom društvu, i to svoje kolebanje i neslaganje opravdavati kao principijelno razilaženje. Takvi su se okrenuli ka ideologiji državno-kapitalističkog birokratizma, ka odbrani i opravdanju informbirovskih shvatanja. Drugi su se, poput Djurića, radi odbrane sopstvenog privilegovanog položaja počeli iznutra kao ličnosti rastakati i napadati druge, prave komuniste, kao neprincipijelne i birokrate⁹³. "Slučaj" Blagoja Neškovića, bivšeg člana Politbiroa, pomenut je samo u ovom kratkom Kardeljevom izlaganju. "Slučaj" Ljubodraga Djurića, koga je Kardelj uneo u svoju interpretativnu shemu, u sred kongresa, pominjan je veoma često. Čitani su telegrami povodom "neprijateljskog istupanja" na partijskom kongresu "izroda" Djurića, kongres je izveštavan o broju prispelih telegrama, svoj stav oštre osude izneli su Broz, Božidar Maslarić, Pavle Savić. Partijska komisija formirana na kongresu podnela je izveštaj o tom slučaju. U tom Izveštaju konstatovano je da je Djurić ispad na kongresu unapred smislio da bi oklevetao druga Petra Stambolića, uneo zabunu u partijske redove, poremetio rad kongresa i izrazio protest zbog toga što Nešković neće biti u novom partijskom rukovodstvu. Lj. Djurić je isključen iz partije, s pozivanjem na prispeli zahtev njegove partijske organizacije, na samom kongresu. "Organizovana spontanost" i "spontana organizovanost" izjašnjavanja povodom "antipartijskog i demoralizatorskog elementa" Lj. Djurića, kao i stil i forma kritike, najrečitiji su pokazatelji snage starog mentaliteta i senzibiliteta partijskog rukovodstva i članstva u vremenu raskida sa staljinizmom. Istovremeno, konačni ishod

---

⁹³ E. Kardelj u obrazloženju u vezi sa kandidacionom listom za novi CK SKJ (str. 404).

sukoba sa Djurićem i Neškovićem, rečiti su indikatori oslobadjanja od tipičnih formi staljinskih metoda obračuna sa "neprijateljima socijalizma". Ni Nešković, ni Djurić nisu doživeli sudbinu zatvorenika u logorima "društveno-korisnog rada"⁹⁴. Sa tim oslobadjanjem od staljinske oštine sukoba, partija je počela da napušta i otvorenost u imenovanju svojih protivnika⁹⁵.

Državnokapitalističke birokratske tendencije V. Bakarić je pripisivao i seljaštvu koje je ulazilo u SRZ, a pogotovo onom koje je u tome bilo aktivnije. Partijski udeo u ubrzanj kolektivizaciji sela od početka 1949. sveden je, jedinstvenim logičko-sadržajskim obrtima u tumačenju, na bezazleno prev-eliko poverenje Partije u radno seljaštvo. "Nakon prošlog kongresa, a naročito nakon drugog plenuma CK, razvio se u našoj zemlji širok pokret za stvaranje seljačkih radnih zadruga. Praktično se smatralo - iako to nije bila partijska linija - da su seljačke radne zadruge osnovni oblik preko koga ćemo na selu izgraditi socijalizam... I kad danas analiziramo šta smo zapravo tada uradili, onda se može vidjeti da je pokret za stvaranje seljačkih radnih zadruga stvarno bio relativno masovan, da su njega iznijeli na leđima *sami seljaci* i da ga nikakvim nasilnim metodama ne bismo mogli sprovesti da smo ga i htjeli nasilnim metodama sprovesti... seljaci su pošli u radne zadruge, jer su mislili da će na taj način spasiti svoju seljačku privredu. *Oni su vjerovali u seljački oblik socijalizma i zato su pošli onamo*. Oni nisu mislili da naš socijalistički razvoj traži krupan razvoj produktivnih snaga, nego su mislili da će time spasiti čak, možda u jednom drugom obliku, svoje seljačko vlasništvo"⁹⁶.

---

⁹⁴ O "Slučaju" Lj. Djurića (čiji istup na Kongresu nije ušao ni u stenografske beleške, iako je sudeći po kontekstu bio trivijalan i sasvim ličan) videti na strani: 245, 248, 279, 300, 306, 314, 339 i 348. Povodom ovog "slučaja" stiglo je kongresu 567 telegrama. Lj. Djurić je na Sedmom kongresu vraćen u SKJ.

⁹⁵ U novi sastav CK SKJ i Statutarne i Nadzorne komisije iz ranijeg sastava CK KPJ, kandidata za CK KPJ i navedenih centralnih partijskih organa, u novi sastav nije ušlo 13 članova. Sem B. Neškovića, D. Brkića i R. Žigića ostali se u materijalima Šestog kongresa ne pominju. Može se pretpostaviti da su razlozi neuključivanja u novi CK SKJ bili politički.

⁹⁶ V. Bakarić (str. 331-332). - O neosnovanosti Bakarićevog tumačenja

U Brozovim kratkim i uopštenim osvrtima na partijsku politiku na selu i realnost jugoslovenskog sela u medjukongresnom razdoblju pominju se: neke greške u partijskoj politici, objektivna nužnost zaostajanja poljoprivrede i delovanje klasnog neprijatelja protiv zadrugarstva⁹⁷.

Buržoaski uticaji, prema ocenama iznetim na Kongresu, postojali su u značajnijim razmerama, sem na univerzitetima i drugim kulturnim institucijama, još i u seljačkim masama, seljačkoj omladini i gradskoj studentskoj omladini. Za seljačku populaciju vezivani su uticaji religiozne ideologije i religije, naročito uticaj katoličkog klera u nekim krajevima Hrvatske i Slovenije⁹⁸. Gradskoj studentskoj omladini pripisivano je preveliko idealizovanje života na Zapadu, koje se ogledalo u raznim navikama, ponašanju, sklonostima prema zapadnim filmovima, muzici, literaturi itd.⁹⁹.

Granice partijske kritike staljinizma

Partijska kritika staljinizma na Šestom kongresu suštinski je ograničena ovim aksiomatskim stavovima: da je organizaciono ustrojstvo društva takvo kakvo je bilo bilo nužno, nezavisno od ideologije; da su staljinistička svest, veličanje Staljina, sovjetskog društva, staljinskih interpretacija i razrada marksizma-lenjinizma itd. takodje bili nužni u vremenu u kome su postojali i dok su postojali. Ovi stavovi najeksplicitnije su formulisani (i protumačeni) u Djilasovom izlaganju: "Sada se često sreću ljudi koji se stide tih iluzija, a još češće oni koji se busaju u prsa kako su oni sve ono što se dogodilo i događa u SSSR-u vidjeli već vrlo, vrlo davno. Razumije se, mnogi ljudi uočili su razne negativnosti SSSR-a, ali ih nijesu do kraja ob-

---

odluke Drugog plenuma CK KPJ iz januara 1949. godine najbolje govori sadržaj te Rezolucije (objavljena u izboru dokumenata: B. Petranović i M. Zečević, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1985, str.).

⁹⁷ J.. Broz (str. 69-70)

⁹⁸ Uporediti J. Broz (str. 74) i naročito Tine Remiškar (str. 238-239). Videti i u izlaganju D. Petrovića Šaneta (str. 375).

⁹⁹ Uporediti: T. Remiškar (str. 239); J. Broz (str. 84), R. Čolaković (str. 105-106).

jasnili, jer je to bilo nemoguće bez prakse, bez otkrivanja društvene suštine SSSR-a u masovnoj praksi borbe i socijalističke izgradnje, kakva je pripala našoj radničkoj klasi i njenom revolucionarnom pokretu. Reviziju socijalizma i revolucije u Sovjetskom Savezu mogao je do kraja otkriti samo jedan novi, stvarni socijalizam, jedna nova stvarna revolucija. Nikakav, makar i genijalan pojedinac nije mogao to izvršiti, jer je to moglo biti najpre djelo društvene socijalističke prakse, pa tek i teorije¹⁰⁰. Na Kongresu su svi tvrdili, ili se to iz konteksta izlaganja podrazumevalo, da do sukoba ili neposredno do pred sukob Jugoslavija - SSSR ništa nisu znali, ni slutili o Staljinovoj politici i staljinizmu. Jedino je Broz izjavio da mu je već od Teherana bila jasna sovjetska spoljna politika, da je od tada sve više gubio veru u Sovjetski Savez, da je već od tada počeo da se javlja sukob između dveju partija. Partijske stavove na Petom kongresu on je objasnio razlozima "državno-političkog rezona": da pravu istinu o Sovjetskom Savezu ne bi moglo tada da shvati ni partijsko članstvo, ni narod, i međunarodnim položajem zemlje u vreme sukoba¹⁰¹.

---

100 M. Djilas (str. 233-234)

101 J. Broz (str. 29, 40, 71-72)

III
PLURALIZAM PUTEVA I OBLIKA SOCIJALISTIČKOG
RAZVITKA I JUGOSLOVENSKI SOCIJALIZAM U
PROGRAMU SKJ
(sa osvrtima na druge materijale VII kongresa)

Program SKJ usvojen je na VII kongresu, 1958. godine. To je drugi program jugoslovenske partije u posleratnom periodu i važi i danas.

I. SHVATANJE IDEJE I PRAKSE SOCIJALIZMA U
SVETU: I STALJINIZAM - JEDAN OD OBLIKA
SOCIJALIZMA

Načelni stavovi o socijalizmu kao svetskom procesu, različitim načinima i putevima preobražaja od kapitalizma ka socijalizmu, različitom tempu, putevima i oblicima socijalističkog razvoja, nemešanju u unutrašnje stvari drugih zemalja u ime socijalizma, nenametanju sopstvenih shvatanja i iskustava kao jedino ispravnih i socijalističkih, formulisani su u Programu jasnije, artikulisanije, na opštoj teorijskoj ravni principijelnije nego na prethodnom kongresu, ali je pri tome i sama ideja socijalizma kao takvog postala fluidnija, neodredjenija, kriterijumi razlikovanja između onoga što jeste i može biti socijalizam i njegovih suprotnosti i negacija postali su rasplinutiji, do iščezavanja, što je, opet, u ravni ocene konkretnih zbivanja dovelo do relativizovanja nekih bitnih načelnih stavova. Sve tri komponente u programskom poimanju socijalizma u svetskim razmerama najtešnje su povezane sa

radikalnom promenom partijskih stavova prema Sovjetskom Savezu, drugim istočno-evropskim društvima i komunističkim partijama. Staljinizam i staljinističke partije ponovo su uključeni u socijalizam, ali sada kao jedan od njegovih modaliteta. Revizija gledišta VI kongresa o društvenoj suštini sovjetskog i sličnih društvenih sistema, kao i o karakteru i društvenoj funkciji prosovjetskih partija, nije ni u Programu, ni u drugim kongresnim materijalima VII kongresa, a ni na kasnijim kongresima, uopšte registrovana kao neka promena, a kamoli objašnjena¹.

Novi partijski stav o staljinizmu kao o jednom od oblika socijalizma, formulisan je u Programu u vidu tvrdnje da je Sovjetski Savez, pod Staljinovim rukovodstvom, uspeo ne samo da očuva tekovine Oktobarske socijalističke revolucije, nego i da ih učvrsti i obezbedi dalje razvijanje socijalističkih odnosa na unutrašnjem planu i olakša razvitak socijalizma u drugim zemljama².

U prilog prvog dela ove tvrdnje navedeni su sledeći argumenti: stvaranje snažne industrijske baze, uspešna industrijalizacija, formiranje brojno jake radničke klase, inteligencije

---

¹ U Dedijerovim "Prilozima..." navodi se da je revizija ranijeg partijskog stanovišta, u uskom rukovodećem vrhu, započela posle vesti o smenjivanju i hapšenju Berijske, u julu 1953. godine. Vodeću ulogu u teorijskom uobličavanju novog stava, prema Dedijeru, imao je Kardelj. U jednom Kardeljevom pismu, upućenom Dedijeru, kaže se da je ranije gledište jugoslovenske partije rezultat emocija i svadja - "da smo poricanjem bilo kakvog socijalizma u Sovjetskom Savezu i proglašavanjem Sovjetskog Saveza za državno-kapitalističku zemlju činili ono isto što Rusi sve vreme rade prema onima u socijalističkom svetu i pokretu, koji se s njima ne slažu". ("Prilozi...", III tom, str. 123, takodje str. 547-549).

Novo stanovište, artikulisano u Programu i na VII kongresu u celini, u bitnom je zadržano do danas. Zato će ono biti izloženo u prvom delu ovog odeljka, a u četvrtom odeljku rada neће se više govoriti o partijskom shvatanju socijalizma kao svetskog procesa. U kasnijim kongresnim materijalima menja se samo akcenat u pristupu staljinizmu. I o tome, kao i o nekim konsekvencama promene akcenta, ukratko će biti reči u narednom izlaganju.

² Program SKJ, u: VIII kongres SKJ, Ljubljana 22-26 april 1958, stenografske beleške, Kultura, Beograd 1958, str. 957.

itd, tj. korenita izmena društveno-ekonomske strukture, stvaranje, na taj način, subjektivnih uslova za dalji razvitak proizvodnih snaga, podizanje opšteg kulturno-tehničkog nivoa zemlje i, na kraju, XX kongres KPSS (1956)³. I to je sve. Sem poslednjeg navedenog "dokaza", svi drugi, nezavisno od njihove istinitosti, spadaju u indikatore ekonomskog rasta. U isto vreme, socijal-demokratskim i socijalističkim partijama i uticajnim sindikatima u zapadnim zemljama prebacuje se, kao oblik ograničenosti i reformističke dogmatičnosti, ograničavanje na "površne i veoma ograničene reforme, a pre svega na one na koje već sam pritisak ekonomskih faktora nagoni kapitalistički poredak"⁴. Učešće radnika u upravljanju privrednim preduzećima u kapitalističkim zemljama pozitivno se vrednuje, ali kao dokaz krize kapitalističkog poretka i snage radničke klase, a manje kao dokaz snaga organizovanog radničkog pokreta⁵. Više nego očigledna različitost kriterijuma, a pre svega bitno različit stav u oceni relevantnosti istih kriterijuma, prekriva se, i tako prikriva, apstraktnim stavom da su, i pored svih različitosti, "opšti ciljevi socijalizma zajednički"⁶

U prilog drugom delu teze, o pozitivnom doprinosu Sovjetskog Saveza razvitku socijalizma izvan njegovih granica, izneto je: da je on "samim svojim postojanjem u periodu između dva svetska rata bio glavno uporište svim socijalističkim i progresivnim snagama u svetu"⁷; da je svojim odlučujućim doprinosom pobeđi antihitlerovske koalicije u Drugom svetskom ratu stvorio mogućnosti da "kao rezultat unutrašnjih ustanaka i napredovanja Sovjetske armije" dodje

---

³ isto (str. 957, 959)

⁴ isto (str. 966)

⁵ isto (str. 953); Kritičniji odnos prema zapadnim socijalističkim i socijaldemokratskim partijama i sindikatima, nego na prethodnom kongresu, nije povezan samo sa novim stavom prema staljinizmu (mada je to ključno), nego ima i svoje unutrašnje razloge ("slučaj Djilas" i druga aktuelna sudjenja o kojima će još biti reči u kasnijim izlaganjima). - I ovaj partijski stav iz Programa, zadržavanje pomenutih organizacija u okvirima socijalizma, uz kritiku, zadržan je, u osnovi, do danas.

⁶ isto, str. 972.

⁷ isto, str. 976

do "sloma buržoaske vlasti, do formiranja vlada pod rukovodstvom komunističkih partija i do prelaska na izgradjivanje socijalističkog društva"⁸. Ovom drugom ocenom, u legitimne preobražaje od kapitalizma ka socijalizmu uključene su, pored evolutivnih i revolucionarnih prelazaka koji se u različitim varijantama mogu odvijati unutar samih društava, i vojne intervencije drugih država, što je u suprotnosti ne samo sa konkretnim stavovima VI kongresa o istim istorijskim zbivanjima, nego i sa programskim načelima o slobodi unutrašnjeg socijalističkog razvitka i nemešanju u unutrašnji život i razvoj pojedinih pokreta i društava.

Kritika prošlosti i sadašnjosti staljinizma u Programu ne samo da je polazila od novih redukcionističkih postavki: *deformacije, greške, nemile pojave, kult ličnosti*, koje su, uostalom, konzistentne sa osnovnim stavom, nego je, ne slučajno, i u okviru njih bila *ispod nivoa*, koji one i u svoj svojoj ograničenosti omogućavaju. Kao *deformacije* pomenute su samo: birokratsko-etatiističke tendencije u razvitku političkog sistema države, koncentracija vlasti u rukama državnog aparata i sve više njeno pretvaranje u "vladavinu jednog čoveka", srasanje partijskog i državnog aparata, jednostrano ispoljavanje centralizma, "pragmatička revizija odredjenih osnovnih naučnih postavki marksizma i lenjinizma, pre svega u oblasti teorije države i partije, a zatim i u oblasti filozofije, političke ekonomije, kao i u području društvenih nauka uopšte", ideološki monopolizam u međunarodnom komunističkom pokretu, "izvesni elementi sovjetske spoljne politike" u odnosima sa socijalističkim zemljama posle rata, naročito "Staljinove akcije protiv socijalističke Jugoslavije i, na kraju, prenošenje i ponavljanje" "nekih od tih negativnih pojava i u pojedinim socijalističkim zemljama". Pri navodjenju ovih "grešaka" i "deformacija" navedeno je takodje da je sovjetska partija na XX kongresu mnoge od njih energično osudila i počela ih ispravljati⁹. Dvostruka redukcija je tu više nego očigledna: redukcija pri selekciji konkretnog, ili bar donekle konkretnog, i redukcija kroz neodredjenost ("neke", "izvesne",

---

⁸ isto, str. 941

⁹ isto, str. 958, 959

"pojedine", "u pojedinim"). *Ne pominju se ni sudski procesi, iako je to već učinio i sovjetski partijski vrh, u okviru iste sheme: socijalistička baza - deformacije u nadgradnji.* Čak je i 1948. svedena na jednu jedinu rečenicu. U Kardeljevom referatu povodom Programa, a u vezi sa primedbama upućivanim u pravcu veće konkretnosti, rečeno je: "Komisija je smatrala da ne treba program opterećivati podrobnim analizama konkretnih pojava koje već pripadaju istoriji.¹⁰ Jer, objašnjavao je on dalje, Program jeste i treba da bude, samim tim što je program, sav usmeren prema sadašnjosti i neposrednoj budućnosti.¹¹

Jasna ideološka funkcija Kardeljevog objašnjenja postaje još jasnija ako se uzmu u obzir i sledeće dve činjenice: *prvo*, da je ista redukcioniistička skučenost i neodređenost u kritici staljinističkih deformacija postojala i u referatima i drugim materijalima VII kongresa i, *drugo*, da se redukcioniistička ograničenost u osvrtima na zbivanja u Poljskoj i, naročito, Madjarskoj 1956., otvoreno manifestovala kao *pristrasnost* u korist "staljinističkog socijalizma", kao pristrasnost koja pri tome ničim nije proširila, već je samo suzila, ionako ograničene domete kritike staljinizma iznete u Programu. I Broz i Kardelj su u vezi sa pomenutim događajima najpre konstatovali da oni pokazuju da su društvene krize moguće i u socijalizmu, da socijalizam nije beskonfliktno društvo. Događaje u Poljskoj Broz je opisao kao "privremenu krizu", a u Madjarskoj kao "naročito teške". Po njemu, bile su to "nemile pojave u nama bliskim socijalističkim zemljama", čije uzroke treba tražiti u birokratskim deformacijama u vreme Staljina i naročito u neuidjanju specifičnosti pojedinih zemalja, kao i u sličnoj birokratskoj praksi koju su sprovodili "neki rukovodioci" u narodnim demokratijama. "Teške događ-

---

¹⁰ E. Kardelj, Povodom novog Programa Saveza komunista Jugoslavije (str. 434). - U primedbama se tražila "iscrpnija ocena uloge Staljina, naročito u vezi sa ulogom Kominforma i 1948-mom, i sa njegovim uticajem na međunarodni radnički pokret", kao i "konkretnija kritička ocena dosadašnjeg razvitka u socijalističkim zemljama" (formulacije primedbi date su prema Kardeljevom referatu. Pošto one u materijalima VII kongresa nisu date u izvornom obliku, ne mogu se bliže razmotriti).

¹¹ isto, str. 406, 407, 433

jaje" u Madjarskoj i Broz i Kardelj eksplicitno su označili kao *kontrarevolucionarne*. U tom kontekstu, Kardelj je kao pomagače kontrarevolucionarnih društvenih snaga osudio "neoromantičare", koji nisu sposobni da sagledaju "progresivno rešenje protivurečnosti socijalističkog razvitka", koji se "kreću prvenstveno u sferi etike, morala i apstraktnih demokratskih formula i principa"¹². Ovakvim ocenama i tumačenjima sukoba, pokreta i ustanaka u Madjarskoj nije bila samo implicitno opravdana još jedna *sovjetska vojna intervencija*, nego je i zatvorena ona otvorenost prethodnog kongresnog stanovišta prema manje uticajnim i naročito *novim strujanjima u radničkom pokretu*. Pluralizam puteva i oblika izgradnje socijalizma bio je time neskriveno rezervisan za "realne snage" koje sebe razumevaju kao socijalističke - staljinizam i njegove modifikacije, partije orijentisane ka njemu, socijaldemokratske i socijalističke partije i sindikate i, naravno, sopstvenu partiju i društvo. Tako su i oni apstraktni "zajednički ciljevi socijalizma", na koje se u Programu poziva, zapravo bili prepušteni "pluralizmu realnih snaga". Socijalističko samorazumevanje "neoromantičara" bilo je bez značaja, štaviše, reakcionarno, a socijalističko antistaljinističko samorazumevanje madjarske radničke klase "potencijal" koji se mora uklopiti u već postojeće socijalističke odnose¹³.

---

¹² uporediti: E. Kardelj, str. 423

¹³ Radikalna promena stanovišta između dva kongresa najjasnije se može videti u različitim stavovima prema ustanku u Istočnoj Nemačkoj 1953. godine - koji, inače, na VII kongresu nije ni jednom rečju pomenut - i prema istovrsnim zbivanjima u Madjarskoj. U vreme ustanka u Nemačkoj, u junu mesecu - dakle, svega mesec dana pre, ako su tačne Dedijerove informacije, nego što se u partijskom vrhu počelo govoriti o potrebi promene stava o društvenom biću sovjetskog društva - jugoslovenska partija je *energično osudila sovjetsku vojnu intervenciju*. Radnički, i ne samo radnički protesti u Istočnoj Nemačkoj, takodje i oni manjih razmera u Čehoslovačkoj, bili su po tadašnjoj Kardeljevoj oceni: "prave masovne revolucionarne akcije radničke klase i to protiv sistema koji se zove "socijalistički" i "radnički". I dalje, po Kardelju, njihov značaj je u tome što se "poslije jugoslovenske radničke klase sada prvi put u jednoj masovnoj borbenoj političkoj akciji pojavila radnička klasa kao *revolucionarni socijalistički kritičar* državno-kapitalističkog sistema birokratskog

Staljinističke čistke, procesi, progoni i likvidacije, o kojima se na Šestom kongresu dosta govorilo, a na Sedmom ćutalo, ponovo su pomenuti na *Osmom* i, zatim, *Devetom kongresu*. I pored različitosti u osnovnom stanovištu o karakteru staljinizma i u osnovnom pristupu kritici staljinizma, partijske stavove sa Šestog kongresa, s jedne strane, i Osmog i Devetog kongresa, s druge strane, povezuje jedna bitna zajednička nit: u oba slućajaja staljinistićki procesi posmatraju se kao nešto izvan, što ni na koji naćin ne moće da dovede u pitanje saodgovornost jugoslovenske Partije. Na Šestom kongresu to je postizano na taj naćin što procesi protiv jugoslovenskih komunista uopšte nisu pominjani, a na Osmog i Devetom naćinom na koji je o njima govoreno. U svom referatu na Osmog kongresu, u delu sa podnaslovom *O disciplinskim merama*, A. Ranković je izjavio: "... mislim da se ovde treba osvrnuti i na ranije izrećene kazne, iskljućenja nekih komunista, visokih partijskih funkcionera u predratnom periodu... U uslovima tadašnje oštre revolucionarne borbe, partijske kazne su, razumljivo, morale biti oštre po ondašnjim kriterijumima. U to vreme partija nije raspolagala informacijama o svakom ćoveku, niti je mogla, u ilegalnim uslovima, proveravati podatke iz Moskve gde su oni živeli i gde je često držanje jednih okarakterisano kao objektivno pomaganje klasnom neprijatelju, a drugih kao direktna veza sa neprijateljem. Polazeći od takvih ocena, mi smo, na Petom kongresu KPJ, objavili ranija iskljućenja iz Partije jednog broja njenih ćlanova i funkcionera. Vama je poznato da su kasnije mnogi drugovi iz te grupe (Rade Vujović, Vladimir Ćopić, Kosta Novaković, Kamilo Horvatin, Vilim Horvaj i dr) već javno rehabilitovani u našoj Partiji. Zadatak je novog CK da razmotri slućajajeve i ostalih drugova u smislu utvrđivanja ćinjenica i preduzimanja mera - gde se to pokaće opravdanim - da im iskaće odgovarajuće priznanje za rad u radnićkom pokretu... i da se spere ljaga koja

---

despotizma" (navod prema knjizi USTANAK U ISTO^NOJ NEMAĆKOJ 16-17 lipnja 1953, priredjivać: Zvonko Letica, NIP Zagreb 1953, - na str. 94, 95, u Letićinom pregledu odjeka na ovaj ustanak. Kurziv Kardeljev. U ovoj knjizi su, inaće, sakupljeni dokumenti o tom ustanku).

im je naneta *Staljinovim* optužbama i likvidacijama."¹⁴ A u svečanom govoru povodom 50-godišnjice KPJ/SKJ, na Devetom kongresu, Broz je rekao: "Osećam svojom dužnošću da ovom prilikom podsjetim na to da je naša Partija za vrijeme Staljinovih čistki izgubila *desetine svojih vernih članova*...Njihova tragedija je utoliko veća što su mučeni pod lažnim optužbama da su špijuni i izdajnici, što su otjerani u smrt pod monstruoznim optužbama za nedjela koja nikada nisu učinili." U Brozovom govoru, ranijem spisku bili su priključeni: Filip Filipović, Djuka i Štefek Cvijić, Grgur Vujović, Mladen Čonić, Anton Mavrak¹⁵. I za Rankovićevo i za Brozovo izlaganje karakteristično je, između ostalog: da se ne navodi *kada* su počele rehabilitacije jugoslovenskih revolucionara - žrtava staljinskih procesa, čime se zapravo prećutkuje da je to učinjeno *posle* njihove rehabilitacije u Sovjetskom Savezu, u vreme Hruščova; da se ne navodi *ni broj ljudi* koji su nastradali. Već neodređenost Brozove izjave "desetine vjernih članova" upućuje na to da je, čak i tada, krajem 60-tih godina, u jugoslovenskoj partiji postojala ideološka nužnost i namera da se o prošlosti, naročito sopstvenoj, naravno ukoliko je "neprijatna", govori što je moguće manje, tačnije, onoliko i onda kada se to ne može izbjeći, ili bi bilo štetno izbjeći¹⁶.

---

¹⁴ A. Ranković, Aktuelna pitanja daljeg razvoja i uloge SKJ, u. VIII kongres SKJ, 17-13 decembra 1964. - Stenografske beleške, Kultura, Beograd 1965 (str. 457, podvlačenje moje)

¹⁵ J. Broz, Pedeset godina revolucionarne borbe komunista Jugoslavije, u: Deveti kongres SKJ, Kultura, Beograd 1969, str. 33 (podvlačenje moje).

¹⁶ Broj jugoslovenskih žrtava staljinskih procesa nije naveden ni u novom izdanju ISTORIJE SKJ, kao ni to kada su tačno započele rehabilitacije u Jugoslaviji. Iz konteksta proizilazi da je do toga došlo prvo u Sovjetskom Savezu. Ovde se, pored imena pomenutih u Brozovom referatu, navode još imena 7 predratnih komunista, između ostalih i Sime Markovića i Milana Gorkića (str. 406). - Sime Marković je bio član KPJ od njenog osnivanja. U Moskvi je 1937. osuđen na robiju. Sibirske logore nije preživio. Milan Gorkić, generalni sekretar KPJ pre J. Broza, streljan je u Moskvi 1937.

V. Dedijer je izneo podatak o "oko 800 jugoslovenskih komunista i revolucionara" koji su nastradali u staljinskim čistkama u SSSR-u. On

Programsko načelo o nemešanju u unutrašnji razvitak drugih socijalističkih zemalja bilo je 1968. godine konkretno aktuelizovano i dosledno primenjeno u obliku energične osude vojne intervencije zemalja Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj. Na Devetom kongresu ta osuda je ponovljena¹⁷. Bilo je to značajan napredak u odnosu na 1956. godinu. Ali teorijsko i praktično principijelno uskladjivanje proklamovanog programskog načela i konkretnih stavova i postupaka, konkretne politike, nije postignuto¹⁸. Niti je to bilo moguće postići u okviru postavke koja u pluralizam puteva i oblika socijalističkih društava uključuje i sisteme koji svoje modele nameću vojnom silom. Podela na humanističke i birokratske modele socijalizma, na humanistički i birokratski socijalizam - ovo razlikovanje sve više zamenjuje raniju difuzniju podelu na socijalizme bez i sa staljinističkim deformacijama - samo prekriva temeljni problem¹⁹.

---

takodje navodi da je na Sedmom i Devetom kongresu "odato priznanje nedužnim žrtvama" i potom citira Brozovo predavanje u Kumrovcu 1977. godine. ("Prilozi...", iii tom, str. 32).

Podatak o Sedmom kongresu *nije tačan*. Na Sedmom kongresu sudski procesi uopšte nisu ni pominjani. O *rehabilitacijama* nije bilo ni jedne jedine rečenice, ni u formi aluzije.

Prve rehabilitacije izvršene su posle sličnih saopštenja u SSSR-u, negde između VII i VIII kongresa, po mojim saznanjima 1959-1960. godine.

¹⁷ Uporediti: J. Broz (str. 38, 40); Kiro Hadži Vasilev, Uvodno izlaganje na komisiji za razmatranje... međunarodnih odnosa i saradnje sa radničkom i progresivnim partijama i pokretima (str. 202).

¹⁸ *Načelni i konkretni stavovi*, kako se pokazalo u odnosu Jugoslavije prema intervenciji i daljim zbivanjima u Čehoslovačkoj posle intervencije, nalaze se nužno u nekoj vrsti "protivrečne koegzistencije" u kojoj prevagu ipak odnose i moraju da odnesu "još jače realne snage". Sled zbivanja u tom odnosu je sledeći: razumevanja, najpre uzdržana i oprezna, pa nešto otvorenije, prema inovacijama i promenama u čehoslovačkoj partiji i društvu, energična javna osuda intervencije, normalizovanje odnosa sa "konsolidovanom" partijom i vladom, šutanje o "poraženoj alternativi", uspostavljanje prijateljskih odnosa, ignorisanje, prešutna, a ponekad i javna, osuda "nepomirenih ostataka poražene alternative".

¹⁹ Razlikovanje birokratskog i humanističkog socijalizma, odnosno ti

II. SHVATANJE JUGOSLOVENSKOG SOCIJALIZMA: DIKTATURA PROLETARIJATA I NEPOSREDNA SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA NA OSNOVAMA DRUŠTVENOG SAMOUPRAVLJANJA

Za razliku od shvatanja socijalizma kao svetskog procesa, koncepcija jugoslovenskog socijalizma izneta u partijskom Programu ne razlikuje se bitno od one na prethodnom Kongresu. U njoj postoje neke novine, novi momenti, modifikacije, preciziranja, drugačiji akcenti, ali u okviru, ili na tragu, ranije koncepcije, bez njenog bitnog prevazilaženja ili revidiranja. U tom pogledu, partijsko samorazumevanje o kontinuitetu između Šestog i Sedmog kongresa - izraženo i u Programu, a još više u Brozovom i Rankovićevo referatu i Izveštaju CK SKJ - odgovara realnosti. Ipak, zbog statusa koji partijski program nužno ima, samim tim što je Program, uz to još uvek važeći, neophodno je izložiti bitne komponente shvatanja jugoslovenskog socijalizma, onako kako su date u samom Programu¹.

---

pojmovi, upotrebljeni su u Brozovom referatu na devetom kongresu (str. 34). U to vreme to su dosta uobičajeni termini, ne samo u politici, nego i u nauci.

¹ U narednom izlaganju bitnih komponenti programskog shvatanja jugoslovenskog socijalizma polaziće se od sledećih kriterijuma: *prvo*, da se obuhvati sve što je u odnosu na prethodni kongres *na bilo koji način novo*, bilo da su u pitanju neki novi momenti, ili dalje razvijanje onoga što je već bilo formulisano ili nagovešteno, bilo da su u pitanju neke modifikacije, naročito kada se radi o modifikacijama kroz koje se razrešavaju, ili ponovo na nešto drukčiji način otvaraju, ranije ambivalentnosti; *drugo*, da se iznesu one komponente u shvatanju socijalizma koje su od ključnog značaja za razumevanje i praćenje kasnijih kongresnih shvatanja (o kojima će se govoriti u IV odeljku rada), čak i onda kada u njima, sem eventualno artikulisanijih formulacija, nema nikakvih novih ili drukčijih akcenata; *treće*, da bi se izbegla nepotrebna ponavljanja, neće se ulaziti, u svakom slučaju neće se zadržavati na onim komponentama programske koncepcije

1. U odredjenju *komunizma* javljaju se u Programu dva nova momenta: *bespartijnost* i *slobodan razvitak ličnosti*. Citiraju se Marksove reči da "carstvo slobode" leži "s one strane oblasti same materijalne proizvodnje", tamo gde počinje "razvitak ljudske snage", koja je "svrha samom sebi".

Iz same formulacije u Programu da je komunizam "zakonitost društvenog kretanja i cilj revolucionarne delatnosti komunista" nije sasvim jasno koji je oblik društvenog determinizma pretpostavljen u tom procesu². U Kardeljevom referatu eksplicitno je zadržana stara ideja strogog determinizma, neizbežnosti: "komunizam nije konačni cilj akcije komunista samo zato što oni to žele, već zato što predstavlja neizbežni pravac društvenog kretanja"³.

2. Svi momenti sadržani u ideji komunizma doslovno su preneseni u najopštije odredjenje socijalizma kao *socijalističke zajednice proizvođača*, uz dodatke: ka, sve više, postepeno. Socijalistička zajednica proizvođača "označava takve društveno-ekonomske odnose u kojima nestaju klasni antagonizmi, kao i suprotnosti između grada i sela, između fizičkog i umnog rada, između organizatora proizvodnje i praktičnih izvršilaca, između upravljanja i izvršavanja. U takvim od-

---

socijalizma koje su istovetne sa ranijima (a pri tome, naravno, nisu povezane sa gornja dva kriterijuma).

Stavovi iz referata i drugih materijala sa VII kongresa biće uzimani u obzir samo ukoliko i sami imaju *načelni* karakter i ukoliko pri tom pojašnjavaju značenja programskih stavova.

Smatram da ovakav pristup u izlaganju neće ići na štetu celovitosti u prezentiranju programske koncepcije, a da će pri tom doprineti njenom adekvatnom situiranju u razvojnu liniju kongresnih shvatanja socijalizma.

U razvijenija kritička razmatranja ove koncepcije socijalizma neše se ulaziti, pošto su ona već uglavnom apsolvirana u odeljku o Šestom kongresu.

² Program SKJ, str. 1103

³ E. Kardelj u referatu povodom *Pograma*, str. 404. - Na strani 410, on je, nasuprot tome, isticao aktivizam kao neophodnu pretpostavku društvenog preobražaja ka socijalizmu, tj. ideju da automatskog prelaska po sili objektivnih nužnosti nema.

nosima društvo sve više postaje organizacija ravnopravnih ljudi"⁴. Posebno je naglašavano da je ona nespojiva sa svakim hipostaziranjem "viših ciljeva socijalizma" na račun pojedinca, njegove lične sreće, slobodnog razvitka konkretnih ljudi ovde i sada: "Socijalizam ne može ličnu sreću čovekovu podređivati nikakvim višim ciljevima, jer je najviši cilj socijalizma lična sreća čovekova."⁵ Isticano je, takodje u istom smislu, da se u socijalizmu kao socijalističkoj zajednici proizvođača moraju sve više stvarati takvi društveni odnosi u kojima će "slobodan i svestran razvitak svakog pojedinca biti uslov slobodnog razvitka za sve"⁶. Ovo najopštije određenje socijalizma nije se odnosilo na neku određenu organizacionu formu ili na neku određenu teritorijalno-političku zajednicu ljudi, nego na opšta svojstva društvenih odnosa koja bi trebalo uspostavljati u socijalizmu, svojstva koja bi trebalo da budu i realnost i cilj, sve više stvarnost i regulativna načela pri formulisanju i konstituisanju bližih i konkretnijih ciljeva, oblika i puteva njihove realizacije.

3. Ni socijalizam kao *diktatura proletarijata* - ovaj pojam na Šestom kongresu bio je potisnut, barem kao pojam - nije označavao određeni oblik organizacije društvenih i političkih odnosa. "Pod diktaturom proletarijata ne podrazumevamo ovakvu ili onakvu spoljnu formu države niti određeni metod ili organizaciju političkog sistema doba prelaza iz kapitalizma u socijalizam, odnosno komunizam, već njenu društvenu od-

---

⁴ Program SKJ, str. 1012.

⁵ isto, str. 1019

⁶ isto, str. 1014. Sličnih stavova ima mnogo (uporediti npr. na str. 1017, 1020, 1031, 1088). - Ovo naglašavanje značaja, uloge i položaja čoveka kao pojedinca u socijalizmu nedvosmisleno ukazuje da su u vreme pisanja Programa jugoslovenskom partijskom rukovodstvu, kao i jugoslovenskoj kulturnoj javnosti, već bili poznati Marksovi Rani radovi, o kojima se u vreme apsolutne dominacije dijamata nije ništa znalo, ili nije smelo znati. - Ovo naglašavanje, kao i potenciranje da se u odnosu opšteg i posebnog zajednica ne može konstituisati žrtvovanjem posebnog, možda se, bar jednim delom, može objasniti i učešćem dvojice naših poznatih književnika u pisanju partijskog Programa (Dobrice Ćosića, tada delegata iz Kruševca, i Miroslava Krleža, delegata iz Pančeva - sastav Komisije za Program SKJ na str. 439-440).

nosno klasno-političku sadržinu", tj. "vlast specifičnog saveza radničke klase kao rukovodeće snage, sa ostalim radnim ljudima"⁷.

4. *Socijalistička demokratija* je specifičan jugoslovenski oblik društvenih i političkih odnosa, specifična forma organizacije društvenih i političkih odnosa kroz koju se ostvaruje i treba da se ostvaruje diktatura proletarijata i socijalistička zajednica proizvođača u jugoslovenskom društvu⁸.

5. Kao osnovni nosioci socijalističkog društvenog razvitka u jugoslovenskoj socijalističkoj demokratiji navedeni su: proizvodni, radni kolektiv, komuna, socijalističke društvene organizacije (pre svega SK, SSRN, sindikat itd.), država kao njihov zajednički instrument i društvo kao celina⁹.

6. Osnovna načela i principi funkcionisanja jugoslovenskog privrednog sistema u Programu ostali su u okvirima Kidričevog izlaganja sa Šestog kongresa, s tim što su u ponečemu razradjeniji ili precizniji i sa, možda u nijansama, naglašenijim isticanjem planskog karaktera privrede i planske kontrole tržišta¹⁰.

---

⁷ Program SKJ, str. 1002. U diktaturu proletarijata uključivani su različiti politički oblici, i uopšte različiti oblici organizacije društva, kako u različitim zemljama, tako i u istoj zemlji u različitim fazama (ovo je u tesnoj vezi sa izloženim shvatanjem socijalizma kao svetskog procesa; videti takodje u vezi s tim i na str. 1006).

⁸ Program SKJ, str. 1036. Pojam socijalističke demokratije takodje se, i to eksplicitno, vezuje samo za politički oblik vlasti, ali se i tada u njega uključuju sve bitne komponente i političkih i društveno-ekonomskih odnosa. Ta dvoznačnost i ambivalentnost u značenju osnovnog pojma biće kasnije, u periodu između Osmog i Devetog kongresa, razrešena, bar u smislu upotrebe pojma, uvođenjem pojma "samoupravni socijalizam" ili "sistem socijalističkog samoupravljanja" i njegovim daljim raščlanjavanjem na dva uža pojma društveno-ekonomski i politički sistem socijalističkog samoupravljanja.

⁹ Program SKJ, str. 1010-1012, 1028, 1034.

¹⁰ Veće naglašavanje značaja i uloge plana na relaciji planiranje - robna privreda uočljivije je u odnosu na prethodnu kongresnu rezoluciju, a naročito u odnosu na neka izlaganja, naprimer Mijalka Todorovića.

Tvrđnju da je u *Programu*, u poredjenju sa Šestim kongresom u celini, više naglašen značaj planiranja i planskog regulisanja i kontrole tržišta, tj. da su

"Mehanizam centralnog planskog regulisanja - piše u Programu - mora biti prilagodjen samoupravljanju u preduzeću, u komuni itd, ali u isto vreme i dovoljno efikasan za usmeravanje razvitka privrede. Naročito u postavljanju odnosa u raspodeli produkta izmedju onog dela sredstava kojim samostalno upravljaju radni kolektivi i komunalne zajednice i onog dela sredstava koji, kao *centralni fondovi*, služe planskom uskladjivanju i usmeravanju - privredna politika mora voditi računa o tome da ovaj odnos obezbedi uslove za opšti privredni razvitak, a da istovremeno pruži dovoljne materijalne uslove za razvitak preduzeća, komune i komunalne privrede"¹¹.

U Programu je precizno odredjen i odnos izmedju centralnog društvenog plana i regulativnih intervencija centralnih i društvenih i državnih organa u ekonomske odnose i društvene planove republika, srezova i opština.

Regulativne intervencije centralnih društvenih i državnih organa moraju da se kreću u okvirima datim u saveznom društvenom planu. U tim okvirima, svrha intervencija je u: obezbedjenju opštih uslova privredne stabilnosti, očuvanju jedinstva privrednog sistema, jednakih uslova privredjivanja i stabilnosti u pravima¹².

Republički, sreski i opštinski društveni planovi definisani

---

u njemu neke ranije idejno-načelne nedorečenosti, nepreciznosti i ambivalentnosti razrešene u navedenom pravcu, možda najbolje potkrepljuju: Brozovi stavovi da je bilo preteranog idealizovanja zakona vrednosti i slobodne ponude i potražnje i da "socijalistička proizvodnja zahtijeva manje-više i plansku raspodjelu proizvoda, veću kontrolu tržišta i cijena" (J. Broz, referat na VII kongresu, str. 64); stavovi iz referata, i samog Programa, u kojima su ekonomske zakonitosti robne privrede i u individualnoj poljoprivrednoj proizvodnji u *drugom planu* (u prvom planu su, i to u neposrednoj, *tekućoj* politici socijalističkog preobražaja sela, *krupna socijalistička gazdinstva, različiti oblici kooperacije, sprečavanje socijalnog raslojavanja seljaštva i sl. - uporediti u Programu na str. 1070-1072).*

¹¹ Program SKJ, str. 1064.

¹² isto, str. 1032.

su kao "bitan uslov samoupravljanja na tim područjima"¹³. Istovremeno je precizirano da "materijalnu osnovu ravnopravnosti naroda Jugoslavije naročito predstavljaju upravljanje sredstvima za proizvodnju od strane radnih kolektiva i njihovo učešće u raspodeli društvenog proizvoda, samoupravljanje u komunama, društveno upravljanje fondovima, kako u komuni, tako i u srezu i u narodnoj republici... ravnopravno učešće predstavnika svih naroda Jugoslavije, putem političkog mehanizma federacije, u upravljanju i raspolaganju sredstvima federacije bilo preko društvenog plana budžeta, ili neposredno u upravljanju raznim privrednim i budžetskim fondovima". I dalje, da "narodne republike pod jednakim opštim uslovima učestvuju u raspodeli dohotka ostvarenog iz proizvodnje i rada na njihovom području i koriste sredstva iz centralnih fondova koja su pod istim uslovima dostupna svima".

Logičan zaključak i istovremeno pretpostavka ovako definisanih materijalnih osnova ravnopravnosti naroda Jugoslavije jeste stav da "republike samostalno utvrđuju programe svog privrednog razvitka u okviru opštih proporcija privrednog plana federacije"¹⁴.

Iznesene pretpostavke i uslovi ekonomske ravnopravnosti naroda Jugoslavije dopunjeni su principom solidarnosti (dugoročno i ekonomskom celishodnošću za privredni razvitak celine jugoslovenske pivrede) sa *ekonomski nerazvijenim i manje razvijenim privrednim područjima i regionima*. Zadaci podsticanja nerazvijenih područja stavljeni su u nadležnost "jedinствене jugoslovenske privredne politike"¹⁵.

7. Osnovna postavka prethodnog Kongresa o *trajanju i odumiranju države* u socijalizmu zadržana je i u Programu, uz niz preciznijih odredjenja i uz приметно веће naglašavanje njenog trajanja i uloge, neophodnosti centralizacije u određenim okvirima, jasnije razlikovanje između procesa demokratizacije i procesa decentralizacije vlasti, eksplicitnije vezivanje procesa demokratizacije ne samo za decentralizaciju,

---

¹³ isto, str. 1032.

¹⁴ isto, str. 1056.

¹⁵ isto, str. 1056-1057. U Programu se uvek govorilo o nerazvijenim područjima, reonima i komunama (videti takodje i na str. 1032, 1035).

nego i za centralizaciju vlasti.

Socijalistička država jeste i mora biti država posebnog tipa, država koja odumire. Vreme u kome se odvija taj proces odumiranja jeste epoha u kojoj država u svojim odredjenim elementima postoji i ima odredjenu pozitivnu ulogu u društvu, različitu u raznim fazama razvitka prelaznog perioda¹⁶.

U sadašnjoj fazi razvitka jugoslovenskog društva, državni organi su značajan i neophodan faktor u vršenju niza društvenih funkcija u odnosu na privredu i ostale sfere društva. U funkcije države, posebno saveznih i republičkih organa, spada odlučivanje o poslovima koji predstavljaju zajednički interes celog društva, o poslovima koje proizvođači i građani, radni kolektivi i komune nisu u stanju da vrše sami, neposredno. U funkcije države, koje su po svojoj suštini plan-sko-kontrolnog, koordinacionog i regulacionog karaktera, spadaju, prema Programu: obezbedjenje socijalističkog poretka uopšte, ostvarenje društvenog plana u privredi, jedinstvenog sistema koji će omogućiti jednake uslove, jednaka prava i obaveze za sve, kao i obezbedjenje slobode rada i jednakih političkih uslova za svakog građanina¹⁷.

Država u onim oblastima i funkcijama dok traje i deluje mora i sama biti *demokratski mehanizam, sve manje državna sila, a sve više jedinstven sistem teritorijalno-političke samoupravne organizacije na raznim nivoima, od opštine do federacije, sa svojim javnim stručnim službama, potčinjenim samoupravnim izbornim društvenim organima*¹⁸. Kao uslov i garancija demokratsko-samoupravne konstitucije i uloge države, u Programu je predvidjeno da: "Centralni organi vlasti (savezni i republički), kao i pokrajinski, oblasni i sreski, treba organski da izrastaju iz ekonomske i političke osnove našeg društva: iz samoupravne komune, iz radničkog samoupravljanja i iz osnovnih institucija društvenog samoupravljanja uopšte."¹⁹ Iako je u ovim programskim stavovima istaknuta razlika i načelno definisan odnos izmedju predstavničkih

---

¹⁶ Program SKJ, str. 1005.

¹⁷ isto, str. 1006, 1017, 1018, 1049.

¹⁸ isto, str. 1017, 1052, 1089.

¹⁹ isto, str. 1049.

državno-društvenih organa (skupština, koje izrastaju iz samoupravljanja i treba da budu oblik samoupravne integracije i, time, sve više oblik samoupravljanja) i državne uprave (aparata njima odgovornih javnih stručnih službi), ipak to značajno principijelno diferenciranje *nije do kraja precizno dovedeno*. Naime, ni u tim stavovima, ni u kontekstu u kome su oni izneseni, a ni u kratkom odeljku posvećenom instituciji veća proizvodjača u predstavničkim organima, gde bi se to najpre moglo očekivati, nema preciznog i nedvosmislenog stava koji je na Šestom kongresu formulisan, doduše samo jednom, u Kidričevom izlaganju, da su društveni planovi u *isključivoj nadležnosti veća proizvodjača i skupština u celini*. Većima proizvodjača, počev od komune pa do federacije, u Programu je, sem funkcije obezbedjenja vodeće uloge radničke klase (za koju je rečeno da će postepeno nestajati), pridata i značajna, i vremenom sve značajnija ekonomska funkcija u "povezivanju centra s bazom, donošenju pravilnih i korisnih društvenih ekonomskih mera, uklanjanju administriranja i birokratizma u privrednim odnosima, kao i opštem ekonomskom vaspitanju neposrednih proizvodjača, odnosno radnih ljudi u privredi."²⁰

Princip funkcionisanja i tip odnosa unutar ovako određenog demokratsko-samoupravno-državnog mehanizma, od

---

²⁰ isto, str. 1048. S obzirom na ovakve formulacije o funkcijama veća proizvodjača, najčešće korišćena sintagma *državni i društveni organi*, ili centralni državni i društveni organi, mogla se tumačiti, na primer, u vezi sa donošenjem društvenih planova, dvojako: *prvo*, da te planove donose skupštine kao državni i društveni organi istovremeno, bez neke posebne i specifične funkcije veća proizvodjača kao jednog njihovog veća; *drugo*, da ih donose skupštine i državna uprava (jer, i ovde važi sintagma državni i društveni organi). Tamo gde se u Programu, kao u gore citiranim stavovima, pravi načelna razlika između predstavničkih organa, uz naglašavanje njihove sve veće uloge, i državne uprave, ovo drugo tumačenje izgleda neosnovano, a navedeni stavovi neprecizni. Ali, tamo gde se, kao u programskim izlaganjima privrednog sistema, ta razlika ne pominje eksplicitno, sintagma državni i društveni organi dozvoljava ovo drugo tumačenje.

U svakom slučaju, u Programu je većima proizvodjača, u poredjenju sa Kidričevim (samo njegovim) stavovima o njima, dat manji značaj.

komuna do federacije, definisan je u Programu kao *demokratski centralizam*. U skladu s tim je i sledeće odredjenje *federacije*: "Kako su sva društvena sredstva za proizvodnju svojina svih radnih ljudi naše zemlje i kako je društveni proizvod i njihov lični i njihov zajednički proizvod, to ni federacija ne predstavlja *samo prosto sjedinjavanje naroda i narodnih republika*, nego sve više postaje zajednica novog tipa, nosilac odredjenih zajedničkih funkcija, zajednica proizvođača na najvišem stepenu."²¹

8. *Društveno samoupravljanje* kao društveno-politička osnova socijalističke demokratije - i ujedno forma i proces odumiranja države i vlasti - obuhvata, prema Programu: "*radničko samoupravljanje*" oličeno u radničkim savetima i drugim organima proizvođača, *samoupravljanje radnog naroda* u osnovnim ćelijama društvenog uređenja, u *komunama*, i *najrazličitije vidove društvenog samoupravljanja* putem organa u kojima učestvuju zainteresovani građani i organizacije."²² Ovaj treći oblik (zapravo oblici) samoupravljanja *sadržinski* je nov (iako nagovešten) u odnosu na Šesti kongres²³. U središtu tih različitih novih vidova društvenog samoupravljanja su oblici upravljanja u prosveti, nauci, kulturi, socijalnoj zaštiti, dakle, onim oblastima koje se obično nazivaju društvenim de-

---

²¹ isto, str. 1048, 1049. - Zajednički interesi na nivou Jugoslavije, zajednički interesi radničke klase i radnih ljudi *svih naroda* Jugoslavije, odredjeni su u Programu i kao društvena pretpostavka i osnov razvijanja "socijalističke jugoslovenske svesti jugoslovenskog socijalističkog patriotizma", jugoslovenstva koje "ne samo da ne smeta slobodan razvoj nacionalnih jezika i kultura, već ga ono, naprotiv, pretpostavlja" (str. 1058).

²² isto, str. 1041. - Društveno samoupravljanje u najširem upotrebljavanom smislu obuhvata i ove forme i procese i sve oblike i procese ka i na višim nivoima, sve do federacije (o kojima je bilo reči u prethodnom pasusu).

²³ Novina je i *ustaljivanje termina samoupravljanja*. Doduše i u Programu i u drugim materijalima VII kongresa još se sreću termini radničko upravljanje i društveno upravljanje. Iz Kardeljevog referata povodom Programa, vidi se da je bilo dosta primedbi i u vezi sa tom neujednačenošću terminologije. Kardelj je smatrao da ta neujednačenost ne predstavlja neki problem, ali je precizirao da je sve što se u praksi ili partijskim materijalima naziva društveno upravljanje, radničko upravljanje i sl. zapravo samo proces i forma *društvenog samoupravljanja* (uporediti na str. 432).

latnostima. Temeljni princip upravljanja u društvenim ustanovama opisan je i formulisan kao: predavanje funkcija upravljanja, uz odgovarajuća raspodeljena prava i saradnju, predstavnicima samih radnih kolektiva i predstavnicima društvene zajednice. Tako konstituisani organi nazivani su odborima i savetima. Isti princip važio je i za privredne organizacije koje se bave prosvetnim i kulturno-vaspitnim delatnostima (izdavačka preduzeća, novinske kuće, filmska preduzeća i sl.), s tim što su u njima, pored organa konstituisanih na tom principu (razni saveti) postojali i (interni) radnički saveti²⁴. Po osnovnom principu svog konstituisanja i delovanja, ovo upravljanje i njegovi organi znatno se razlikuju od osnovnog postulata ideje samoupravnosti kao samoodlučivanja, sopstvenog odlučivanja. Ovde već sam osnovni konstitucionalno-funkcionalni princip jasno pokazuje da se radi o participativnom, u najboljem slučaju o mešovitom participativno-samoupravnom upravljanju²⁵. A to što je ono i pored toga označavano kao oblik društvenog samoupravljanja - a njegovi organi kao već samoupravni organi - upućuje i na (ne samo) ideološku funkciju partijska ideje i koncepta društvenog samoupravljanja. Terminološko-pojmovna homogenizacija, naime, omogućuje prikrivanje razlika između samoupravljanja i saodlučivanja, između društvenih procesa, realnih i realno mogućih, razvijanja samoupravljanja i sputavanja samoupravljanja, između daljeg razvijanja samoupravljanja i

---

²⁴ U vezi sa ovim oblicima i organima upravljanja videti. Program SKJ, str. 1043, 1078, 1080, 1082, (citat iz teksta je na str. 1043); Izveštaj CK SKJ..., str. 121, 125.

U pomenutim specifičnim proizvodnim organizacijama i radnički saveti i saveti uvedeni su *kasnije* (između dva kongresa)

²⁵ Saglasnost osnovnog normativnog konstitucionog principa radničkog samoupravljanja i radničkih saveta sa idejom samoupravnosti ne znači još, naravno, da se tu radi o istinskom samoupravljanju (na mikro nivou). I to ne samo zato što realizacija može biti različita od ideje, već i zato što operacionalizacija ideje i osnovnog principa već u normativnoj ravni može sadržavati protivrečnost između, s jedne strane, operacionalizovanih načela, normi, propisa i, s druge strane, same ideje i osnovnog principa.

novih oblika "samoupravnog" podržavljenja upravljanja.²⁶

9. Stav o prednosti jugoslovenske socijalističke demokratije, kao političkog sistema vlasti radnog naroda, nad buržoaskom demokratijom obrazlaže se u Programu pozivanjem i na dva nova argumenta (uz zadržavanje većine ranijih i preformulisanje nekih posredstvom ovih novih): prvo, da ona preuzima pozitivne tekovine buržoaske demokratije u oblasti ličnih prava, dalje ih razvija i omogućuje njihovu realizaciju i, drugo, preuzima i one organizaciono-političke oblike koji i u socijalizmu imaju svoju vrednost, uključujući političke organizacije i partiju kao tip političke organizacije, ali da pri tome omogućava njihovu transformaciju, uključujući i negaciju partijskog principa kao takvog²⁷.

*U lična prava čoveka i građanina u jugoslovenskoj socijalističkoj demokratiji - nezavisno od toga da li su preuzeta, dalje razvijena ili novouvedena - uključivana su: nezavisnost i sloboda u izražavanju misli, verskih i drugih uverenja, udruživanja radi zadovoljenje raznih ekonomskih, političkih, socijalnih, kulturnih, stručnih, naučnih, sportskih i drugih interesa, zaštita neprikosновенosti i integriteta ljudskog dostojanstva i ljudske ličnosti, ravnopravnost pred zakonom i pred sudom, lišena bilo kakvih javnih ili prikrivenih oblika diskriminacije u nacionalnom, verskom, rasnom ili drugom pogledu, pravo na rad, lični dohodak u skladu sa radom, na učešće u upravljanju društvenim sredstvima za proizvodnju, na socijalnu sigurnost i zaštitu u slučaju nesreće, bolesti i starosti...*²⁸

Buržoaska demokratija, kao politički višepartijski sistem, nužno je istorijski ograničena, ne samo zbog konkretnih formi i sadržaja koje poprima u kapitalističkim društvenim odnosima, već zbog svoje suštinske vezanosti za princip partije

---

²⁶ Ova tvrdnja nikako ne znači da upravljanje u društvenim delatnostima, i na principu na kome se zasnivalo, nije bilo napredak u odnosu na ranije upravljanje njima i u njima. Još zadržana terminološko-pojmovna neujednačenost manje je ideološka, nego dominantna (u Kardeljevom referatu prihvaćena i sankcionisana) terminološko-pojmovna homogenizacija (vidi belešku 23.).

²⁷ Program SKJ, str. 1036.

²⁸ isto, str. 1049-1051; 1020.

(partija) kao trajni oblik i instrument demokratije. "Savez komunista Jugoslavije odbacuje "teoriju" prema kojoj bi radnička klasa neminovno trebalo da prihvati sistem buržoaske demokratije kao svoj sopstveni politički sistem. Takva je dogma ne samo nazadna, nenaučna i praksom demantovana, nego postaje i ozbiljna kočnica razvitku socijalističke misli... Sistem buržoaske demokratije neprihvatljiv je kao trajni instrument socijalističkih snaga, *sve kad bi one njim potpuno ovladale*.²⁹ I buržoaski višepartijski sistem i jednopartijski sistem - uz ovaj drugi ne stavlja se nikakvo odredjenje pripadnosti - mogu biti (i jesu) u različitim zemljama, ili u istoj zemlji u različito vreme, *početne forme*, u okviru kojih se ostvaruje i razvija socijalistička demokratija³⁰. Jugoslovenski komunisti, istaknuto je u Programu, zalažu se za takvu socijalističku demokratiju - smatrajući je istovremeno i imanentnom zakonitošću razvitka socijalizma - u kojoj će i sama partija kao tip političke organizacije biti prevaziđjena, za *bespartijsku direktnu socijalističku demokratiju*. Savez komunista, Socijalistički savez, sindikati... "sve će manje biti sastavni deo i instrument sistema vlasti, a sve više će postajati društvene organizacije za naučno proučavanje i usmeravanje društvenih kretanja, za društveno vaspitanje radnih ljudi, za idejnu, političku i stručnu pomoć građanima u njihovoj društvenoj aktivnosti."³¹

---

²⁹ isto, str. 1037-1038.

³⁰ isto, str. 1038, 1039. - Višepartijski sistem kao *početna politička forma* vezuje se uglavnom za evolutivne prelaskе od kapitalizma ka socijalizmu. Za revolucionarne preobražaje vezuje se jednopartijski sistem, ali se ne odbacuje kategorički, u principu, mogućnost da se i tu višepartijski sistem u nekom obliku zadrži još izvesno vreme, ukoliko to dopuštaju vodeće socijalističke snage.

Što se tiče Jugoslavije, u Programu je višepartijski sistem ne samo označen kao kontrarevolucionaran, nego je odricano (u jednoj rečenici) da je on postojao u toku i neposredno posle rata, ne, doduše, sasvim eksplicitno, ali dovoljno jasno. Naime, rečeno je da se u Narodnom frontu u toku i posle rata odvijao proces aktivizacije *masa* sa različitim idejnim i političkim shvatanjima.

³¹ isto, str. 1040. - ideja o *bespartijskoj* direktnoj socijalističkoj demokratiji, zapravo o *odumiranju* partije - mada se sam termin odumiranja

10. *Rukovodeća društvena uloga SK* - alternativno se koristi i izraz *vodeća* - shvatana je kao bitna i nužna pretpostavka, uslov, činilac, put i način realizacije bespartijske direktne demokratije.

Iščekivanje rukovodeće uloge Partije vezivano je za prevladavanje najrazličitijih društvenih antagonizama, suprotnosti, i za masovnu promenu svesti i sposobnosti građana. Dugotrajnost, postupnost i perspektivnost tog procesa, logični uz takvo obrazloženje, uz takve maksimalističke zahteve, eksplicitno su i formulisani: "Komunisti se ne odriču svoje rukovodeće uloge. Socijalistička svest igra odlučujuću ulogu u razrešavanju protivrečnosti socijalističkog razvitka... Poučavani praksom i protivrečnostima koje se javljaju u socijalističkom razvitku, oni treba da vaspitavaju radne ljude kako bi mogli sve više, sve neposrednije i sve samostalnije upravljati društvom... sve dok svaki pojedini građanin *ne nauči da upravlja poslovima društvene zajednice.*"³²

U odredjenju sadržaja te dugotrajne rukovodeće uloge partije u društveno-političkom sistemu (sfera kulture je donekle izuzetak), Program je u osnovi i u bitnom afirmacija dominantne linije sa prethodnog Kongresa. Na to upućuje već i sam pojam rukovodeća uloga. Idejna avangardnost, idejnovaspitna uloga i ubedjivanje, nedvosmisleno su nadopunjeni i uokvireni drugom rukovodećom funkcijom: pozicijama u aparatu vlasti. "U isto vreme, komunisti će se i dalje boriti za

---

partije ne koristi u Programu - javila se između dva kongresa, negde između 1952. i 1954. U svakom slučaju, na Šestom kongresu nije bila u opticaju, a na *Trećem* (vanrednom) plenumu CK SKJ, u januaru 1954. godine, J. Broz je izjavio da je on prvi govorio o odumiranju Partije, odnosno SK ("Komunist", 1-2/1954, str. 5, 11). - Sinonimi za izraz bespartijska direktna socijalistička demokratija su: socijalistička zajednica proizvođača i "pun sistem slobodnog društvenog samoupravljanja" (str. 1037).

³² isto, str. 1009 (podvlačenje moje). - gotovo identična formulacija nalazi se u uvodnoj reči J. Broza na *Trećem* plenumu. "Prije no što i poslednji klasni neprijatelj bude onemogućen, prije no što socijalistička svijest obuhvati najšire mase naših građana, ne može biti ni odumiranja, odnosno likvidacije Saveza komunista" (str. 5).

to da *ključne pozicije državne vlasti*, od kojih zavisi dalji razvitak socijalističkog društva i odbrana tog društva od napada najrazličitijih unutrašnjih i spoljnih antisocijalističkih snaga - *budu u čvrstim revolucionarnim rukama*.³³ Da se pri tome mislilo na samu Partiju, odnosno proverene partijske kadrove, jasno pokazuje sledeći Kardeljev stav: "Mi bismo se, doduše, bavili licemerjem kada ne bismo otvoreno rekli da u današnjem razdoblju komunisti u našoj zemlji imaju i treba da imaju *direktan uticaj* na određene ključne pozicije vlasti od kojih zavisi stabilnost političkog poretka koji obezbeđuje što slobodniji razvoj socijalizma."³⁴ Ovo insistiranje na ključnim pozicijama vlasti značilo je i pojašnjenje i preciziranje bitnih komponenti *i drugih rukovodećih funkcija*, o kojima je govorio Broz na Šestom kongresu, kao preciziranje, možda i njihovo izvesno sužavanje ili, tačnije, jasnije načelno prepuštanje sferi samoupravnosti onih rukovodećih funkcija koje nisu ključne, ali i zatvaranje - u sadašnjosti i sagledivoj budućnosti - onih tada bar potencijalno otvorenih mogućnosti (mada u logički i sadržinski nekoherentnom obliku) razdvajanja Partije i vlasti, Partije i države. Ovakvo odredjenje rukovodeće društvene uloge Partije predstavlja očigledan demanti tvrdnje sadržane u Programu, da SK u organima vlasti i organima društvenog samoupravljanja, od radne organizacije do federacije, nema i ne traži nikakve "monopolistička prava", da su komunisti potpuno ravnopravni sa svim drugim učesnicima u procesu odlučivanja³⁵.

11. U razumevanju, odnosno samorazumevanju, odnosa i uloge partije u *kulturi* zadržane su dve različite pozicije.

Pozicija prethodnog Kongresa, u okviru koje je više naglašavana sloboda borbe mišljenja, snaga argumenata i neophodnost ukidanja administrativnog uplitanja Partije i

---

³³ isto, str. 1009, 1010 (podvlačenja moja).

³⁴ E. Kardelj (referat povodom Programa, str. 428; podvlačenja moja). - Neki aspekti značenja rukovodeće uloge, a pre svega vaspitne uloge, biće izneseni i u trećem odeljku ovog trećeg dela rada.

³⁵ Program SKJ, str. 1087. Izrazu "monopolistička prava" dajem značenje *posebnih prava*, ovde posebnih prava u držanju ključnih pozicija vlasti, odnosno u donošenju ključnih, strateških društvenih odluka.

države, izražena je doslednije i u formi primerenijoj kulturi u sledećim stavovima: "Stojeći na gledištu da razvitak naučne misli odgovara stvarnim interesima i težnjama radničke klase i radnih ljudi utoliko više ukoliko se ta misao smelije i nepristrasnije predaje *traženju istine* - jugoslovenski komunisti *ne prisvajaju nikakav monopol* u toj oblasti... *Savez komunista u celini i pojedini njegovi forumi ne smatraju sebe arbitrima u oblasti marksizma - lenjinizma ni u oblasti posebnih društvenih nauka*. Komunisti koriste odnosno primenjuju rezultate nauke u skladu sa stepenom društvene svesti najnaprednijeg dela radničke klase i radnih ljudi uopšte i u skladu sa materijalnim mogućnostima društva. *Nauka je sama sebi sudija, a posebni kriterij objektivne istine može biti samo činjenica da njihovi rezultati odgovaraju ili ne odgovaraju objektivnoj stvarnosti, što se konačno proverava u samoj društvenoj i naučnoj praksi.*"³⁶

U okviru drugog gledišta osporava se teza da samo sama nauka i, šire, kultura jesu i mogu biti "sudije" sebi samima u svakom pogledu, da u njihovom procenjivanju mogu biti relevantni samo i isključivo njima imanentni kriterijumi. Osporavanje je vršeno u ime "stvarne slobode stvaralaštva u nauci i umetnosti". Bitne komponente ovog osnovnog partijskog stava prema kulturi i slobodi u kulturi su: *prvo*, odbacivanje mešanja partije u *forme stvaralaštva*, arbitriranja u "pogledu naučnih i umetničkih pravaca, škola i stilova"; *drugo*, odbacivanje svakog "pragmatičkog izopačavanja markstističkih pogleda na ulogu nauke i umetnosti u društvu i svakog pretvaranja nauke i umetnosti u sredstvo dnevno-političkih interesa"; *treće*, odbacivanje načela potpune slobode za sve sadržaje u kulturi kao "*apstraktne slobode*" koja "u stvari *ukida istinsku slobodu* naučnog i umetničkog stvaranja"³⁷. Sažeto izraženo, ovaj partijski koncept jeste koncept *slobodne forme i ograničenog sadržaja kulturnog stvaranja*.³⁸

³⁶ Isto, str. 1085 (podvlačnja moja). Slični stavovi na str. 1081-1082.

³⁷ isto, str. 1099.

³⁸ Istu izuzetno iznosi i V. Pešić u članku "Prezaštićena sloboda: analiza političkog govora o slobodama i pravima čoveka u jugoslovenskom društvu", "Sociologija" 1-2/1985, str. 121-122.

Neprihvatljivim sadržajima u jugoslovenskoj kulturi smatrani su svi oni sadržaji i pojave koji "umanjuju veru u čoveka i njegovu stvaralačku snagu i sposobnost da izmeni svet i da ljudski život učini razumnim, sadržajnim i čovečnim za sve", izražavaju "prezriv odnos prema problemima života i društva" ili otvoreno "potkopavaju konkretne napore socijalističkih snaga, napore čiji je cilj da se izgradnjom socijalizma stvore i uslovi za stalnan napredak stvarne demokratizacije i za stalno proširivanje stvarne slobode čoveka i njegovog stvaralaštva"³⁹. Idejna osnova "stvarne slobode" i "istinskog kulturnog stvaranja" jeste, treba i mora da bude "socijalistički humanizam"⁴⁰.

Prvo gledište o odnosu Partije i kulture bilo je odblesak slobodarskih ideja koje su posle raskida sa Staljinom prodirale (i prodrle) u partijsko mišljenje. Ono je bilo u skladu i sa nekim drugim programskim stavovima, pre svega onim o pravima čoveka i građanina, ali ga je nemoguće do kraja logički uskladiti - čak i ako bi se pošlo od teze o *specifičnosti kulture*, koja bi toj svrsi najbolje odgovarala - sa, za partiju očigledno ključnom, postavkom o njenoj rukovodećoj ulozi u društvu. Već na VIII kongresu ono je ostalo bez realnog traga i uticaja⁴¹. Njega će aktuelizovati kritički intelektualci van partije, ali i iz redova partije.

Drugo gledište predstavlja napredak u odnosu na prethodno dominantno partijsko shvatanje kulture. Sa tezom o slobodi forme i izvesnim oslobodjenjem sadržaja na osnovu postavke o slobodi kulture od dnevopolitičkih interesa i socijalističkom humanizmu kao idejnoj osnovi kulturnog stvaralaštva, postignut je verovatno maksimum koji je moguć sa pozicije aksiomatskog postuliranja idejne avangardnosti jedne partije. Neodredjenošću svojih ključnih pojmova ono ostavlja širok prostor za različite interpretacije i konkretizacije, uključujući i one koje dovode u pitanje njegove pomenute progresivne elemente. Ovo gledište ostaće trajan konstitutivni elemenat partijskog shvatanja kulture i kulturne politike.

---

³⁹ Program SKJ, str. 1100, 1097, 1023.

⁴⁰ isto, str. 1077.

⁴¹ Uporediti deo izlaganja u trećem poglavlju ovog dela rada.

12. Kategorija *radnog naroda* dobija stabilniji status koji će, u još izraženijem vidu, i dalje zadržati. Sem buržoaskih ostataka i raznih "neprijatelja socijalizma" sve drugo je radni narod. Sem radničke klase, sve druge socijalne grupacije nazivaju se *društvenim slojevima*. Time je aktuelizovan termin koji je povremeno susretan na Petom kongresu, i to u istom funkcionalno-radnom značenju koje više odgovara sociološkom pojmu društvenih grupa nego društvenih slojeva⁴². To nije bio jedini oblik nadovezivanja. Programska odredjenja ključne socijalne grupacije, radničke klase - a u vezi s tim i "intelektualnih radnika" - po neodredjenostima i ambivalentnostima značenja bliska su onima sa prvog posleratnog kongresa⁴³. Kada je u pitanju *inteligencija u užem smislu*, u Programu se, za razliku od oba prethodna kongresa, eksplicitno konstatuje socijalistička usmerenost *većine jugoslovenske inteligencije*.⁴⁴ Uz termin inteligencija više se ne stavlja, ili se to retko čini, pridevska odrednica pripadnosti novom poretku. To ne znači da se prisustvo "buržoaskih shvatanja" - ove reči stavljenе su u navodnike zato što u partijskoj interpretaciji, uključujući i Program, imaju krajnje široko i neodredjeno značenje - kod inteligencije tretira na isti način kao i kod radničke klase i drugih društvenih slojeva. Samo kada je u pitanju inteligencija, i to uglavnom u užem smislu, koristio se poseban termin *malogradjanska inteligencija*.⁴⁵ Prema Programu, njena pripadnost radnom narodu graničnog je karaktera. Odredjenje *seljaštva* isto je kao i na prethodnom Kongresu, s tim što se sve manje upotrebljava termin *radno seljaštvo*, a sve više samo *seljaštvo*. Kao i u slučaju inteligencije, to je indikator stabilizovanja predstave o radnom narodu.

42 "Osnovne društveno-ekonomske snage u Jugoslaviji jesu: radnička klasa, seljaštvo i drugi *društveni slojevi* koji obezbeđuju sebi mesto u društvu *na osnovu svog rada*" (str. 1021).

43 U okviru odrednice *radničke klase* govori se i o *intelektualnim radnicima* (a i ovaj pojam je neodredjen) na način koji omogućava dvoznačnu interpretaciju: i da je sve to radnička klasa i da su "intelektualni radnici" poseban društveni sloj (str. 1022).

44 isto, str. 1022, 1078.

45 isto, str. 1022, 1023, 947, 1097.

Pridavanje većeg značaja krupnoj socijalističkoj poljoprivrednoj proizvodnji i različitim oblicima kooperacije individualnih proizvođača, ne samo kao cilju već i u sadašnjosti, nije povezivano sa sprečavanjem kapitalističkih tendencija na selu, nego sa efikasnijim putevima modernizacije. U Programu se, naime, eksplicitno konstatuje ne samo pripadnost "ogromne većine seljaka kategoriji sitnog seljaka", nego i samo načelno postojanje "određenih mogućnosti za pojavu kapitalističkih tendencija i odnosa na selu"⁴⁶. Nešto više nego na selu, naglašavana je opasnost od kapitalističkih tendencija u oblasti zanatstva, sitnog ugostiteljstva i drugih sitnih privatnih uslužnih delatnosti. I tu je ona smatrana minimalnom, sve dok se, i ukoliko se, državnim merama uspešno sprečava proširivanje sitnosopstveničke delatnosti na zapošljavanje tuđe radne snage. Ono je kategorički odbačeno kao "otvaranje vrata kapitalističkim odnosima"⁴⁷. Tako su i "ostali sitni sopstvenici" izdvojeni kao poseban sloj unutar radnog naroda. Dalje diferencijacije radnog naroda nema: pominje se još samo neizdiferencirana kategorija "ostali društveni slojevi"⁴⁸. Ovakav šematski pristup problemu društvene diferencijacije proističe iz implicitne pretpostavke, sa jasnim ideološkim implikacijama, da on i nije od većeg značaja - jer, na kraju, "svi smo radni narod"⁴⁹.

13. U jugoslovenskom društvu, nasuprot radničkoj klasi i radnom narodu u celini ne nalaze se nikakve konstituisane socijalne grupacije (klase ili slojevi), već isključivo *ostaci i ten-*

---

⁴⁶ isto, str. 1023.

⁴⁷ isto, str. 1024.

⁴⁸ U Programu se kao izdiferencirana grupacija ne pominju ni službenici. Uzimajući u obzir celinu partijskog Programa, moguće ih je smatrati ili posebnim "slojem", ili delom "intelektualnih radnika", ili delom radničke klase.

⁴⁹ Indikativno je da se uz listu kandidata za CK SKJ na VII kongresu, pored imena kandidata, više ne navodi socijalna pripadnost. U Rankovićevom obrazloženju uz listu kaže se da su mnogi profesionalni revolucionari i partijski funkcioneri, a u njegovom referatu za komuniste se kaže da su društveno-politički radnici.

dencije.⁵⁰ Ostaci buržoazije i njihov uticaj razmatrani su u Programu na sličan način kao i na prethodnom Kongresu, ali im je pridavan veći negativni uticaj u odnosu na birokratizam.

O birokratizmu se u partijskom Programu govorilo ne samo kao o pojavi i tendenciji, nego je on i kao pojava i tendencija tretiran kao manja opasnost po socijalizam nego na Šestom kongresu, a povezanost sa mogućim konstituisanjem birokratije kao socijalne grupacije još je udaljenija i neodređenija. Pojam *birokratije* zapravo se i ne javlja u Programu, čak ni u kontekstu kritike staljinizma. Konstatuje se samo da bi *do kraja* razvijen birokratizam bio specifičan vid restauracije državno-kapitalističkih odnosa⁵¹. A pošto su granice birokratizma kao pojava i tendencija koje deformišu razvitek socijalističkih odnosa, očigledno - što se najbolje moglo videti iz partijske kritike staljinističkog sistema - krajnje široko i neodređeno pojmljene, to su i mogućnosti konstituisanja birokratije kao posebne socijalne grupacije shvaćene više hipotetički, nego kao mogućna realna društvena opasnost. U jugoslovenskom društvu, u kome su "radikalno potsećeni koreni birokratizma", ta mogućnost još više je tretirana kao hipotetička. Ranija kategorija *birokratski elementi* izbačena je iz tih razloga, a ne zbog njenog pretežno ideološko-pragmatičkog značenja.

Pojave i tendencije birokratizma u socijalizmu definišu se kao *neizbežna zakonita pojava prelaznog perioda* i kao *moguće ne-neizbežne deformacije društvenih odnosa*. U odnosu na naše društvo smatrao se važećim uglavnom prvi deo ovog odredjenja. Birokratske deformacije tretiraju se tu kao pojave i tendencije tu-i-tamo, ali se ipak dodaje da se u odredjenim uslovima mogu pojačati. Nisu formulisani nikakvi kriterijumi

---

⁵⁰ Socijalna depersonalizacija "klasnih antipoda" adekvatno je izražena i u samoj formi programskog izlaganja o društvenoj strukturi. Naime, u *odeljku o društvenoj strukturi* u elemente društvene strukture uključeni su: birokratizam, ostaci buržoazije i njihovog uticaja (njima su posvećene posebne rubrike) i *kapitalističke tendencije na selu i ostaloj sitnoj robnoj proizvodnji* (one se pominju, kao što se vidi iz prethodne tačke ovog rada, u okviru rubrika: seljaštvo i ostali sitni sopstvenici).

⁵¹ isto, str. 1008.

na osnovu kojih bi se moglo razlučiti gde je u pitanju birokratizam kao zakonita pojava i tendencija, a gde birokratizam u obliku ne-nužnih deformacija, u kojima je već na delu i izraženija tendencija da "vlast postane polazna tačka jednog procesa u kome bi državni aparat sve više dobijao odlučujuću ulogu u produkcijom i društvenim odnosima uopšte". Nepostojanje konkretnih kriterijuma ne može se shvatiti prosto kao nedostatak u smislu manjkavosti, propuštanja nečega, već kao strukturni element imuniziranja birokratizma od kritike, imuniziranja koje, u stvari, sistematski onemogućava kritički ne-ideološki pristup problemu birokratizacije društva i u društvu. Ovakvo imuniziranje logički sledi iz stava da i *sama kritika birokratizma može biti isto takva i tolika opasnost po razvitak socijalizma kao i sam birokratizam*. U cilju opravdavanja te ideološke postavke pribeglo se pre naglašavanju i ideološkoj funkcionalizaciji nekih opšte-načelnih stavova o prirodi birokratizma i o odnosu birokratizam-država, koji sami po sebi imaju i naučni status, i to ne samo u okviru marksizma. Sledeći delovi iz programskih razmatranja birokratizma to najbolje pokazuju: "Pošto je birokratizam proizvod neophodne prelazne uloge države u ekonomskim odnosima, on će se kao tendencija javljati sve dotle dok takva uloga države bude nužna... Mlado socijalističko društvo ne može preko noći da likvidira sve ostatke kapitalizma, niti pojava birokratizma. Te pojave društvo u doba prelaza... može izživeti samo jednim dugotrajnim procesom razvitka. Jugoslovenski komunisti će se zato odlučno suprotstaviti svakom pokušaju raznih glasnogovornika reakcije i destruktivnog anarhizma da se takve neizbežne, ali privremene pojave iskoriste za napad na sam socijalizam. Zadatak nije u galami protiv birokratizma, niti u demagoškim ili anarhističkim kritikama uloge socijalističke države, niti u prikrivanju činjenice da birokratizam postoji, već u tome da se svesne socijalističke snage uporno i neprekidno bore za postepeno potiskivanje svih ostataka klasnog društva, a time i birokratizma iz društvenog organizma."⁵²

---

⁵² isto, str. 1026-1027. Ovaj navod je iz onog dela Programa gde se o birokratizmu govori kao elementu društvene strukture. Kardeljeve formulacije su skoro doslovno identične. On samo više naglašava (što se

14. *Klasna borba i klasni sukob ne postoje u socijalističkom društvu kao trajan strukturno utemeljen društveni odnos.* Iščezavanje pojma klasne borbe iz partijske koncepcije i interpretacije jugoslovenskog društva - prvenstveno društvenih odnosa - logično je izvedena konsekvencija iz, već na prethodnom kongresu u osnovi izvršenog, socijalnog depersonalizovanja "klasnih antipoda" radničke klase i radnog naroda, u partijskom Programu još i pojačanog u razmatranjima o birokratizmu.

15. Iako bez antagonističkih klasa i klasne borbe, jugoslovensko društvo je, kao i svako socijalističko društvo, *još nerazvijeno i još uvek klasno društvo.* Tvrdnja o još uvek klasnom karakteru našeg društva obuhvatala je mnoštvo strukturno-razvojnih obeležja koja se, polazeći od partijskog odnosa prema njima, mogu klasifikovati u dve osnovne grupe: sve što je nasledjeno iz prethodnog društvenog sistema i ima isključivo negativno društveno značenje, ali se ne može prosto eliminisati iz društvenog života (ekonomska nerazvijenosti, buržoaski ostaci, uticaj tih ostataka na društvene odnose i, još više, na svest ljudi, zaostala idejna i politička shvatanja u svesti različitih društvenih slojeva, uključujući i znatne delove radničke klase, nedovoljna ekonomska, tehnička i druga znanja neophodna za modernu privredu, malobrojnost radničke klase sa dužom tradicijom, suprotnosti umnog i fizičkog rada, grada i sela itd.); institucije i principi organizacije društvenih odnosa koji su neophodni i korisni za prevladavanje svega što je nasledjeno, ali i sa nužnim, u svakom slučaju mogućim, i negativnim društvenim konsekvencama (država, robna proizvodnja i razmena, princip raspodele prema radu, partija, na izvestan način i privatna svojina na selu). Sva ta strukturno-razvojna obeležja socijalističkog društva, kao društva u preobražaju, pominjana su i na prethodnom kongresu, najveći deo njih i na Petom kongresu, ali iz njih nije izvodjena, bar ne eksplicitno i

---

inače čini u nekim drugim delovima programskih osvrta na birokratizam) nerazvijenost proizvodnih snaga kao determinišući faktor birokratizma (uporediti na str. 414). O birokratizmu videti i na str. 947-949; 1000-1008 Programa.

ne kao nešto od većeg značaja za socijalističke društvene odnose, konsekvencija o nužnosti unutrašnjih protivrečnosti u okviru radnog naroda, unutar i između osnovnih nosilaca socijalističkog razvitka.

16. Osnovnim i nužnim unutrašnjim protivrečnostima u jugoslovenskom društvu smatrane su: protivrečnosti između kolektivnih i individualnih interesa proizvođača, države i samoupravljanja, komune i širih zajednica, prinude i slobode, opšte politike i ličnog samoopredeljenja čoveka itd. One se, prema Programu, u sistemu socijalističke demokratije zasnovanom na društvenom samoupravljanju, uglavnom i sve više usaglašavaju, razrešavaju i prevladavaju - prevladavaju u dugotrajnom procesu razvitka u pravcu sve razvijenije socijalističke zajednice proizvođača, da bi kao društvene protivrečnosti bile ukinute tek u komunizmu - demokratskom borbom mišljenja, u samoj društvenoj bazi, mirnom društvenom evolucijom.

17. Unutrašnje društvene protivrečnosti socijalističkog razvitka mogu, u određenim uslovima i situacijama, prerasti u socijalne sukobe. Kao društveni činoci mogućih sukoba navedeni su oni faktori koji čine nužnim protivrečnosti. Pri tom je birokratizmu pridavana upadljivo manja težina, u smislu determinističkog uticaja na nastajanje sukoba, ne samo u odnosu na buržoaske ostatke, nego i u odnosu na nedovoljno razvijenu svest delova radnog naroda⁵³.

Mogući sukobi, u inače kratkim i uopštenim osvrtima, podeljeni su u dve grupe: sporove i sukobe antagonističkog karaktera.

18. Sporovi su vezivani isključivo za radničku klasu, ponajviše za radnike u užem smislu. Diferencirani su na sporove između: radnika pojedinaca i organa upravljanja u preduzeću i radnih kolektiva i viših društvenih i državnih organa. O njima je eksplicitno rečeno još i da su neizbežni za dugi period socijalističkog razvitka; da po svom socijalnom karakteru nisu klasni sukobi; da zahtevi, predlozi, shvatanja, raspoloženje radnika u sporu mogu biti osnovani ili neosno-

---

⁵³ isto, str. 1028, 1029. Uporediti takodje str. 949-950 (u vezi sa tačkama 15. 16 i 17).

vani, ali da ni u jednom, ni u drugom slučaju nisu usmereni protiv socijalizma; da sami po sebi ne predstavljaju opasnost po socijalističke društvene odnose; da se najčešće javljaju onda kada u određenim društvenim regulativnim instrumentima pojedinačni radni kolektiv ne može da nadje svoju računicu koja bi potvrdjivala njegov ravnopravan položaj sa drugima; da nisu adekvatan način reagovanje na društvene probleme u društvu u kome je radnička klasa rukovodeća društvena snaga i u kome njeni interesi nisu ugroženi ni od privatnih vlasnika ni od administrativnih upravljača; da radnička klasa nema više potrebe za zaštitnom organizacijom klasičnog tipa, za sindikatom koji bi i kroz sukobe sa državnim aparatom štitio njene interese; da se mogu razrešavati kroz sistem socijalističke demokratije, dakle nerepresivnim sredstvima, pre svega, strpljivim političkim i idejnim radom komunista i svih drugih svesnih socijalističkih činilaca⁵⁴. Dva osnovna stava - sažetije i jasnije formulisana - u ovim razmatranjima su: prvo, i u socijalizmu mogući radnički sukobi nisu kontrarevolucionarna pojava već samim tim što su sukobi; drugo, oni kao metod i sredstvo izražavanja radničkih interesa nisu ni potrebni, ni opravdani, a pogotovo nisu legitimna pojava koja bi i u socijalizmu trebalo da se zasniva na legalizovanom pravu radnika na štrajk. Prvim stavom, jugoslovenska Partija se implicitno distancirala od shvatanja sukoba kod drugih komunističkih partija, članica sada već bivšeg Kominforma. Drugi stav im je zajednički⁵⁵. Ideološki karakter poricanja legitim-

---

⁵⁴ Iznese formulacije o *sporovima* gotovo su doslovcce prenesene iz Programa, uz određeno sistematizovanje. U Programu se one nalaze u delu posvećenom *radničkoj klasi* (u odeljku o društvenoj strukturi jugoslovenskog društva - na str. 1021-1022) i u delu u kome se govori o Savezu sindikata Jugoslavije (str. 1092).

To što se u partijskom Programu govori o sporovima može se objasniti pojavom prvih radničkih štrajkova početkom 1958. godine. U Programu se ti događaji ne pominju, čak se ni ne kaže eksplicitno da je "sporova" u našem društvu već bilo. To je prosto sadržano u formulaciji da su oni "neizbežni za dugi period socijalističkog razvitka".

⁵⁵ Službeni partijski stav prema radničkim sukobima u socijalizmu najjasnije je bio formulisan u prilogu Ašera Deleona (tada člana Predsedništva SSSJ). U završnim razmatranjima njegove diskusije na VII

nosti radničkih sukoba i u socijalističkom društvu čini da je to distanciranje između dva ideološka koncepta sukoba⁵⁶. Ali, granice i ograničenost ovog razlikovanja nisu bile određene isključivo njime.

---

kongresu - koja je inače najvećim delom bila posvećena problemu štrajkova kao jednog od metoda radničke borbe u kapitalističkom društvu - kaže se: "Što se tiče komunističkih partija na vlasti, one, po mom mišljenju, opravdano smatraju... da je štrajk u uslovima socijalizma nije potreban, nije neophodan. Mislim da je načelno govoreći to tačno, iako postoje shvatanja da sukoba može da bude, da do spontanih sukoba može da dodje, što razume se, ne znači priznavanje štrajkova kao potrebnog sredstva za borbu socijalističkih snaga." - A Deleone je bio jedini koji je na VII kongresu koristio termin *štrajk*. Doduše, on ga je zbog same teme svog izlaganja teško mogao i izbeći.

⁵⁶ Na ideološki karakter tvrdnje o nepotrebnosti i neopravdanosti radničkih sukoba i u socijalističkom društvu upućuju već neke nelogičnosti i protivrečnosti unutar samog Programa. Tako je ovom tvrdnjom implicirano redukovanje birokratizma na socijalno beznačajan uzrok sukoba i na socijalno nerelevantnu opasnost po socijalističke društvene odnose, redukovanje znatno izraženije nego u razmatranjima o uzrocima društvenih protivrečnosti (i sukoba) i o birokratizmu, koja, u logičkom pogledu, imaju status obrazlažućih stavova (premisa). Dalje, pozivanje na mladost radničke klase, na njeno većinom seosko poreklo, nedovoljna znanja itd. pre bi moglo da dovede u pitanje orijentaciju na samoupravljanje nego legitimnost štrajkova. Oспорavanje štrajkova ne protivreči principu rukovodeće uloge Partije koja drži ključne pozicije vlasti, ali nije u skladu sa takodje isticanim načelom da socijalizam treba da bude delo same radničke klase. Podređivanje principa samoupravnosti principu državnosti, koje se u odnosu prema radničkim sukobima najjasnije manifestuje, nije saglasno ni sa definicijom cilja socijalističkog preobražaja društva: socijalističkom zajednicom proizvođača. Na ideološki karakter osporavanja upućuje takodje i nekorišćenje, izbegavanje samog termina štrajk, čak i u stavovima tipa "za razliku od štrajka u kapitalizmu...". - Naravno, ovakva unutrašnja kritika može samo da ukaže na ideološki karakter pomenute tvrdnje, ali ne može još i da ga dokaže. Dokazivanje je stvar kritičkih sociološko-istorijskih analiza iskustava radničkog pokreta, naročito njegovih poraza u staljinizmu. A takve analize postojale su i u vreme donošenja Programa. Interpretativni model sporova u mnogome su dovodili u pitanje i prvi štrajkovi u našem društvu (uporediti u vezi s tim odgovarajući pasaż u narednom delu ovog odeljka).

19. Mogući sukobi antagonističkog karaktera - označavani su i izrazom *teži poremećaji* - definisani su kao sukobi sa antagonističkim reakcijama svojstvenim klasnom, kapitalističkom društvu, kao sukobi koji bi, ako se ne bi sprečavali i sprečili, *vodili razaranju osnova socijalizma*, bilo u smislu restauracije buržoaskog sistema, bilo u pravcu jačanja birokratizma. Iz ovog odredjenje proizilazi da su oni zapravo specifični oblici klasne borbe. Za razliku od klasne borbe - kao što je rečeno, taj pojam se i ne koristi - u sukobima antagonističkog karaktera *nije još* na delu sukob klasa, već sukob koji bi svojom imanantnom logikom, i to uz učešće delova radnog naroda, *mogao dovesti do formiranja klasa*. U Programu se podrazumevalo da socijalni nosioci mogućih antagonističkih sukoba mogu biti, pored buržoaskih ostataka, različiti delovi radnog naroda, ali se eksplicitno govorilo o sukobima čiji nosioci mogu postati *delovi radničke klase i delovi inteligencije*. Kao ideološki izrazi ovakvih sukoba navodjeni su isključivo "destruktivni anarhizam" i "apstraktni liberalizam". "Destrektivno-anarhistička" i "apstraktno-slobodarska" raspoloženja i shvatanja u delovima radničke klase moguća su, prema Programu, kao forma *spontane reakcije* "privremeno dezorijentisanih radnika", dezorijentisanih i razočaranih teškoćama u izgradnji socijalizma, *i/ili pod uticajem socijalizmu tuđih elemenata*, buržoaskih ostataka, malogradjanske inteligencije i drugih neprijatelja socijalizma. Kod dela inteligencije takva raspoloženja i shvatanja mogu da se jave zbog toga što je ona "svojom svešću još uvek okrenuta prema preživelim društvenim odnosima i ideologijama koje odgovaraju tim odnosima". Njoj je, za razliku od radnika, pripisivana težnja i interes za sticanjem materijalnih privilegija, za postizanjem "izuzetne uloge u društvu". Sukobi antagonističkog karaktera smatrani su *prosto mogućim* i u našem socijalističkom društvu, a ne neizbežnim, iz čega se može zaključiti da su smatrani i redjim od sporova. Iz konteksta izlaganja, kao i iz kvalifikacije sporova kao nečega što "samo po sebi nije opasnost", može se zaključiti da je partijski programski stav bio da su mogući i "sporovi sa elementima težih

poremećaja"⁵⁷.

Dve bitne ograničenosti ovih programskih osvrta na moguće antagonističke sukobe su: identifikacija antagonističnosti i antisocijalizma; neodređenost i bezobalnost značenja pojmova "destruktivni anarhizam" i "apstraktni liberalizam". Prvim ograničenjem implicirano je da u našem društvu ne može da dodje do takvih negativnih pojava i kretanja koji bi opravdavali - ili bar činili razumljivim, kao u slučaju sporova - antagonistička suprotstavljanja delova radnog naroda" nekim "državnim i političkim strukturama društva". Time je, izraženije nego u osvrtu na sporove, partijsko upozorenje o opasnostima birokratskih pojava i tendencija i u smislu ne-samo-nužnih, ne-samo-sporadičnih, birokratskih deformacija socijalističkih odnosa, faktički svedeno na puki verbalizam. Implikacije i logičke konsekvence drugog ograničenja imuniziraju "birokratske pojave i tendencije" i od kritika koje bi mogle dolaziti iz redova radničke klase. Neodređena širina značenja izraza "destruktivni anarhizam", "apstraktni liberalizam", "apstraktno slobodarstvo", "destruktivna kritika" i sl. čini mogućim diskvalifikovanje sociološki veoma različitih sukoba kao antisocijalističkih pojava. Između ostalog, i sukoba koji se od sporova razlikuju samo po nešto većoj kritičnosti prema određenim rukovodećim strukturama ili rukovodiocima, dnevnoj politici ili nekim njenim aspektima i sl. To znači da je logikom samog partijskog programa omogućeno dihotomizovanje jedinstvenog socijalnog fenomena, radničkih štrajkova, na pojave koje treba tolerisati i razumeti i na one koje treba suzbijati kao suprotne socijalizmu. Pošto se u Programu insistira na pravu i potrebi opravdane, konstruktivne kritike birokratskih pojava i tendencija i drugih

---

⁵⁷ Uporediti pre svega na str. 1022-1023 (u okviru izlaganja o radničkoj klasi), zatim na str. 1028, 947, 1097. - Kao što se iz gornjeg izlaganja vidi, Program se strogo drži "opšte-načelne" ravni, ravni izlaganja u kome se izbegava da se bilo šta u našoj posleratnoj istoriji pomene kao primer, kao ilustracija onoga na šta se misli. Celokupni način izlaganja o *mogućim antagonističkim sukobima* ukazuje na to da su autori Programa kao paradigmatičan slučaj ovakvih sukoba imali na umu ponajviše ono što se zbivalo u Madjarskoj, Poljskoj i Čehoslovačkoj 1956. godine.

negativnosti, razlikovanje između "sporova" i "sukoba antagonističkog karaktera" nužno pretpostavlja i "monopolno pravo" partijskih foruma u diferenciranju i kvalifikovanju realnih socijalnih sukoba. A ovakvo postupanje, prema samom Programu, spada u sferu birokratizma. Jedna od mogućih i verovatnih socijalnih konsekvenci partijskog nepoverenja prema kritičkim raspoloženjima i shvatanjima radnika jeste i svojevrsna autocenzura klasne svesti, tj. izražavanje i nezadovoljstva determinisanih prevashodno socijalnim i političkim odnosima, sve više i sve češće u formi čisto interesnih (ekonomskih) zahteva, po modelu "sporova".

20. Među programskim stavovima samoreflektivnog tipa, u samom Programu, na VII kongresu, kao i na narednim kongresima, posebno su akcentirani stavovi o antidogmatičnosti i istoričnoj otvorenosti za promene i prema promenama. U tom pogledu najkarakterističnija je završna rečenica: "Da bismo izvršili svoju istorijsku ulogu u stvaranju socijalističkog društva u našoj zemlji moramo... biti kritični prema sebi i svom delu, biti nepomirljivi neprijatelji svakog dogmatizma i verni revolucionarnom stvaralačkom duhu marksizma. Ništa što je stvoreno ne sme biti za nas toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije."⁵⁸

---

⁵⁸ isto (str. 1105); videti i na str. 928.

III. SHVATANJE ODNOSA IZMEDJU KONCEPCIJE I STVARNOSTI JUGOSLOVENSKOG DRUŠTVA I VIDJENJE ZNAČAJNIJIH DOGAĐAJA I PROBLEMA

Optimizam sa Šestog kongresa u odnosu na sadašnjost i perspektive društvenog razvitka u skladu sa proklamovanim, u odnosu na uskladenost zamisli i realizacije, karakterističan je i za Sedmi kongres. U sagledavanju stanja u kulturi je i znatno izraženiji.

Naročito su, i s razlogom, ističani uspjesi u privredi. "Privredni razvitak naše zemlje od Šestog kongresa do danas karakterišu brz porast proizvodnje, kao i porast svih oblika potrošnje, ostvarivanje daljih dubokih promena u privrednoj strukturi i postepeno otklanjanje osnovnih disproporcija u privredi, dalje razvijanje socijalističkih proizvodnih odnosa uz stalno jačanje materijalne baze radničkog samoupravljanja i narodnih odbora i dalju izgradnju i usavršavanje privrednog sistema."¹ Ove ocene bile su potkrepljene nizom statističkih pokazatelja, od kojih su svakako najznačajniji: da je u periodu od 1952. do 1957. godine nacionalni dohodak rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od 11%; industrijska proizvodnja, čiji je rast bio najbrži, za 12,6%; životni standard prosečno za 7,8% godišnje, a lična potrošnja za 6,3%; da se u 1957. g. *tri četvrtine društvenog proizvoda* iz socijalističkog sektora, ne računajući kredite iz centralnih investicionih fondova, nalazilo na "neposrednom raspolaganju i odlučivanju organa društvenog upravljanja", preduzeća i komuna².

---

¹ *Izveštaj CK o radu SKJ od Šestog do Sedmog kongresa*, str. 105.

² isto, str. 105, 107, 110. - Ovaj poslednji statistički pokazatelj istican je i u Rankovićevom referatu (str. 214), i u prilogu S. Vukmanovića-Tempa (str. 477). - U Brozovom referatu, uz isticanje uspeha u privredi, isticana je uloga Izvršnog komiteta u sagledavanju privrednih problema i formulisanju odgovarajućih zadataka (str. 57-63). - O poljoprivrednoj proizvodnji *nisu* iznošeni statistički podaci.

Naučne ekonomske analize uglavnom potvrđuju privredne uspehe i koncepcijsku ispravnost privrednog planiranja u ovom periodu. Tako B.

Podatak o materijalnoj osnovi samoupravljanja preduzeća i komuna, u kontekstu drugih podataka, imao je funkciju odlučujušeg dokaza za tvrdnju o ekonomskoj racionalnosti privrednog sistema i šire, društveno-ekonomskog sistema zasnovanog na društvenom samoupravljanju. U tom kontekstu, a i sam za sebe, shvatan je i kao dokaz stvarnog, ne-formalnog karaktera samoupravnog odlučivanja kao neposredne socijalističke demokratije. Pored njega, kao argumenti za ovu tvrdnju, navodjeni su i sledeći numarički pokazatelji: da u radničkim savetima ima godišnje preko 200 hiljada radnika i službenika; da je do početka 1957. godine kroz radničke savete prošlo oko 600 hiljada neposrednih proizvođača, više od jedne trećine članova radnih kolektiva; da je 1956. (godina izbora) u narodne odbore opština i srezova, njihove organe i mesne odbore bilo uključeno preko 200 hiljada građana. U junu 1957. g. održani Kongres radničkih saveta (prvi) istican je, takodje, kao dokaz da je radničko samoupravljanje postalo sastavni deo svesti radničke klase i ostalih radnih ljudi, kao njihova neprikosnovena tekovina i neotudjivo pravo koje se dalje može samo razvijati i proširivati³. I najzad, ali u partijskom razumevanju i samorazumevanju, pre svega, učešće i uticaj komunista u radnim masama, organima samoupravljanja i drugim društveno-političkim organizacijama, dokazivali su i garantovali stvarni karakter i socijalistički sadržaj i perspektive radničkog i društvenog upravljanja. Podaci: da su 83% odbornika sreskih odbora i 60% odbornika opštinskih odbora članovi SK, da je slično stanje - cifre nisu navedene - i u skupštinama (republičkoj i saveznoj), da su od 310.000 građana u organima društvenog upravljanja (samoupravljanja), ne

---

Horvat navodi da je do 1964. g. Jugoslavija imala stopu privrednog rasta najvišu u svetu (posle Japana) (videti B. Horvat, *Jugoslovensko društvo u krizi*, Globus, Zagreb 1985. - str. 7, 31, 41, 147, 161).

³ O ovome najviše u Izveštaju CK SKJ ... (str. 117-118; 124-125). - *Kongres radničkih saveta nije u Programu pomenut*, što znači da nije uziman u obzir kao institucija od trajnijeg i fundamentalnijeg značaja u normativno-institucionalizovanom sistemu društvenog samoupravljanja. Način na koji se u *Izveštaju*... govori o njemu potvrđuje takvu konstataciju.

računajući radničke savete, 94.000 članovi SK, tretirani su u kongresnim materijalima kao dokazi da su radnička klasa i radni ljudi "u svim akcijama i prilikama izbora koji su provedeni na najdemokratskiji način" *prihvatili rukovodeću ulogu Partije* kao neophodnu i nužnu pretpostavku i činilac samoupravljanja i socijalističke demokratije u celini⁴. Ovakva zastupljenost članova Partije u samoupravnim i društveno-samoupravno-državnim organima i njoj srazmeran, tačnije, znatno veći njihov uticaj - veći i od onog koji logički implicira programska teza o rukovodećoj društveno-političkoj ulozi SK - shvatani su i kao dokaz da su u samoj partiji prevladane slabosti i greške koje su u vezi sa njenom ulogom postojale od Trećeg plenuma.

Konkretnim pojavama i tendencijama birokratizma u međukongresnom razdoblju pridavana je neznatna socijalna težina. Pored opštih stavova iznetih u partijskom programu, iznošeni su i konkretni stavovi-ocene da se birokratizam u prethodnom periodu, i u sadašnjoj fazi razvitka, ispoljavao "sve više u *lokalnim* organima i organima društvenog upravljanja u preduzećima"⁵. Time su, faktički, viši državni i društveno-državni organi izuzeti od birokratizma koji znači nešto više od teorijski moguće opasnosti i, eo ipso, od prava na kritiku koja ne bi bila unapred okvalifikovana kao destruktivna kritika ili kritizerstvo. Čak su i u ovim okvirima dijagnosticanje birokratizma uglavnom kao lokalne pojave i tendencije, neke u sociološkom smislu paradigmatične manifestacije i oblici birokratizma, kao što su nagomilavanje funkcija, tretirani više prosto kao *negativne pojave* koje "olakšavaju pojave birokratizma"⁶.

---

⁴ A. Ranković (str. 215); Izveštaj CK... (str. 124, 125).

⁵ Izveštaj CK SKJ..., str. 126.

⁶ Isto (str. 128). - A. Ranković navodi u svom referatu da ubuduće moramo osloboditi naše partijske kadrove, od osnovnih organizacija do sreskih komiteta, velikog broja zaduženja (funkcija) zbog štetnih posledica koje to *može da ima* u njihovom radu. Pomenuo je, u tom kontekstu, da pojedini sekretari osnovnih organizacija imaju prosečno po *tri* izborne funkcije, mnogi članovi i sekretari opštinskih komiteta prosečno po *pet*, članovi sreskih komiteta po *šest*, a neki i više funkcija (na str. 224).

O prvim radničkim štrajkovima u našem društvu jedva da je bilo reči. Tačnije, na prepoznatljiv način jedino u delu diskusije Staneta Kavčiča. I rečenica-dve u Izveštaju CK SKJ odnosila se na njih.

U Izveštaju su pomenute političke teškoće u radnim kolektivima do kojih dolazi zbog nedovoljnog suprotstavljanja birokratskim pojavama i, pre svega, zbog toga što komunisti i sindikat u preduzećima nisu "dovoljno sistematski i svestrano" objašnjavali "pojedine krupne i osetljive probleme"⁷. S. Kavčič u nekoliko varijanti navodi samo drugi razlog. Neobjašnjavanje, nevodjenje računa o političkim aspektima nekih inače, ekonomski i politički, ispravnih odluka radničkih sveta i upravnih odbora dovelo je, po njemu, do *nekakvog komešanja i teških političkih problema u radnim kolektivima*. Da su se ove kvalifikacije odnosile na radničke štrajkove vidi se iz toga što on kaže da je "nekoliko takvih slučajeva bilo kod nas u Sloveniji u poslednje vreme"⁸. A do prvih radničkih štrajkova u našoj zemlji, kao što je poznato, došlo je baš u slovenačkim rudnicima Trbovlje i Zagorje ob Savi. Samo u ta dva štrajka, u januaru 1958. godine, učestvovalo je preko 5000 radnika i službenika, sa malim izuzecima skoro svi zaposleni. Drugi štrajk bio je štrajk solidarnosti sa rudarima u Trbovlju⁹. Ali, te podatke, niti bilo koje druge, Kavčič ne pominje. On izbegava i da pomene da je do "komešanja" u "nekoliko slučajeva u Sloveniji" došlo povodom određenih ekonomskih odluka državnih organa, što je inače, kao što je rečeno, u programskom izlaganju o sporovima navedeno kao najčešći povod. Izbegavanje empirijskih iskaza o realnim sukobima, kao i preformulisanje (ne napuštanje) programske postavke o nerazvijenijoj socijalističkoj svesti delova jugoslovenske radničke klase kao glavnom uzroku sukoba u postavku o "nedovoljnom i nedovoljno svestranom objašnjavanju nužnosti određenih odluka", svedoče ne samo o nespremnosti partije da se suoči sa realitetom, nego i o tome da su partijski forumi bili

---

⁷ Izveštaj CK SKJ..., str. 143-144.

⁸ Stane Kavčič, str. 287.

⁹ Više o ova dva prva štrajka videti u knjizi: N. Jovanov, *Radnički štrajkovi u SFRJ od 1958 do 1969*, Zapis, Beograd, 1979, str. 130-137.

svesni neadekvatnosti, ideološkiosti, objašnjenja koje su u partijskom programu ponudili. Kavčičev pseudokonkretni ideološki osvrt na realne sukobe i istovetan uopšteno-šifrovani osvrt u Izveštaju predstavljaju logičan prelazni stadij izmedju, u Programu formulisanih stavova o mogućim sukobima i postkongresnog *ćutanja* o njima. Radnički sukobi pomenuti su ponovo tek na XI kongrsu - kao obustave rada¹⁰. Šture Kavčičeve napomene o prvim radničkim štrajkovima - koje, naravno, kao što se vidi iz Izveštaja, ne treba pripisivati samo njemu kao autoru - ukazuju takodje da je partijski odnos prema realnim sukobima bio negativniji nego što se može zaključiti iz programskih načelnih osvrta na sporove. Izrazi "komešanje" i "težak politički problem", ma koliko inače sami po sebi bili apstraktni, prilično očigledno upućuju na to da su ovi bili doživljeni i shvaćeni kao "sporovi sa elementima antagonističkih sukoba".

U medjukongresnom razdoblju najteži problemi, prema ocenama na VII kongresu, postojali su u samoj partiji i u kulturi u prve dve godine posle Šestog kongresa.

Najveće greške u radu komunista, koje su nanele "mnogo štete monolitnosti i idejnoj čvrstini našeg Saveza", a njih je, prema J. Brozu, bilo "ne malo", sastojale su se, i ujedno proisticale iz "izvjesne zbrke u glavama kod jednog dijela komunista koji su smatrali da je *demokratizacija sama sebi cilj*..."¹¹ Isti stav, jasnije i preciznije formulisan, izneo je i A. Ranković: "*Suviše je bila isticana i jednostrano shvaćena vaspitna uloga Saveza komunista. Vaspitnu ulogu trebalo je isticati da bi se shvatila osnovna uloga Saveza komunista i da bi se onemogućio stari administrativni način rada i rukovodjenja. Ali, neki komunisti su zaboravili da se uloga članova SK ne može svesti na ulogu agitatora i propagatora, zaboravili su*

---

¹⁰ Do sredine 60-tih godina radnički štrajkovi su bili tabu tema. S obzirom na socijalni i naučni značaj problema, pa i na njegovu atraktivnost, to nije moglo biti slučajno. Takodje nije slučajno ni to što je praćenje ovih pojava bilo u nadležnosti, ne sindikata i naučnih institucija, što bi bilo normalno, već SUP-a (uporediti u knjizi N. Jovanova, na str. 100, 107; 18-19).

¹¹ J. Broz, Referat, str. 54, 55 (podvlačenje moje). Izraz *monolitnost* u Programu nije upotrebljavan.

da je snaga našeg pokreta uvek bila u njegovoj organizatorskoj ulozi, u čvrstoj disciplini i jedinstvenosti redova."¹² Ponovljene su ocene sa Trećeg plenuma da je takvom stanju umnogome doprinelo Djilasovo "revizionističko tumačenje odluka VI kongresa o daljem razvitku u našoj zemlji" (J. Broz). Takodje i sledeće optužbe protiv Djilasovih shvatanja: bernštajnovsko-anarhistička revizija naučnog socijalizma; negiranje istorijske uloge radničke klase; podvrgavanje sumnji i kritici celokupne naše posleratne politike izgradnje socijalizma; negiranje rukovodeće uloge Partije; zalaganje za pravo frakcija i višepartijski sistem; ukidanje SK¹³. Uz ove optužbe,

---

¹² A. Ranković, Referat, str. 216. - Videti u *Izveštaju CK*, str. 133.

¹³ Pojedinačno uzev, ove optužbe često su ponavljane. Sve skupa pobrojane su u Rankovićevom referatu (str. 212-213). Rankovićevo objašnjenje "Djilasovog slučaja" identično je sa ranijim Kardeljevim objašnjenjem "slučaja" B. Neškovića i Lj. Djurića.

Optužbe pomenute u tekstu nisu na Sedmom kongresu dokazivane na bilo koji način. Na Trećem plenumu, one su dokazivane na dva načina: pozivanjem na stavove iz Djilasovih članaka u "Borbi" i jednog ("Anatomija jednog morala") u "Novoj misli" (najviše u Kardeljevom referatu) i pozivanjem na Djilasove izjave u privatnim razgovorima (razgovorima "u četiri oka") sa pojedinim visokim partijskim funkcionerima (E. Kardeljom, S. Vukmanovićem, P. Stambolićem). - Na Plenumu je takodje, pored optužbi opšteg tipa, formulisano i mnoštvo manje-više konkretnih optužbi koje su imale bilo funkciju dokazivanja tih opštih inkriminacija, bilo funkciju njihove ilustracije. Najznačajnije konkretnije optužbe na Plenumu bile su: da je Djilas tvrdio da su se rukovodeći komunisti birokratizovali i pretvorili u zatvoreni privilegovani birokratski krug (taj prigovor izneli su skoro svi); da je tvrdio da su komunisti svojim dosadašnjim delovanjem izazvali i nepotreban otpor kod ljudi (Z. Brkić); da je sposobnost i stručnost postavljao kao uslov za partijske funkcije, da je bio protiv davanja plata poslanicima i da je tvrdio da se u našem društvu počeo stvarati, i da je u formalnom pogledu uveliko i stvoren, mit oko Titove ličnosti kao nepogrešivog vodje (K. Crvenkovski); da je zamišljao partiju kao diskusioni klub (Tito, Kardelj, Pijade, Stambolić); da je de facto proklamovao borbu za vlast time što je tražio da "nove snage" potiskuju stare, birokratizovane; da je bio za neograničenu slobodu mišljenja i diskusiju kao jedini oblik razrešavanja protivrečnosti u socijalizmu, da je tvrdio da se kod nas formira socijalistička levica i da se ne može isključiti mogućnost razvijanja dve socijalističke partije (Kardelj;

na kongresu su izrečene osude Djilasovih pogleda (predplenumskih) u daleko oštrijoj formi nego na Trećem plenumu. "Nema sumnje - izjavio je Ranković - da je to, u istoriji naše Partije, bio jedan od najbeskrupuloznijih i najprljavijih napada na Savez komunista, njegovu idejno-političku čistotu."¹⁴ Josip Broz je bio oštiji: "Revazionističko i anarhističko buncanje tog renegata išlo je za tim da se likvidira ne samo uloga komunista, već i partija kao organizovana politička snaga. Osim toga, *danas se jasno vidi* da je on, podstican od nekih krugova izvana i sprazumno sa njima išao i za tim da se ponovo uspostavi višepartijski sistem i restaurira kapitalizam u našoj zemlji. Takva zamisao mogla se roditi samo u glavi pokvarenog ili ludog čoveka..."¹⁵ Djilasova postplenumska aktivnost - intervjui stranoj štampi i objavljivanje "Nove klase" u SAD (rukopis "iz zatvora prokrijumčaren izdavaču") - i Broz i Ranković, i ne samo oni, okvalifikovali su kao otvorenu saradnju sa imperizalizmom. Za Broza je to bilo "prodavanje za Judine pare" i dokaz da je on, i kao član najvišeg partijskog foruma, bio agent reakcije¹⁶. Na Kongresu se

---

u vezi sa ova dva poslednja stava, Kardelj je izjavio da mu ih je sam Djilas saopštio u jednom razgovoru)... Pored ovih optužbi sadržinskog tipa, Djilasu je na Plenumu posebno zamereno što je, iako član užeg rukovodstva, iznosio svoje stavove *bez konsultovanja sa drugim članovima Izvršnog komiteta*. - Djilas je, u svom prvom istupanju na Plenumu, izneo: da je faktički prekršio disciplinu, ustaljeni običaj konsultovanja u rukovodstvu, ali ne i formalno (tu se pozvao na *Rezoluciju o teorijskom radu u partiji* iz 1951); da njegova shvatanja jesu revizija u odnosu na lenjinizam, ali ne u odnosu na marksizam); da je precenjivao opasnost birokratizma u našem društvu; da se zalaže za reorganizaciju SK, a ne njegovo ukidanje. Pitanje reorganizacije je, po njemu, jedina značajnija razlika između njega i drugih članova CK. U *završnoj reči* izvršio je *samokritiku*. Izjavio je da je shvatio da je stvorio "apstraktno-demokratsku teoriju" i da bi, ako bi dalje išao tim putem, i protiv svoje volje postao "šef opozicije protiv Tita u Jugoslaviji". Na Trećem plenumu, Djilas je lišen svih partijskih i državnih funkcija. Nije isključen iz SK.

¹⁴ A. Ranković, str. 212.

¹⁵ J. Broz, str. 54, (podvlačenje moje)

¹⁶ J. Broz, str. 55; A. Ranković, str. 213.

u više mahova insistiralo na tome da Djilas u zemlji nema nikakvu podršku, da je Treći plenum definitivno demaskirao njegova shvatanja kao antisocijalistička. Broz je na jednom mestu pomenuo "grupicu ljudi sa Djilasom na čelu", ali nikoga poimenično. Iz njegovog referata takodje se vidi da je povodom "slučaja Djilas" posle Plenuma bilo isključivanje iz Partije kako "takvi elementi i štetočine" ne bi "trovali i slabili njene radove"¹⁷. Ali, iz kongresnih materijala ne može se ništa zaključiti o razmerama i vrstama kazni. Na osnovu poredjenja spiskova članova CK SKJ Šestog i Sedmog kongresa vidi se da jedina dva člana CK koji se na Trećem plenumu nisu u potpunosti saglasili sa osudama Djilasovih pogleda nisu više bili u najvišem medjukongresnom partijskom forumu. Reč je o Vladimiru Dedijeru i Mitri Mitrović¹⁸. Pošto je i Dedijer zbog

---

¹⁷ J. Broz, str. 55; A. Ranković, str. 213.

¹⁸ M. Mitrović je na Trećem plenumu, iako ne baš na pregledan i jasan način, izrazila svoje uverenje da se kod Djilasa, i pored preterivanja, radi o istinskoj borbi protiv birokratizma i traženju puteva da se pronadju prikladne forme delovanja partije u novim uslovima, da je i ona sama, nezavisno od njega, imala neke slične ideje (rekla je: ne samo ona, već i jedan deo inteligencije), te da je stoga i ona možda "odraz intelektualističko-anarhističkih ideja". - V. Dedijer, u izrazito emotivnom izlaganju, izneo je da, po njegovom mišljenju, između Djilasa i ostalih drugova nema principijelnih neslaganja, da ga je i Kardelj ostavio u takvom uverenju, da je Djilas izražavao svoja filozofska shvatanja u skladu sa Rezolucijom o teorijskom radu u Partiji, da je nelogično što je Djilas, ako je grešio, izabran za predsednika Savezne skupštine 25. decembra 1953. (a do tada je od ukupno 18-19 članaka već objavljeno 14), da ga uznemirava nivo idejnosti članova CK koji su do pre 7-8 dana pre Plenuma izjavljivali da odobravaju Djilasovo pisanje. Pored izlaganja M. Mitrović i V. Dedijera na Trećem plenumu izvesne osobenosti ima, iako u sasvim drukčijem smislu, i izlaganje *Veljka Vlahovića*. Vlahović je bio jedini koji je na Plenumu osudio Djilasova shvatanja i uz to otvoreno rekao da u samim Djilasovim člancima nije video ništa sumnjivo do razgovora sa Kardeljem (uoči Plenuma). Doduše, pozivao se na bolest. Njemu je bilo teže nego ostalima da se poziva na to da se nije udubljavao u Djilasove članke (bio je direktor "Borbe" u to vreme). Vlahović je izjavio da je primetio da nešto nije u redu iz interpersonalnih odnosa i da mu je zbog toga bilo veoma teško. Nije se pozivao na Djilasove "izjave u četiri oka" i poricao je da ga je ovaj "vrbovao u frakcijske svrhe".

intervjua bio osudjen (na uslovnu kaznu) može se tvrditi da se pod "grupicom ljudi sa Djilasom na čelu" mislilo sasvim sigurno na njega. Da li se mislilo i na M. Mitrović teško je reći. U kongresnim osudama Djilasove postplenumske aktivnosti, njegovo ime se skoro redovno nalazilo uz ime Bogdana Krekića, za koga se tvrdilo - takodje, opet, i za nekolicinu neimenovanih - da je stari socijalista pod znacima navoda i saradnik četničkog pokreta. Direktna veza između Djilasa i drugih i Krekića i drugih nije uspostavljena. Tvrdilo se samo da su obojica svojim "pamfletima" pokazali da su protiv socijalizma, a u službi reakcionarnih zapadnih krugova. Kao inspiratori antijugoslovenske kampanje označeni su vodji Druge internacionale¹⁹. Savezni javni tužilac i član CK SKJ, Josip Hrnčević, osvrnuo se na osnovne prigovore jugoslovenskom pravosuđu u toj "besomučnoj kampanji" koja se na Zapadu vodi "povodom sudjenja Milovanu Djilasu, Bogdanu Krekiću i ostalima": "da naši sudovi svojim presudama onemogućavaju slobodu izražavanja političkih mišljenja ljudi koji se ne slažu sa režimom, pa čak i to da su ti procesi bili iskonstruisani". Njegov odgovor je bio: "Suviše je govoriti da se naši jugoslovenski sudovi takvim poslovima *nisu nikada bavili*. Naši sudovi nisu nikada ni protiv koga izmišljali dokaze, niti vodili neke iskonstruisane procese... Krivica inostranih agenata, agenata inostranih interesa, Djilasa, Krekića i drugih, utvrđena je na osnovu pamfleta koje su oni *vlastoručno napisali...*, a ne na osnovu nekih izmišljenih materijala. Što se pak tiče slobode izražavanja mišljenja, naši građani uživaju tu slobodu u punoj

---

- U kojoj je meri Djilas bio "nedodirljivi" (u kastinskom značenju te reči) možda najbolje govori jedno Dedijerovo, kasnije obavljeno, svedočenje, da je posle Plenuma, krajem 1954. bio pozvan pred Kontrolnu partijsku komisiju zbog "istupa na Trećem plenumu, kao i zbog toga što se *družio sa Djilasom posle Plenuma*" ("Prilozi...", III tom, str. 557). - Dedijeru je, inače, punih 13 godina onemogućavano da bilo šta objavi o zemlji. Djilas je do danas ekskomuniciran iz svakog oblika javnog života.

¹⁹ J. Broz, str. 41, 55; A. Ranković, str. 213-214. - Broz eksplicitno govori o Drugoj internacionali kao inspiratoru, dok A. Ranković apostrofira četnike i ustaše u inostranim centrima i velike kapitalističke izdavačke kuće.

meri... Ali naša socijalistička demokratija neće i ne može se dozvoliti raznim izdajnicima i slugama inostrane reakcije da slobode koje im pruža zakon i društveni poredak *zloupotrebjavaju*..."²⁰

U kongresnim osvrtima na kulturu u medjukongresnom razdoblju iznesena je ocena da su negativne pojave, veoma izrežene neposredno posle VI kongresa, u kasnijim godinama veoma uspešno prevladavane. U Izveštaju CK SKJ izričito se tvrdilo da su u tom periodu "donekle i ojačale razne malogradjanske i anarhističke tendencije u kulturnom životu"²¹. U drugim razmatranjima, tvrdnja o pogoršavanju stanja u kulturi nije bila eksplicitno formulisana. U oba slučaja nepovoljna kretanja u kulturi neposredno posle VI kongresa objašnjavana su: vezanošću dela inteligencije za stari poredak, ostacima birokratske prakse u odnosu komunista prema kulturi, neshvatanjem i nesnalazanjem komunista u idejnoj borbi za socijalističku sadržinu kulturnog stvaranja u novim uslovima. Ovaj treći momenat, što je i razumljivo s obzirom na osnovnu ocenu, više je naglašavan u Izveštaju. U proceni negativnog delovanja "birokratskih navika i ponašanja u usmeravanju kulturnih delatnosti" (formulacija iz Izveštaja) postojala je izvesna razlika u nijansama između J. Broza i Krste Crvenkovskog. Generalni sekretar partije bio je kritičniji, iako u toj kritičnosti uopšten i neodređen. On je, naime, izjavio da su "orijentacija na kopiranje drugih zemalja" i "birokratsko mešanje u sve i svašta", koji su postojali do VI kongresa, zadržani i izvesno vreme posle njega. Političar u usponu, Crvenkovski, birokratsko ponašanje pripisivao je *pojedincima* tvrdeći istovremeno da: "Nikada kod nas nije bilo grubog propisivanja okvira umetniku i njegovom stvaralaštvu... da u

---

²⁰ Josip Hrnčević, str. 563-564. - Po svojoj prilici, Hrnčevićovo naglašavanje da *naši sudovi nisu nikada ni protiv koga vodili iskonstruisane procese* bilo je i odgovor na žalbe koje su neki osuđeni (na vremenske kazne) i rođjaci osuđenih na *Dahauskim procesima* uputili *Sedmom kongresu*. Te žalbe nisu ni registrovane, a kamoli raspravljane na Kongresu. Podatak da su takve žalbe upućene Kongresu navode D. Marković i S. Kržavac ("Zašto su smenjivani", str. 48).

²¹ Izveštaj CK SKJ..., str. 185 (podvlačenje moje).

našoj istoriji Partije ne postoji nikakav dokument koji se deklariseo za ovaj ili onaj smer u stvaralaštvu"²². Ni u Izveštaju, ni u drugim kongresnim izlaganjima, negativna ocena situacije u kulturi u prvoj medjukongresnoj fazi, uz pomenuta uopštena objašnjenja, nije bila praćena nekim konkretnijim napomenama, ilustracijama i sl. Na šta se sve pri tom mislilo, u kojoj meri se o tome negativno mislilo i prema tome se negativno odnosilo, može se delimično videti iz materijala Trećeg plenuma. U njima je često isticano: da su pogrešna shvatanja (uključujući i neprijateljska) bila najrasprostranjenija u kulturnim institucijama, kod dela inteligencije ("malogradjanskih inteligenata"); da su Djilasovi članci u tim sredinama imali najviše odjeka, podrške i sl.; da su se otpori i ujedno neprihvatljivi sadržaji javljali posebno u književnosti i novinarstvu²³. Kao negativni primjeri pomenuti su: "Nova misao" i deo njene redakcije (pored Djilasa i Dedijera, najčešće se nalazilo ime Bore Drenovca), zagrebački listovi "Naprijed" i "Narodni list" (tvrdilo se da je u njima aktivno radila "grupa novinara oformljena oko Diminića i nekoliko drugih novinara"); slovenački nedeljnik "Naši razgledi"; književnici Branko Ćopić (zbog "Proloma" i "Jeretičke priče") i Skender Kulenović (zbog "Ševe")²⁴. Iz ovih konkretizacija, ma

---

²² J. Broz, str. 85. 86; K. Crvenkovski, str. 632. Gledište Crvenkovskog pokazalo se "upotrebljivim". Kad govori o pojedincima on tu aludira na Djilasa i Zogovića. Djilasu je, kao što je već rečeno, istovremeno pripisivan i birokratizam i anarhizam.

²³ U vezi s tim, videti istupanja: J. Broz, str. 9; B. Zihel, str. 94; Moma Marković, str. 109; 110; Milentije Popović, str. 124. - Pre Plenuma, Zihel je u "Borbi" objavio kritiku Djilasovih shvatanja i tu se, između ostalog, zalagao za borbu protiv "moralne dekadencije i modnih gluposti u umetnosti", protiv "literarne kontrabande koja sa umetnošću nema ništa zajedničko". To je ponovio i na Plenumu, uz opšte odobravanje (izuzimajući Dedijera i M. Mitrović).

²⁴ Navedene primere navodili su i Zvonko Brkić (Diminića i zagrebačke listove, na str. 120-121); Miha Marinko ("Naše razglede", na str. 129); Petar Stambolić i Cvijetin Mijatović (književnike, na str. 117, 147-148). P. Stambolić pomenuo je Ćopićevu "Jeretičku priču" (iz 1950), prebacujući pri tom Djilasu da je svojevremeno i on kritikovao Ćopića zbog nje, a uskoro "i sam postao zastava te sitnoburžoaske razobručenosti". - C.

kako one bile nepotpune - što se vidi i iz toga što je iza svakog naslova ili imena stajalo ono "i drugi" - može se sa sigurnošću zaključiti da su neposredno pred i posle Plenuma različite vrste represivnih mera pogadjale partije i vanpartije u kulturnim delatnostima, a posebno književnike i novinare, kao i da razmere tih mera nisu bile baš zanemarljive. O pritiscima na pisce prilično otvoreno govorio je na Plenumu samo Dedijer²⁵. Idejni problemi, i to kao problemi "malogradjanštine", istaknuti su, naročito jasno u Brozovom referatu, kao "još uvijek osnovni i aktualni". Iako nije posebno pominjao ni jednu oblast kulturnog stvaralaštva u kojoj "malogradjanski mentalitet i danas ima jak uticaj na ne mali broj ljudi", prilično je vidljivo da je imao u vidu umetnost, po svoj prilici prvenstveno književnost²⁶. U predkongresnom periodu aktuelne polemike izmedju realista i modernista nisu u Rankovićevom referatu i

---

Mijatović je prigovarao Djilasu, Dedijeru i nekim "intelektualcima većinom Bosancima u Beogradu" da su nastojali da prikažu CK BiH "kao jedno primitivno, nekulturno rukovodstvo, koje nema nikakvog razumevanja za kulturne probleme, koje je rasteralo onuinteligenciju, one književnike od sebe...". Takodje i to da su branili "Ševu", "Prolom" itd, i pri tom "ismejavali sa visine" stavove bosanskih rukovodilaca.

²⁵ "Tu se ide - izjavio je on - do takvih granica da se ubedjuje pisca po tri sata i kad on kaže da ne može da se složi, onda mu se kaže: idi i sam se javi nekom rukovodiocu pa kaži da nećeš. Kod nas je u čitavom našem kulturno-umetničkom svetu zbog ovakvih metoda protiv pisaca, i to protiv odličnih pisaca, zavladała utučenost, prikriveno nezadovoljstvo i strah, drugovi." (str. 54). M. Mitrović je takodje, u jednoj rečenici, pomenula "preterivanja u zaošturanju oko shvatanja izvesnih krugova književnika" (str. 150).

²⁶ Broz je, naime (kao što je i na ranijim kongresima činjeno) ocenio značajnim rezultate u poslednjih nekoliko godina u oblasti tehnike, medicine i prirodni nauka. Za filozofiju, sociologiju, pravo, istoriju, tvrdio je da je tu osnovni problem *nedostatak kadrova*, dakle ne idejni problemi. U vezi sa štampom izjavio je da ona "sve više zadovoljava" (uporediti str. 87 i 89).

Na šta su se tačno odnosila upozorenja o "idejnim problemima kao još uvek osnovnim" u drugoj polovini medjukongresnog razdoblja teško je reši. Po svoj prilici ponajviše na kulturno-umetnička zbivanja u Sloveniji (časopis "Perspektive").

Izveštaju CK SKJ gledane baš sa odobravanjem, kao što je bio slučaj u Davičovom izlaganju. Naime, ove ili one škole ili stilovi nisu osudjivani, ali se ukazivalo na "neplodnost *nekih* raspri i polemika", u kojima se energija troši na pitanja *forme*, umesto da se naperi "koncentrišu na suštinu, na društveni i kulturni *smisao* rada"²⁷. Primarnost "socijalističkih sadržaja kulturnog stvaranja" vidljiva je i u jednom opštenačelnom stavu o odnosu sadržaja i izraza u umetnosti. On je formulisan u izlaganju K. Crvenkovskog. Odbacujući gledište po kome bi partija trebalo da se opredeljuje za ovaj ili onaj stil, pravac ili školu, Crvenkovski je nedvosmisleno isključio iz socijalističke kulture i ona dela koja "ponekad i istinskim umetničkim izrazom" "ubijaju veru našeg čoveka u perspektivu socijalističkog razvitka našeg društva"²⁸. Ovo potčinjavanje umetničkog izraza sadržaju, nesumnjivo je bilo u skladu sa programskim konceptom "stvarne slobode stvaralaštva", samo što u Programu nije bilo eksplicirano. To se ne može reći i za Brozova razmatranja o *štampi* u našem društvu. U partijskom programu, sredstva masovnih komunikacija pominjana su *uzgred*, u delovima u kojima se govori o kulturi. To se može shvatiti dvojako: kao nejasnost partijskog stava, ili kao podrazumevanje da za njih važi isto što i za kulturu u celini. U Brozovom referatu naglašena je najtešnja vezanost štampe za politiku, i to ne samo za osnovna politička opredeljenja, nego i za dnevnu politiku: "... Štampa može i mnogo štete da nanese ako njeno pisanje nije u skladu sa interesima zemlje, sa interesima izgradnje socijalizma, ako nije u skladu sa svakodnevnim zbivanjima unutar i van zemlje... njen zadatak nije da samostalno, bez učešća najodgovornijih organa društva, daje svoje merodavne ocene društvenih i spoljno-političkih zbivanja... Ističem to zbog toga što su postojali, i što možda još

---

²⁷ Uporediti: Izveštaj CK SKJ (str. 186), A. Ranković, str. 230; Po Daviču "borbe mišljenja su pokazale da su koristile obema sporujućim stranama, bile su im korektiv i nužno bogatile stvaralaštvo i jednih i drugih, ne ostavljajući ni na jednoj strani pobednike ni pobeđene, nego - na obema - ravnopravne poslenike na polju jugoslovenske socijalističke umetnosti (str. 629).

²⁸ K. Crvenkovski, str. 633.

uvek postoje, kod nas novinari koji imaju pogrešno mišljenje o slobodi i nezavisnosti štampe u našoj zemlji..."²⁹

---

²⁹ J. Broz, str. 88-89.

IV JUGOSLOVENSKI SOCIJALIZAM - SAMOUPRAVNI SOCIJALIZAM

utemeljen na principu afirmacije nacionalne, republičke i pokrajinske samostalnosti: Od nacionalne samostalnosti republika do republika kao nacionalnih država i pokrajina kao konstitutivnih elemenata federacije

(VIII-XI kongres)

Programska koncepcija jugoslovenskog socijalizma prećutno je revidirana na Osmog, Devetom i, naročito, Desetom kongresu. Jedanaesti kongres je kongres kontinuiteta - ni u čemu bitnom nije se razlikovao od prethodnog. U središtu promena bili su odnosi na relaciji SKJ - SK republika i pokrajina i federacija - republike i pokrajine. One su se kretale u smeru proširivanja i jačanja samostalnosti republičkih i pokrajinskih partijskih organizacija, odnosno republika i pokrajina. Promene u ustrojstvu SKJ bile su bitni sastavni deo - zbog vodeće uloge partije u društvu - širih promena odnosa između federacije i republika i pokrajina. Stoga je logično što su im one umnogome prethodile i utemeljivale ih. Nova shvatanja federacije, republika i pokrajina i njihovih odnosa obrazlagana su neophodnošću afirmacije nacija (naroda, pa i narodnosti) u samoupravljanju. Programska koncepcija samoupravljanja i socijalističke demokratije na osnovama samoupravljanja zadržana je, u okvirima republika i pokrajina i uz značajne sadržinske promene, do Desetog kongresa. U projektima socijalizma na VIII i IX kongresu najvažnija komponenta samoupravljanja postaje tržišna samostalnost radnih kolektiva. Na Desetom kongresu - neki nagoveštaji vidljivi su i u materijalima prethodnog kongresa - napušteni su ili redefin-

isani i osnovni programski stavovi o samoupravljanju i neposrednoj socijalističkoj demokratiji. U novoj, ustavnoj koncepciji samoupravnog socijalizma napuštena su i ona shvatanja sa Osmog i Devetog kongresa koja su se razlikovala od shvatanja zastupanih na Sedmog kongresu, a koja se nisu mogla, ili ne bar jednostavno, dovesti u sklad sa renoviranim konceptom jačanja vodeće uloge Partije.

I. SHVATANJE SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA KAO DRUŠTVENOG SISTEMA UTEMELJENOG NA JAČANJU SAMOSTALNOSTI REPUBLIKA I POKRAJINA I NA NAČELIMA PRIVREDNE REFORME (VIII-LX KONGRES)

Na *Osmom kongresu* - održan u decembru 1964. - promene u društveno-ekonomskom sistemu, pre svega ekonomskom, smatrane su primarnim društvenim zadatkom. Sveukupnost izvršenih i predstojećih promena označavana je najčešće izrazom "dogradnja privrednog sistema". Korišćeni su i termini "novi ekonomski sistem", a u Kardeljevom referatu i "reforma". Neposredno posle Kongresa, početkom naredne godine, usvojen je dokument pod nazivom: Privredna i društvena reforma. Iz Izveštaja CK SKJ i Kardeljevog referata jasno se videlo da je izmene pokrenuo i njima rukovodio Izvršni komitet. Na čelu radne grupe pri IK CK SKJ za pitanja "daljeg razvitka našeg ekonomskog sistema" bio je Kardelj. Njegov referat u celini je bio posvećen "društveno-ekonomskim zadacima privrednog razvoja u narednom periodu." On je pomenuo da su u njegovom referatu sadržani predlozi radne grupe. U kongresnoj rezoluciji pozivalo se na sve referate. Ali, iza te isprepletane, eksplicitne saglasnosti, postojale su i izvesne značajne razlike. Sve što je u kongresnoj Rezoluciji rečeno o privrednom sistemu (korespodencija sa Brozovim referatom je potpuna) sadržano je, u razvijenijoj formi, i u Kardeljevom referatu. Ali nekih postavki iz Kardeljevog referata nema u Rezoluciji (ni kod Broza). Reč je, pre svega, o Kardeljevoj tezi o *nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti*. Promene u partijskom Statutu odgovarale su ovoj tezi, što se jasno može videti iz referata Lazara Koliševskog o izmenama i

dopunama Statuta.

Osnovni principi funkcionisanja reformisanog privrednog sistema - identični u Rezoluciji i u Brozovom i Kardeljevom referatu - jesu: deetatizacija sredstava i odlučivanja na svim nivoima društveno-političkih zajednica, posebno, ukidanje svih centralnih fondova namenjenih privrednim investicijama; samostalnost radnih kolektiva u odlučivanju o celokupnoj proširenoj reprodukciji; radne organizacije i njihovi interesi kao nosioci integracionih procesa; radne jedinice u radnim kolektivima kao okviri i nosioci neposrednog samoupravljanja; slobodno delovanje ekonomskih zakonitosti robne proizvodnje; federacija, republike i ostale društveno-političke zajednice uspostavljaju, putem plana i ekonomske politike, opšte uslove za skladniji razvoj privrede; fond federacije za finansiranje ubrzanog privrednog razvoja i društvenih službi nedovoljno razvijenih republika i krajeva¹. Od ekonomskog sistema koji funkcionise na ovim načelima očekivalo se da doprinese i omogući racionalnost ekonomije, modernizaciju privrede, intenzivno privredjivanje, uključivanje jugoslovenske privrede u međunarodnu podelu rada. Za dotadašnji model privrednog sistema kategorički se tvrdilo da više ne odgovara dostignutom stepenu materijalnog razvoja i samoupravljanja. Poresko zahvatanje iz dohotka radnih organizacija, u cilju formiranja centralnih investicionih fondova, nezavisno od obima zahtevanja i načina raspolaganja fondovima, shvaćeno je tada kao nešto svojstveno isključivo državno-monopolističkom upravljanju i političkom voluntarizmu². U Kardeljevom referatu podvučeno je da specifičnosti pojedinih privrednih grana (elektroprivreda, železnica i sl.) nisu razlog koji bi njih mogao da izuzme od opšteg principa da radni kolektivi treba da odlučuju potpuno samostalno, na osnovu

---

¹ Uporediti: J. Broz, referat, str. 336, 338, 339, 348, 363; E. Kardelj, referat, str. 392, 394-395, 397. U: VIII KONGRES SKJ, Beograd 7-13 decembra 1964., stenografske beleške, Kultura, Beograd 1965. - Rezolucija Osmog kongresa o narednim zadacima SKJ, str. 200-202 (navod prema: Osmi kongres SKJ, Beograd, Komunist 1964. U daljem tekstu, navodi iz referata, diskusija i sl. citiraće se prema izdanju stenografskih beleški, a navodi iz Rezolucije i Statuta iz drugog izdanja.)

² Videti posebno kod E. Kardelja, str. 394.

tržišnih kriterijuma, o proširenoj reprodukciji, kao što već odlučuju o realizaciji proizvoda ili prosto reprodukciji³. J. Broz je u vezi sa takvim privrednim delatnostima osporavao prigovore - nije naveo čije - da formiranje radnih jedinica, pogonskog saveta i sl. može da dovede do atomizacije preduzeća, dezintegracije radne organizacije⁴. Sem ovog osporavanja, uz kvalifikaciju osporavanog stava kao tehnokratskog, o odnosu između radne organizacije i samoupravljanja na nivou radne organizacije i radne jedinice i *neposrednog samoupravljanja* nije ništa više rečeno. Prigovor kritičara novog reformisanog privrednog sistema - ni oni nisu identifikovani - da je taj sistem specifična varijanta ideološko-ekonomskog modela liberalnog kapitalizma, modela funkcionisanja ekonomije na *laissez-faire* principu, Kardelj je odbacio, bez navodjenja argumenata, kao kritiku "kratkovidih kritičara samoupravljanja"⁵. Tačnije, on je naveo da prigovor o ukidanju neophodne centralizacije sredstava nije osnovan zato što se sredstva centralizuju u bankama. Takvu centralizaciju Kardelj je nazvao *demokratskom*, zato što u tom slučaju radne organizacije imaju neotudjivo prava raspolaganja sredstvima koja su uložile u banku. Drugi odgovor na kritike bio je da u samoupravnom socijalističkom sistemu *postoji plan i plansko usmeravanje tržišta*. U Rezoluciji se o planiranju ništa više i ne kaže, sem da treba da postoji. I na toj krajnje uopštenoj ravni nije pravljena (ili, ako je pravljena, to se ne može videti) nikakva razlika između planiranja na nivou federacije i planiranja na nivou republike i komune. U ovom partijskom kongresnom dokumentu, o planu i planiranju kaže se samo ovo: "Funkcija, sistem i metod planiranja, u uslovima kada neposredni proizvođači odlučuju o proširenoj reprodukciji, postaju istovremeno i sredstvo samih proizvođača i sredstvo zajednice u usmeravanju privrednog razvoja. Funkcije fed-

---

³ isto, str. 383-384.

⁴ J. Broz, str. 339-340.

⁵ E. Kardelj, str. 394. - Ekonomista B. Horvat smatra da je privredna reforma 1965. bila utemeljena na *laissez-faire* principu i da su vodeći jugoslovenski ekonomisti već tada upozorvali da ekonomija na tom principu u XX veku ne može više da funkcionise ni u Americi, a kamoli u socijalističkom društvu ("*Jugoslovensko društvo u krizi*", str. 31=32, 40...).

eracije, republike i ostalih društveno-političkih zajednica treba da se sastojе, pre svega, u uspostavljanju opštih uslova za skladniji razvoj privrede..."⁶ U Brozovom referatu o planu se govori konkretnije samo utoliko što se, više uzgred i nesistematično, pominju neki ciljevi koje će naredni perspektivni plan sadržavati⁷. Ekonomske i društvene konsekvence slobodnog (slobodnijeg) delovanja tržišnih zakonitosti u ekonomiji, sa mnoštvom konkurišućih privrednih subjekata (radnih organizacija), kao što su monopolistički položaj preduzeća i privrednih grana, ciklične krize, socijalno-ekonomsko raslojavanje, nezaposlenost, bila su van vidokruga kongresnih izlaganja o reformisanom privrednom sistemu. I kod Kardelja u čijem referatu postoje izvesna razmatranja o planiranju i ekonomskoj politici. Na jednom mestu u referatu, on je izjavio da se "moramo pomiriti s tim da će društvo takva preduzeća i takve ustanove, na jedan ili drugi način, morati da ukida". Mislio je, naravno, na kolektive koje tržišne zakonitosti dovode u tešku ili bezizlaznu ekonomsku poziciju. Ali, taj problem izložen je kod njega kao nešto što će se *mestimično* dešavati i rešavati, ako je potrebno i "likvidacijom preduzeća i zapošljavanjem ljudi na produktivnijem radu"⁸. Zapostavljenost plana i ekonomske politike u "dogradnji privrednog sistema" manifestovala se na Kongresu i u iščezavanju samog pojma plansko-tržišna privreda.

U Kardeljevom referatu bila je vidljiva ambivalentnost u odredjenju samog pojma plana i planiranja u socijalističkom društvu. S jedne strane, on je kategoriju prinude vezivao samo za planiranje (a ne i za tržište), smatrajući je u odredjenoj meri neophodnom, dok je, s druge strane, insistirao na demokratskom planiranju, čiji pojam implicira jedinstvo slobode i prinude⁹. Ali i nezavisno od ove kategorijalne ambiva-

---

⁶ Rezolucija..., str. 201.

⁷ Uporediti J. Broz, str. 360, 361. On pominje potrebu većeg porasta životnog standarda i poljoprivrede.

⁸ E. Kardelj, str. 390, B. Horvat, ali ne samo on, tvrdi da ni u *programu* privredne i društvene reforme, dakle u dokumentu koji je morao biti celovit i operacionalizovan, nema ništa o problemu zaposlenosti i zapošljavanja (uporediti, npr. na str. 32, 88).

⁹ E. Kardelj, str. 380.

lentnosti, koncept demokratskog planiranja, koje bi bilo primereno samoupravnom društvu, nije, po sopstvenom Kardeljevom priznanju, još ni načelno bio jasan i uobličen¹⁰. A to znači da se u reformisanje privrednog sistema, i ne samo privrednog, krenulo *pre* nego što su i načelno raščišćeni stavovi o karakteru i ulozi planiranja. Po Kardelju, uskladjivanje sistema i metodologije planiranja sa sistemom samoupravljanja, pre svega sa već donesenim odlukama o ukidanju centralnih razvojnih fondova i prenošenju proširene produkcije na radne kolektive, spada među najznačajnije zadatke narednog perioda¹¹. Za svoj referat je izjavio da se u njemu iznose polazne tačke dalje izgradnje sistema planiranja. U te polazne tačke on je uključivao naučnu analizu, kao osnovu za donošenje planova i njima saobrazne ekonomske politike. Uprkos insistiranju na demokratičnosti celokupnog procesa planiranja, on ni na jednom mestu *nije pomenuo mogućnost formulisanja alternativnih planova* o kojima bi odlučivale skupštine, ili alternativnih ekonomskih politika. Umesto toga, naglašavao je da je potrebno izučavati i razvijati "nove organizacione oblike planiranja, koji bi uključivali određene stalne ili ad hoc organe pri zavodima za plan, obavezna konsultovanja, informisanja, konfrontiranje stavova, neposrednu saradnju planskih organa sa direktno zainteresovanim radnim organizacijama ili najvažnijim investitorima, bankama, poslovnim udruženjima, komunama, međusobno konsultovanje i dogovaranje između tela i organa društvenopolitičkih zajednica, kao i privrednih komora, sindikata i slično"¹². Mogućnost višeznačnih operacionalizacija ovakvih stavova više je nego očigledna. Predstava o načinu dolaženja

---

¹⁰ Kardelj kaže: "... ni načelno nije raščišćen stav o ulozi i karakteru planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja" (str. 407). - Ova Kardeljeva izjava objašnjava i zašto se u Rezoluciji i u Brozovom referatu planiranje prosto samo pominje.

¹¹ O tome u kojoj meri su u partijskom rukovodstvu bili neraščišćeni stavovi u vezi sa planiranjem, govori i podatak da se na Kongresu pominjao naredni sedmogodišnji perspektivni plan, a ne *petogodišnji*, kao što je do tada bilo uobičajeno, što znači da prethodni plan nije bio donet, pa se u narednom periodu nameravalo (i pored načelnih nejasnoća) "sustići vreme".

¹² E. Kardelj, str. 410.

do globalnih proporcija privrednog razvoja, koje se u Kardeljevom referatu pominju, stoga je nužno nejasna. Indikativno je takodje da on ni na jednom mestu ne pominje *privredna veća*, ustanovljena umesto veća proizvođača novim Ustavom iz 1963. godine. I sam Ustav retko se pominjao na Kongresu, i to po pravilu, u krajnje opštim stavovima. Najvažnijim instrumentom ekonomske politike Kardelj je smatrao *kreditni sistem*. On je trebalo da u potpunosti zameni centralne razvojne fondove. Mogućnost otudjivanja sedstava radnih kolektiva posredstvom bankarsko-kreditnog sistema Kardelj eksplicitno nije pominjao. Implicitno ju je imao u vidu kada je izjavio da "poslovne banke moraju biti, kao privredne organizacije, dovoljno samostalne da bi mogle da snose punu odgovornost za svoje finansijsko poslovanje i obaveze, kao i da bi u odbrani takvih svojih obaveza mogle i organima društveno-političkih zajednica da kažu - ne. Istovremeno, one moraju biti dovoljno odgovorne prema društvenim planovima da bi društveno-političke zajednice preko njih mogle obezbediti realizaciju ciljeva svoje ekonomske politike."¹³ Kao garanciju samostalnosti i odgovornosti poslovnih banaka, Kardelj je naveo: da upravne organe banaka čine predstavnici radnih organizacija koje snose materijalnu odgovornost za njihovo poslovanje i predstavnici društveno-političkih zajednica te da javnost njihovog rada treba da bude zakonom garantovana¹⁴. Detaljnije o ovim pretpostavkama nije govorio. To je, svakako, bitan nedostatak, s obzirom da je on kao jedan od glavnih argumenata protiv dotadašnjeg sistema proširene reprodukcije, čiji je model formulisan u partijskom Programu, isticao odlučujući uticaj, što je nesumnjivo bilo tačno, političko-upravnih organa¹⁵. Najslabije mesto u Kardeljevim razmatranjima o novom sistemu planiranja, ako se izuzme aksiomska kongresna postavka (partijskog rukovodstva) o rad-

---

¹³ E. Kardelj, str. 395. Videti i na str. 391, 393, 389.

¹⁴ isto, str. 395-396.

¹⁵ isto, str. 393. - Pretpostavke samostalnosti i odgovornosti banaka, kao i proizvodnih i neproizvodnih kolektiva, svakako su: *potpuna* samostalnost u izboru rukovodećih organa (direktora i sl.) i sloboda štampe. Prvi problem je na partijskim kongresima uporno zaobilazan do X kongresa, kada je i načelno formulisan u smeru zavisnosti od političkih struktura.

nim kolektivima kao nosiocima celokupne proširene reprodukcije, jesu njegova razmišljanja o *dugoročnim investicijama u privredi i društvenim službama*. "Značaj pravilnog rešenja tog pitanja - s pravom je on naglašavao - od tolike je važnosti da od toga rešenja zapravo i zavisi funkcionisanje celokupnog sistema proširene reprodukcije." Upravo u toj strateškoj ekonomskoj oblasti on je predviđao izuzetak od pravila. U vezi s tim, rekao je: "To svakako ne znači da treba u principu da isključimo mogućnost budžetskog finansiranja, ili *posebnih garancija društveno-političkih zajednica* za određene investicije u privredi ili društvenim službama, pogotovo u ovim poslednjim. Potreba za takvim finansiranjem sigurno će se pojavljivati, naročito u oblasti projekata od posebnog društvenog interesa, ili takvih za čije finansiranje postojeći kreditni sistem neće biti dovoljan ili pogodan mehanizam. Medjutim, u takvom će slučaju *odgovorni društveni organi doneti konkretnu političku odluku o cilju i izvoru finansiranja*."¹⁶ Obezbedjenje potrebnih sredstava za dugoročne investicije, ili, kako je to Kardelj još formulisao, "društveno-potrebno nivoa centralizacije sredstava za dugoročne investicije", trebalo je da se ostvaruje posredstvom državnih regulativnih mera o angažovanju različitih fondova: kreditnih fondova banaka, fondova privrednih i drugih organizacija, sredstava osiguravajućih zavoda i socijalnog osiguranja, rezervi teritorijalnih zajednica i privrede itd¹⁷. U ovim Kardeljevim izlaganjima o načinu odlučivanja i centralizacije sredstava za dugoročne investicije nije iznesen ni jedan argument koji bi išao u prilog tvrdnji o njegovoj prednosti nad metodom centralno-razvojnih fondova. Naprotiv, ovde su šire mogućnosti uticaja političko-upravnih struktura, zbog svojevrzne legitimacije "posebnih garancija društveno-političkih zajednica" i njihovog arbitriranja između mnoštva institucija (banaka, privrednih preduzeća, zavoda, komuna itd.). "Pravo posebnih garantija" teško da može biti pod demokratskom kontrolom. Tim pre što se nigde ne kaže koje to društveno-političke zajednice i koji "odgovorni društveni organi" mogu da daju "posebne garantije" i da

---

¹⁶ isto, str. 391 (podvlačenja moja).

¹⁷ isto, str. 395.

donose "konkretne političke odluke" o krupnim i dugoročnim investicijama u privredi i van privrede.

"Prenošenje proširene reprodukcije u sferu samoupravljanja", tj. ukidanje centralnih fondova na svim nivoima, trebalo je, po shvatanjima partijskog rukovodstva na Osmom kongresu, da spreči republičku autarhiju i unitarizam u međunacionalnim ekonomskim odnosima. Ovaj opšti kongresni stav, na kome se u kongresnoj rezoluciji i ostalo, nešto šire je razvijan u Brozovom i Kardeljevom referatu, ali, kao što je već pomenuto, na dva različita načina. U Brozovom referatu naglasak je bio na *integracionim* procesima koji nastaju bez administriranja bilo kakvog tipa, na osnovi ekonomskih i samoupravnih interesa radnih kolektiva i radnih ljudi. U tom pogledu karakteristični su sledeći stavovi iz njegovog kongresnog izlaganja: "Jugoslovenska socijalistička integracija je novi tip društvene zajednice", u kojoj sve nacionalnosti nalaze zajedničke interese"; "Za proizvođače ne postoje granice, jer su interesi proizvođača identični sa interesima čitave naše društvene zajednice. Proizvođači nalaze svoj interes u raznim formama saradnje i podjele rada, a republičke granične barijere predstavljaju smetnju takvoj saradnji"; "Medjunacionalni ekonomski odnosi moraju biti postavljeni tako da se obezbijedi sve punije osposobljavanje cijele društvene zajednice i svih njenih nacionalnih dijelova..."¹⁸ Pored ovih, i brojnih sličnih, izjava u Brozovom referatu rečeno je i da se treba suprotstaviti "unitarističkom ignorisanju društveno-ekonomskih funkcija republika i autonomnih pokrajina" i shvatanjima da se, tobože, preteralo sa pavima i ulogom socijalističkih republika i autonomnih pokrajina i da to, tobože, vodi dezintegraciji i slabljenju jedinstva naše zajednice"¹⁹. Značenje ovih stavova i njihov odnos prema iznesenim dominantnim stavovima u njegovom referatu nemoguće je iole preciznije utvrditi na osnovu samog referata. Jer, u referatu se ništa ne kaže o ekonomskim funkcijama republika i pokrajina, niti o novouvedenim pravima republika i pokrajina. Sa sigurnošću se može tvrditi samo da je Broz izvršene promene smatrao pravilnim, odnosno sa-

---

¹⁸ J. Broz, str. 343, 344, 347.

¹⁹ isto, str. 343, 352.

glasnim sa neprinudnim integrativnim procesima na celom jugoslovenskom prostoru. - U Kardeljevom referatu, tačnije, u delu njegovog referata koji se odnosi na *ekonomske aspekte medjunacionalnih odnosa*, u središtu je bio pojam *nacionalne ekonomske samostalnosti*. Kao ekvivalent korišćen je pojam *republička privreda*. Kardelj je pošao od opšteprihvaćenog, i u partijskom programu sadržanog, stava o ravnopravnosti naroda, ravnopravnosti koja ima i ekonomsku osnovu, koja je i ekonomska ravnopravnost. A zatim je problem ekonomske ravnopravnosti razložio na dva pitanja: "kao pitanje ekonomske samostalnosti, odnosno samoupravljanja naroda, i kao problem postepenog uklanjanja suštinskih razlika u pogledu razvijenosti materijalne baze nacionalnog života"²⁰. U odnosu na drugi problem, između Kardeljevog i Brozovog izlaganja nije bilo ni najmanje razlika. U poredjenju sa prethodnim kongresom, izvesne drugačije nijanse su postojale: u Kardeljevom i Brozovom referatu, kao uostalom i u drugim kongresnim materijalima koji su to pitanje doticali, govorilo se o ubrzanom privrednom razvoju nedovoljno razvijenih republika, a često se dodavalo "i krajeva". Obavezno pominjanje republika, a ne, kao na prethodnom Kongresu, uglavnom i pre svega, regiona, samo je jedan od brojnih pokazatelja manifestne i latentne zaokupljenosti Osmog kongresa problemom nacija i nacionalnih odnosa, odnosno republika. Za razliku od narednih partijskih kongresa, Kosovo, tj. njegov ubrzani privredni razvoj, još nije posebno isticano²¹. Kardeljev stav o *ekonomskoj samostalnosti svakog naroda* u jugoslovenskoj federaciji nadovezuje se na partijski program utoliko što i u Programu, doduše samo na jednom mestu, postoji termin ekonomska samostalnost. Ranije uobičajeni termin "ravnopravnost", Kardelj je skoro neprimetno potisnuo u korist

---

²⁰ E. Kardelj, str. 411.

²¹ Kao oblike i mere ubrzanog privrednog razvojanedovoljno razvijenih republika (i krajeva) Broz i Kardelj navode: savezni fond tome namenjen, kreditne stimulacije, kadrovsku i tehničku pomoć. O načinu funkcionisanja ovog saveznog fonda, pre svega o kompetencijama odlučivanja o njemu saveznih organa i organa republika i krajeva kojima je namcnjen nije se na Kongresu govorilo. U vezi sa ovim problemom - videti J. Broz, str. 348-349; E. Kardelj, 415-416.

drugog termina - "samostalnost". Skoro neprimetno stoga što ti izrazi u običnom govoru i u nauci imaju vrlo slično, pa i identično značenje. Ali, u njegovom referatu, ovo terminološko pomeranje imalo je i značajne značenjske implikacije. Za odredjenje značenja nacionalne ekonomske samostalnosti najrelevantniji su sledeći stavovi: "Polazna tačka medjunacionalnih ekonomskih odnosa svakako je ona ekonomska samostalnost svakog naroda koja mu obezbedjuje *samostalnost u radu i raspolaganju plodovima rada*, odnosno u izgradnji materijalne baze za razvoj sopstvene kulture i civilizacije. Razume se, tu *ne mislim na neku apsolutnu samostalnost, jer takve nema*. U naše vreme narodi sveta, a pogotovo jedne tako sudbinski povezane socijalističke zajednice kao što je Jugoslavija, udruženi su tolikim vezama da se tu *očigledno ne može govoriti samo o samostalnosti već i o uzajamnoj zavisnosti...* nacionalna ekonomska samostalnost u socijalističkim ekonomskim odnosima u našoj zemlji nije ni etatističko-administrativna kategorija, ni autarhija, niti pravo na nacionalni egoizam, već *specifičan vid samoupravljanja radnih ljudi*. Znači, u odnosima među narodima treba da bude primenjen, uz određene modifikacije, isti princip koji važi za socijalističke ekonomske odnose među ljudima, to jest da svaki narod ima pravo i realnu mogućnost da živi i da se razvija u skladu sa rezultatima svog rada i sa razvojem proizvodnih snaga, i da *nikakva snaga van njega samoga, odnosno van Ustavom utvrđenih medjusobnih odnosa radnih ljudi i naroda, ne može raspolagati plodovima njegovog rada.*"²² Mada ovi Kardeljevi stavovi o nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti sadrže još mnogo neodređenog i nejasnog, ipak u njima postoji jedno prilično stabilno značenjsko "jezgro": nacionalne ekonomske samostalnosti (republičke privrede) koncipirane su kao maksimalno moguće *samostalne celine* (ekonomski sistemi), *samostalne celine u odnosima uzajamne zavisnosti*. Programski stav da je federacija i najviša samoupravna zajednica se rasplinjava, a u prvi plan kao oblici samoupravljanja istupaju nacionalne celine (republike). Iako se i u Kardeljevom referatu insistiralo na doslednoj deetatizaciji sredstava i

---

²² E. Kardelj, str. 412 (podvlačenja moja).

odlučivanja na *svim* nivoima, dakle i republičkim, i to kao na *osnovnom* principu reformisanog društveno-ekonomskog sistema, i logičko-teorijski i po prirodi stvari je nužno da taj aksiomatski princip bude *podređen, ograničen i uokviren nacionalnom ekonomskom samostalnošću*. Bez tog podređivanja i uokviravanja, liberalni ekonomski princip, i u onoj meri u kojoj bi uopšte mogao da funkcioniše u potpuno izmenjenim društveno-istorijskim uslovima, vodio bi drukčijim efektima: neprekinutoj cirkulaciji robe i novca kojoj nisu bitne republičke barijere i "nacionalni viškovi rada", ali ni ekonomska ravnopravnost, uključujući i ekonomsku ravnopravnost nacija. Štaviše, najverovatnije bi doveo i do nekog oblika ekonomske eksploatacije i na nacionalnoj osnovi, čak i uz postojanje fonda za ubrzani razvoj nerazvijenih republika i regiona. Kardeljeva teza o nacionalnoj (republičkoj) ekonomskoj samostalnosti predstavljala je utoliko korektiv, ali korektiv neracionalnog osnovnog principa "novog privrednog sistema", koji u sprezi sa njim postaje i sam dodatni faktor ekonomske (i ne samo ekonomske) neracionalnosti. Ova teza implicira da je sve ono što je kod njega rečeno o planiranju i ekonomskoj politici u uslovima "prenošenja celokupne proširene reprodukcije u sferu samoupravljanja" pretežno (bar pretežno) u nadležnosti republika i da još "neraščišćena načelna pitanja planiranja" treba "raščišćavati" prvenstveno sa stanovišta nacionalne ekonomske samostalnosti.

Kao što je već rečeno, on to otvoreno nije formulisao, ali da su njegova razmišljanja išla u tom pravcu najrečitije pokazuju sledeće izjave o sadašnjoj (tadašnjoj) decentralizaciji sredstava i odlučivanja (preraspodeli kompetencija u korist republika): "U stvari, postojeća "teritorijalizacija" na nižem nivou bila je *logičan rezultat i korektiv* "teritorijalizacije" na jugoslovenskom nivou, jer je u uslovima administrativno-centralističkog sistema proširene reprodukcije to bio *jedini mogući oblik* uvažavanja višenacionalne strukture Jugoslavije i samoupravljanja u komunama."²³ Bilo je to upravo suprotno od Kidričevih vidjenja sličnih procesa, odnosno tendencija ka sličnim procesima, na Šestom kongresu. Veće naglašavanje re-

---

²³ isto, str. 413.

publičke komponente u jugoslovenskoj federaciji - veće nego u Rezoluciji ili kod Broza - primetno je još u izlaganjima Veljka Vlahovića, Dušana Petrovića-Šaneta i Lazara Koliševskog. Tako je Vlahović, jedan od tri sekretara u Izvršnom komitetu, dakle, kao i Kardelj, partijski funkcioner jugoslovenskog ranga, izjavio: da je parola "treba se spasavati od republikanizma ubrzanom privrednom i kulturnom integracijom" jedna varijanta administrativno-centralističkog nacionalizma koja "spriječava stvarnu integraciju... koja se ne zatvara u granice opština, republika ili *federacije*..."²⁴ On je, takodje, istakao da "naš razvoj, čiji je izraz novi Ustav, afirmiše *naciju u samoupravljanju*" i jedini je na Kongresu upotrebio izraz *socijalistička robna proizvodnja*.²⁵ A Dušan Petrović je kategorički tvrdio da "republike moraju biti osnovna, vezivna snaga naše socijalističke zajednice..."²⁶

U referatu o izmenama i dopunama Statuta, Lazar Koliševski, član Izvršnog komiteta CK SKJ, označio je Nacrt statuta kao dokument koji predviđja *bitne i krupne promene* u Statutu koji je donet na prethodnom kongresu, takve da njegovo usvajanje "praktično predstavlja donošenje novog statuta"²⁷ "Bitne i krupne promene" objasnio je nastojanjem za daljom demokratizacijom unutrašnjih odnosa u Partiji, a posebno težnjom za daljom afirmacijom položaja člana kao "kao stvaraoca i nosioca politike".²⁸ Ovo objašnjenje, uostalom identično sa onim na prethodna dva kongresa, potencirano je i u referatu Aleksandra Rankovića, koji je i na ovom Kongresu, kao i na prethodnima, govorio o Partiji, uključujući i statutarne promene. I Koliševski i Ranković pridavali su izuzetan značaj ovoj odredbi u Statutu po kojoj član ima *ne samo pravo, već i obaveze* da aktivno učestvuje u izgradnjivanju partijske politike.²⁹ Ali ni jedan ni drugi ne obrazlažu po čemu bi statutarne

---

²⁴ Veljko Vlahović, referat, str. 505 (podvlačenja moja).

²⁵ isto, str. 506, 513. - Vlahović ove stavove nije bliže objašnjavao. Njegov referat bio je posvećen idejnim kretanjima.

²⁶ Dušan Petrović Šane, član CK SKJ, diskusija, str. 614.

²⁷ Lazar Koliševski, O izmenama i dopunama Statuta SKJ, str. 551.

²⁸ isto, str. 545, 547.

²⁹ L. Koliševski, str. 558; A. Ranković, Aktuelna pitanja daljeg rada i uloge

norma o "jedinstvu obaveza i prava članova" značila, ili mogla da znači nešto više od ranijih odredbi o pravima. U referatu Koliševskog prilično jasno se nazire da ni on sam nije ubedjen da je to neka veća promena, a pogotovo krupna i bitna. Otuda on povremeno govori o nekim ranije normiranim pravima kao o novim, ili bar na takav način kao da se radi o nečem novom. Jedino novo pravo člana, po novom Statutu, a time i obaveza, bilo je da "u toku izvršavanja usvojenih stavova i odluka, a na osnovu iskustava iz prakse, daje svoje primedbe na njih i predloge organizaciji i rukovodstvima Saveza"³⁰. Kod Koliševskog je značaj ovog prava i obaveza izuzetno naglašavan, dok je u Rankovićevom referatu to ostalo bez komentara. Za Koliševskog je ova nova odredba dokaz "afirmacije principa da je praksa u krajnjoj liniji iznad svake odluke..." i da član i posle donošenja odluke ima mogućnosti aktivnog odnosa prema partijskoj politici³¹. Skromni demokratski dometi pomenute odredbe vidljivi su već i iz same formulacije: štampa, čak ni partijska, nije bila predviđena kao mesto pokretanja inicijativa za preispitivanje usvojenih odluka. Pored navedenih dopuna i izmena, novim Statutom bilo je još predviđeno: 1) obnavljanje partijskih komiteta, od opštinskih do saveznog, najmanje za 1/4 prilikom svakih izbora; 2) redovno obnavljanje (ne kaže se za koliko) izvršnih organa CK SKJ i republičkih centralnih komiteta; 3) načelo ograničenja ponovnog izbora i imenovanja na funkcije u osnovnim organizacijama i u rukovodećim i drugim organima SK na ne više od dva puta uzastopno, sem u izuzetnim slučajevima; 4) o obavljanju iste izvršne funkcije odlučuju dotična organizacija odnosno dotično rukovodstvo; 5) međusobno obaveštavanje rukovodstava i organizacija; 6) organizovanje aktiva, proširenih sastanaka, savetovanja i sl, od strane rukovodstava, prema potrebi, o odredjenim pitanjima na odredjenim mestima ili područjima delatnosti; 7) sastajanje centralnih komiteta umesto najmanje jedanput godišnje dva puta; 8) obavezno

---

SKJ, str. 441, 448. - U vezi statutarnih odredbi u I delu, tačka 2, pasusi 1-7, str. 218-219.

³⁰ Statut SKJ, I, 2, 8, str. 219.

³¹ L. Koliševski, str. 558, 559.

podnošenje izveštaja izvršnih komiteta centralnim komite-
tima³². Ove statutarne norme (sem one pod br. 4) nesumnjivo
imaju demokratski karakter, ali pre spadaju u *minimum*
demokratskih normi. Njihovo statutarno fiksiranje tek na
četvrtom posleratnom partijskom kongresu nameće pitanje o
karakteru unutrašnjeg ustrojstva u prethodnih skoro 20 godina.
Određbe od 5-8, koje u demokratski konstituisanoj organizaciji
važe gotovo kao same po sebi razumljive, kao i skraćivaje roka
održavanja kongresa sa 5 na 4 godine i obavezno objavljivanje
teza kongresnih rezolucija pre kongresa, figurirali su i u refera-
tu Koliševskog kao argumenti *protiv održavanja medjukon-
gresnih partijskih konferencija*. Smatrao je dovoljnim šira
savetovanja, pre ili posle odluke foruma, i to sa savetodavno-
konsultativnim (ne obavezujućim) kompetencijama³³. Time se
odustalo od predloga koji su i u okviru principa demokratskog
centralizma i koncepta vodeće društveno-političke uloge partije
mogli da doprinesu većoj ulozi članstva, a time i realizaciji
statutarnih prava (i obaveza) članstva. Principi demokratskog
centralizma i vodeće uloge Partije u društvu, koji bitno deter-
minišu sve druge principe, ostali su, *osim u smislu pre-
raspodele moći na relaciji federacija-republike*, suštinski ne-
promenjeni. Proskribovano "pravo manjine" tumačeno je i
dalje rigorozno, tako da su pod udar diskvalifikacija, kao nešto
liberalističko i anarholiberalističko - ova čudna kovanica ušla
je u opticaj na Osmom kongresu - dolazile još i ideje da član, a
kamoli oko neke ideje formirana grupa u Partiji, ima pravo da
barem zadrži svoje mišljenje³⁴. Kao anarholiberalistička
odbačena su i mišljenja - Ranković, a ni drugi, nije se izjasnio
čija i da li ih je bilo medju članovima partije - da bi koncept

---

³² Statut SKJ, II, 3(6), 6, 7, 12, 13, str. 220-221.

³³ L. Koliševski, str. 564-568.

³⁴ Kritika "prava manjine" najeksplicitnije je iznesena u referatu A. Rankovića, ali ona nije nikakva njegova specifičnost (upor. na str. 442). - Risto Antunović, član CK SKJ, smatrao je liberalističkim i zahtev "makar za teorijskim preispitivanjem problema odnosa manjine i većine". Iz njegove siskusije vidi se da je u prekongresnom periodu tačka nadovezivanja za pokretanje tog problema bilo novouvedeno pravo (i obaveza) članova da i naknadno pokreću pitanje ispravnosti neke odluke (uporediti str. 694).

vodeće uloge partije trebalo menjati u smeru slabljenja te vodeće uloge i većeg afirmisanja predstavničkih organa, Socijalističkog saveza i drugih političkih organizacija³⁵. Ne samo Ranković, već niko na Kongresu, nije smatrao potrebnim, iz načelnih razloga, preispitivanje prakse da su članovi rukovodećih partijskih foruma istovremeno i članovi državnih struktura i rukovodećih struktura društveno-političkih organizacija. Problem je vidjen iz pragmatičke perspektive kao nešto što otežava kvalitetan rad i može da vodi birokratizaciji rukovodećih funkcija³⁶. Ovakav pristup logički implicira da se problem može rešiti rotacijom sa funkcije na funkciju, tj. neistovremenošću - kombinovanom sa istovremenošću - funkcija u partijskom i državnom aparatu, odnosno rukovodstvima masovnih organizacija. To dalje znači da su novouvedene statutarne odredbe o obaveznom obnavljanju partijskih rukovodstava i ograničenju mandata na funkcijama bile ograničene, sem granicama sadržanim u njima samim, i ovakvom funkcionalizacijom. U partijskoj terminologiji koja se odnosila na sopstvenu ulogu u društvu i organizaciono-akciono ustrojstvo došlo je na Osmom kongresu do izvesnih promena u odnosu na Program i, šire, ranije partijske kongrese: izrazi *rukovodeća uloga* i *monolitnost*, koji su ranije alternativno upotrebljavani, kao istoznačni sa izrazima *vodeća uloga* i *jedinstvo*, izostavljeni su. Takodje je, više nego na prethodnom kongresu, naglašavana idejna, ili kako se to obično govorilo, *idejno-usmeravajuća komponenta avangardnosti*³⁷. Ova terminološka promena i pomeranje akcenta više su sociološki relevantni kao indikatori raspoloženja i mnjenja u društvu, pa i unutar partijskog članstva.

Promene na relaciji SKJ-SK republika bile su, u odnosu

---

³⁵ A. Ranković, str. 436.

³⁶ Videti: Izveštaj CK SKJ..., str. 74; A. Ranković, str. 469; L. Koliševski, str. 568-570. - U Izveštaju CK SKJ stoji da je preko 90% članova CK SKJ izabranih na Sedmom kongresu "na odgovornim funkcijama u državnim i predstavničkim telima i društveno-političkim organizacijama". U ovom materijalu i u Rankovićevom referatu iznose se i detaljniji podaci u vezi s tim. Podaci takvog tipa prvi put su izneseni na jednom kongresu.

³⁷ U tom pogledu, Rankovićevo izlaganje nije se razlikovalo od ostalih (uporediti na str. 429).

na prethodni statut, zaista *znatne*. Samo s obzirom na taj aspekt, tačna je tvrdnja Koliševskog da se radi o krupnim i bitnim promenama. Prema Statutu usvojenom na Sedmom kongresu, pravo utvrđivanja *politike* SK imao je *samo savezni kongres*. Republički kongresi bili su statutarno nadležni za određivanje, na osnovu politike (političke linije) SKJ, *političkih zadataka SK republika*, a pokrajinske i oblasne konferencije (kao i konferencije u preduzeću, opštini i srezu) za donošenje *zaključaka*, na osnovu političkih zadataka utvrđenih na nivou republike i politike (političke linije) SKJ³⁸. Da razlikovanje između politike (političke linije) i političkih zadataka nije bilo za partijsko rukovodstvo puka terminološka razlika najbolje pokazuje to što je upravo u vezi sa tim terminima izvršena na Sedmom kongresu revizija odgovarajućih statutarnih odredbi Statuta usvojenog na Šestom kongresu. Po Statutu Šestog kongresa, kongres SKJ određivao je političku liniju (politiku). U okviru te političke linije i republički kongresi SK imali su pravo da određuju svoje političke linije (politike). O odgovarajućim kompetencijama pokrajinskih, odnosno oblasnih, konferencija nije bilo reči³⁹. Istovrsnost kompetencija saveznog i republičkog kongresa, na odgovarajućim teritorijalnim nivoima, u jednoj statutarnoj odredbi Šestog kongresa može se tumačiti - ako se kreće samo u ravni kongresnih materijala - na različite načine. Ta statutarna odredba⁴⁰

---

³⁸ Statut VII kongresa, čl. 25, str. 306.

³⁹ Uporediti obrazloženje promena za Statut VII kongresa koje je izneo Moma Marković, str. 446.

⁴⁰ Pored te statutarne odredbe, između Šestog i Osmog kongresa postoje i neke druge sličnosti: na oba je, iako u različitim širim kontekstima, i u različitom stepenu, pridavan veći značaj tržištu i decentralizaciji. Sudeći po nekim Brozovim i posebno Kidričevim opaskama o "državno-kapitalističkim republičkim birokratskim tendencijama" nije neosnovano pretpostaviti da je u to vreme postojao jači pritisak ka decentralizaciji na nivou republika i da je manifestan oblik tog snažnijeg latentnog pritiska bila i pomenuta statutarna odredba. Ali, bez potpunijih empirijskih istraživanja teško je tvrditi da li je bio dominantan interes preraspodele moći ili demokratski zahtevi za većom samostalnošću i garancijama ravnopravnosti republika (i naroda). Sama po sebi pomenuta odredba u kontekstu drugih razmatranja o socijalizmu ima više demokratsku funkciju

može se shvatiti ili kao nastojanje celokupnog rukovodstva da se distancira od nekih statutarnih rešenja SKP (b), a da pri tom ne promišlja o implikacijama i kosekvencama novog rešenja; ili kao nastojanje jednog dela partijskog rukovodstva da se legalizuje koncept partijske politike u kome bi republička partijska, a time i državna, rukovodstva imala veći ili odlučujući uticaj; ili kao izraz lutanja i ambivalentnosti celokupnog partijskog rukovodstva u pogledu decentralizacije, odnosno stepena decentralizacije. Ali, bez obzira šta je bilo bliže istini, pomenuta odredba u Statutu imala je, u kontekstu celokupnog Statuta i celokupnih tadašnjih kongresnih izlaganja o organizaciji i perspektivama socijalističkog razvitka našeg društva, drugi značaj i težinu, nego slična odredba u Statutu Osmog kongresa. Prema Statutu usvojenom na Osmom kongresu, republički kongres "utvrđuje *politiku*, stavove i zadatke Saveza komunista socijalističke republike u skladu sa politikom Saveza komunista Jugoslavije i uslovima u republici", a sem toga "daje inicijativu kongresu i Centralnom komitetu Saveza komunista Jugoslavije za razmatranje pojedinih naročito aktuelnih pitanja" i "*po pravilu* se održava *pre* kongresa Saveza komunista Jugoslavije"⁴¹. Iz prvog navedenog statutarog propisa vidljivo je da su raniji izrazi "na osnovu", odnosno "u okviru", zamenjeni manje obavezujućim izrazom "u skladu" i da su u formulaciju nadležnosti republičkih kongresa uneti kao referentni i determinišući "uslovi u republici". Drugo i treće statutarno pravilo *po prvi put* su uneti u partijski Statut. Posebnom odlukom Osmog kongresa bila je utvrđena i određena struktura *republičke zastupljenosti članova CK SKJ*, što je, takodje, novina. Republičko-nacionalni sastav CK SKJ temeljio se na

---

i smisao: kao neka vrsta protivteže jakom autoritarnom centru. U prilog postojanja prevashodno demokratskih raspoloženja govori i činjenica da su na Šestom kongresu delegati Slovenije i Makedonije istupali na svom maternjem jeziku (što se vidi iz stenografskih beleški kongresa). Ta praksa, kao što se opet vidi iz stenografskih beleški narednih kongresa, nije postala običaj. Kao što nije postalo ni pravilo (bar na srpskohrvatskom jezičkom području) da se u školama uči još jedan jezik naših naroda i to kao obavezan.

⁴¹ Statut SKJ, VII, 286 i 278.

istovrsnoj strukturi SKJ⁴². Da su ove statutarne odredbe i posebna odluka korespondirale sa demokratskim promenama u ulozi partije u društvu (u odnosu na skupštine i društveno-političke organizacije, pre svega Socijalistički savez i Sindikat) i organizaciono-obavezujućim formama artikulacije mišljenja i interesa partijskog članstva i nezavisno od nacionalno-republičke pripadnosti, u formi opšte partijskih konferencija i konferencija partijskog članstva po pojedinim društvenim delatnostima sa obavezujućim stavovima za republičke i jugoslovenske partijske forume (kongres i centralne komitete), utvrdjenim proporcijama socijalne strukture i kongresa i najviših medjukongresnih partijskih foruma (umesto sa moralnim, a pre svega ideološkim apelom za većom zastupljenošću neposrednih proizvođača) i otvorenim kandidatskim listama za sve partijske funkcije bez izuzetka, one bi se mogle shvatiti kao sastavni deo krupnih demokratskih promena u društvu i Partiji i na relaciji Partija-društvo. Ali pošto to nije bio slučaj, one se teško mogu drukčije razumeti nego kao krupne promene u smeru preraspodele moći na relaciji republike-federacija, u funkciji utemeljenja samostalnih republičkih politika. Demokratske intencije i mogući efekti ovih izmena, u onoj meri u kojoj su postojali, preorijentisani su i redukovani na nacionalno-republičku dimenziju. U referatu Koliševskog veza između pomenutih izmena u Statutu i utemeljenja samostalnih republičkih politika u smislu koji implicira Kardeljeva teza o nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti, a ne prosto uobičajena kongresna teza o većim pravima republika, prilično je vidljiva, iako ni on ne koristi formulaciju nacionalna ekonomska samostalnost (republička privreda). Komisija za izmene i dopune Statuta nastojala je, prema Koliševskom, da "odredjenije izrazi *samostalnost* Saveza komunista u socijalističkoj republici s obzirom na nacionalni karakter i osobenosti ekonomskog razvoja republike. Isticanjem te samostalnosti omogućuje se

---

⁴² Kandidaciona komisija je u okviru broja od 155 članova CK utvrdila sledeću strukturu po republičkoj pripadnosti predloženih kandidata: BiH - 23; Crna Gora - 17; Hrvatska - 32; Makedonija - 18; Slovenija - 23; Srbija - 42. Odgovarajući odnosi uspostavljeni su i u sastavu Kontrolne i Revizione komisije (videti predlog Kandidacione komisije koju je izneo J. Veselinov na str. 788; videti i Odluku VIII kongresa na str. 578).

komunistima u republici da stvaralački, slobodno i sa punom odgovornošću iznalaze u specifičnim uslovima najadekvatnije puteve ostvarivanja opšte politike Saveza... Da bi se samostalnost i odgovornost Saveza komunista u republikama mogla neposrednije izražavati u jedinstvenoj politici Saveza komunista Jugoslavije, Statutom je predviđeno da ubuduće kongresi ovih saveza prethode kongresu Saveza komunista Jugoslavije⁴³. Iz ovog objašnjenja Koliševskog jasno se vidi koje su značenje za partijsko rukovodstvo imali izrazi *utvrdjivati politiku* i koja je razlika između utvrdjivanja politike i *utvrdjivanja političkih zadataka*. U Statutu je, kada su u pitanju pokrajine, pravljena razlika između nadležnosti pokrajinske konferencije i nadležnosti republičkog i saveznog kongresa. U kompetenciji pokrajinskih konferencija bilo je utvrdjivanje *stavova* u skladu sa politikom viših foruma i davanje inicijativa višim forumima⁴⁴. U partijskoj interpretaciji, *stavovi* su po značajnosti bili iznad *zaključaka* i *zadataka*⁴⁵. Za ovu statutarnu odredbu Koliševski je dao sledeće tumačenje: ona "izražava veću samostalnost ove organizacije... i mogućnosti njenog većeg uticaja..."⁴⁶ Dakle, o republičkim kongresima govorio je u kategorijama samostalnosti i uticaja, a o pokrajinskim konferencijama u kategorijama *veće samostalnosti* i *većeg uticaja*. Poredjenjem i prostora i sadržaja rečenog u vezi sa pokrajinama (pokrajinskim konferencijama) u partijskom Statutu, sa odgovarajućim izlaganjima u drugim kongresnim materijalima, lako je ustanoviti da im je u ovim drugim posvećeno manje prostora. Zbog vrlo retkih i uopštenih formulacija o pokrajinama u drugim kongresnim materijalima teško je reći da li to što im je u Statutu posvećeno više pažnje ima neko veće značenje. Ali je već teže pripisati pukoj slučajnosti to što u VI glavi Statuta koja se isključivo odnosila na partijske organizacije u pokrajinama - u Statutu Sedmog kongresa, kako

---

⁴³ L. Koliševski, str. 562. Podvlačenje moje.

⁴⁴ Statut SKJ, VI, 24a.

⁴⁵ Povezati ovo sa delom teksta u kome se govori o Statutu Sedmog kongresa i citiranom odredbom Statuta Osmog kongresa o nadležnosti republičkih kongresa.

⁴⁶ L. Koliševski, str. 562.

je već napomenuto, o njima se govorilo u glavi posvećenoj svim partijskim konferencijama i njihovim komitetima - nema odredbe da se pokrajinske konferencije održavaju pre republičkog i saveznog kongresa. Ovo propuštanje, sa ili bez navodnika, treba povezati i sa statutarnom formulacijom da se republički kongresi *po pravilu* održavaju pre saveznog. Izraz "po pravilu" ostavlja mogućnost za izuzetke. U tumačenju Koliševskog to "po pravilu" je izostavljeno. Nepostojanje statutarne regulative u pogledu održavanja pokrajinskih konferencija i izraz "po pravilu" u odnosu na republičke kongrese moguće je shvatiti kao izraz i pokazatelj izvesnih manjih kolebanja i neodlučnosti partijskog rukovodstva, prvenstveno spram statusa pokrajina. Ali, čini se da ima više osnova pretpostavka da su to izvesni, po svom značaju, značenju i težini, trećerazredni "uspesi" dela najvišeg partijskog rukovodstva koji se nije slagao (kako i koliko, empirijsko je pitanje) sa najkrupnijim izmenama u Statutu. U prilog teze o dubljem neslaganju unutar partijskog rukovodstva oko partijskog statuta - a dosta je logično da je to povlačilo za sobom i neslaganja oko "dogradnje privrednog sistema", i to dublja nego što je sama Kardeljeva postavka o nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti, vezana, naime, za ključni stav o prenošenju proširene reprodukcije na radne kolektive - najrečitije govori činjenica da Ranković ni jednom rečju ne komentariše statutarne odredbe o novouvedenim izmenama na relaciji SKJ-SK republika. Čutanje o tome ne može se pripisati čistoj slučajnosti. Doduše, ni Broz nije govorio o njima, ali njega, za razliku od Rankovića, tematika referata i pojedinih poglavlja referata nije obavezivala na to. To što je Ranković govorio i o novom Statutu, što je komentarisao i neke njegove odredbe, daje još veću težinu i sociološku relevantnost nekomentarisanoj objektivno, po konsekvencama i smislu, daleko značajnijih izmena. Umesto toga, on je, istina više uzgred, u formi predloga, izneo ideju da bi između kongresa trebalo organizovati "diskusiju u celom Savezu komunista" u cilju izgradjivanja "onog što se zove partijsko mišljenje"⁴⁷. O novom ekonomskom sistemu Ranković je govorio kratko, uz eksplicitno saglašavanje,

⁴⁷ A. Ranković, str. 447, 448. - O tome je govorio kao o predlogu metoda izgradjivanja jedinstvenih stavova u partiji.

odobravanje. Samo jedan, na prvi pogled beznačajan, "detalj" upućivao je na njegovo neslaganje. U kratkim i šturim izjavama, on je govorio o prenošenju proširene reprodukcije na neposredne proizvođače, radničku klasu, a ne i na radne kolektive⁴⁸. A to su bitno različite stvari. Jer, prvi stav, opšti, omogućava i bitno različite konkretizacije. Iz perspektive Rankovićeve pozicije u partijsko-državnom vrhu, takvo neslaganje je dosta logično i verovatno, ali ipak ne u toj meri kao neslaganje sa legalizacijom (normativno-institucionalnom) samostalnih republičkih partijsko-državnih centara moći.

Deveti kongres SKJ - održan u martu 1969. godine - jedinstven je u istoriji partijskih kongresa po otvorenosti naglašavanja *nacionalne samostalnosti* kao osnovnog konstitutivnog principa jugoslovenskog samoupravnog socijalizma, principa koji u sebi sadrži druge, kao svoje momente, kao nešto što se samo, u svakom slučaju prevashodno, može realizovati u okviru njega samoga ili njegovim presudnim posredovanjem. Uz izraz nacionalna samostalnost sada se često koristi izraz *nacionalni suverenitet*, čime se već i terminološki naznava da je jačanje nacionalne samostalnosti glavna preokupacija partijskih razmišljanja o socijalizmu.

Osnovni opšte-načelni partijski stavovi o nacionalnoj samostalnosti bili su: *prvo*, da se "stvarna sloboda, suverenost i ravnopravnost nacija temelje na društvenom i ekonomskom položaju radnog čoveka. I obrnuto, društveni položaj radnog čoveka ne može dobiti socijalističku sadržinu bez ostvarivanja slobode, suvereniteta nacija"; *drugo*, da se "samo kao vodeća snaga svoje nacije, odnosno svoje republike, radnička klasa može potvrditi kao vodeća snaga socijalističkog društvenog kretanja u celom društvu" i, *treće*, da u "današnjim materijalnim i društvenim okolnostima nije moguće potpuno prevazići protivrečnosti nacionalnih interesa u ekonomskim odnosima. Njihovo demokratsko razrešavanje može se ostvariti samo... putem slobodnog i samoupravnog dogovaranja"⁴⁹. Ako se ovi

---

⁴⁸ isto, str. 428, 432, 433.

⁴⁹ Uporediti: u rezolucijama "Socijalistički razvoj u Jugoslaviji na osnovama samoupravljanja i zadaci Saveza komunista" (str. 357) i "Idejno-političko osnove daljeg razvoja SKJ" (str. 393) - citirano prema knjizi IX KONGRES SKJ, Kultura, Beograd 1969.

stavovi posmatraju u kontekstu programskih postavki o radnom narodu, onda su oni istoznačni sa *heterogenizacijom*, po nacionalno-republičko-pokrajinskoj liniji, radnog naroda i njegovom daljom *homogenizacijom* unutar tih granica. Ili, drugim rečima, sa tvrdnjama: da radni narod jedne republike - od Osmog kongresa pa nadalje i sam pojam radni narod često se zamenjuje još neodređenim i fluidnim pojmom *radni ljudi*, pa čak i pojmom *klasa radnih ljudi*⁵⁰ - ima više zajedničkog sa "sopstvenim" "otudjenim centrima moći", "sopstvenim" "birokratskim i tehnokratskim tendencijama" nego sa radničkom klasom i radnim narodom (bez navodnika) u drugim republikama; da je protivrečnost nacionalnih interesa osnovna društvena protivrečnost. Ovi opšti stavovi imali su i na Devetom i na Desetom kongresu (i sve do danas) funkciju legitimacije, obrazloženja i utemeljenja celokupnog društveno-državno-partijskog ustrojstva saobrazno principu nacionalnog suvereniteta⁵¹.

Jačanje samostalnosti republičkih, a sada sasvim vidljivo i pokrajinskih, *partija* izraženo je u sledećim odredbama Statuta usvojenog na Devetom kongresu: SKJ je vodeća revolucionarna snaga radničke klase i radnih ljudi i slobodarskih socijalističkih stremljenja *naroda i narodnosti*; SK republika i pokrajina su *samostalne organizacije u jedinstvenom SKJ*; SK republika i pokrajina donose *statute* na svojim kongresima, odnosno konferencijama, koje su obavezni da naknadno usklade sa Statutom SKJ, odnosno Statutom SK Srbije; savezi su zastupljeni ravnopravno (paritetno - republički sa jednakim brojem, a pokrajinski sa upola manjim brojem) u Predsedništvu SKJ i u stalnom delu Konferencije SKJ; oni *kandiduju i biraju* članove centralnih organa SKJ na svojim kongresima

---

⁵⁰ U vezi sa pojmom "klase radnih ljudi" uporediti u rezoluciji: "Idejno-političke osnove...": str. 402.

⁵¹ Na Desetom kongresu, jedinstvo klasnog i nacionalnog, u prozirnoj ideološkoj formi (bez onih odstupnica u vidu "stvarno", "treba da" i sl) formulisano je u Brozovom referatu: "U socijalističkim samoupravnim odnosima interesi radničke klase, koja se izborila za *položaj vladajuće klase u naciji, postaju interesi nacije, a interesi nacije postaju interesi klase.*" (referat, X kongres SKJ, "Komunist", Beograd 1974, str. 47).

(pokrajine - konferencijama), a Kongres SKJ *verifikuje* te izbore i bira (samo) Predsednika SKJ⁵². Pored ovih normativnih partijskih regulativa, ovaj Statut sadržavao je i niz odredbi znatno većeg demokratskog dometa od onog koji su, i pod idealnim pretpostavkama, mogle da imaju, sem jedne, odgovarajuće već pomenute odredbe prethodnog partijskog Statuta. Takav karakter imala su sledeća odredjenja: članovi SK, njihove organizacije i organi, kao i društveno-političke i samoupravne organizacije, imaju pravo da pokreću i predlažu pitanja koja bi trebalo razmatrati na konferencijama i u organima SK i da svoja mišljenja iznose u vidu predloga rezolucija i odluka s potrebnim obrazloženjem; organi i forumi SK obavezni su da raspravljaju o tim predlozima i da iznesu razloge, ako ih ne prihvataju, zašto ih ne prihvataju; organi SK obavezni su da predloge koji imaju programski i statutarni karakter, ili takav da se njima predlažu bitne promene politike SK u određenim oblastima društvenog života stave na diskusiju u SK i *javnosti* pre nego što se o njima izjasne Kongres, odnosno Konferencija SKJ; član ima pravo da zadrži svoje mišljenje, uz obavezu sprovođenja usvojenih odluka; organizacije SK usvajaju odluke i stavove na *konferencijama* na kojima učestvuje celokupno članstvo ili delegati koje ono neposredno bira; Konferencija SKJ je obavezujuća forma organizovanja i delovanja partije između kongresa koja se saziva najmanje jedanput godišnje; član ne može u isto vreme obavljati izvršnu funkciju u SK i u organu vlasti, a po pravilu ni u društveno-političkim organizacijama, niti može (apsolutno) biti biran u isti Izvršni organ SK više od dva puta; kandidatske liste *moгу* (znači, ne moraju!) da sadrže i više kandidata nego što se bira⁵³. Ova statutarna rešenja svakako nisu bila optimum mogućeg demokratizovanja partije, čak ni pod pretpostavkom važenja dogmi demokratskog centralizma i vodeće uloge Partije u društvu, kako te večne principe jugoslovenske Partije naziva, iz 15-godišnje retrospektive, jedna

---

⁵² Uporediti Statut SKJ (Opšta načela I, čl. 1, 6; IV, čl. 44, 46; VII, čl. 53, 58, 62) (na str. 281, 283, 297-302). - Ovde, naravno, nisu navedene odredbe koje su u neizmenjenom obliku prenete iz Statuta VIII kongresa.

⁵³ Statut SKJ (II, 13, 14, 17, 18; III, 32c; VII, 57, 61). Po ovom Statutu obavezno obnavljanje foruma SKJ bilo je prošireno sa 1/4 na 1/3.

od vodećih ličnosti partijske reorganizacije posle Brionskog plenuma, Mijalko Todorović⁵⁴. Todorović, u vreme Devetog kongresa član Izvršnog biroa Predsedništva CK SKJ, tvrdi da su te demokratske odredbe maksimum koji je bilo moguće postići u tadašnjim okolnostima i tadašnjoj konstelaciji odnosa snaga u partiji⁵⁵. Nezavisno od toga da li je to tačno ili ne, svakako je tačna njegova tvrdnja da je to demokratskiji Statut od kasnijih. Jedina odredba, zbog koje on nije u celosti demokratskiji od ranijih jeste ne-nadležnost kongresa SKJ u izboru Predsedništva SKJ, koje je, prema novom Statutu, preuzelo mnoge funkcije ranijeg Centralnog komiteta SKJ⁵⁶. Statutarna kompetentnost Kongresa SKJ samo za verifikaciju izbora centralnih organa SKJ (Predsedništva i stalnog dela Konferencije) bitno je ograničavala demokratske domete "reorganizacije SKJ" u nacionalno-republičko-pokrajinske okvire. Tim pre što je novouvedeni obavezni i obavezujući organ SKJ između dva kongresa, Konferencije SKJ, bio bitno ograničen kompetencijama Predsedništva SKJ. Statut je, naime, obavezivao Predsedništvo SKJ na odgovornost Konferenciji (i Kongresu) i na pridržavanje zaključaka donetih na tom skupu, ali samo dok između njih ne dodje do razilaženja. U slučaju raskoraka, Statut je predviđjao komisiju za usaglašavanje, ne ostavku Predsedništva SKJ, ponovno sazivanje Konferencije SKJ u istom sastavu i tek onda vanredni kongres SKJ⁵⁷. Dominantnost nacionalnog nad demokratskim u Statutu SKJ potvrdio je, jednom rečenicom, i Mijalko Todorović⁵⁸. Do situacije konfliktnosti sa Predsedništvom SKJ, Konferencija SKJ je ipak mogla da ima, čisto statutarно

---

⁵⁴ M. Todorović, *Političko biše društvene krize*, Zagreb 1986, str. 113-114.

⁵⁵ isto, str. 173-181; poglavlje *Preobražaj SK 1966-1969*.

⁵⁶ Do ovog kongresa, broj članova najvišeg medjukongresnog foruma se stalno povećavao. Na Devetom kongresu, broj članova Predsedništva SKJ i stalnog dela Konferencije SKJ bio je manji od ranijeg ukupnog broja CK SKJ i od kasnijeg broja CK SKJ (koji je na X kongresu ponovo uveden).

⁵⁷ Statut SKJ, VII, 60, str. 301.

⁵⁸ "Čini mi se - piše on - da je u nekim odredbama Statuta SKJ bio prenaplašen nacionalni pristup" (str. 181). Obazrivost ove formulacije, kao i to što ovaj stav dalje ne razvija, može se razumeti s obzirom na njegovu tadašnju poziciju.

posmatrano, ulogu neke vrste demokratske protivteže, ne samo ovlašćenjima Predsedništva SKJ, nego i dominaciji nacionalnog principa u ustrojstvu i delatnosti SKJ. U Konferenciji SKJ 1/4 delegata bila je stalna, a 3/4 su birane na opštinskim konferencijama za svako zasedanje nezavisno od pariteta⁵⁹. U kongresnim istupanjima povodom i u vezi sa novim Statutom, dosta jasno se iskristalisalo *nekoliko pristupa*. Veće akcentiranje demokratskih komponenti post-brionske reorganizacije i veće naglašavanje sintetičkog pristupa u povezivanju dominantnog principa nacionalne samostalnosti i njime ne baš u potpunosti obuhvaćenog demokratskog principa došlo je do vidnog izražaja u Uvodnom izlaganju Budislava Šoškića na Komisiji za Statut SKJ. U Šoškićevoj interpretaciji, SKJ je "idejno-politička asocijacija i sinteza aktivnosti saveza komunista republika i svih članova SKJ"⁶⁰. On je izričito potencirao idejnu komponentu avangardsnosti partije, zasnovanost odnosa u njoj na svesti, nepotrebnost i nemogućnost nametanja discipline u mišljenju⁶¹. Od Šestog kongresa, takvi tonovi na partijskim kongresima nisu se mogli čuti. Takodje od tog Kongresa nigde nije bio eksplicitniji (i to bez pozivanja na nužnost) kritički odnos prema dotadašnjim normativima i praksi partijskog delovanja. Po Šoškiću, i dosadašnji statuti, i pored izvesnih modifikacija u Statutu Osmog kongresa, i dosadašnja partijska praksa bili su *hijerarhijsko-centralističkog tipa*. *Nova praksa, saobrazna reorganizacijskim nastojanjima i normativima, tek je "u začetku"*. "Zatečena hijerarhijsko-centralistička organizaciona struktura postala je direktna prepreka demokratizovanju društvenog delovanja i unutrašnjeg života

---

⁵⁹ Statut SKJ (VII, 58, str. 300). - M. Todorović pominje da su "stalni članovi ustanovljeni pod pritiskom onih snaga kojima je smetao svaki korak u demokratizaciji i elastičnijem organizovanju SK, ali i da bi se obezbedilo učešće jednog broja starih kadrova ..." (str. 222).

⁶⁰ Uvodno izlaganje B. Šoškića..., str. 222. - Šoškić je u vreme Devetog kongresa bio u Izvršnom birou Predsedništva SKJ, dakle u samom partijskom vrhu. - M. Todorović se u svojim analizama demokratskih procesa u reorganizaciji Partije posle Brionskog plenuma poziva naročito na ovo Šoškićevo izlaganje.

⁶¹ isto, naročito na str. 220, 225.

Saveza komunista"⁶². - U kongresnoj Rezoluciji o daljem razvoju SKJ davana je uočljiva prednost principu nacionalne samostalnosti nad demokratskim principom u reorganizaciji Partije. U njoj se o politici SKJ izričito kaže da SKJ "ostvuje stvaralačku idejno-političku sintezu pogleda, stavova i aktivnosti Saveza komunista socijalističkih republika"⁶³. Članova partije, u ovom odredjenju, za razliku od Šoškićevog, nema. U toj Rezoluciji, kao uostalom i u svim drugim kongresnim materijalima koji su se bavili tematikom partije i njenog delovanja, isticano je da SKJ kroz dvoipogodišnju reorganizaciju postaje *avangarda novog tipa*, bitno različita od klasične vladajuće partije. Ali se, istovremeno, naglašavalo pravo partije da utvrđuje i odredjuje strateške ciljeve društvenog razvoja zemlje i ostvaruje *direktan uticaj* na sve poluge državne vlasti⁶⁴. U ovim decidiranim formulacijama briše se svaka razlika između "avangarde starog tipa" i "avangarde novog tipa" u pogledu vodeće uloge partije u društvu. Izvesna statutarno normirana elastičnost i gipkost u ostvarivanju vodeće uloge, kako kaže Mijalko Todorović, svodi se na puku frazu o avangardi novog tipa⁶⁵. - Brozov referat (on je jedini

---

⁶² isto, str. 217 i 220. - S obzirom na Šoškićev položaj u partiji tada, njegova izlaganja, odnosno shvatanja, sigurno nisu bila usamljena na Kongresu. Ali, pošto za IX, X i XI kongres nisam imala stenografske beleške, što je nesumnjivo nedostatak ovog rada, naročito u odnosu na Deveti kongres, neke slične >iskačuće< ideje, nisu uzete u obzir. - U izdanju kongresnih materijala Devetog kongresa, kojim sam se služila, u Izveštaju komisije za dalji razvoj SKJ, čiji je referent bio Miroslav Pečujlić, može se videti da je diskusija sličnih Šoškićevom izlaganju bilo. Iz Pečujlićevog rezimea i načina njegovog sažimanja vidi se da je u Komisiji bilo dosta govora o Partiji kao diskusionom centru. Karakteristična je formulacija da "SK nije samo diskusioni centar", što znači da *jeste i diskusioni centar*, a to ima sasvim odredjeno i prepoznatljivo značenje u partijsko-političkom govoru.

⁶³ Idejno-političke osnove..., str. 416.

⁶⁴ isto, str. 406-407.

⁶⁵ M. Todorović u svojim najnovijim analizama ne pravi nikakvu razliku između Šoškiševog izlaganja i ove kongresne rezolucije, ni u pogledu tretmana "nacionalne samostalnosti", ni u pogledu "demokratskih akcenata", za šta, inače, sami materijali po mom mišljenju, daju dovoljno osnova.

imao referat na Kongresu) razlikuje se od kongresne Rezolucije samo utoliko što se u njemu manje govori o avangardi novog tipa (ovaj pojam javlja se kod njega samo jedanput) i, što je daleko važnije, što se uz svo priznavanje značaja republičko-pokrajinske samostalnosti i u partiji i u državi, decidirano insistira na tome da je "svakako neophodno da danas, kada su znatno porasle kompetencija opština i republika, ojačamo političke i izvršne *centre federacije*..."⁶⁶ U odnosu na partiju eksplicitno se izjasnio za "jačanje centra rukovodstva SKJ, a posebno Izvršnog biroa Predsedništva SKJ"⁶⁷. U Statutu Izvršni biro nije bio normativno postavljen kao jak partijski federalni centar. Ni funkcija Predsednika SKJ nije bila normativno izuzeta od drugih najviših partijskih funkcija, sem u jednoj značajnoj, da *on*, između ostalih za tu funkciju uobičajenih nadležnosti, "ostvaruje stalnu povezanost sa aktivnostima Saveza komunista socijalističkih republika"⁶⁸. Striktno statutarno posmatrano, on nije mogao biti istovremeno i predsednik partije i predsednik države i šef oružanih snaga, niti je više od dva puta mogao biti biran na kongresu za predsednika Predsedništva SKJ. Socijalno-politička težina zahteva za jakim centrom partije i države u svoj jasnoći manifestovaće se na narednom partijskom kongresu. Ali, težina tog zahteva bila je već sasvim očigledna i u vreme njegovog formulisanja. Poseban status Josipa Broza na Devetom kongresu, u odnosu na ranije kongrese, došao je do izražaja u njegovom, *samo i jedino* njegovom, nesvrstavanju po republičko-pokrajinskoj pripadnosti. Na ovom kongresu su i formalno-očigledno (na kasnijim je suština zadržana, a forma izmenjena) članovi svih saveznih partijskih medjukongresnih organa, sem

---

⁶⁶ J. Broz, Uvodno izlaganje Predsednika SKJ, str. 54. Podvlačenja moja.

⁶⁷ isto, str. 57, 58. - U Brozovom referatu instaliralo se takodje da se "diskutuje unutar, a ne van Saveza komunista" kada dodje "u praktičnom ostvarivanju odluka... i do nepredvidjenih stvari". Time se, očito, niz novih (a i ranijih) staturarnih odredbi o ravnopravnom statusu partijaca i vanpartijaca, javnosti rada Partije, pravu ne-članova da pokrenu pitanja i daju predloge i na njih javno dobiju odgovor, ukalupljuje na "centralističku običajnost" (str. 97).

⁶⁸ Urediti Statut SKJ, VII, 66, str. 303.

Broza, svrstani prema republikama, odnosno pokrajinama⁶⁹. Na ovom Kongresu izneti su i predlozi, što se vidi iz *Izveštaja Komisije za Statut SKJ*, da se i 3/4 promenljivog članstva Konferencije SKJ bira prema republičko-pokrajinskom paritetu, a ne srazmerno broju članova partije. Ovakvi predlozi, kao i zaključak kongresne komisije da ih "treba temeljno proučiti", nesumnjivo su pouzdani pokazateji jakih težnji u partiji za još snažnijom afirmacijom principa nacionalnog suvereniteta, nego što je to Statutom bilo propisano⁷⁰.

Ključni partijski stav o državi u našem društvu bio je: *jačanje uloge i samostalnosti republika*. Pomenuto je da su najnovijim ustavnim promenama (Ustavni amandmani 1967-68) autonomne pokrajine dobile nov samostalniji status, ali i u kongresnoj rezoluciji o "Socijalističkom razvoju u Jugoslaviji na osnovama samoupravljanja" i u uvodnom izlaganju Romana Albrehta na Komisiji za društveno-ekonomske odnose - u kojima se najviše i najsystematičnije govorilo o državi - u središtu su federacija i republike i njihove relacije. U kongresnoj Rezoluciji postoji izričita protivrečnost između opštih stavova da su sve društveno-političke zajednice sinteza samoupravne organizacije upravljanja i državnosti i da deatizacija mora da se sprovodi na *svim* nivoima i konkretnijih stavova da se Savez komunista zalagao i da će se zalagati i za jačanje opština i "jačanje uloge, samostalnosti i odgovornosti republika", a kada je u pitanju federacija samo za "dosledno ostvarivanje Ustavom utvrdjene koncepcije", tj. za one funkcije federacije koje su Ustavom propisane i one koje proizilaze kao rezultat, ustavnim promenama sankcionisanog, "demokratskog sporazumevanja i dogovaranja" federalnih jedinica o nadležnostima federacije⁷¹. Ustavnim amandmanima u Saveznu skupštinu je uvedeno paritetno konstituisano Veće naroda - da je Veće radnih zajednica ukinuto, to na Kongresu nije čak ni pomenuto - kao garancija "striktnog poštovanja nacionalne suverenosti i ravnopravnosti" i dogovornog uskladjivanja in-

---

⁶⁹ Uporediti spisak na kraju, str. 439-442.

⁷⁰ Uporediti u *Izveštaju komisije za Statut SKJ*, referent Cvijetin Mijatović, str. 277-278.

⁷¹ Rezolucija, str. 354-356.

teresa koje "onemogućava majorizaciju bilo koje vrste"⁷². Diferencirani partijski pristup samoupravnosti i državnosti na nivou federacije i nivou republika još je eksplicitniji, naročito u pogledu državnosti, u izlaganju Albrehta Romana. Posebno s obzirom na ekonomske funkcije, koje su središna tema njegovih razmatranja. Albreht je sasvim dobro uočio jednu karakteristiku ideološkog žargona posle Osmog kongresa, da se svako zalaganje (izjašnjavanje) za ekonomske funkcije države, u ime deatizacije, izjednačuje sa etatizmom. Ova identifikacija bila je prisutna naročito u akciono-ideološko-mobilizatorskim političkim istupanjima, a imala je svoj osnov u neodređenosti i višeznačnosti nekih ključnih stavova u više idejno-teorijsko-sistemske orijentisanim istupanjima (usmenom i pisanom govoru) partijskih lidera. Po Albrehtu, mora se uspostaviti "funkcionalna veza između samoupravljanja i državnog upravljanja... tako da delovanje države sve više postaje činilac koji deluje kao integralni deo samoupravljanja i koji konstituiše, a ne razvlašćuje samoupravljanje"⁷³. Ali, kod njega ovaj racionalni stav ima ideološku, vrlo prozirnu, funkciju. Prema Albrehtu, jedan od značajnih koraka uspostavljanja te funkcionalne veze jeste "*pomeranje privrednih funkcija države na republike* u svim onim poslovima u kojima se ne radi o konstituisanju društveno-ekonomskih osnova sistema i ravnopravnosti samoupravljača i naroda i narodnosti u našoj zemlji". U vezi s tim, dao je sledeće objašnjenje: "Ja bih skrenuo... vašu pažnju na tezu koja se još uvek može čuti i koja brani stanovište da dok treba da deluje država u privredi neka ona deluje u federaciji, a ne u republikama, jer je navodno racionalnije, jeftinije i sve ostale parole koje se koriste za *odbranu etatizma*. Jasno je da je ova teza neodrživa, jer je u našoj mnogonacionalnoj zajednici *velika razlika između ostvarivanja državnih funkcija iz jednog centra ili iz nacionalnih, odnosno republičkih centara*. Osnovna razlika jeste upravo u tome, jer u *republici država ne može a da se ne pretvara brzo u integralni deo samoupravljanja i da vrši funkciju samoupravljača*. U tim uslovima postaje sve više prevaziđena

---

⁷² isto, str. 356, 360.- Uporediti i kod J. Broz, str. 54.

⁷³ Albreht Roman, Uvodno izlaganje..., str. 165.

opšta povika protiv države i etatizma... proces deetatizacije može se uspešno nastaviti na taj način da se jasno razluči na kojim tačkama rada i privredjivanja je delovanje države još potrebno, kakvo delovanje i na kom nivou je potrebno, i racionalno i korisno, a na kojem ono smeta samoupravnoj aktivnosti."⁷⁴ Nacionalna ekonomska samostalnost (republičke privrede) sastavna je i bitna komponenta i rezolucijske (i opštopartijske, barem na nivou eksplicitnog govora na Kongresu) teze o jačanju uloge, samostalnosti i odgovornosti republika. Kardeljeva ideja sa prethodnog kongresa o pravu nacija, odnosno republika, da suvereno raspolažu rezultatima svog rada i viška rada unesena je u Rezoluciju i dopunjena i operacionalizovana zalaganjem za razradu sistema kompenzacije⁷⁵.

Privredna i društvena reforma ocenjena je na Devetom kongresu kao osnovni zadatak i cilj partije i celokupnog društva i u narednom periodu. Prema Brozovim rečima "ona nije vremenski ograničena" i "mora uspeti"⁷⁶. Ali, dok je "nacionalna ekonomska samostalnost" uznapredovala i u formi direktnog afirmisanja njenih osnovnih sadržaja - sam taj termin se ne pojavljuje kao ni termin "nacionalna ekonomija" - i u formi obezbeđenja njenih institucionalno normativnih pretpostavki i osnova, dotle su osnovna pitanja planiranja i odnosa plana i tržišta ostala i dalje, kako reče Kardelj na Osmom kongresu, i na "načelnom nivou neraščišćena". Poredjenje između sadašnjeg i prethodnog kongresnog razumevanja "dogradnje privrednog sistema" otežano je ne samo zbog neodređenosti,

---

⁷⁴ isto, str. 1661 Podvlačenje moje.

⁷⁵ Rezolucija, str. 325. - U Rezoluciji se, takodje, kaže da će se SK boriti za deetatizaciju spoljnotrgovinskog i deviznog poslovanja, za to da radni ljudi budu neposredni nosioci uključivanja u međunarodnu podelu rada i da se koriste efektima koje ostvaruju u svom poslovanju *326-327). U Komisiji za društveno-ekonomski sistem (izvestilac Danilo Kekić) bilo je mišljenja da bi devizama trebalo da raspolažu radne organizacije koje ih stvaraju. Traženo je "preispitivanje i doslednije uskladjivanje deviznog sistema sa potrebama samoupravljanja i razvojne politike", str. 244. Bio je to uvod u platno-devizne bilanse republika.

⁷⁶ Josip Broz, Uvodno izlaganje..., str. 61; Završna reč Predsednika Tita, str. 433. - Uporediti u Rezoluciji, str. 61.

nerazvijenosti ili višeznačnosti pojmova i stavova, nego i zbog toga što su se na Devetom kongresu, pored starih pojmova, formulacija i stavova, javljali i novi: udruženi rad, samoupravno udruženi rad, dohodovni odnosi, samoupravno planiranje, organizacija udruženog rada, samoupravni sporazumi i društveni dogovori. O krizi planiranja, i to koncepcijskoj (ne samo krizi provođenja), najbolje svedoči jedna Brozova rečenica: "opredeljujući se za robnu privredu i neophodnost priznavanja zakonitosti tržišta, mi se nismo odrekli planiranja, niti društvene intervencije od osnovnih do najviših organa samoupravljanja"⁷⁷. Iz izlaganja Albrehta Romana može se videti da su u vreme ovog kongresa, uz opšte izjašnjavanje za privrednu i društvenu reformu, za socijalističku robnu proizvodnju - ova odrednica uz robnu proizvodnju sada je gotovo obavezni dodatak, često dopunjen i kvalifikativom samoupravna - i uz opšte pozivanje na iste partijske dokumente (ovde konkretno na predlog kongresne Rezolucije o socijalističkom razvoju na osnovama samoupravljanja, koji je objavljen pre Kongresa, a na Kongresu najverovatnije bez značajnijih izmena postao Rezolucija) postojale bar *dve varijante shvatanja odnosa plana i tržišta*. Ili, tačnije, bar dve usmerenosti u tumačenju tog odnosa u čijem je središtu bio pojam samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. "Kao što je poznato, materijal se - rekao je R. Albreht - odlučno zalaže za to da se samoupravljanje organizuje kao svestan društveni činilac privredjivanja u uslovima robne privrede. Tome materijal poklanja, doduše, glavnu pažnju, ali očigledno nije bio dovoljno doradjen i precizan, pa je u jednom delu rasprava stvorena pogrešna ocena da su autori materijala potcenili ekonomske zakonitosti robne proizvodnje, sa *namerom da se delovanje ekonomskih zakonitosti zameni samoupravnim društvenim dogovorima*."⁷⁸ Drugim rečima, postojala je orijentacija ka shvatanju sporazuma i dogovora kao prevashodno tržišnih, ili na logici tržišta zasnovanih, kategorija (Kardeljeva

---

⁷⁷ J. Broz, Uvodno izlaganje, str. 51. Uporediti i Referat Predsednika SKJ, str. 71-72.

⁷⁸ Albreht Roman, Uvodno izlaganje..., str. 168.

"demokratska centralizacija" sredstava i odlučivanja, sa svim implikacijama i nejasnostima koje se u Albrehtovom izlaganju implicitno postavljaju kao problem koji se mora rešavati uz maksimalnu samostalnost tržišnih subjekata, banaka itd, ali i uz jasno definiisanje *ekonomskih* funkcija republika, državnog upravljanja) i ka njihovom koncipiranju kao nove systemske kategorije koja obavezuje na sveobuhvatno sporazumevanje i dogovaranje oko svih bitnih pitanja ekonomije i u ekonomiji (dogovorna ekonomija).

II. USTAVNA KONCEPCIJA SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA:

*Sistem socijalističkog samoupravljanja utemeljen na
državnosti i suverenosti republika i pokrajina, institucionalizo-
vanom jačanju vodeće uloge partije i delegatskom principu*

(X-XI kongres)

Deseti kongres - održan u maju 1974. - protekao je u znaku nedavno donetog Ustava SFRJ. Kongresni materijali, sem pragmatičnih razmatranja i izlaganja o unutarpartijskim odnosima, zapravo i nisu ništa drugo do prepričavanje i objašnjavanje, a pre svega veličanje ustavnog koncepta socijalizma. Ako se izuzme Zakon o predaji fabrika na upravljanje radnicima, nijedan drugi skupštinski akt nije bio tako i toliko veličan na nekom partijskom kongresu kao ovaj Ustav. Ustav iz 1946., Ustavni zakon iz 1953. (sem pomenutog Zakona koji je u vreme Šestog kongresa bio uključen u tadašnji Nacrt ustavnog zakona), Ustav iz 1963., iako su svi doneti pod neposrednim rukovodstvom najvišeg partijskog vodjstva kao i Ustav iz 1974., bili su na partijskom kongresima "bleđi likovi" u poredjenju sa njim. Moto Desetog kongresa bio je: sve što je partija smatrala bitnim za jugoslovenski socijalizam nalazi se u Ustavu, sve što se nalazi u Ustavu u celini i bez ostatka jeste i biće partijska koncepcija socijalizma. Po avangardističko-apologetskom naboju kojim su prožeta izlaganja o jugoslovenskom socijalističkom sistemu ovaj kongres se može porediti sa Petim i Šestim. Po jednoglasju u shvatanju socijalizma sa Petim i Sedmim. Ali, dok je partijska zamisao socijalizma artikulisana u Programu SKJ shvatana kao istorijska i u smislu istoričnosti, podložnosti usavršavanjima i promenama, u materijalima Desetog kongresa insistiralo se samo na istorijskoj utemeljenosti i značaju izložne koncepcije socijalizma. Na istorijskom u onom smislu u kome se ono locira u odnosu na prošlost, ali ne i u odnosu na budućnost ili, tačnije rečeno, u kome se budućnost javlja samo kao stalno trajanje i potvrđivanje onoga što je definisano i postulirano

kao istorijsko. Ova neistoričnost u razumevanju "istorijskog" konceptijskih je ugrađena i u Ustav: ustavna promena Ustava definisana je na način koji gotovo blokira, čini nemogućim, u svakom slučaju malo verovatnim, takvu promenu. Ustavni koncept socijalizma do danas je važeći, i kao ustavni i kao partijski, bez nekih pomena vrednih konceptijskih izmena¹.

Bitni, ustavno sankcionisani, strukturni elementi jugoslovenskog samoupravnog socijalizma jesu: federacija kao funkcija državnosti i suvereniteta republika i pokrajina; Josip Broz Tito kao Predsednik države i partije bez ograničenja trajanja mandata; institucionalizovano jačanje vodeće uloge partije u društvu; delegatski sistem, posebno delegatski skupštinski sistem; samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje; osnovne organizacije udruženog rada; samoupravne interesne zajednice, samoupravno društveno planiranje. Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje i delegatski sistem isticani su u prvi plan kao osnovni podsistemi u sistemu socijalističkog samoupravljanja i socijalističke samoupravne demokratije.

Princip *nacionalnog, republičkog i pokrajinskog suvereniteta* između Devetog i Desetog kongresa normativno-institucionalno je jačao, kroz sužavanje kompetencija federacije, njihovo precizno definisanje u oblastima gde su neophodne i *sporazumno utvrđene*. Najvažnije promene na relaciji federacija-republike-pokrajine izvršene su Ustavnim amandmanima iz 1971. koji su kao prva faza ustavnih promena ugrađeni u

---

¹ Za razliku od X i XI kongresa, XII i upravo održani XIII kongres SKJ nisu bili skupovi apsolutnog jednoglasja. Štaviše, različiti stavovi artikulirani su sasvim jasno kao *različiti*, ne više kao različite nijanse, implicitno različita tumačenja i sl. Najkarakterističniji su predlozi Rade Končara (na XII kongresu SKJ) o proizvodno-radno-funkcionalnim principom organizovanja SKJ i Djure Bilbije (XIII kongres) o otvorenim kandidatskim listama za sve izborne funkcije u partiji bez izuzetka. Ali, u dokumentima ova dva savezna partijska kongresa sve je, u konceptijskom pogledu, ostalo po starom. *Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema* ("Vrhovčeva komisija"), radjena nekoliko godina između Dvanaestog i Trinaestog kongresa SKJ i objavljena nekoliko meseci pre serije partijskih kongresa, najbolje pokazuje da se u doglednoj budućnosti partijsko rukovodstvo, ili, tačnije, partijska rukovodstva neće odlučiti na bilo kakve značajnije promene ustavno-partijske koncepcije socijalizma.

Ustav iz 1974. Tim amandmanima bitno je ojačao položaj republika, ali i pokrajina, koje su koncipirane i kao sastavni delovi republike (Srbije) i kao ravnopravne federalne jedinice. Prema *Izveštaju o radu SK i Predsedništva SKJ između Devetog i Desetog kongresa* nužnost ustavnih promena, odnosno sužavanja kompetencija federacije, proisticala je otuda što je "nasuprot ranije započetom procesu prenošenja težišta političkog odlučivanja na druge društveno-političke zajednice, u prvom redu na republike i pokrajine, na nivou federacije i dalje zadržavana velika koncentracija ovlašćenja i zakonodavno-regulativnih nadležnosti". Prenosenje "težišta političkog odlučivanja na republike i pokrajine" bilo je, po partijskoj oceni, ispravno. I ne samo ispravno, nego i *solucija bez alternative*. Jer, samo izgradnjivanje "federacije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti i kao funkcije državnosti i suvereniteta svih republika i pokrajina" bilo je garancija "političke kohezije i čvrstine naše višenacionalne zajednice"². Federacija kao funkcija državnosti i suvereniteta republika i pokrajina izjednačena je sa "dogovaranjem i sporazumevanjem između republika i pokrajina u svim institucijama na nivou federacije"³. Od federalnih institucija u kongresnim materijalima posebno se ističe značaj Predsedništva SFRJ. Sem Broza, njegovi članovi se biraju po principu pariteta i biraju ih *republičke skupštine*. Konstitucionni model kolegijalnog šefa države identičan je, dakle, sa modelom konstitucije Predsedništva SKJ, prema statutu Devetog kongresa. Iz kongresnih izlaganja ne vidi se sasvim jasno, što je u odgovarajućim ustavnim odredbama nedvosmisleno, da su njegove kompetencije i odnos prema Skupštini SFRJ zapravo "prevod" odgovarajućih (u vreme donošenja Ustavnih amandmana još važećih) statutarnih partijskih propisa o nadležnosti i odnosu na relaciji Predsedništvo SKJ-Konferencija SKJ⁴. O *Saveznoj*

² *Izveštaj o radu SK i Predsednika SKJ između Devetog i Desetog kongresa SKJ* (str. 477-478). Videti i u rezoluciji *Borba za dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja i zadaci SKJ* (225).

³ *Izveštaj...*, str. 480.

⁴ Paritetni sastav Predsedništva SKJ istican je i u kongresnim materijalima. O načinu izbora i nadležnosti uporediti *Ustav SFRJ - stručno objašnjenje*, Beograd 1975, čl. 321 i čl. 322 i čl. 319; str. 504-507.

skupštini na kongresu je rečeno: u njoj su "stvoren dva vijeća - Vijeće republika i pokrajina i Savezno vijeće. Vijeće republika i pokrajina osnovni je centar sporazumijevanja o svim bitnim pitanjima među našim narodima i narodnostima, a Savezno vijeće treba riješavati ona pitanja koja su u nadležnosti organa federacije kao zajedničkih organa svih republika i pokrajina"⁵. Određenijih razmatranja nema ni ovde tako da se ne može steći sasvim određena predstava o značenju tih opštih stavova, kao ni ključnog stava o suverenitetu republika i pokrajina, te federaciji kao funkciji tog suvereniteta. Jovan Mirić, u svojoj izvršnoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije, s pravom tvrdi da su oba veća u Skupštini SFRJ "de facto vijeća republika i pokrajina"⁶. I Savezno veće bira se na principu pariteta, njegove članove biraju opštinske skupštine iz redova delegata, a kandidatske liste delegata određuje SSRN republika, odnosno pokrajina⁷. Iz načina ustavnog konstituisanja Saveznog veća jasno se može videti da je i ovde uvažen jedan partijski model konstitucije: u ovom slučaju predlozi izneti na Devetom kongresu o konstituisanju promenljivog dela Konferencije SKJ. Konstituisanje veća republika i pokrajina u Ustavu SFRJ modelski je identično sa statutarnim partijskim modelom konstituisanja stalnog dela Konferencije SKJ. Ali u načinu funkcionisanja, donošenja, odluka, postoji jedna bitna razlika: Veće republika i pokrajina deluje po pravilu na *principu jednoglasnosti*, a o bitnim stvarima iz svog delokruga samo na osnovu dobijene saglasnosti svojih republičkih, odnosno pokrajinskih skupština, koje su ih ne samo izabrale, nego i čiji su oni članovi u vreme svog mandata u ovom veću Savezne skupštine. Iz odgovarajućih ustavnih paragrafa nedvosisleno sledi da su najvažnija pitanja unutrašnje politike (sem bezbednosti zemlje) u nadležnosti ovog veća Savezne skupštine (društveni plan Jugoslavije, monetarni i devizni sistem, ekonomski odnosi sa inostranstvom i sl.). Veće republika i pokrajina i republičke i

---

⁵ Jure Bilić, Uvodno izlaganje u Komisiji za razvoj političkog sistema i medjurepubličkih i medjunacionalnih odnosa, str. 102.

⁶ Jovan Mirić, *Sistem i kriza*, CEKADE, Zagreb 1984, str. 24.

⁷ *Ustav SFRJ*, čl. 291.

pokrajinske skupštine faktički odlučuju i o pitanjima iz delokruga Saveznog veća kada se većina delegata jedne federalne jedinice u njemu ne saglasi sa nekim stavom većine⁸. Promena Ustava SFRJ u nadležnosti je Saveznog veća, ali pod uslovom da se dobije saglasnost svih republičkih i pokrajinskih skupština⁹. Dakle, i po načinu funkcionisanja, a ne samo po načinu konstituisanja, oba veća Savezne skupštine zapravo su veća republika i pokrajina. Mirić, i ne samo on, imajući u vidu sve promene na relaciji federacija-republike (i pokrajine), zaključuje da je ustrojstvo jugoslovenske federacije u suštinskim stvarima ne samo izuzetak od svih savremenih federacija, nego da je u mnogim bitnim rešenjima i identično ili blisko *konfederativnom ustrojstvu*¹⁰. Mijalko Todorović je decidiraniji u formulaciji: savezna država postala je *savez država*¹¹. Partijsko rukovodstvo, što je najjasnije izraženo u Brozovom referatu, bilo je svesno "jedinsvenosti jugoslovenskog federativnog sistema", ali je dopuštalo da se ona tumači samo kao "jedinstvenost u svijetu po svojoj principijelnoj dosljednosti i demokratičnosti"¹². Iako princip nacionalnog suvereniteta ima znatno veći značaj i ulogu u shvatanju socijalizma na Desetom kongresu nego na prethodnom, ipak se o njemu govorilo manje otvoreno i upadljivo. Neki ključni relevantni stavovi u kongresnim formulacijama su nejasni i nedorečeni, tako da ih je teško razumeti bez poznavanja odgovarajućih ustavnih određenja. Sem toga, u mnogim delovima kongresnih materijala dominantnost principa nacionalnog suvereniteta se zastire, prekriva napadnim ideološkim parolama o jačanju klasnog, socijalnog, klasnih sadržaja politike, vlasti radničke klase i sl.

Deseti kongres izabrao je Josipa Broja Tita za *Predsednika SKJ bez ograničenja trajanja mandata*. Nešto pre

---

⁸ Ustav SFRJ, čl. 285, 286, 294, i u vezi s Društvenim planom Jugoslavije čl. 257. - Uporediti Mirićevu analizu, str. 24, 28-30.

⁹ Ustav SFRJ, čl. 402.

¹⁰ J. Mirić, str. 23-24.

¹¹ M. Todorović, *Političko biše društvene krize*, str. 140-142. Za razliku od Mirićeve, njegova analiza federalizma više je politička, manje utemeljena na analizi ustavnih odredbi.

¹² Josip Broz Tito, referat, str. 47.

toga, na osnovu odgovarajućih *ustavnih* odredbi, Skupština SFRJ izabrala ga je za *Predsednika Republike bez ograničenja trajanja mandata*. Prema obrazloženju iznetom na kongresu, ovakva Brozova pozicija bila je sankcionisanje "spontanog plebiscita i sveopštih zahteva clokupnog članstva SKJ i radnih ljudi svih naših naroda i narodnosti"¹³. U svojoj završnoj reči J.B. Tito zahvalio se na "bezgraničnom poverenju."¹⁴ Spontana plebiscitarnost, sveopšti zahtevi partijskog članstva i društva, bezgranično poverenje, vezivanje najviših partijskih i državnih funkcija isključivo za jednu ličnost bez vremenskog ograničenja - načela su i "vrline" koje ni jedna do sada poznata teorija demokratije nije smatrala imanentnim demokratiji. Samo u nekoliko totalitarnih društava, barem u savremenoj istoriji, postojala je institucija vezanosti predsedničkih funkcija za jednu ličnost bez vremenskog ograničenja trajanja mandata. Ustavno, skupštinsko i kongresno vezivanje najviših partijskih i državnih funkcija za ličnost Josipa Broza bez ograničenja mandata bilo je, s jedne strane, jedna od formi uskladjivanja normativnog sistema sa stvarnom pozicijom Josipa Broza u partiji i državi, ali i, s druge strane, forma jačanja njegove stvarne uloge i moći u jugoslovenskom društvu. Njegova ličnost i njegove funkcije bile su jedina institucija na nivou federacije, u državi i partiji, koja je novim Ustavom i novim partijskim normama *ojačana*. I jedna od retkih institucija koje nisu federirane (pored armije). Samim tim ojačala je njegova funkcija faktora integracije, kohezije i arbitriranja u sporazumevanju i dogovaranju federalnih jedinica.

U okviru Partije, za razliku od države, federalistički princip (koji se uporno označava izrazom "jačanje samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK") nije između dva kongresa u većoj meri ojačao u *formi direktnih normativno-institucionalnih odredjenja*. Ta forma federalizacije u osnovi je izvršena već na Devetom kongresu. Ali izvesnih pomeranja u tom pravcu ipak je bilo. Tako je statutarnim odredbama usvojenim

---

¹³ Izveštaj o radu SK..., str. 549. - Na ličnost Josipa Broza, u Ustavu SFRJ odnose se Uvodna objašnjenja u Glavi III i čl. 333. U partijski Statut X kongresa još nije bila unesena odgovarajuća odredba. Unesena je u *Statut XI kongresa*, uz pozivanje na odluku prethodnog kongresa (VIII, b, 72).

¹⁴ Završna reč Predsednika SKJ... str. 70.

na Desetom i Jedanaestom kongresu princip paritetnog izbora uvažen delimično i kao princip pri izboru delegata za partijske kongrese na saveznom nivou. Sem toga, povećana je razmera učešća pokrajinskih SK (u poredjenju sa republičkim) u strukturi partijskih federalnih organa sa 2:1 na 3:2. To, doduše, nije uneseno kao fiksno statutarno pravilo, ali je vidljivo u statutarnim propisima o broju članova pojedinih saveznih partijskih organa¹⁵ Federalistički princip u ustrojstvu i delovanju partije u *indirektnoj formi* znatno je ojačao. Ukinute su medjukongresne partijske konferencije (na republičkom i saveznom nivou), a konferencijama na drugim nivoima dato značenje (odgovarajućim statutarnim normama) koje su imale pre "postbrionske reorganizacije". Time je realno mogući uticaj partijskog članstva kao izvesna partijsko-demokratska protivteža principu samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK, pre svega kao foruma, bio blokiran. Brozova moć kao protivteža republičko-pokrajinskoj partijskoj samostalnosti izražena je i u posebnim odredbama partijskih Statuta Desetog i Jedanaestog kongresa: Predsedništvo SKJ bira CK SKJ (ovaj organ je vraćen) na predlog Predsednika SKJ¹⁶. Tako se, bez Brozove pozicije centra, i SKJ svodi na "neku vrstu koalicije osam partijskih republičko-pokrajinskih foruma"¹⁷.

Ustavno sankcionisanje *vodeće uloge partije* davalo je ovom trajnom konstitutivnom načelu partijske svesti i samosvesti i suštinskoj determinanti realnosti jugoslovenskog

---

¹⁵ Statut SKJ X Kongresa, čl. 58; Statut XI kongresa, čl. 70 i čl. 81

¹⁶ Statut SKJ X kongresa (VII, 66); Statut XI kongresa (VIII, 81).

¹⁷ M. Todorović, *Političko biše društvene krize*, str. 212-213.

Istog je mišljenja i J. Mirić, s tim što on eksplicitno tvrdi da se konfederalizacija države i federalizacija partije "u zadnjih desetak godina zbiva ne samo mimo Titovog neposrednog sudioništva, nego i mimo njegovih osnovnih intencija i zamisli". U vezi s tim, poziva se na izjave D. Bilandžića da se "Titova aktivnost sredinom sedamdesetih godina počela smanjivati zbog duboke starosti". ("Sistem i kriza", str. 136). - M. Todorović ne eksplicira svoje mišljenje o ulozi J. Broza u procesu reforme federacije 1971-1974 kojom je, po njegovim rečima, "u saveznom vrhu "federalna vlast" ostala samo u harizmatičkom autoritetu", da bi "kad je taj autoritet nestao, federalna vlast bila svedena na ogoljene nagodbe republičko-pokrajinskih vrhova" (str. 142).

društva neke nove dimenzije. Partijsko razumevanje sopstvene pozicije u društvu postalo je sada i zakonska obaveza za sve građane Jugoslavije. Ustavom utvrđena uloga Partije u društvu znači i *de jure suspendovanje* partijskog stava formulisanog na Šestom kongresu o odvajanju partije i države¹⁸. Za razliku od Petog kongresa kada je partija svojim statutom normirala svoju rukovodeću ulogu državne partije i državu kao partijsku državu, sada je državna partija i partijska državna sankcionisana Ustavom. Realitet vodeće uloge partije ojačao je u svom fakticitetu, i to ne samo zbog načelno-opšteg ustavnog definisanja njene vodeće uloge, nego i, pre svega, utoliko što je konkretnijim ustavnim odredbama *garantovano* mesto partije u celokupnom političkom sistemu. Organizacije i organi SK imaju sada ustavno pravo da biraju i imenuju svoje delegate u skupštine svih društveno-političkih zajednica i svoje delegate i delegacije u organe drugih društveno-političkih organizacija i u druge društvene organe. Do nivoa republika, uključujući i republike, partijski delegati, zajedno sa delegatima drugih društveno-političkih organizacija čine posebno skupštinsko veće, *društveno-političko veće*¹⁹. Ustavnim normama takodje je precizirano, što se iz partijskih kongresnih materijala ne vidi baš sasvim jasno, da predsednici partijskih komiteta na svim nivoima budu, po funkciji, i članovi odgovarajućih predsedništava društveno-političkih zajednica. S tim što je Josip Broz, što se iz kongresnih materijala već vidi, kao Predsednik SKJ i Predsednik Republike, bio i Predsednik Predsedništva SFRJ²⁰. Ustavno garantovanje ovakve pozicije Partije u društveno-političkom sistemu i *de jure* i *de facto* oslobadjalo je nju od samozadate obaveze (naročito isticane na Šestom i Devetom kongresu) da u društvu deluje prvenstveno sredstvima ubedjivanja kao i od neizvesnosti, ma koliko se ona u stvarnosti i ranije uspešno predupredjivala, izbora članova partije u struk-

---

¹⁸ Ustavno-sankcionisanje vodeće idejno-političke uloge partije u društvu dato je načelno u Odeljku VIII Osnovnih načela Ustava SFRJ.

¹⁹ U vezi s tim videti: Izveštaj o radu SK..., str. 483; *Statut XI kongresa* čl. 10; *Ustav SFRJ*, čl. 133, 147, 231.

²⁰ *Ustav SFRJ*, čl. 147, 321. Nakon ukidanja institucije Predsednika Republike, nakon što je Broz prestane obavljati, nadležnosti te funkcije prelaze, po Ustavu, na Predsedništvo SFRJ (kolektivni šef države).

ture vlasti i strukture drugih društveno-političkih organizacija. U partijskoj interpretaciji ustavna pozicija Partije, pre svega ustavno sankcionisanje njenog *neposrednog učešća u delegatskom skupštinskom sistemu*, opravdavana je, sem uobičajenom argumentacijom da je to u interesu radničke klase i radnih ljudi, i sledećim *specifičnim razlozima*: da SK time doprinosi celovitom sagledavanju pojedinih pitanja i savladavanju tendencija jednostranosti i stihijnosti u skupštinskom odlučivanju²¹; osposobljava klasu i delegacije, tj. samoupravni sistem i sve druge društvene institucije da rešavaju svoje zadatke u sadašnjoj etapi revolucije²²; svojim integrativno-kohezivnim delovanjem u uskladjivanju interesa samoupravnih subjekata obezbeđuje stabilnost i efikasnost celokupnog skupštinskog sistema²³. Partijsko vodjstvo bilo je potpuno svesno činjenice da je novim Ustavom vodeća uloga partije u društvu *ojačana*. Jačanje vodeće uloge Partije jedan je od ključnih razloga koji objašnjavaju izuzetnu i dugotrajnu vezanost partije upravo za ovaj Ustav.—Na Desetom kongresu govorilo se o tome da *vodeća uloga partije jača i treba da jača*. Stav o *jačanju* vodeće uloge Partije najeksplicitnije je formulisao Josip Broz. Pritom je istakao da je jačanje vodeće uloge Partije bio njen stalni zadatak u svim fazama revolucije²⁴. Time je, sa retkom otvorenošću, na adekvatan način izrazio stvarna nastojanja partije ili, još bolje, partijskog rukovodstva, ali je i (da li nehotično?) dezavuisao kao iluziju ili puku ideologiju partijski programski stav o odumiranju partije i njene vodeće uloge u kretanju ka bespartijskoj demokratiji. Teza o odumiranju Partije nije na narednim partijskim kongresima pominjana, ali nije ni ovako otvoreno sus-

21 J. Broz, Referat, str. 44. - Gotovo identična formulacija nalazi se u Izveštaju Komisije za razvoj političkog sistema i medjurepubličkih i medjunacionalnih odnosa, izvestilac Ali Šukrija, str. 166. Uporediti i u Izveštaju o radu SK..., str. 483.

22 Jure Bilić, *Uvodno izlaganje u Komisiji za razvoj političkog sistema i medjurepubličkih i medjunacionalnih odnosa*, str. 94.

23 J. Broz, referat, str. 44; Rezolucija *Aktuelni idejno-politički zadaci SKJ i ostvarivanje Ustava SFRJ* (str. 260); Stevan Doronjski, *Uvodno izlaganje u Komisiji za razvoj SK...*, str. 105; Jure Bilić, *Uvodno izlaganje...*, str. 101.

24 J. Broz, Referat, str. 74.

pendovana. Na Desetom i Jedanaestom kongresu partijsko vodjstvo je sasvim otvoreno govorilo o idejnom vodjstvu partije kao o vodjstvu koje ne toleriše i neće tolerisati različite teorijsko-metodološke orijentacije u nauci i filozofiji: pozitivizam, funkcionalizam, apstraktni humanizam, strukturalizam, egzistencijalizam. U tome se naročito isticao, što je paradoksalno sa stanovišta individualne biografije, Budislav Šoškić²⁵. Nedostajali su još umetnički pravci, pa da se Deseti kongres nadje na pozicijama Petog. Na Jedanaestom kongresu J. Broz je kategorički tvrdio da društvene nauke u *celini* "primetno zaostaju za onim marksističkim saznanjima koja je SK već stekao"²⁶ Na oba postustavna partijska kongresa govorilo se o moralno-političkim kvalitetima svih koji su na rukovodećim funkcijama, ljudi u delegatskom sistemu, u svim delatnostima od posebnog društvenog značaja, u šta je ubrojana i celokupna kultura. Odbijalo se tumačenje po kome su ti kvaliteti istoznačni sa članstvom u SK.²⁷ To je i moglo da bude tačno, ali nužna pretpostavka utvrđivanja takvih kvaliteta su mišljenja "merodavnih foruma", što voluntarizam samo jača. Partijsko vodjstvo i eksplicitno je "brigu o kadrovima u SK i društvu", o "sistemu evidencije i praćenja kadrova u SK i društvu" stavilo medju prioritete zadatke partije²⁸. U kongresnim materijalima o vodećoj ulozi partije napuštena je, i kao opšti stav i terminološki, teza Devetog kongresa o partiji kao avangardi novog tipa. Nju niko više nije ni pomenuo. Doduše, na tom kongresu su zadržane novouvedene statutarne odredbe o pravima (i obavezama) članova, ali su ukinute organizacione forme koje su im mogle dati neku realnu dimenziju. Partija se vratila na stari "čelijski" tip organizovanja u kome članovi partije svoja osnovna prava realizuju u svojim

---

²⁵ B. Šoškić, *Uvodno izlaganje u Komisiji za pitanja obrazovanja i vaspitanja, nauke i kulture*, str. 136; uporediti i rezoluciju *Zadaci Saveza komunista u razvoju nauke*, str. 74.

²⁶ J. Broz, referat, str. 74.

²⁷ Rezolucija *Zadaci SK u razvoju nauke*, X kongres, str. 338; rezolucija XI kongresa *Zadaci u osposobljavanju i jačanju SK u ostvarivanju kadrovske politike*, str. 160.

²⁸ Rezolucija X kongresa: *Zadaci u idejnom, organizacionom i kadrovskom jačanju SK*, str. 241, 248, 255.

osnovnim organizacijama, u kome i de jure, prema Statutu kao zakonu partije, u razdobljima između kongresa suvereno odlučuju centralni komiteti. Povećanje broja osnovnih organizacija sada se uzima kao ključni dokaz većeg uticaja članstva u partiji²⁹. Umesto o avangardi novog tipa, partijsko rukovodstvo počelo je na Desetom kongresu da govori o *organizaciji revolucionarne akcije*. Pojam rukovodeće uloge partije, koji bi zapravo njenom novom ustavno-normativnom i realnom statusu državne partije bio daleko primereniji, nije, doduše, vraćan u politički optičaj, ali su vraćeni, ne slučajno, već pomalo zaboravljeni termini *monolitnosti* i *budnosti*³⁰.

Ustavom normirane promene u skupštinskom sistemu, tj. *delegatski skupštinski sistem*, skupštinski sistem koji se konstituiše i funkcioniše na *principu delegacije*, ocenjivan je u kongresnim materijalima kao *najdemokratskiji sistem* koji pruža "radničkoj klasi, radnim ljudima i gradjanima takvu slobodu i mogućnosti uticaja na uslove vlastitog života i rada kakve u dugoj istoriji borbe za svoju vlast još nikada nisu imali."³¹ Ova

---

²⁹ O statusu koji se pridaje osnovnim partijskim organizacijama videti: Statut X kongresa, III deo (organizovanost članstva) i Statut XI kongresa u kome su istovetne odredbe sadržane u IV delu. - Grujo Novaković, u *Uvodnom izlaganju o dopunama i promenama Statuta* (na X kongresu), izjavio je: "Dosadašnji Statut SKJ istakao je ulogu člana SK i naglasio značaj njegovog delovanja. No, u izvjesnoj mjeri zapostavljena je uloga aktivnijeg i organizovanijeg delovanja *osnovne organizacije*. U izmenama i dopunama Statuta istaknut je značaj osnovne organizacije i razradjena njena uloga... Iskustva iz rada u stvaranju *brojno manjih organizacija* pokazala su se veoma *pozitivna*." (str. 122-123). - J. Broz je u referatu na XI kongresu navodio povećanje broja osnovnih organizacija (od 15825 u 1971. g. na 47212 u 1977), kao i to što je 82,4% tih osnovnih organizacija sa manje od 50 članova kao dokaz da su stvoreni "uslovi za još neposrednije i uspešnije delovanje komunista" (str. 77).

³⁰ Uporediti: J. Broz, Referat, str. 62; Stevan Doronjski, *Uvodno izlaganje u Komisiji za razvoj SK...*, str. 105-108 (X kongres).

³¹ J. Broz, Referat na X kongresu, str. 43. - Istu ocenu izneo je i E. Kardelj u svojoj knjizi *"Pravci razvoja polističkog sistema socijalističkog samoupravljanja"* ("Komunist", Beograd 1977) koja je bila pretkongresna platforma za XI kongres SKJ. On tu kaže: "A takav sistem (delegatski - J.I.) ih otvara neuporedivo šire nego što ih je ikada mogao da otvori bilo koji demokratski sistem u dosadašnjoj istoriji čovečanstva." (str. 90).

ocena, inače vrlo česta na Desetom kongresu, odnosila se, kako na demokratske domete delegatskog sistema (skupštinski sistem je njegov najznačajniji deo) u svetskim razmerama, tako i u razmerama istorijskog razvoja "jugoslovenske demokratije". U ovakvom kategoričnom apologetskom ocenjivanju delegatskog sistema nije bilo mesta ni za samu ideju o mogućnosti njegovog usavršavanja. S jednim izuzetkom: Josip Broz je, naime, na Jedanaestom kongresu, u svom referatu, izneo predlog da u okviru delegatskog sistema "u procesu kandidovanja i biranja, za svako mesto, pa i najodgovornija, treba da konkuriše veći broj kandidata; razumije se koji ispunjavaju utvrdjene kriterijume."³² Iz konteksta u kome je taj predlog iznet (osvrst na upravo održane izbore za delegacije i delegate) jasno se vidi da nije praktikovano kandidovanje i biranje između više kandidata, ni u okviru skupštinskog sistema, ni u SK i drugim društveno-političkim organizacijama. U Ustavu ne postoji odredba o obavezности isticanja više kandidata. U partijskom statutu, usvojenom na XI kongresu, Brozov predlog nije normiran kao pravilo. Ostalo se na staroj odredbi da kandidatska lista može da sadrži više kandidata³³. Ni partijske rezolucije sa ovog kongresa ne govore o obaveznosti izbora između više kandidata. Iz samih kongresnih materijala ne može se objasniti ova eklatantna protivrečnost: da predlog predsednika SKJ i Predsednika Republike ne bude unesen u kongresne rezolucije kao partijski stav i u partijski statut kao norma³⁴.

Istorijsko objašnjenje i ujedno opravdanje uvođenja delegatskog sistema izneo je na Desetom kongresu Jure Bilić. U *Uvodnom izlaganju* u Komisiji za razvoj političkog sistema i medjurepubličkih i medjunacionalnih odnosa on je rekao: "... u svim tim promenama u društvu koje su bile *nužne*, dogodilo se i to da se nakon ukidanja narodnih odbora pojave elementi i tendencije *predstavničke demokratije i građansko-parlamen-*

---

³² J. Broz, referat, XI Kongres, str. 84.

³³ Statut XI kongresa, u okviru čl. 26.

³⁴ U vezi s tim moguće je postaviti dve hipoteze: ili moć Predsednika SKJ nije bila takva kakva je normativno određena (što bi značilo da su stvarnu moć imali drugi forumi, pre svega republički), ili on sam taj svoj predlog nije shvatao kao ozbiljan predlog.

tarnog sistema vlasti... Nove forme samoupravljanja - radnički saveti, a kasnije privredna veća u skupštinskom sistemu - nisu u potpunosti mogle da nadomeste one osobine *neposredne vlasti*, čiji su začeci bili u narodnooslobodilačkim odborima, odnosno u odlukama AVNOJ-a i antifašističkih vijeća naroda i narodnosti. Sada, novim Ustavom, u stvari se u novim uvjetima *vraćamo* izvornim temeljima i autentičnim oblicima i sadržajima samoupravnih odnosa i vlasti radničke klase i radnih ljudi. Prema tome, novim Ustavom utvrđen delegatski sistem ima svoje *izvorište u prvim počecima stvaranja narodne vlasti...*"³⁵ Stav o "predstavničkom" karakteru ranijeg političkog sistema preciznije je i oštrije formulisan u *Izveštaju o radu SK i Predsedništva SKJ između IX i X kongresa*. Tu je, naime, eksplicitno rečeno da je predelegatski skupštinski sistem "ostao pretežno na tlu predstavničkog sistema."³⁶ Ova kritika posleratnog skupštinskog sistema nije imala funkciju njegovog kritičkog promišljanja i istraživanja. Jer, i na Desetom kongresu - kao i na Šestom - kritikovani strukturni elementi prethodne etape društvenog razvoja zapravo su *kao prošlost* izuzeti od kritike pozivanjem na njihovu istorijsku *nužnost*. Smisao te kritike je isključivo u dvojakom obezbedjenju delegatskog sistema od kritike: prvo, kroz njegovo vezivanje za tekovine revolucije, koje se smatraju i neprikosnovenim i najukorenjenijim u svesti društva, i, drugo, obezvređivanjem i onih kritičkih stanovišta čije je ishodište u ranijem partijskom shvatanju socijalističke demokratije, uključujući i koncepciju izloženu u osnovnom partijskom dokumentu, Programu SKJ. Izričitom kritikom ranijeg skupštinskog sistema, sa stanovišta delegatskog, partijsko članstvo je de facto dovedeno u paradoksalnu poziciju: da poštuje ili partijski program ili Ustav i postustavne kongresne rezolucije. U kongresnim materijalima Desetog i Jedanaestog kongresa ovaj očigledni paradoks se zaobilazi i prikriva, time što se ni na koji način ne registruje činjenica - a da se o objašnjenju i ne govori - da je u njima kritikovani skupštinski sistem na Šestom kongresu opravdavan,

³⁵ J. Bilić, Uvodno izlaganje..., str. 93 (podvlačenja moja)

³⁶ *Izveštaj o radu SK...*, str. 482. - Slične su formulacije i u rezoluciji X kongresa *Aktuelni idejno-politički zadaci SKJ u ostvarivanju Ustava SFRJ*, str. 260.

između ostalog, i kao vraćanje "izvornim sadržajima i oblicima neposredne demokratije u NOR-u" i da je on pune dve decenije u svim partijskim dokumentima, od kojih je najznačajniji Program SKJ, shvatan kao bitna komponenta "neposredne socijalističke samoupravne demokratije".

Da bi se sagledao stvarni karakter delegatskog sistema neophodno je izvršiti njegovu strukturalno-funkcionalnu analizu. U okviru analitičkog pristupa već na prvi pogled postaje vidljiva suprotnost između strukture Savezne skupštine i ključnog partijskog opšteg stava o suštini i cilju delegatskog skupštinskog sistema: ostvarivanju neposredne vlasti radničke klase i radnih ljudi i građana. U funkcionalnoj saglasnosti sa ovim ciljem nisu ni osnovne institucije *delegatskog principa* konstituisanja i funkcionisanja skupštinskog sistema. čak i pod pretpostavkom da se uvaži partijski stav da neposredna vlast radničke klase i radnih ljudi i građana treba da se ostvaruje u okviru federalnih jedinica i posredstvom toga, putem dogovaranja i sporazumevanja o funkcijama federacije, i na nivou jugoslovenskog društva kao celine. Na Desetom kongresu o delegatskom principu govorilo se samo u najopštijim crtama. Na narednom kongresu opisivanje je bilo opširnije i detaljnije. O delegacijama i delegiranju delegata od strane delegacija u konkretnijoj ravni razmatranja eksplicitno je rečeno: *prvo*, da se delegacije neposredno biraju u svim osnovnim organizacijama udruženog rada, u svim mesnim zajednicama i svim drugim zajednicama; *drugo*, da se izabrane delegacije, po pravilu više njih, moraju na neki način povezivati da bi delegirale zajedničkog delegata u skupštinu; *treće*, da izabrane delegacije posle izbora treba da međusobno komuniciraju radi izrade smernica za rad zajedničkog ili zajedničkih delegata; *četvrto*, da je jedan od oblika povezivanja delegacija konferencija delegacija; *peto*, da delegati treba da konsultuju svoje delegacije pri donošenju značajnijih odluka; *šesto*, da delegacije treba da budu redovno obaveštavane o radu svojih delegata i delegatskih skupština u celini, *sedmo*, da delegacije treba da obaveštavaju svoju izbornu bazu o svojoj aktivnosti i aktivnosti u skupštinu delegiranih delegata³⁷. Iz kongresnih ma-

---

³⁷ Uporediti: J. Bilić, *Uvodno izlaganje...*, X kongres, str. 100); rezolucija X kongresa *Aktuelni idejno-politički zadaci SKJ u ostvarivanju Ustava*

terijala ne vidi se jasno, ali se može pretpostaviti, pošto je princip delegacije definisan kao osnova konstituisanja i funkcionisanja skupštinskog sistema, da i društveno-političke organizacije imaju svoje delegacije koje delegiraju svoje delegate. Iz odgovarajućih ustavnih odredjenja vidi se da one ne biraju posebno svoje delegacije, nego da funkciju delegacije u njima imaju njihova redovno izabrana tela³⁸. U kongresnim materijalima malo se govori o celini složenog izbornog sistema, a još manje o komplikovanom kandidacionom postupku. Iz njih se indirektno može zaključiti da delegacije delegiraju delegate *samo* za opštinske skupštine, a da dalje opštinske skupštine delegiraju delegate za skupštinu višeg nivoa. I to je Ustavom precizirano³⁹. Iz onoga što je u kongresnim materijalima manje ili više jasno rečeno, a što je u Ustavu samo preciznije i potpunije formulisano, može se videti da je *delegatski princip* konstituisanja skupštinskog sistema *princip posrednog izbora i to veoma složenog*. Neposredni uticaj radnih ljudi i građana doseže kao *neposredni uticaj* samo do nivoa mesta rada i najuže mesne oblasti življenja (osnovne samoupravne organizacije i mesne zajednice). U kongresnim materijalima poseban akcenat stavljan je na to što se članovi delegacija biraju u mestima rada i življenja i na to što ustavni delegatski princip omogućuje da u delegacije bude izabran *veoma veliki broj radnih ljudi i građana*. Tako je Broz u svom referatu na Desetom kongresu pominjao cifru od preko 700.000 članova delegacija, a na Jedanaestom kongresu brojku od gotovo 2,5 miliona ljudi. To je i kod njega i kod drugih delegata kongresa bio *ključni dokaz* da "radni ljudi i građani postaju *direktni nosioci* razvoja socijalističkog društva, kovači svoje sadašnjosti i budućnosti", da time jugoslovensko društvo "ulazi u *eru* u kojoj - kako je govorio Lenjin - stvarno čitavo stanovništvo uči upravljati i počinje upravljati"⁴⁰. Ovaj *argument velikog*

SFRJ, str. 259; rezolucija XI kongresa: *Uloga i zadaci SKJ u borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja...*, II deo, str. 137-138.

³⁸ Ustav SFRJ, čl. 133.

³⁹ isto, čl. 138.

⁴⁰ J. Broz, Referat (X kongres, str. 43) - citat je iz ovog referata); Referat na XI kongresu, str. 45. - Uporediti još i, npr. J. Bilić, Uvodno izlaganje,

broja može biti valjan argument za stav da delegatski sistem sistemski stvara mogućnosti za razvijenu neposrednu demokratiju na mikro-lokalnom nivou, ali ne i za stav da on stvara sistemske mogućnosti za neposrednu vlast radnih ljudi i građana na bilo kom višem nivou, pogotovo ne na nivou višem od opštinskog. Ovde se u ime neposredne demokratije i de facto i de jure institucionalizuje ograničavanje dometa direktnog neposrednog uticaja na mikro-lokalnu ravan. Sem toga u institucionalni koncept delegatskih skupština ugrađen je stav (i stav i institucija) da su delegati delegacija udruženog rada i mesnih zajednica i opština predstavnici konkretnih svakodnevnih, parcijalnih interesa, a da su delegati društveno-političkih organizacija, sa partijom na čelu, oni koji obezbeđuju i garantuju stabilnost, celovitost i nestihijnost skupštinskog odlučivanja⁴¹.

Skupštinski sistem utemeljen na delegatskom principu i institucionalizovanom monopolu partije nije u skladu sa teorijama političke demokratije. Osnovna partijska postavka o neposrednom uticaju radničke klase i radnih ljudi i građana na sve uslove svoga života i rada kroz delegatski sistem možda bi se mogla smatrati valjanom, kao izuzetak koji potvrđuje pravilo, ili bar podsticajnom za otvaranje novih perspektiva demokratije, kada bi se zasnivala na empirijskoj evidenciji (dokazima prakse). Broz se na Jedanaestom kongresu pozivao

---

str. 94.

⁴¹ Ceo sklop različitih interesa koji postoji u društveno-ekonomskoj bazi, kao i način njegovog ispoljavanja kroz društveno-ekonomske institucije i kroz delegatski sistem u sferi političkog odlučivanja, Kardelj je označio sintagmom "pluralizam samoupravnih interesa". Nju je prvi put upotrebio u jednom uvodnom izlaganju na sednici Predsedništva SKJ iz 1977. god, koje je potom proširio u knjigu "Pravci razvoja...", izd. Komunist, Beograd 1977. Ova knjiga bila je pretkongresna platforma za XI kongres. U njoj je "pluralizmu samoupravnih interesa" posvećeno celo jedno poglavlje (III deo knjige). U osnovnoj Rezoluciji XI kongresa, koja inače ima pet poglavlja i skoro 100 stranica, ova sintagma se sreće svega na dva-tri mesta (uporediti na str. 102 -103). Ideja "pluralizma samoupravnih interesa" ne unosi ništa novo, sem termina "pluralizam", u partijsko ustavni koncept socijalizma. Većini partijskih kadrova očito je bila odbojna i sama ta reč. "Pluralizam" ništa drugo novo u ustavno-partijski koncept socijalizma.

na stabilizaciju ekonomskih i političkih prilika kao na dokaz suštinskih promena "u pravcu vladavine udruženog rada i stvarne političke moći radničke klase i radnih ljudi."⁴² Sledeće godine zemlja se našla u najdubljim ekonomskoj krizi u posleratnoj istoriji. I ne samo ekonomskoj. Kriza traje do danas. Visoki partijsko-državni forumi brane delegatski politički sistem ustanovljen novim Ustavom (i ne samo njega) argumentacijom da je on dobar, ali da se ne sprovodi dosledno, često i sa doslovce istom istorijsko-ideološkom argumentacijom koju je na Desetom kongresu izneo Jure Bilić: da je samo taj sistem u skladu sa izvornim temeljima jugoslovenske revolucije.

Institucije osnovnih organizacija udruženog rada, samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja i samoupravnih interesnih zajednica uvedene su na osnovu Ustavnih amandmana ("radničkih") 1971. godine. OOUR se u kongresnim materijalima definiše kao osnovna ćelija udruženog rada i samoupravnog produkcionog odnosa, osnova udruživanja u radne i složene organizacije, jedan od osnova delegatskog sistema i jedan od subjekata samoupravnog društvenog planiranja. Iz tih odredjenja vidi se jasno da su to delovi bivših radnih organizacija. Institucionalizacija delova u celine izvršena je u ime neposrednog samoupravljanja o kome se govorilo na Osmog i Devetom kongresu. Na Devetom, uz приметnu ambivalentnost koja se kretala između stava da je neophodno razvijati celovit samoupravni sistem radne organizacije u okviru koga bi svoje mesto imalo neposredno samoupravljanje u radnim jedinicama i stavova, tada još vrlo nejasnog značenja, o organizacijama udruženog rada. U materijalima Desetog i Jedanaestog kongresa ovim delovima konstituisanim u celine (osnovne ćelije udruženog rada) pridavana su ona prava koja su reformskim principima formulisana za radne kolektive: da odlučuju o celokupnom dohotku i proširenoj reprodukciji. U većini formulacija, i to naročito na Jedanaestom kongresu kada je već bio usvojen Zakon o udruženom radu (ZUR, 1976), govorilo se o suverenom i neodtujljivom pravu osnovnih organizacija udruženog rada, od-

---

⁴² J. Broz, referat, XI kongres, str. 9.

nosno radnih ljudi u njima, da raspoložu svojim dohotkom. Ali, na nizu mesta govorilo se i o tome da OOUR neposredno odlučuje o celokupnom dohotku u skladu sa svojim pravima i odgovornostima prema drugim radnicima u udruženom radu i prema društvenoj zajednici u celini. Postojali su i stavovi da društveno-političke zajednice imaju zakonska ovlašćenja da mogu utvrđivati obavezu izdvajanja sredstava za zajedničke i opšte društvene potrebe. Odmah zatim dodavana je ograničavajuća odredba, "pod uslovom da to ne dovede u pitanje ulogu udruženog rada kao osnovnog nosioca proširene reprodukcije". U kongresnim materijalima nije se uopšte pokušavalo sa razjašnjenjem smisla svih ovih različitih stavova i njihovim dovodjenjem u saglasnost. Sklad se postulirao kao nešto samo po sebi razumljivo. Ono što je iz kongresnih materijala nedvosmisleno proizilazilo jeste da odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada, kada se udruže u složenu organizaciju udruženog rada (ona ima rang ranijeg pojma radne organizacije), treba da budu zasnovani na *dohodovnim odnosima* i na *suverenom pravu svakog od OOUR-a da raspolaze svojim dohotkom*". "Polazeći od ustavnog načela o neotudjivosti dohotka od radnih ljudi - kaže se npr. u ključnoj Rezoluciji Desetog kongresa - u samoupravne sporazume treba ugraditi rešenja koja će onemogućiti neopravdano prelivanje dohotka iz jedne u drugu osnovnu organizaciju udruženog rada"⁴³. Teza niza jugoslovenskih ekonomista koja je iznošena još u vreme Ustavnih amandmana, a i kasnije, da se ourizacijom dezintegriše radni kolektiv i da to vodi atomiziranju privrede, a kroz to slabljenju samoupravljanja u ime koga se OOUR-i osnivaju, nije na kongresima uzimana u obzir ni kao postavka koju bi trebalo osporavati, sa kojom bi trebalo polemisati⁴⁴. Institucionalizacija osnovnih organizacija

---

⁴³ Rezolucija *Aktuelni idejno-politički zadaci SKJ u ostvarivanju Ustava SFRJ*, str. 257. - O OOUR-u videti: u istoj Rezoluciji (str. 257, 274); u *Izveštaju SK o radu između Devetog i Desetog kongresa*, str. 464-469; Od materijala XI kongresa videti: J. Broz, referat, str. 42, i naročito, prvi deo rezolucije *Uloga i zadaci SKJ u razvoju samoupravljanja*, str. 108-112.

⁴⁴ Uporediti u knjizi B. Horvata, *Jugoslovensko društvo u krizi*, na str. 58, 68, 223. U toj knjizi objavljen je i članak u formi diskusije iz koga se vidi da i naši poznati ekonomisti, Kosta Mihajlović i Zoran Pjanić, smatraju

udruženog rada kao delova bivših radnih organizacija, sa pravima koja su do tada normativno priznavana radnim organizacijama, bila je u saglasnosti sa aksiomatskom postavkom ustavnog koncepta socijalizma: da su male organizacione forme, odnosno njihovo mnoštvo, uslov i garancija samoupravljanja i samoupravne demokratije kao celine.

Samoupravni sporazumi i društveni dogovori, pominjani na Devetom kongresu, tretirani su u materijalima narednih kongresa kao jedan od dva temeljna društvena odnosa. Kaže se, naime, da se samoupravni mehanizam u našoj zemlji temelji na samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranjem i delegatskom sistemu. Kongresna izlaganja o samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju, odnosno o samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, izrazito su nesistematična, fragmenarna ili uopštena. Tu je najuočljivija regresija nivoa izlaganja na postustvnim kongresima, posebno na Desetom. Na ranijim kongresima uvek je postojalo barem jedno izlaganje (ili rezolucija) u kojem se nastojalo da se novi momenti u shvatanju socijalizma, odnosno novi pojmovi kojima se pridaje poseban značaj, sistematičnije prezentuju. Izraz "samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje" koristi se uglavnom kao sintagma, u većini slučajeva kao puki frazeološki izraz neuhvatljivog značenja. Samo pažljivom analizom moguće je otkriti da između samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja postoje izvesne razlike. Više indirektno može se zaključiti da su samoupravni sporazumi odnosi koji se uspostavljaju unutar i između osnovnih i složenih organizacija udruženog rada, radnih i drugih interesnih zajednica, a društveni dogovori odnosi koji se postižu na višem nivou, najčešće na nivou društveno-političkih zajednica. Povezivanjem brojnih iskaza o samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju može se zaključiti da su ovim institucijama, pre svega društvenim dogovaranjem i dogovorima, koji opet moraju da se zasnivaju na sporazumima, obuhvaćeni, kao predmet reg-

---

OOOR-e dezintegrativnom institucijom u jugoslovenskoj ekonomiji. Poslednjih godina to je dosta prošireno mišljenje, ne samo medju ekonomistima.

ulisanja, najrazličitiji mogući odnosi: od načina udruživanja i povezivanja, preko raspodele ličnih dohodaka, do ujednačavanja tržišnih uslova privredjivanja i ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Partijski stav o društvenoj funkciji samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja načelno je jasno formulisano: decidirano se tvrdi da je to forma *odumiranja države*, odnosno forma daljeg razvijanja samoupravljanja u celovit, integralni društveni sistem. U kongresnim materijalima nije naveden nijedan konkretniji argument u prilog ovog opšteg stava. Kongresni stavovi o načinu uspostavljanja i razvijanja samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja više su, naime, argumenti koji govore u prilog suprotne teze: da su samoupravni sporazumi i društveni dogovori koncepcijski etatiističke kategorije (institucije). Radi se o stavovima u kojima se od društvenopolitičkih zajednica, društveno-političkih organizacija i, naročito, Partije, očekuje da podstiču samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje i stavovima u kojima se, istina krajnje konfuzno, govori o zakonskoj *obaveznosti* samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Ovi stavovi neuporedivo su jasnije formulisani u Ustavu. U njemu se izričito kaže da: "Skupština društveno-političke zajednice podstiče samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje i može propisati da su određene samoupravne organizacije obavezne sprovesti postupak za samoupravno sporazumevanje, odnosno društveno dogovaranje." Ako se ova odredjenja povežu sa usitnjenošću i atomizovanošću društvenih "subjekata" samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, sa pozicijom i načinom konstituisanja veća udruženog rada i skupštinskog sistema u celini, posebno sa *jačanjem* društvene uloge Partije, s razlogom se može tvrditi da su samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje institucije posredstvom kojih je jačala uloga državnih organa (pre svega republičkih i pokrajinskih), u pravcu detaljističkog usmeravanja i kontrole društveno-ekonomskih procesa, kakvo je bilo karakteristično (iako u drukčijim formama i operacionalizacijama) u vreme Petog kongresa⁴⁵.

---

⁴⁵ O samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju videti u: rezoluciji Desetog kongresa *Borba za dalju izgradnju socijalističkog*

Samoupravne interesne zajednice "definisane" su kao institucije koje se na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora formiraju, na teritorijalnom i funkcionalnom principu, između organizacija u privrednim i vanprivrednim delatnostima u cilju "direktno i slobodne razmene rada". Pretpostavka ove nove društvene institucije bilo je ukidanje fondova društveno političkih zajednica za školstvo, zdravstvo i sl. I ovde je primenjen, u drukčijem društveno-ekonomskom kontekstu kome daju pečat sporazumi i dogovori i na njima zasnovani dohodovni odnosi, reformski princip da su fondovi (bilo da se zovu budžeti za finansiranje vanprivrednih delatnosti ili investiciono-razvojni fondovi) nešto po sebi loše, bez obzira na način na koji se o njima odlučuje. Predistorija SIZ-ova ide, kada su kongresi u pitanju, do Osmog kongresa kada je Kardelj, sasvim kratko i ne baš potpuno kategorički, izneo stav da treba "još odlučnije nastojati da budžet ne treba da bude obavezni posrednik između društvenih službi i građana, odnosno faktora koji su zainteresovani za njihove usluge, ako ekonomski odnosi tu mogu biti neposredni." U Rezoluciji Devetog kongresa rečeno je, bez konkretizacije, da je potrebna "radikalna izmena pozicije radnih ljudi u društvenim delatnostima van privrede i potpunije integrisanje ovih delatnosti u celokupni sistem društvenog rada na samoupravnim osnovama i principu dohotka."⁴⁶ U materijalima Desetog i Jedanaestog kongresa govori se o skupštinama

---

samoupravljanja i zadaci SKJ (str. 217, 223...; *Izveštaj o radu SK... između Devetog i Desetog kongresa*, str. 469-470; Rezolucija XI kongresa, I deo, str. 111. - *Ustav SFRJ*, čl. 125. - B. Horvat, u već pomenutoj knjizi, eksplicitno tvrdi da je samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje *konceptijski bilo administrativno*, sa samoupravnom terminologijom (str. 35, 18 i 48).

⁴⁶ Osmi kongres, Kardeljev referat (str. 417); Deveti kongres, Rezolucija *Socijalistički razvoj Jugoslavije na osnovama samoupravljanja* (str. 320); Deseti kongres, *Rezolucije: Borba za dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja i zadaci SKJ* (str. 219-220) *Aktuelni idejno-politički zadaci SKJ u ostvarivanju Ustava SFRJ* (str. 259); *Zadaci SKJ u razvoju kulture* (str. 324.); *Zadaci SKJ u razvoju nauke* (str. 331-332). - XI kongres: *Rezolucija Uloga i zadaci SKJ u daljem razvoju samoupravljanja II deo*, (str. 135-136).

samoupravnih interesnih zajednica, koje se takodje zasnivaju na delegatskom principu, kao o institucijama u kojima bi trebalo da se donose konkretne odluke, sporazumi i dogovori o konkretnim pitanjima povezivanja na osnovi "slobodne razmene rada", a u skladu sa principom dohotka. Pitanje mogućnosti, tačnije, racionalnosti i smislenosti ovakvih institucija, s obzirom na prirodu i karakter delatnosti kao što su nauke, zdravstvo i sl., bilo je izvan ravni racionalnog diskursa⁴⁷. Na Desetom kongresu kao prioritetni zadatak postavljena je *reforma* celokupnog vaspitno-obrazovnog sistema u cilju njegovog "usmeravanja za rad i putem rada"⁴⁸.

Samoupravno društveno planiranje u uslovima socijalističke robne proizvodnje i na osnovu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja institucija je na kojoj se u materijalima postustavnih kongresa izuzetno insistiralo. Uprkos tome, pogotovo na Desetom kongresu, nema ni jednog sistematičkog osvrta na društvene planove i planiranje. O samoupravnom planiranju na Desetom kongresu rečeno je: da su društveni planovi po svom statusu dogovori koji se donose na nivou društveno-političkih zajednica; da svi subjekti od OOUR-a do federacije moraju donositi svoje planove; da je društveni plan Jugoslavije dogovor republika i pokrajina; da se svaki plan donosi na osnovu planova i samoupravnih sporazuma i dogovora svih nižih samoupravnih subjekata; da se svi planovi realizuju na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora; da planovi pretpostavljaju tržišne odnose i uvažavaju tržišne zakonitosti i da ih istovremeno kontrolišu. U jednoj Brozovoj rečenici više je naglašena kontrola tržišta nego što se to činilo u drugim sumarnim fragmentarnim izlaganjima. "U sadašnjim uslovima - rekao je on - moramo *di-jelom* uvažavati tržište i njegove zakonitosti, uključujući i pri-

---

⁴⁷ B. Horvat govori i o SIZ-ovima kao institucijama *paradržavnog administriranja* u sistemu *administrativnog konfederalizma*. Praksa to danas potvrđuje kao empirijsku činjenicu. Jedna od ekonomskih konsekvenci SIZ-ova je i usitnjavanje sredstava za finansiranje vanprivrednih delatnosti, što ponajpre pogadja fundamentalna naučna istraživanja.

⁴⁸ Uporediti: Rezolucija X kongresa *Zadaci SKJ u socijalističkom samoupravnom preobražaju vaspitanja i obrazovanja*, str. 314.

like na svetskom tržištu, kao regulatore razvoja"⁴⁹. Na Jedanaestom kongresu neka osnovna načela ove koncepcije planiranja su registrovana, kao principi, ali ništa više od toga. U osnovnoj kongresnoj Rezoluciji rečeno je samo: "Jedanaesti kongres obavezuje komuniste da se založe za dosledno i efikasno funkcionisanje, dalje izgradjivanje i ostvarivanje samoupravnog sistema društvenog planiranja u praksi... Komunisti i svi radni ljudi u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim i mesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i društvenopolitičkim zajednicama treba istrajno da se bore za *samoupravno utvrdjivanje sporazuma i dogovora o osnovama planova*. U praksi je potrebno oživotvoriti principe *kontinuiranog, susretnog i istovremenog* planiranja na *svim nivoima*. Potrebno je takodje obezbediti uskladenost ekonomskog, socijalnog i prostornog planiranja. U primeni i unapredjenju sistema samoupravnog planiranja treba koristiti rezultate naučnih saznanja i dostignuća"⁵⁰. Društveno planiranje zasnovano na društvenom dogovaranju i samoupravnom sporazumevanju, kao bitna komponenta *dogovorne ekonomije* (ovaj termin ne koristi se na kongresima), prema mišljenju mnogih jugoslovenskih ekonomista, nije imalo očekivani i planiranju inherentan uticaj na usmeravanje dinamike i strukture privrednog razvoja društva. U jugoslovenskoj dogovornoj ekonomiji koja se razvija od početka sedamdesetih godina - njeni nagoveštaji vidljivi su, kao što je rečeno, već na Devetom kongresu - ne funkcioniše ni plan ni tržište⁵¹. Nije potrebno posebno

---

⁴⁹ Rezolucija X kongresa: *Borba za dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja i zadaci SKJ*, str. 228-230; J. Broz, Referat, str. 41. Samoupravno planiranje pominje se i na nizu drugih mesta i ništa se drugo novo i jasnije ne kaže.

⁵⁰ Rezolucija XI kongresa: *Uloga i zadaci SKJ u borbi za razvijanje socijalističkog samoupravljanja*, I deo, str. 115.

⁵¹ U vezi s tim, uporediti npr. mišljenje A. M. Vacića, u knjizi *Ekonomska politika Jugoslavije*, Beograd, Savremena administracija, 1985, str. 298-300. On definiše značenje pojmova koji su na XI kongresu pomenuti kao načela samoupravnog planiranja (naravno, bez pozivanja na Kongres). O toj koncepciji planiranja kaže: "Formalno posmatrano, opisana šema planiranja izgleda skoro idealno, ... pruža mogućnost da planiranje postane

naglašavati da je dogovorna ekonomija i ekonomija nacionalnih ekonomija.

---

neprinudnim putem opšti način života čitavog društva. Iskustvo je, međutim, pokazalo da je ona u toj meri nerealna da je planiranje u Jugoslaviji prestalo da postoji." str. 229) - B. Horvat, u već pominjanoj knjizi, kaže: "Nakon 1974. uspostavljen je administrativni konfederalizam i likvidirano tržište. Bez plana i tržišta moralo je doći do haosa. I došlo je. Bez plana i tržišta, samoupravljanje je efektivno onemogućeno." (str. 8) Uporediti i na str. 35, 36, 47, 66.

III. SHVATANJE ODNOSA IZMEDJU KONCEPCIJE I ST VARNOSTI JUGOSLOVENSKEG DRUŠTVA I VIDJENJE ZNAČAJNIH DRUŠTVENIH ZBIVANJA I PROBLEMA

Period od početka 60-tih do početka 70-tih godina bio je, prema ocenama iznošenim na kongresima, i razdoblje povremenih kriza realizacije partijske politike. U partijskom sagledavanju tog raskoraka najpre se insistiralo na kompleksnosti krizne situacije, u ekonomiji, politici i kulturi. Kasnije se sve manje insistiralo na problemima u oblasti ekonomije. Na Jedanaestom kongresu konstatovan je manje-više harmoničan odnos izmedju partijske politike i političkih i ekonomskih prilika.

Iz *Izveštaja o radu CK SKJ izmedju VII i VIII kongresa* vidi se da su privredni problemi početkom 60-tih godina, naročito 1961-62, izazvali uznemirenje u najvišem partijskom rukovodstvu i doveli do političke krize u vrhu partije. Kao ozbiljni ekonomski problemi registrovani su: pad produktivnosti, platni deficit, medjurepublička ekonomska trvenja, velike investicije, porast cena i troškova života. Na proširenoj sednici Izvršnog komiteta 14, 15. i 16. marta 1962. Josip Broz je rekao da je "u pitanju nedisciplina, nejedinstvo misli i akcije komuniste o raznim pitanjima društvenog razvitka, a u prvom redu rukovodećih komunisti i onih na najvišim mjestima"¹. Na toj sednici Izvršni komitet je konstatovao da su "društvena kretanja suviše prepuštena spontanosti" i da se "sve više širi republikanski privredni partikularizam, izbegava prirodna i nužna saradnja i kooperacija privrednih organizacija"². Forma i sadržaj kritike upućuje na zaključak da su na udaru bila više tržišno i "republikanski" usmerena ekonomska (i politička,

---

¹ Uporediti *Izveštaj CK... o radu izmedju Sedmog i Osmog kongresa SKJ* (str. 89). - Ekonomski problemi pomenuti su na str. 88.

² Isto (str. 88). - U istom *Izveštaju*, u njegovom Prilogu broj 8, donosi se Pismo koje je posle te sednice upućeno partijskim organizacijama. Prema njemu su navedena dva druga citata u tekstu (str. 287).

samim tim) shvatanja³. Osmi kongres bio je kongres pobjede upravo te orijentacije, ali sa приметnim, u pozadini tinjajućim razlikama. A Ranković, ne samo da je bio u najužem rukovodstvu, nego i referent koji je, posle Broza, najviše puta u toku izlaganja bio prekidan aplauzima i klicanjima. U izlaganjima Josipa Broza nije bilo "nacionalne ekonomske samostalnosti", insistiralo se na tome da u dotadašnjoj ekonomskoj politici nije bilo ekonomske neravnopravnosti i eksploatacije, da su za jugoslovensko društvo podjednako opasni "birokratsko-centralistički i birokratsko-partikularistički nacionalizam", da se otpori "novom privrednom sistemu" i u saveznom i u republičkim aparatima. On više nije insistirao na svojoj ranijoj oceni o otporima partijskog politici u najvišem rukovodstvu. Govorio je o pojedincima kojima "ukoliko se nalaze u Savezu komunista treba reći da njima nema mjesta u našem Savezu, jer su štetni"⁴. Ranković je bio jedini iz najužeg rukovodstva koji je na Osmom kongresu pominjao Brozovu kritiku rukovodećih komunista iz 1962, uz konstataciju da se stanje posle Pisma popravilo, ali da takvih pojava još ima i da "u javnim istupanjima nećemo više smeti biti nejasni i uobičajeno govoriti "neki" ili "ima drugova", "pojedinaca" i tome slično". Rekao je da takvi komunisti "obično počinju poistovećivati sebe i svoju funkciju", "počinju postepeno da uobražavaju da su nezamenljivi, da potcenjuju i ogovaraju druge oko sebe, da ignorišu društvene organe, da vezuju druge ljude oko sebe na ovaj ili onaj način"⁵. Na Osmom kongresu preovladjivalo je mišljenje da se ekonomska situacija popravila i da će privredna i društvena reforma dovesti do još većeg napretka. I uverenje da su komunisti shvatili neophodnost reforme. Pored Kardelja, ali odredjenije, savezni privredni aparat označio je kao žarište otpora novoj ekonomskoj politici Mika Tripalo, tada sekretar

---

³ V. Dedijer u intervjuu slovenačkom omladinskom listu "Mladina", koji je preveden u "Književnoj reči", kaže da je početkom 60-ih godina postojao sukob između Kardelja i Tita, a ne Tita i Rankovića, i da je Kardelj ostao u rukovodstvu zahvaljujući jedinstvu i podršci slovenačkog partijskog vrha. (prema "Književnoj reči", br. 276 od 10.IV 1986, str. 6)

⁴ J. Broz, Referat na Osmom kongresu (str. 343). Uporediti i na str. 337, 344-345.

⁵ A. Ranković, Referat na Osmom kongresu (str. 444-445)

Gradskog komiteta SK Zagreba. Na Osmom kongresu on je ušao u novi CK SKJ⁶. Drugi partijski rukovodioci koji su naglašavali pozitivne efekte veće republičke samostalnosti ostajali su u ravni načelnih stavova. Na Osmom kongresu prvi put je došlo do značajnijih promena u sastavu najvišeg partijskog međukongresnog foruma. CK SKJ je proširen, a pored toga, po odluci Kongresa, a u skladu sa novim Statutom koji je tada usvojen, 1/4 članova prestao je mandat. U novi CK SKJ ušao je veći broj novih kadrova, pre svega iz republika, ali je u njegovom sastavu bio i veliki broj "starih" kadrova⁷. Sve to čini verovatnom pretpostavku da je Rankovićeva pozicija unutar partijskog i državnog aparata bila u vreme Osmog kongresa veoma uzdrmana, ali ne i bez šansi za stabilizovanje.

Najpre na Brionskom plenumu (juli 1966), a potom kao ponavljanje na Devetom kongresu, Rankoviću je pripisano, između ostalog, (ali ne kao glavna tačka optužbe) suprotstavljanje odlukama Osmog kongresa o privrednoj i društvenoj reformi. Otpori Rankovića i njegove frakcijske grupe (termin iz partijskih materijala) bili su jedno od objašnjenja za sporije i nedosledno sprovođenje privredne i društvene reforme⁸. Sem toga, kao žarišta otpora označeni su: razne neprijateljske snage najrazličitijih orijentacija (od unitarizma, nacionalizma, anarholiberalizma, liberalizma, do ultraradikalizma); neke društvene snage (koristi se ova neodređena formulacija) čiji su interesi suprotni samoupravljanju; tehno-birokratske, birokratske i druge monopolske grupe, naročito u bankama, spoljnotrgovinskim i reekspornim organizacijama; pritisci niskoproduktivnih radnih organizacija u privredi i društvenim delatnostima⁹. I pored tih otpora, po partijskim ocenama izne-

---

⁶ M. Tripalo je izjavio povodom nekih konkretnih mera ekonomske politike da su "otpori u saveznom aparatu vjerovatno najopasniji" i da su tu učinjene najveće investicione pogreške (str. 619-620).

⁷ Uporediti u izlaganju Jovana Veselinova (str. 788-789). Od 155 članova novog CK SKJ, 49 je radilo u republikama, a 53 u federaciji. Samo 7 u pokrajinama. Iz Srbije je bilo 42 člana CK SKJ.

⁸ Uporediti u: Četvrta sednica CK SKJ, Sarajevo, 1966 (izlaganje J. Broza), str. 7; Deveti kongres SKJ, Rezolucija: Socijalistički razvoj u Jugoslaviji na osnovama samoupravljanja i zadaci SK (str. 314).

⁹ Uporediti Rezolucije Devetog kongresa Socijalistički razvoj u

sem na Devetom kongresu, "ostvareni rezultati potvrdili su neophodnost privredne i društvene reforme". Dobri rezultati, tvrdilo se, bili bi bolji da nije bilo tih otpora, pa i izvesnih oklevanja i kolebanja od strane jednog dela komunista¹⁰. U uspehe privredne reforme ubrajani su: smanjivanje posredničke uloge države i time stvaranje uslova da neposredni proizvođači postanu odlučujući činioци celokupne društvene reprodukcije; povećanje životnog standarda; smanjivanje platnog deficita; stabilnost dinara¹¹. Registrovana su nepovoljna ekonomska kretanja u rastu nacionalnog dohotka i oblasti zapošljavanja, ali to nije uticalo na opštu povoljnu ocenu postignutih rezultata. Uočljiva je nesrazmera između partijskog reagovanja na negativna ekonomska kretanja i probleme u 1961-62. i u vreme Devetog kongresa. Na Osmom kongresu, u Kardeljevom referatu, rečeno je da se do 1970. predviđa stopa rasta nacionalnog dohotka od 8-10% godišnje¹². Na Devetom kongresu ta predviđanja nisu pomenuta. Rečeno je samo da je rast bio nešto sporiji, što je objašnjavano kako otporima kursu reforme, tako i novim uslovima privredjivanja i velikim teškoćama sa kojima se zemlja suočavala u izvozu. Iz podataka koji su navedeni vidi se da je stopa rasta upola manja (4,2%) od predviđene¹³. *Nezaposlenost* koja je kao socijalno-ekonomski problem bila

---

Jugoslaviji... (str. 312-314); *Idejno-političke osnove daljeg razvoja SK* (str. 419). J. Broz, Referat (str. 47).

¹⁰ Rezolucija. *Socijalistički razvoj u Jugoslaviji...* (str. 312); J. Broz, Referat (str. 47).

¹¹ Ista Rezolucija (str. 311-312); J. Broz (str. 49; 60-61)

¹² E. Kardelj, Referat (str. 377) na Osmom kongresu

¹³ Podatak o stopi rasta nacionalnog dohotka u periodu od 1965. do 1968. nalazi se u Brozovom referatu (str. 61). - B. Horvat navodi da je u periodu od 1964. do 1969. stopa rasta društvenog proizvoda bila 4,4% godišnje, a da je u periodu od 1961. do 1964. iznosila oko 8% godišnje. Takodje kaže da se Jugoslavija po stopi privrednog rasta krajem 1969. našla na 50-60 mestu u svetu, što je bio ogroman pad. (već pominjana knjiga, str. 85). Iz toga se već može zaključiti u kojoj meri je partijsko rukovodstvo bilo sklono faktičkom prikrivanju neuspeha privredne reforme, u formi ocene: povoljni rezultati - moglo je i bolje - mora biti bolje.

nova za jugoslovensko društvo ocenjena je kao ozbiljan, ali ekonomski nužan i dugoročan problem. "Jedan od najtežih naših problema - rekao je Broz na Devetom kongresu - je svakako nezaposlenost. Cilj našeg socijalističkog društva je jasan: ostvariti punu zaposlenost. Ali to moramo postići na osnovama intenzivnog privredjivanja. Zato moramo praktično objašnjavati da su radikalni zahtevi o nekakvom dekretiranju bržeg i potpunijeg rešavanja problema zapošljavanja - nestvarni i da, kao takvi predstavljaju *demagogiju*"¹⁴. Slične su reakcije na problem nezaposlenosti i u kongresnim rezolucijama, s tim što se tu izričitiije kaže da će se s njima naša zemlja susretati *duže vremena*¹⁵. O broju nezaposlenih, kao ni o ekonomskoj emigraciji, nije se govorilo. Na Devetom kongresu po prvi put se više govorilo o *socijalnim problemima radnika sa najnižim primanjima*. Ova formulacija, iako joj se u partijskim materijalima ne pridaje taj smisao, priznanje je postojanja sirotinje i dubokih socijalnih raslojavanja u jugoslovenskom društvu. U partijskim razmatranjima na ovom kongresu rešenje ovih problema i problema zapošljavanja traženo je u: omogućavanju bržeg i stabilnijeg razvoja ličnog rada sopstvenim sredstvima, razvijanju određenih oblika solidarnosti u stambenoj i komunalnoj politici, politici stipendiranja i kreditiranja u školstvu, raznim oblicima socijalne zaštite. I dalje se govorilo i o borbi protiv "neopravdanih socijalnih razlika i protiv uravnilovke". Politika sistematskog (dugoročnog) angažovanja na rešavanju problema zapošljavanja, naročito mladih stručnjaka, i problema radnika sa najnižim primanjima smatrana je neophodnom, između ostalog, i zbog toga što "kada su bez jasne perspektive i programa razvoja, delovi radnika koji su u takvom položaju mogu postati oslonac birokratskoj demagogiji"¹⁶ Neophodnost odlučne borbe protiv uravnilovke, opravdanih socijalnih razlika, Roman Albreht je ovako obrazložio: "... javljaju se reakcije

---

¹⁴ J. Broz, Referat (str. 53)

¹⁵ Uporediti: *Rezoluciju Socijalistički razvoj u Jugoslaviji...* (str. 336-337)

¹⁶ Uporediti *Rezoluciju Idejno-političke osnove daljeg razvoja SKJ* (str. 394). U vezi s tim videti i u *Rezoluciji Socijalistički razvoj u Jugoslaviji...* (str. 331-342).

demagogije i oportunitizma koji ruku pod ruku hoće da ustaju protiv nastalih materijalnih razlika u položaju pojedinaca i samoupravnih organizacija, trpajući pod istu kapu i istu etiketu, s jedne strane, dohodak zaradjen stvaralačkim radom, znanjem, poslovnošću, samoodricanjem, koji *ne zna za slobodno vreme*, radom pri kome se ne štede ni umni ni fizički napori, i, s druge strane, pojave bogaćenja na osnovu monopola, zaobilaženja raspodele prema radu... Na taj način demagogija zbunjuje samoupravljače... prenosi težište borbe za bolji život s područja rada *na teren politike i borbe za navodnu socijalnu pravdu*¹⁷

Na Desetom kongresu konstatovano je da je privredna i društvena reforma jedan deo svojih zadataka ostvarila, a drugi ne. Kao koncepcijski ispravna nije dovedena u pitanje načelno, već posredno. Na ovom Kongresu više se govorilo o *politici ekonomske stabilizacije* kao o ekonomskoj politici u medjukongresnom razdoblju¹⁸. U *Izveštaju o radu SK između dva kongresa* o praktičnim dometima i ograničenjima reforme kaže se: "U sprovođenju reforme u praksi je neprestano delovala i tendencija da se reforma svede samo na postizanje veće efikasnosti privredjivanja i na svoje ekonomsko-finansijske efekte, a da se zanemari njena društvena suština: prenebregavane su i neke negativne posledice ovako jednostranog gledanja i ponašanja do kojih je dolazilo u socijalnim odnosima (zaoštavanje problema zapošljavanja, nebriga za kvalifikaciju i ponovno zapošljavanje nekih kategorija radnika itd.). Jedan deo svojih zadataka reforma je obavila: bitno je ograničena uloga državnog aparata u investicijama i u neposrednom raspolaganju sredstvima društvene akumulacije. Drugi deo tih društvenih zadataka - da ojača materijalne osnove samoupravljanja i uticaj radnih kolektiva i radničke klase kao celine na politiku proširene reprodukcije - nije bio ostvaren."¹⁹ Otpori nesprovođenju ovih drugih zadataka pripisivani su i dalje, uz naglašenije insistiranje na tome, centrima

---

¹⁷ Roman Albreht, *Uvodno izlaganje...* (str. 162-163).

¹⁸ B. Horvat kaže da je termin stabilizacija prvi put pomenut 1970. godine (str. 47)

¹⁹ *Izveštaj o radu SK i Predsedništva SKJ...* (str. 403)

otudjene moći (grupama) i delovanju neprijateljskih snaga. Uspehi koji su na Devetom kongresu ocenjivani kao zasluga privredne reforme bili su u materijalima Desetog kongresa interpretirani i kao rezultati politike privredne i društvene reforme (kao u citiranom delu Izveštaja, ali češće kao rezultati politike ekonomske stabilizacije. Naglašavalo se da su postignuti značajni rezultati u zapošljavanju, socijalnoj politici, borbi protiv neopravdanih socijalnih razlika. Iako u materijalima ovog kongresa postoji Rezolucija o zadacima SK u oblasti zapošljavanja, konkretni podaci nisu navodjeni. Problem radnika na "privremenom" radu u inostranstvu pominje se kao nešto o čemu treba voditi računa u cilju njihovog povratka i zapošljavanja, ali opet bez konkretnih podataka. U svim materijalima u kojima je bilo reči o kretanju društvenog proizvoda, produktivnosti rada i sl., navodjeni su podaci ili za celokupno posleratno razdoblje ili za period 1965-1970. Usporavanje privrednog rasta u poslednjih nekoliko godina konstatovano je uopšteno i više uzgred i isto tako usput "objašnjavano" kao "izvesna objektivna nužnost"²⁰. Kongresna izlaganja o politici ekonomske stabilizacije, kojom je zaobilazno i posredno de facto napuštena privredna i društvena reforma iz 1965. pokazuju da je partijsko rukovodstvo još manje nego ranije bilo spremno za suočavanje sa ekonomskim realitetom. Zatvaranje očiju pred ozbiljnim ekonomskim problemima još je izraženije na narednom kongresu.

Na Jedanaestom kongresu, po oceni Josipa Broza, "i pored mnogih teškoća i nepovoljnog uticaja međunarodnih ekonomskih kretanja, naš privredni razvoj bio je dinamičan i u osnovi stabilan. Smanjili smo rastojanje koje nas dijeli od industrijski visoko razvijenih zemalja. To se izrazilo i u bitnom unapređenju uslova života i rada naših radnih ljudi i socijalnoj sigurnosti radnog čovjeka."²¹ Na ovom Kongresu, takodje (i samo) u referatu Predsednika SKJ, pomenute su i *obustave*

---

²⁰ Uporediti: J. Broz, Referat (str. 23-28); K. Gligorov, *Uvodno izlaganje u Komisiji za razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa* (str. 77-78); zatim, u različitim rezolucijama na str. 198-201, 235, 296, 299. Videti i u *Izveštaju o radu SK...* (str. 399, 403).

²¹ J. Broz, Referat na Jedanaestom kongresu (str. 10). Videti i na strani 33-34.

rada, kao nešto do čega "ipak još uvijek dolazi" i koje su "najčešće rezultat birokratskih postupaka prema radnicima i kršenja njihovih prava."²² O broju obustava rada nije bilo reči. U odnosu na programske stavove i neka razmatranja na Sedmom kongresu tu se naglasak stavlja na opravdanost uzroka radničkih štrajkova. Zašto radnici "još uvek obustavljaju rad" ako se njihov ekonomski položaj i socijalna sigurnost poboljšavaju - na to pitanje se nije ni pokušavalo odgovoriti.

Na Osmom kongresu, prvi put posle rata, nacionalizam u politici, ekonomiji i kulturi ulazi u vidokrug partijskih izlaganja, kao obavezni predmet osvrta i kritika. U Brozovom referatu - a slično i u ostalim materijalima - nacionalizam u našim uslovima definisan je kao oblik ispoljavanja centralističko-unitarističkog ili partikularističkog birokratizma. U političko-ideološkom smislu, ocenjivan je kao ništa manje opasan i kontrarevolucionaran od "klasičnog" buržoaskog nacionalizma. Na ovom kongresu iznesen je i stav - koji je kao i dva prethodna ponavljani na narednim kongresima - da komunisti u borbi protiv nacionalizma moraju biti okrenuti prvenstveno sopstvenom području, svojoj sredini²⁴. Od tog pravila, kao što je već rečeno, a što će se u kasnijem izlaganju jasnije pokazati, bio je izuzetak Predsednik SKJ i najuže partijsko rukovodstvo. U konkretnijoj ravni izlaganja na Osmom kongresu preovladjivale su ocene da nacionalizma ima u svim oblastima društvenog života, da ima i šovinizma, ali da se manje-više radi o pojedincima i grupama ili o tendencijama ka nacionalističkom shvatanju i rešavanju društvenih problema. Smatralo se, takodje, da ga kod komunista ima manje i da se javlja više u formi "tolerantnog odnosa prema nacionalističkim i šovinističkim kuknjavama."²⁵ Da li su ove konkretnije ocene odgovarale realitetu? Na pitanje je teško odgovoriti bez ozbiljnijih istraživanja. Ipak, čini se dosta osnovanom pretpostavka da je međunacionalnih trvenja, sukoba i nacional-

---

²² J. Broz, Referat na Jedanaestom kongresu (str. 54).

²³ - N. Jovanov, u knjizi *Radnički štrajkovi u SFRJ*, Zapis, Beograd, 1979, str. 220, navodi da je u periodu od 1958. do 1970. bilo već skoro 2.000 štrajkova.

²⁴ J. Broz, Referat (str. 352); Rezolucija Osmog kongresa (str. 204)

²⁵ J. Broz, Referat na Osmom kongresu (str. 352). Videti i na str. 343-345.

ističkih ili bar nacionalizmu bliskih shvatanja i ponašanja bilo daleko više u rukovodećim partijsko-državnim aparatima, dakle, među rukovodećim komunistima, nego što se to tada želelo priznati. I sama partijska definicija nacionalizma kao oblika ispoljavanja *birokratizma* indirektno potkrepljuje ovu pretpostavku.

Na Devetom kongresu *birokratsko-unitaristički hegemonizam* identifikovan je konkretnije pre svega kao pozicija Rankovića i grupe oko njega u partijskom i državnom aparatu, naročito u aparatu SDB-a. Ova identifikacija datira od Brionskog plenuma. Na samom Kongresu nije se mnogo govorilo o ovom plenumu. Ključni stavovi i ocene Brionskog plenuma bili su: da je Ranković poistovećivao sebe i svoju funkciju i rad službe kojoj je bio na čelu sa društvenim interesima; da su i on i SDB bili izvan javne kontrole i kontrole rukovodstva Partije; da se kritika na sednici Izvršnog komiteta iz 1962. odnosila na njega; da se SDB deformisala i pretvorila u sistem koji pritiska celo naše društvo; da su prisluškivani i najodgovorniji političari, uključujući i Josipa Broza, i širok krug drugih ljudi koji nemaju nikakve veze sa neprijateljskom delatnošću; da komunisti i svi radni ljudi Srbije treba da vode odlučnu borbu protiv unitarističko-birokratskih shvatanja u svojoj sredini²⁶. Na Kongresu je oštro kritikovan birokratsko-hegemonistički unitarizam (obično ova tendencija, opasnost i sl. stavljena je na *prvo* mesto), istican značaj Brionskog plenuma za "zadavanje snažnog udarca nosiocima birokratsko-etatističkih shvatanja" i za reorganizaciju samog SK i državne bezbednosti, ukazivano na pozitivan doprinos sve samostalnijih republičkih partijskih organizacija u borbi protiv unitarističkih i centralističkih tendencija²⁷. Na Devetom kongresu nije bilo napada na Rankovića lično²⁸. Ali to nije bila najbit-

---

²⁶ Četvrta sednica CK SKJ (Brionski plenum), Sarajevo, 1966. (uporediti naročito Brozov referat i Izveštaj komisije)

²⁷ Uporediti u: J. Broz (str. 89); Rezoluciju *Idejno-političke osnove daljeg razvoja SK* (str. 416); *Rezoluciji Socijalistički razvoj u Jugoslaviji...* (str. 314).

²⁸ Ranković i još 17 bivših funkcionera SDB-a po predlogu J. Broza, abolidirani su odlukom Saveznog veća u decembru 1966. (navedeno prema: S. Kržavec - D. Marković, *Zašto su smenjivani*, str. 218)

nija razlika u odnosu na stavove iznošene o visokim smenjenim funkcionerima na prethodnim kongresima. Rankovićevo "slučaj" je prvi koji je tretiran kao "prvorazreni zadatak komunista u jednoj republici" (u ovom slučaju u Srbiji).²⁹ Ovakav "tretman" bio je, naravno, u punoj saglasnosti sa partijskim shvatanjima i politikom od vremena Osmog kongresa.

Na Devetom kongresu su Rankovićeve geške i postupci SDB-a prema građanima albanske narodnosti u predbrionskom periodu navodjeni kao značajni uzroci zbivanja na Kosovu u novembru 1968. Podrazumevalo se da su uticali i drugi faktori, ali oni nisu identifikovani. Nemire i demonstracije na Kosovu Predsednik SKJ ocenio je kao nacionalističku i iredentističku diverziju, ali bez širih razmera i uticaja na stanovništvo albanske narodnosti. U vezi s tim rekao je: "U posljednje vreme došlo je do poznatih nacionalističkih diverzija od strane političkih neprijatelja iz redova jednog malog dijela albanske narodnosti. Ciljevi organizatora tih diverzija nisu bili stvarni interesi albanske narodnosti, već podrivanje naše zajednice i njenog ugleda"³⁰. U jednoj od rezolucija ovog Kongresa konstatovano je i da "u svim našim sredinama stupaju otvorenije na scenu nacionalistički elementi", ali ništa više od toga³¹.

Pored unitarističkog i partikularističkog nacionalizma na Devetom kongresu oštro su osudjivani i: liberalizam, anarholiberalizam i ultraradikalizam. Šta je šta, u partijskoj upotrebi, teško je dokučiti³². Ove idejno-političke struje - ter-

---

²⁹ Na samom plenumu bilo je i dosta primera gotovo identičnog odnosa prema aktuelnom sukobu u partiji, kao i na Trećem plenumu (1954). Tako su C. Mijatović i K. Bulajić izjavili da su još 1962. znali da nešto nije u redu, ali da nisu znali šta. (*Četvrta sednica*, str. 50., 61).

³⁰ J. Broz, Referat, str. 86. Slično i na str. 87. - Na Osmom kongresu ne samo da nije bilo pomena o tome da je u odnosu prema šiptarskoj narodnosti (tada je bio još u upotrebi taj naziv) bilo zloupotreba vlasti, nego se u izlaganju Ali Šukrije govorilo samo o napretku i uspesima u celom posleratnom razdoblju. (str. 748.).

³¹ Uporediti u rezoluciji: *Socijalistički razvoj Jugoslavije*, str. 359.

³² Granice između ovih pojmova bile su vrlo nejasne i fluidne, sa možda ponekom, ali ne uvek i ne dosledno primenjivanom, nijansom različitih značenja. U vezi s tim videti na str. 314, 353, 360, 365, u različitim

min korišten u kongresnim materijalima - povezivane su sa osporavanjem ili umanjivanjem vodeće uloge SK i drugih organizovanih socijalističkih snaga u društvu. Preovladjivala je ocena da one predstavljaju isto toliku opasnost po socijalizam kao i nacionalizam. Anarholiberalistička, liberalistička i ultraradikalistička politička stanovišta eksplicitno su pripisivana delovima inteligencije i omladine, ali nisu *direktno* dovodjena u vezu sa konkretnim događajima i sredinama. Iz uzgrednih i međusobno nepovezivanih napomena može se indirektno zaključiti da su takva shvatanja vezivana za one studente i intelektualce koji su bili aktivnije uključeni u studentski pokret i demonstracije u junu 1968., pre svega na Beogradskom univerzitetu. Ni sama junska zbivanja nisu pominjana direktno i konkretno. O njima se govorilo vrlo okolišno i uopšteno, u vidu izjava da omladina (većina) ima poverenja u SK i naše društvo, da komunisti treba češće da razgovaraju sa mladima i da "ne smiju dozvoliti da razni elementi koji su nosioci tuđih idejnih shvatanja, truju našu omladinu"³³.

Politički život zemlje početkom 70-tih godina - konstatovano je na Desetom kongresu - karakterisale su dve izrazito negativne i međusobno tesno povezane pojave: "agresivnije nastupanje antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga, koje su imale svoja uporišta i u redovima Saveza komunista", a posebno *nacionalističkih, liberalističkih i tehno-katskih*", i "prilično rasprostranjena shvatanja i ponašanja" koja su vodila ka *federalizaciji partije*, njenom "redukovanju na koaliciju republičkih i pokrajinskih organizacija."³⁴

Poseban značaj u akcijama "idejno-političkih raščišćavanja" situacije u partiji i u društvu imalo je smenjivanje niza vodećih partijskih funkcionera. Posle sastanka Predsednika SKJ sa Izvršnim komitetom i političkim rukovodstvom Hrvatske i, naročito, njegovog istupanja na 21. sednici Predsedništva SKJ (decembar 1971) smenjeni su - faktički je to bilo smenjivanje, a proceduralno podnošenje

---

rezolucijama Devetog kongresa.

³³ J. Broz, Referat, str. 105.

³⁴ zveštaj o radu SK i Predsedništva SKJ između Devetog i Desetog kongresa, str. 412. i 554.

ostavki - Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar i Srećko Bijelić. Smenjivanje ovih čelnih partijskih funkcionera, koji su po izboru ili funkciji bili i članovi Predsedništva SKJ, povlačilo je za sobom i velike kadrovske izmene u CK SKH, u rukovodstvima drugih društveno-političkih organizacija, u političkom vrhu Republike u celini, kao i u partijsko-političkim strukturama unutar nje³⁵. Slične kadrovske promene izvršene su u Srbiji i Vojvodini posle *Pisma* Predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ i istupanja Predsednika SKJ na sednici političkog aktiva Srbije (oktobra 1972.). I tu su prvo smenjeni neki od najviših funkcionera iz partijskog vrha republike (Marko Nikezić i Latinka Perović) i Vojvodine (Mirko Čanadanović i Mirko Tepavac)³⁶. Do personalnih izmena, ali znatno manjih razmera, došlo je i u partijskom rukovodstvu Makedonije i Slovenije. Iz Predsedništva SK smenjeni su Slavko Milosavljević (Makedonija) i Stane Kavčić (Slovenija). Za CK SKM je izričito rečeno da je u njemu bilo i "određenih personalnih promena", posle kritičkih primedbi Josipa Broza prilikom njegove posete Makedoniji, dok se u odnosu na partijsko rukovodstvo Slovenije o tome može više posredno zaključivati, na osnovu pominjanja "reorganizacije ljubljanske partijske organizacije."³⁷ Protiv smenjenih funkcionera u Predsedništvu SKJ (neki su bili i članovi Izvršnog biroa) i u partijskim rukovodstvima republika i Vojvodine izneseni su sledeći prigovori: da su bili "začetnici i glavni nosioci" federalizacije partije; da se nisu suprotstavljali prodoru u SK i društvo nacionalističkih, liberalističkih, tehnokratskih i drugih "Savezu komunista tuđih ideologija i tendencija"; da su sve više u njima "tražili saveznike", dok na kraju i sami nisu postali nosioci takvih ideološko-političkih orijentacija³⁸. Za smenjeni deo partijskog rukovodstva Hrvatske, Srbije i Vojvodine izričito je rečeno i da su *frak-*

---

³⁵ isto, str. 423. - Imena smenjenih funkcionera pominju se samo u jednom delu Izveštaja, *Promene u Predsedništvu i stalnom delu Konferencije SKJ* (str. 546-547)

³⁶ isto, str. 425.

³⁷ str. 427-428.

³⁸ isto, 555-556.

cionaški delovali, da su činili *frakcije* unutar partije. To dalje znači, da je partijski stav bio da su federalističke tendencije unutar partijskih organizacija ovih republika i ove pokrajine poprimile i formu frakcionaških tendencija i sukoba. Bivši deo rukovodstva SKH okvalifikovan je kao *nacionalistička frakcija*, a smenjeni partijski funkcioneri Srbije i Vojvodine kao *liberalističke frakcije*. U kontekstu kritike "frakcionaškog vrha" Vojvodine upotrebljen je i izraz "anarholiberalizam"³⁹. U odnosu na smenjene funkcionere iz partijskog rukovodstva Makedonije i Slovenije nije dato preciziranje u smislu nacionalizma ili liberalizma. U osvrtima na stanje u tim republikama korišćena je kvalifikacija "nacionalizam i liberalizam i tehnokratizam"⁴⁰. Bez obzira na osnovanost ili neosnovanost kritike smenjenih partijskih funkcionera, iz kongresnih materijala se jasno vidi da "idejno-politička raščišćavanja" u centralnim partijskim rukovodstvima nisu izvršena uz poštovanje partijskog Statuta. Pre svega, nije poštovano načelo samostalnosti republičkih organizacija SK u kreiranju politike njihovih organizacija. Nije poštovana ni statutarna odredba po kojoj se sastav Predsedništva SKJ u medjukongresnom razdoblju ne može menjati više od 1/3 sastava. I princip "demokratskog centralizma" primenjivan je često u nestatutarnoj formi. Sednice na kojima je izvršeno smenjivanje nekih čelnih partijskih funkcionera Srbije i Hrvatske bile su sednice u statutarno nepredvidjenom, tzv. proširenom sastavu. Sem toga, Predsednik SKJ dobio je ovlašćenja u kreiranju kadrovske politike najviših partijskih foruma tek po Statutu Desetog kongresa. "Idejno-politička raščišćavanja" u pomenutim republikama i Vojvodini nisu ostala striktno u ravni unutarpartijskih sukoba, i nisu bila ograničena na tzv. idejno-političke mere. U osvrtima na situaciju u Hrvatskoj i Srbiji, uključujući Vojvodinu, eksplicitno je rečeno da su preduzimate razne mere i u sredstvima informisanja, kulturnim institucijama,

---

³⁹ isto, str. 425.

⁴⁰ Izrazi liberalizam i tehnokratizam upotrebljavaju se uglavnom kao sintagma. Tehnokratizam je shvatan kao način mišljenja i ponašanja upravljačkih centara u bankama, saobrašaju, velikim radnim organizacijama itd. kojima odgovara liberalizam kao politička ideologija i praksa (uporediti napr. na str. 412-413).

radnim organizacijama, naročito tzv. velikim sitemima (različite forme "sredjivanja stanja" u "velikim sistemima" primenjivane su naročito u Srbiji). Pomenuto je da su u nekim slučajevima primenjivane i "oštrije administrativne mere". Sem toga, borba protiv "antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga i tendencija" u partiji i društvu vodjena je i u onim federalnim jedinicama čija partijska rukovodstva nisu bila kritikovana. Na Kosovu je, konstatovano je na Kongresu, na osnovu zaključaka 21. sednice Predsedništva SKJ preduzeto niz aktivnosti koje su doprinele "uspešnijem potiskivanju i otklanjanju nacionalizma u svim njegovim vidovima."⁴¹ SK Crne Gore i njegovo rukovodstvo dobili su pohvalne ocene za borbu protiv svih "Savezu komunista tuđih ideologija i tendencija", a naročito za "suzbijanje u samom začetku" tendencija *političkog pluralizma* koje su 1969. god. "došle do izražaja u vrhu Republičke konferencije Socijalističkog Saveza, pri čemu se pod vidom političke samostalnosti SSRN i navodno demokratskih odnosa, začelo političko-grupaško frakcionaško delovanje."⁴² Za forume i organe SK BiH, odnosno SR BiH u celini, rečeno je da su posle 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma vodili "još organizovaniju, energičniju i efikasniju borbu" protiv svih "antisocijalističkih snaga", uključujući i "tzv. nove levičare."⁴³ I bez konkretnijih podataka o razmerama svih ovih unutarpartijskih i drugih političkih sukoba početkom 70-ih godina može se gotovo sa sigurnošću tvrditi da su oni po masovnosti bili najveći posle onih u periodu 1948-1952.⁴⁴

---

⁴¹ isto, str. 426.

⁴² isto, str. 429-430.

⁴³ str. 427. U ključnom delu *Izveštaja o radu SK...* pod naslovom "Idejno-politička raščićavanja u SK republika i pokrajina posle 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma" uopšte se ne pominju sukobi i smenjivanja u partijskom vrhu BiH. Iz pregleda personalnih promena u stalnom delu Konferencije SKJ može se videti da su i Avdo Humo i Osman Karabegović, izmedju ostalih, "opozvani na osnovu ocena i zahteva iz SK republika." I ništa više od toga!? Ovakav stav prećutkivanja, gotovo diskretnog i uzgrednog pominjanja, i pohvalnog ocenjivanja rada organa i foruma SK BiH može se tumačiti na različite načine.

⁴⁴ U *Istoriji Saveza komunista Jugoslavije* (1985) kaže se: "U okviru akcije

Kongresna razmatranja o *nacionalizmu* u sadržinskom pogledu su uopštena i štura. To važi i za *partikularistički nacionalizam*, koji je na ovom Kongresu, za razliku od prethodnog, smatran većom realnom opasnošću, a pogotovo za tzv. *unitaristički nacionalizam*. Kritika unitarističkog nacionalizma iscrpljuje se u stavu da se njegovi nosioci zalažu za birokratsku centralizaciju društva. U deskriptivnoj ravni izlaganja konstatovano je da su "snage unitarističkog nacionalizma" u Hrvatskoj pokušavale da nude savez partiji u borbi protiv hrvatskog nacionalizma i da su u Srbiji i Vojvodini, u tzv. velikim sistemima, postojale sprege između "tehnokratskih i liberalističkih snaga i raznih formi velikosrpskog nacionalizma i hegemonizma."⁴⁵ Izraženije delovanje sa pozicija *partikularističkog nacionalizma* vezivano je za Sloveniju i Makedoniju - kao što je rečeno, u isprepletanosti sa liberalizmom i tehnokratizmom - a naročito za Hrvatsku. U osvrtima na političku situaciju u ovoj Republici eksplicitno je rečeno da je došlo do "eskalacije hrvatskog nacionalizma". Korištena je i politički oštrija kvalifikacija: separatistički nacionalizam. Neodređenost, uopštenost i malobrojnost "konkretnih kritičkih prigovora" protiv partikularističkog nacionalizma u izrazitoj je nesrazmeri sa ovim deskriptivno-vrednosnim stavovima o njemu. U kritičkoj "analizi" nacionalizma u Hrvatskoj rečeno je samo: da je nacionalizam bio

---

protiv nacionalizma primenjene su političke mere (ostavke, odnosno smenjivanja sa funkcija, isključenja iz članstva) prema 947 članova SK Hrvatske, a vodeće ličnosti "masovnog pokreta" izvedene su pred sud." (str. 455). U vezi sa "raščišćavanjima" u Srbiji nisu navedeni nikakvi podaci. Rečeno je samo da su nakon smenjivanja u CK SKS, u GK SK Beograda i PK Vojvodine "smenjeni i mnogi direktori u privredi i sredstvima javnog informisanja." (str. 456). - Dragan Marković i Save Kržavac navode nešto veću brojku za SK Hrvatske: isključen 741 član, smenjen sa funkcija 131 član, 280 podnelo ostavke. Dodaju da se "slično događalo i u forumima društvenih i političkih organizacija, i u društvenim organima" (*Zašto su smenjivani*, str. 369). Ni oni ne navode konkretne podatke relevantne za Srbiju i Vojvodinu. Ne treba posebno naglašavati da su osvrti na unutarpartijske i druge sukobe u drugim federalnim jedinicama, u obe navedene knjige, još površniji.

⁴⁵ *Izveštaj o radu SK...*, str. 425.

manje jedno koherentno ideološko stanovište, a više "zajednička idejna i politička platforma svih protivnika socijalističkog samoupravljanja", da je bilo i "pokušaja da se organizuju otvorene kontrarevolucionarne akcije", da je negirana politika nacionalne ravnopravnosti i da se išlo na "razdvajanje radničke klase po republičkoj, odnosno nacionalnoj pripadnosti."⁴⁶ U vezi sa nacionalizmom u Makedoniji nije iznesen nijedan bar prividno konkretan prigovor. U osvrtima na stanje u Sloveniji kaže se da su "nacionalistički opredeljene snage pokušale slabiti povezanost slovenačke privrede sa jugoslovenskom privredom i time objektivno stvarale situaciju u kojoj bi moglo doći do položaja u kome bi SR Slovenija postala ekonomski privesak razvijenih zapadnih zemalja."⁴⁷ U ovim kritičkim "analizama" prećutani su osnovni zahtevi ne malog dela snaga koje su kritikovane kao nacionalističke, pre svega tzv. nacionalističke frakcije i nacionalista u partijskom aparatu: zahtevi - sadržani u odlukama Devetog kongresa - za daljim proširenjem republičkog (pa i pokrajinskog) suvereniteta i sužavanjem funkcija federacije. I bez detaljnijih uporednih analiza može se zaključiti da su ustavna rešenja odnosa u federaciji predstavljala, barem delimičnu, realizaciju shvatanja i zahteva smenjenih "nacionalista" iz rukovodećih partijskih foruma. Neke kritikovane konkretnije manifestacije nacionalizma nisu - više je nego očigledno - rezultat delovanja antipartijskih nacionalističkih snaga, već logične konsekvence određenih sistemskih načela oficijelne partijske politike.

Kritika *liberalizma* (i *tehnokratizma*) sadržinski je određena od kritike nacionalizma. U otvorenom ili maskiranom vidu - konstatovano je u kongresnim materijalima - liberalizam se zalaže za: automatizam i stihijnost u ekonomskom životu, tehnokratski koncept društvenog razvoja, spontani razvoj samoupravljanja, potiskivanje SK sa glavnih koloseka političkog i samoupravnog odlučivanja i njegovo pretvaranje u vaspitnu i opšteusmeravajuću organizaciju, u diskusioni klub,

---

⁴⁶ isto, str. 414, 417, 423.

⁴⁷ isto, str. 427. Iz osvrta na stanje u Sloveniji nije jasno da li se "potkopavanje... spoljne politike, pogotovo na području ekonomskih odnosa sa zemljama u razvoju", iznosi kao prigovor protiv "nacionalističkih ili liberalističkih i tehnokratskih snaga i tendencija."

uz eliminisanje principa demokratskog centralizma.⁴⁸ U kontekstu kritike slovenačkog i makedonskog liberalizma rečeno je još da su se njegovi nosioci zalagali za "politički pluralizam" (u Sloveniji), odnosno za "teorije o partiji tzv. društvene elite", tj. "elitne inteligencije i visokostručnog dela radničke klase". (u Makedoniji).⁴⁹ Ova kritika liberalizma očigledno je preterana kao kritika stvarnih stavova liberala, pogotovo onih koji su se nalazili u partijskim rukovodstvima. Na to upućuje već i tvrdnja da su kritikovani stavovi zastupani i u "maskiranom vidu". Ali ona sasvim dobro razotkriva konzervativnu usmerenost novog partijskog kursa u pravcu reafirmacije "avangarde starog tipa". Kroz obračun sa liberalizmom, sa i bez navodnika, odbačena je i politika liberalizacije u ekonomiji (osnovni stavovi privredne reforme) i demokratskija, tačnije rečeno, liberalnija varijanta odredjenja rukovođeće uloge partije u društvu. Ništa od stvarnih ili navodnih shvatanja "liberalističkih frakcija i liberala" iz partijskog aparata nije uključeno u ustavno-partijsku koncepciju socijalizma.

Objašnjenje za "agresivnije nastupanje antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga" traženo je, sem u stavovima i držanju rukovođećih komunista, oportunistu ili dezorijentisanosti nižih partijskih foruma i običnih članova partije, u jačanju "tehnobirokratskih centara", "malogradjanskog sloja i malogradjanske stihije" i "klasnog neprijatelja". Iz konteksta izlaganja ne može se zaključiti da li su od strane partije "dugo potcenjivani pritajeni klasni neprijatelji" i "ostaci klasnog neprijatelja" smatrani samo ideološko-političkom ili i socijalnom kategorijom. Osnovni uzrok "frakcionaštva" u partiji, bila je, po rečima Predsednika SKJ, "borba za vlast". Ovo objašnjenje verovatno nije bilo u celini neosnovano. Za duhovnu i idejnu atmosferu u vreme "idejno-političkih raščićavanja" i nakon njih karakterističan je, međjutim, jedan drugi njegov stav u vezi sa genezom frakcija: da su "idejna neslaganja vrlo često elemenat frakcionaštva".⁵⁰

Antisocijalistička shvatanja u *kulturi*, prema ocenama iz-

---

⁴⁸ isto, str. 406, 410, 413-414, 425-426.

⁴⁹ isto, str. 427, odnosno 429.

⁵⁰ isto, npr. na str. 406, 412, 414...; J. Broz, Referat (str. 47, 57, 61-62).

nesenim na Osmom kongresu, ispoljavala su se u obliku nacionalizma i apstraktnog humanizma. Nacionalizam u kulturi smatran je najizraženijom formom nacionalističkih manifestacija u međukongresnom razdoblju i ujedno naizraženijom negativnom tendencijom u kulturnom stvaralaštvu. Najčešće su pominjani neki (neodređeno) listovi, časopisi i tribine, a od oblasti kulture historiografija. Nacionalizam u historiografiji, prema Brozovom shvatanju, ispoljavao se u "preuzimanju određenih buržoasko-nacionalističkih ocena", isticanju "samo pozitivnih strana određenih pokreta, događaja i ličnosti", i, redje, u posrednom davanju primata "jedne nacionalne historije i kulture nad drugom."⁵¹ U materijalima ovog kongresa, otprilike na isti način kao i na prethodnom kongresu, govorilo se o izraženim pojavama "liberalističkih i malogradjansko-anarhističkih shvatanja", s tim što su ona sada vezivana pretežno za društvene nauke i filozofiju. Iz te opšte ocene izdvojen je, u izlaganju Veljka Vlahovića, "apstraktni humanizam" - koristio je i izraz "humanistički normativizam" - kao skup "filozofsko-normativističkih interpretacija marksizma." Po njegovom mišljenju, tu se radi o nenaučnim interpretacijama marksizma, u celini o nenaučnim shvatanjima, čija je politička intencija da za sva negativna kretanja u društvu okrivni SK i dovede u pitanje njegova vodeća uloga.⁵² Na iste filozofe i naučnike mislio je i Svetislav Stefanović kada je oštro osudjivao "bespoštedne kritičare svega postojećeg."⁵³

Na Devetom kongresu pojedine oblasti kulture *nisu direktno* kritikovane kao područja u kojima postoje idejni problemi i shvatanja suprotna socijalizmu. U razmatranjima koja su se

---

⁵¹ J. Broz, *Referat* na Osmom kongresu (str. 346-347). Na ovom kongresu je o "idejnim kretanjima na sadašnjem stepenu našeg razvoja..." govorio Veljko Vlahović. Često je pominjao nacionalizam i nacionalizam u kulturi, ali su njegova razmatranja neodređenija nego u Brozovom referatu.

⁵² V. Vlahović (str. 519-521). Uporediti i u referatu A. Rankovića (str. 439, 470).

⁵³ S. Stefanović (str. 731). Ovaj izraz u tekućoj političkoj terminologiji često je upotrebljavan za označavanje jedne orijentacije u jugoslovenskoj filozofiji i društvenim naukama vezane za časopise "Praxis" i "Filozofija" i *Korčulansku letnju školu*. Časopis "Praxis" pokrenut je nešto pre održavanja Osmog kongresa.

odnosila neposredno na kulturu ostajalo se u ravni krajnje uoštene konstatacije o idejnim problemima i idejnoj borbi i kulturi.⁵⁴ Posredno, kritika shvatanja u kulturi vršena je kroz kritiku širih "idejno-političkih strujanja".

Kritika kulture na Desetom kongresu sastavni je i nerazdvojni deo šire kritike raznih "antisocijalističkih i antisamoupravnih shvatanja". Izričito je konstatovano da je, sa idejno-političkog stanovišta, nezadovoljavajuće stanje i u filozofiji i u društvenim naukama, na univerzitetima, u redakcijama, žirijima, u brojnim drugim kulturnim institucijama. Ocenjeno je da je u cilju sredjivanja stanja u kulturi neophodno "ofanzivno nastupanje marksističke teorije i ideologije našeg samoupravnog društva."⁵⁵

---

⁵⁴ U *Uvodnom izlaganju Bena Zupančiča u Komisiji za društveno-ekonomska i idejno-politička kretanja u oblasti nauke, obrazovanja i kulture* ne pominje se nijedna oblast, orijentacija ili shvatanje kao poseban problem. - Vreme koje je prethodilo Devetom kongresu bilo je, inače, vreme oštih polemika, osporavanja, napada, pa i zabranjivanja pojedinih dela, listova, časopisa itd. (>crni talas< u filmu, omladinski listovi, Praxis, književni časopisi...)

⁵⁵ Usporediti npr. B. Šoškić, str. 137. Takođe i na str. 131-136.

Na ovom kongresu ponovo su kritikovani "kritičari svega postojećeg", "neki sociolozi, filozofi i ekonomisti". Ovoga puta u izlaganju K. Gligorova koji je, kao i B. Šoškić, ranije slovio kao jedan od istaknutijih partijskih liberala (str. 798). Preobraćanje partijskih liberala u glasnogovornike partijskog konzervativizma česta je i zakonita pojava u istoriji vladajućih komunističkih partija.

Cena ostajanja u partijsko-državnoj nomenklaturi moći bila je izraziti aktivizam u propagiranju "novog kursa" u partijskoj politici, odnosno, u kritici "liberalističke jeresi i jeretika" u Partiji i društvu."

ZAKLJUČAK
SOCIJALIZAM PO MERI RUKOVODEĆE ULOGE
PARTIJE - PARTIJSKI ETATIZAM SA ELEMENTIMA
SOCIJALIZMA I SOCIJALISTIČKIM
SAMODEKLARISANJEM

Transformacije oficijelnih partijskih shvatanja socijalizma u periodu od V-XI kongresa - sem u optici nekih stavova sa VI kongresa koji nisu imali trajnije važenje - promene su u okviru, u osnovi istog, idejno-ideološkog stanovišta: projekta jugoslovenskog socijalizma kao sistema *monističkog partijskog etatizma*. Suštinski identitet vladajućih koncepcija socijalizma sadržan je u partijskim samorefleksijama o njenom mestu i ulozi u jugoslovenskom društvu. Teza o rukovodećoj (vodećoj) ulozi Partije u izgradnji i razvoju socijalizma, u svim varijacijama u kojima se javljala, samo je eufemistički izraz za politički sistem partijskog monizma. U uslovima nacionalizacije osnovnih sredstava za proizvodnju politika, kao partijska politika, nužno postaje, posredstvom države kao svoje osnovne transmisije, ključna determinanta celokupnog društvenog sistema. Osnovni društveni odnos postaje odnos dominacije partijsko-državnog aparata nad društvom.

"Pravo" Partije na "idejnu avangardnost" bilo je uvek u dvostrukom pogledu diskriminaciono "pravo". Po partijskom samoodredjenju, *samo partija, i niko više* (nijedan drugi društveni ili politički subjekt, ni "vladajuća" radnička klasa, ni radni narod u celini) može i treba da bude "idejna avangarda", tj. kreator svih bitnih odluka o karakteru i perspektivama socijalizma. Diskriminacioni karakter ovog "prava" bio je monistički u ortodoksnom značenju tog pojma. Apriori je isključivano ne samo svako "partnerstvo" u artikulaciji "avangardnih koncepcija" i drugih "avangardnih" političkih stavova, nego i pravo na njihovu kritiku. Isključivo i apsolutno

"pravo" Partije na izražavanje neposrednog i istorijskog "opšteg društvenog interesa" bilo je, po običajnosti, ali u većoj ili manjoj meri i normama "demokratskog centralizma", monopol partijskog vodjstva i, prvenstveno, prve ličnosti u partijskoj hijerarhiji. Do idejno-ideološkog sukoba sa staljinizmom, "idejna avangardnost" vodjstva KPJ sastojala se u konkretizaciji kanonizovanih načela "marksizma-lenjinizma-staljinizma", njihovom prevodjenju u komandno-detaljističke planove društveno-ekonomskog razvitka zemlje i druge stavove i odluke direktivnog tipa. Prema staljinskim dogmama i sama operacionalizacija "univerzalnih principa socijalizma" bila je podložna ne samo ocenjivanju, nego i prejudiciranju od strane živog "klasika" "marksizma-lenjinizma". Nakon izborne nezavisnosti u odnosu na "centralu svetskog komunizma" o svim pitanjima socijalizma i njegovog razvitka suvereno se odlučivalo unutar vodjstva KPJ/SKJ. Jedna od konsekvenci sukoba sa Staljinom bila je i porast moći i autoriteta Josipa Broza. Do sredine 60-tih godina odlučivanje je bilo u isključivoj nadležnosti centralnog partijskog rukovodstva, prvenstveno onog najužeg (Politbiroa, odnosno Izvršnog komiteta), de facto, i užeg centra unutar ovih političko-izvršnih partijskih foruma (Organizacioni sekretarijat). Personalna struktura i šireg i užih saveznih partijskih rukovodstva menjala se, sem po zakonim biologije i unutarpartijskih borbi, samo proširivanjem broja članova ovih foruma. To znači, da odluke o svim značajnim pitanjima organizacije i razvoja jugoslovenskog društva nisu donosili samo isti partijski forumi, već i manje-više isti partijski funkcioneri. Sa VIII kongresom počinje proces "normalnijeg" menjanja sastava partijskih rukovodstava (odluka o obaveznoj zameni 1/4 sastava partijskih komiteta na svim nivoima organizacije i ograničavanju mandata na političko-izvršne funkcije u partiji na, po pravilu, dva mandata) i proces umnožavanja centara samostalnog odlučivanja unutar partije. Na ovom Kongresu CK SKJ izmenjen je, shodno novom statutarnom pravilu, a najviši izvršni organ tog foruma samo neznatno (značajnije izmene u sastavu političko-izvršnog organa SKJ izvršene su na narednom Kongresu). Po odluci saveznog partijskog vrha, donetoj uz ne mala kolebanja i razilaženja unutar njega, koja su uskoro rezultirala i sukobom - sukob pre ili u toku zaokreta u parti-

jskoj politici zakonitost je u sistemima jednopartijskog monopolizma - najviša partijska rukovodstva republika (na Devetom kongresu i pokrajina) dobila su pravo da samostalno kreiraju politiku svojih organizacija. Konsekvenca ovog zaokreta - kome, sociološki posmatrano, korespondira interes republičkih i pokrajinskih partijsko-državnih centara moći, interes šireg partijsko-državnog aparata republika i pokrajina i interes ne malog dela saveznih partijskih funkcionera koji su bili na odgovornim rukovodećim funkcijama u aparatu vlasti federalnih jedinica - bila je sistemsko utemeljenje svojevrsnog pluralizma, pluralizma nacional-partijskih monizama. Politika SKJ trebalo je, de jure, prema jednoj od odluka IX kongresa, da bude "sinteza republičkih i pokrajinskih politika SK". Iz konkretnijih razmatranja jasno se videlo da će reč Josipa Broza biti ne samo faktor te sinteze, već i njen odlučujući konstitucijski činilac. Na VIII kongresu samo njegova ličnost i funkcija tretirani su kao nadnacionalni, izuzeti od republičko-pokrajinskog "postrojavanja" (još ne paritetnog) saveznih partijskih funkcionera iz užih i šireg rukovodstva. Ni paritetni princip u konstituisanju rukovodećih organa SKJ, statutarno normiran i primenjen na IX kongresu, nije u tom pogledu ništa izmenio. Doduše, prema Statutu tog Kongresa, ni Predsednik SKJ ne bi mogao ostati na funkciji duže od dva mandata. On je, jedini na Kongresu, tražio formiranje jakog centra odlučivanja u federaciji (i partiji i državi), kao protivteže republičko-pokrajinskoj samostalnosti. Po Ustavu iz 1974. i na osnovu odluke X kongresa, funkcija Predsednika republike, odnosno Predsednika SKJ, vezana je za ličnost Josipa Broza, bez ograničenja trajanja mandata. Ovakvo normativno legalizovanje njegove moći bilo je i forma uskladjivanja normi sa realitetom i forma legalizacije daljeg jačanja te moći. I predsednik u novijoj istoriji, ne samo evropskoj. Pored Josipa Broza, najtrajniji uticaj na oblikovanje oficijelnih shvatanja socijalizma imao je Edvard Kardelj. Posle Kidričeve smrti i eskomunikacije Djilasa, on je postao najznačajniji partijski teoretičar, a posle Rankovićevog isključenja iz partijskog, a time i državnog rukovodstva, i najuticajniji političar u pragmatičkom smislu. On je bio idejni inspirator i glavni kreator obe policentrične, preciznije, harizmatско-policentrične varijante "samoupravnog socijalizma".

Ključna komponenta partijskog političkog monopola - partijskom terminologijom izraženo, vodeće političke uloge partije - jeste njen kadrovski monopol u institucijama političkog sistema. Dok je partija bila relativno malobrojna organizacija, u vreme V i VI kongresa, pa i znatno duže, znatan deo partijaca imao je neki ideo u vlasti. Nije slučajno što je ona tada nazivana *kadrovskom* partijom. Omasovljenjem SK - na VIII kongresu on je bio jednomilionska organizacija - najveći deo članstva Partije ostaje izvan struktura vlasti u političkom sistemu i, šire, društvu. Partijski kadrovski monopol realizuje se kao monopol partijaca iz partijskog aparata, partijskih kadrova. U državi i užim i širim rukovodstvima društveno-političkih organizacija, na svim nivoima organizacije, pogotovo na višim, partijski kadrovi su u celokupnom posleratnom razdoblju držali ako ne sve, a ono najveći deo odgovornih i još veći deo rukovodećih funkcija. Samo u jednom veoma kratkom poratnom periodu bilo je moguće da se na takvim funkcijama nadju i ljudi za koje se unapred znalo da neće, bar ne bezrezervno, podržavati politiku Partije. Bili su to predstavnici različitih političkih stranaka. Njihovo krtkotrajno prisustvo u Vladi (Privremenoj), Ustavotvornoj i Narodnoj skupštini i rukovodstvu Narodnog fronta (politički uticaj na donošenje odluka nije zapravo ni postojao, uprkos de jure značajnim funkcijama), kao i nešto duže postojanje opozicionih grupa i stranaka (de facto su to bila stranačka rukovodstva) u okviru i van Narodnog fronta, lideri KPJ objašnjavali su kao rezultat, posledicu, spoljnog pritiska zapadnih sila na zemlju. Sa tipično staljinskom otvorenošću izjavljivali su da je za njih pitanje likvidacije višestranaštva u bilo kojoj i bilo kakvoj formi bilo samo stvar vremena, da rukovodstvo KPJ i nova "narodna vlast" nisu nikada imali nikakvih "iluzija o tome ko će koga." (V kongres). Nakon obračuna sa opozicijom kao "agenturom imperijalističke reakcije" - ovaj izuzetno oštar sukob imao je različite forme: od prisiljavanja na podnošenje ostavki do sudskog progona stranačkih vodja kao izdajnika i špijuna-sukobi unutar političkog sistema bili su unitarpartijski sukobi. Sled: isključenje iz partijskih foruma - isključenje sa funkcija u državnim organima ili u političkim i drugim društvenim institucijama i organizacijama - isključenje iz svakog javnog života, bio je jedan od "gvozdenih zakona" ju-

goslovenskog političkog sistema. To je i zakon svakog sistema partijskog monizma. Partijski kadrovski monopol u državi i rukovodstvima DPO obrazlagan je, i istovremeno opravdavan, na dva različita načina. Pozivanjem na partijsku idejnu avangardnost i istorijsku odgovornost za opstanak i razvoj socijalizma (istorijsko-eshatološko i aksiomatsko-tautološko objašnjenje, tj. opravdanje) i pozivanjem na poverenje "radničke klase i radnog naroda" (od sredine 60-tih godina i "naroda i narodnosti") u vodeću ulogu partije ("empirijsko-ideološko" objašnjenje-opravdanje). Ovim drugim tipom obrazlaganja partijskog kadrovskog monopola u institucijama političkog sistema prikrivala se bitna politička činjenica da u okviru partijskog koncepta partije i političkog sistema drugačija struktura i nije bila moguća. To, naravno, ne znači da su partijska shvatanja socijalizma i partijska politika u celini i dominacija njenih kadrova u strukturama vlasti bili uvek i u potpunosti faktički nelegitimni. Da li, u kojoj meri i do kada je partijski idejni i politički monopol korenspondirao sa voljom radničke klase i "radnog naroda" može se ustanoviti samo na osnovu naučnih empirijskih istraživanja. Između partijske i državne nomenklature postojala je uvek najtešnja povezanost, kako između pojedinih nivoa hijerarhije, tako i unutar njih. Pripadnost odredjenom hijerarhijskom nivou u partiji podrazumevala je neko mesto u hijerarhiji vlasti na tom ili njemu bliskom nivou. Bliske hijerarhijske ravni bile su savezna i republička (kasnije i pokrajinska), odnosno opštinska i sreska (do ukidanja srezova). Prema podacima iznetim na VIII kongresu preko 90% članova CK SKJ nalazilo se na odgovornim funkcijama u saveznim i republičkim organima vlasti i društveno-političkim organizacijama. Slično stanje je bilo i kada su u pitanju članovi CK SK republika. Rezultat statutarnog normativnog principa o obaveznoj zameni jednog dela partijskih komiteta bila je i nešto veća mobilnost između pojedinih nivoa, kako u partijskom, tako i u sektoru vlasti. Kao posledica promena u partijskoj nomenklaturi, tj. modifikacija principa demokratskog centralizma, povećavala se (od sredine 60-ih do sredine 70-ih godina) i stvarna i prestižna moć funkcija u republičkim (ubrzo i pokrajinskim) organima vlasti i DPO. Unutar istog hijerarhijskog nivoa do kraja 60-ih godina važilo je nepisano pravilo: što viša funkcija u partijskoj hijer-

arhiji, *istovremeno* i viša funkcija u državnoj hijerarhiji. Statutom IX kongresa (1969 g.) ustanovljeno je pravilo da "član SK ne može obavljati u isto vreme izvršnu funkciju u SK i u organu vlasti", a "po pravilu, ni u društveno-političkoj organizaciji." Na narednom kongresu delimično je reafirmisana povezanost između izvršnih funkcija u partiji i državi: predavajući partijskih predsedništava postali su po funkciji i članovi državnih predsedništava. Statutarne norme o većem ili manjem razdvajanju najviših funkcija u partiji i državi i, po pravilu, u DPO, nisu imale, niti su mogle imati, veći realni socijalno-politički značaj. U statutarim odredjenjima na IX i X i XI kongresu načelo o razdvajanju partijskih i državnih funkcija - formulirano, po zaboravljeno, na VI kongresu (u opštoj formi uneto i u Statut) - nije imalo kritički naboj u odnosu na temeljne stavove partijskog monizma. Tim normativima samo su modifikovani oblici međuzavisnosti između najviših mesta u hijerarhijama političkih institucija. Vodeća "idejno-politička snaga" samoobavezivala se jedino na *raspodelu* najvažnijih rukovodećih funkcija u partiji, državi i društveno-političkim organizacijama - u okviru partijskog koncepta političkog sistema izvršne funkcije su najznačajnije - između *najviših partijskih kadrova*, za određeni period, na određenim (istom, bliskim) nivoima hijerarhije. Umesto principa istovremene, što znači personalne, objedinjenosti izvršnih funkcija u političkom sistemu, institucionalizovan je princip njihove *rotacije*: premeštanja sa funkcija u Partiji, na funkcije u državi (i DPO), i obrnuto. Funkcionalna raspodeljenost najviših partijskih kadrova na najviše funkcije u različitim političkim institucijama nije predstavljala nikakvu prepreku za njihovu saradnju u donošenju svih značajnih političkih odluka najpre i prevažno kao partijskih odluka, u skladu sa principom partijske "idejne avangardnosti". Ni veće razdvajanje partijskih i državnih funkcija, u smislu normiranja nespojivosti članstva u statutarno najvišim rukovodećim međukongresnim (međukonferencijskim) forumima (partijskim komitetima) i izvršnih funkcija u državnom aparatu i rukovodstvima DPO, ne bi moglo doneti relevantnije promene u političkom sistemu. U okviru partijskog monizma moguće forme razdvajanja partijskih i državnih funkcija mogu da predstavljaju samo faktor predupređivanja *specifičnih formi* birokratskog monopolizma.

Stvarno, sistemsko razdvajanje partijskih i državnih funkcija moguće je samo izvan sistema partijskog monizma: u demokratskom sistemu ili, samo do određenog stepena, u političkom sistemu u kome se vodeća idejno-politička uloga jedne partije redukuje na strateški uticaj i pozicije i kombinuje sa principima pluralističkog političkog sistema.

U istoriji jugoslovenskih kongresnih razmatranja o socijalizmu i putevima njegovog razvitka najdemokratskije ideje iznete su na VI kongresu. Neposredno ili potencijalno, u većoj ili manjoj meri, temeljne principe partijskog monizma dovodili su u pitanje stavovi kao što su: staljinizam nije socijalizam, već njegova negacija (opšteprihvaćena postavka); slobodna borba mišljenja unutar partije o svim pitanjima socijalizma, teorijskim i praktičnim (Rezolucija o teorijskom radu CK SKJ iz 1951., Djilas na Kongresu, u manje decidiranoj formi i u Statutu); sloboda mišljenja i izražavanja mišljenja, nezavisno od toga da li su socijalistička ili ne (Djilas); ometanje borbe mišljenja pukim negiranjem i administrativnim intervencijama izraz je birokratskog monopolizma (Djilas, u nešto "mekšoj" formi u Rezoluciji); vodeća, odnosno predvodeća politička uloga Partije je zadatak koji ona treba da ostvari svojom aktivnošću, prvenstveno idejno-dijaloško-vaspitnom, u okviru SSRN, a ne da je samoj sebi dekretom propisuje (Djilas, Z. Brkić, Rezolucija, uvodni deo Statuta); Narodni front (SSRN) kao najšira organizacija svesnih socijalističkih snaga treba da ima svoj Program i Statut (Rezolucija, Kardelj); skupštine, sa većima proizvođača, su jedino merodavne instance odlučivanja o planovima društveno-ekonomskog razvitka, a time i o višku vrednosti (Kidrič); partijske i državne funkcije treba da budu odvojene i Partija treba da nastupa kao kritička snaga u odnosu na državu (Statut, A. Ranković). Kritike staljinizma kao antisocijalističke teorije i prakse partijsko vodjstvo (izuzimajući Djilasa) počelo je da se odriče ubrzo posle Staljinove smrti. Poslednje javno demonstriranje radikalno kritičkog stava prema staljinizmu bila je podrška antistaljinističkom ustanku u Istočnom Berlinu u junu 1953. Nije slučajno što se ovaj ustanak kao i partijske ocene o njemu i ne pominju u materijalima VII kongresa. Iz njih se jasno vidi da je stanovište sa koga su posmatrani slični (po obimu, intenzitetu, trajanju i socijalnom smislu značajniji događaji u

Madjarskoj 1956. bilo različito. Eksplicitno, ali bez ikakvog objašnjenja, partijsko vodjstvo je i staljinizam uvrstilo u okvire socijalizma, doduše, kao jedan, u svom društvenom biću deformisani oblik socijalizma, ali ipak oblik socijalizma. Nemogućost da se za promenu stava prema staljinizmu da neko koliko-toliko prihvatljivo objašnjenje jedan je od razloga što je na VII kongresu, naročito u Kardeljevom referatu povodom Programa SKJ, insistirano na apsolviranosti, tj. kraju diskusije na temu staljinizam-socijalizam. Razloge za partijsko revidiranje kritičke postavke o "društvenom biću" staljinizma treba tražiti u spoznaji njenog vodjstva da je ta postavka potencijalno "destruktivna" za trajno sistemsko obezbedjenje rukovodeće uloge Partije i harizmatsku komponentu jugoslovenskog partijskog monizma. Ili, drukčije rečeno, ono je shvatilo da bi kombinacija radikalno-kritičkog stava prema ideologiji i praksi staljinizma u sovjetskom i sličnim društvima, sa negacijom svake socijalno-politički relevantne povezanosti KPJ sa staljinizmom - a to je pozicija VI kongresa u kritici staljinizma - veoma brzo izgubila svaku uverljivost, čak i za ne mnogo kritički nastrojeno partijsko članstvo i partijsku inteligenciju. Druge "nepoćudne" ideje sa VI kongresa napuštene su na Trećem plenumu, u januaru 1954. Direktni predmet kritike bili su Djilasovi članci u "Borbi", "Anatomija jednog morala" u "Novoj misli" i njegove izjave u privatnim razgovorima sa najbližim saborcima. Indirektno, kritika se odnosila i na Djilasove ideje iznesene na Kongresu, na ideje koje su pod njegovim uticajem unesene u ključne kongresne dokumente (obično u nešto blažoj i užoj formulaciji), kao i na druge manjinske stavove. U plenumskoj kritici Djilasovih postkongresnih shvatanja odlučno je odbacivana i sama pomisao da su ona dalje konsekventno razvijanje, u antistaljinističkoj opciji, njegovih kongresnih istupanja. Eksplicitno se insistiralo na Djilasovoj "bernštajnovsko-anarhističkoj", "malogradjansko-liberalističkoj" i sl. reviziji odluka VI kongresa i na njegovom pogrešnom tumačenju stavova iz Rezolucije o teorijskom radu u partiji (povodom koje je, inače, upravo on imao referat). Povlačenje reza između Djilasovih kongresnih i postkongresnih shvatanja o socijalizmu, preciznije, o socijalističkoj demokratiji, logično je sa stanovišta partije čije je nepisano, ali "tvrd" pravilo da Partija nikada ne greši. U središtu plenum-

skih kritika Djilasovih i sličnih shvatanja bili su "antisocijalistički" stavovi o ulozi Partije u društvu i o slobodi mišljenja i kulturnog stvaralaštva. U egzegetskom smislu ta kritika je bila osnovana, utoliko što je polazila od "većinskih" stavova i mišljenja izraženih na VI kongresu. "Većinsko" stanovište o ulozi partije, formulisano u izlaganju Generalnog sekretara, na Plenumu, a zatim u Programu SKJ i na VII kongresu u celini, samo je preciznije formulisano i "dalje razvijeno". Preciznije formulisano, u tom smislu što je eksplicitno isticano da je vodeća (rukovodeća) i idejna i politička uloga Partije unapred garantovana, u interesu socijalizma, "dalje razvijeno" time što je "odumiranje" njene rukovodeće uloge pomereno u nedoglednu budućnost. Na Plenumu je eksplicitno rečeno da ne može biti reči o odumiranju rukovodeće uloge Partije u društvu sve dotle dok se ne prevladaju svi socijalni antagonizmi i suprotnosti i dok ne bude "uništen i poslednji klasni neprijatelj". U Programu SKJ ovaj drugi uslov samo je civilizovanije formulisano: "dok svaki građanin ne nauči upravljati poslovima društvene zajednice". U Plenumskoj i Programskoj interpretaciji ideja o "odumiranju" rukovodeće uloge Partije (u Programu SKJ koriste se termini "slabljenje", "iščezavanje") gotovo da i nije imala kritički naboj u odnosu na sistem partijskog monizma. Ona je mogla da postane "blago nepodobna", sa stanovišta partijskog aparata kome je reprodukcija vlasti primarni cilj, samo nakon dužeg vremenskog perioda. Jer, posle deceniju-dve-tri... to načelo bi trebalo da obavezuje "avangardnu idejno-političku snagu" na ustupanje barem dela njenih "prava" drugim društvenim subjektima. To je i bio razlog, ili barem jedan od osnovnih razloga, što je partijsko vodjstvo, na X kongresu, odustalo i od same ideje o iščezavanju vodeće uloge Partije. Vodeća idejno-politička uloga partije u društvu postala je i de jure, po jednom od osnovnih načela Ustava iz 1974., obavezujuća za sve građane SFRJ. U kritici "apstraktne slobode mišljenja i borbe mišljenja" na Trećem plenumu su doslovce ponavljani, sa većom učestalošću i konkretnošću, izrazito preovladjujući stavovi sa VI kongresa. "Dominantna" shvatanja kulture i partijske kulturne politike na VI kongresu nisu se, zapravo, ni po čemu razlikovala od staljinistčkih, ili bar, kruto autoritarnih, sem po partijskoj tvrdnji da jesu različita. Partijski funkcioneri ek-

splicitno su zahtevali od kulturnih poslenika da slede partijsku politiku i partijska shvatanja o društvu i istoriji (R. Čolaković, J. Broz, V. Begović, M. Baltić, L. Šentjarc itd.) Tek posle Trećeg plenuma, verovatno pod uticajem snažnih otpora i zahteva iz intelektualnih krugova, partijsko oficijelno shvatanje kulture i kulturne politike evoluirće u tom smislu što će se, u okviru aksiomatske postavke o "apstraktnoj i konkretnoj slobodi stvaralaštva" naći mesta i za relativnu, veoma relativnu, autonomiju kulture u odnosu na Partiju. U Program SKJ unet je čak i stav o potpunoj autonomiji nauke ("nauka je sama sebi sudija"). To je jedini oficijelni kongresni stav koji - pored već pomenutih stavova sa VI kongresa - oduzima od temeljnih principa ortodoksnog partijskog monizma. Već iz drugih načelnih programskih određenja u kulturi i umetnosti jasno se videlo da taj stav neće biti i realno-politički partijski stav. U drugim materijalima VII kongresa samostalnost nauke u traganju za istinom nedvosmisleno je odbacivana. Takva nauka kvalifikovana je kao "nauka". Uzroci zaustavljanja dubljih procesa demokratizacije oficijelne partijske svesti o socijalizmu sredinom 50-tih godina višestruki su. Iz mnoštva determinističkih faktora treba istaći, svakako, skup uzajamno povezanih činilaca koji se odnose na istoriju i strukturu partije i, naročito, normalizovanje odnosa sa Sovjetskim Savezom. Partija izgradjivana dve decenije u okviru staljinizirane Kominterne i njenog ideološkog habitusa nije mogla, u kraćem periodu, čak i pod pretpostavkom da je većina njenih članova to iskreno želela i htela, da se oslobodi partiomanije i autoritarnog sindroma. U materijalima VI kongresa, gotovo na svakoj stranici, mogu se naći primeri preplitanja kritike autoriteta i dogmatizma (mahom Staljinovog i staljinskog, ali i u načelu) i jednog novog *svesno-nesvesnog dogmatizma i autoritarizma*. O ukorenjenosti dogmatizma u samu mentalno-karakternu strukturu članova partije (uključujući, naravno, i njene rukovodioce) možda najbolje govore reakcije na istupanje Lj. Djurića ("spontana organizovanost" ili "organizovana spontanost" političke hajke na "nepodobnika"); zahvaljivanje jednog radnika i jednog akademika na poverenju koje je Partija ukazala radnicima, odnosno naučnicima (prirodne nauke) i obećanje da će se oni pokazati dostojnim tog poverenja; način na koji se govorilo o kažnjenima po IB-u (cinično označavanje

robijanja "društveno-korisnim radom, tipično staljinističke kvalifikacije ličnosti osuđenih itd.); Djilasovo (a on je, nema sumnje, iskreno i ozbiljno shvatao potrebu novog antidogmatskog kursa u Partiji i društvu) kvalifikovanje diskusije svog sagovornika u dijalogu o vrstama i uzrocima birokratizma u jugoslovenskom društvu kao "partijne" i "zdrave"... Ali, i pored svih tih i mnogih drugih nepovoljnih faktora i okolnosti (uključujući i materijalnu bedu društva, nepismenost...) šanse za evoluciju partijskih shvatanja socijalizma u pravcu nastajanja jednog koncepta socijalizma u okviru koga bi koncepcijski bilo utemeljeno barem izvesno redukovanje moći Partije na makroplanu društvenog odlučivanja bile su realne, pod pretpostavkom da je nastavljeno zaoštavanje odnosa sa SSSR-om. Taj spoljni faktor je krajem 40-tih i početkom 50-tih godina bio najsnažniji činilac determinacije shvatanja i politike vodjstva KPJ. Rezolucije IB-a uticale su na intenziviranje staljinizacije partijske politike i prakse. I bez njih bi se partijska politika kretala u tom pravcu, ali usporenijim tempom. Jer, KPJ nije bila samo staljinistička partija, već i partija čije je vodjstvo umelo da vodi taktički promišljenu politiku. Nije slučajno što je ona jedina članica Kominterne koja je došla na vlast bez pomoći Crvene armije. Na Petom kongresu, jedinom pravom staljinističkom kongresu u istoriji KPJ (Kongres iz 1928. to još nije bio) Kidrič je eksplicitno izjavio da bi prelazak na kolektivizaciju sela (nju kao cilj partijske politike niko nije dovodio u pitanje) bio katastrofa za jugoslovensku revoluciju. U nastojanju da se Učitelju pokaže i dokaže lojalnost, partijski vrh je u januaru 1949. doneo odluku o ubrzanju kolektivizaciji sela. Bakarićevo objašnjenje na VI kongresu da je kolektivizaciju sprovodilo samo seljaštvo, koristeći se pritom i nasiljem, nije samo neuverljivo, već i cinično. Tek kada je partijsko rukovodstvo shvatilo da se sukob sa SSSR-om ne može rešiti bez gubljenja partijske i državne samostalnosti, krenulo je putem idejno-ideološke kritike staljinizma. O mogućnosti radikalizacije ovog sukoba ne govori samo prodor demokratskih, odnosno, u odnosu na partijski monizam kritičkih ideja, u sam partijski vrh, već i spremnost tog vodjstva da, ako bude potrebno, pristupiti Socijalističkoj internacionali. Da je ova solucija ozbiljno uzimana u obzir može se zaključiti na osnovu jedne izjave J. Broza da još "nije vreme da

KPJ, kao kadrovska partija, formalno pristupi međunarodnom socijalističkom pokretu". Normalizacija odnosa sa "prvom zemljom socijalizma" odgovarala je najdubljim interesima i biću jugoslovenske Partije. Nakon toga ona takoreći nije više bila ozbiljno primoravana da transcendiru samu sebe. Za unutrašnje činioce koji su težili političkoj demokratiji ili široj i dubljoj demokratizaciji društveno-političkih odnosa mogla se i sama pobrinuti. Nakon Djilasa, u njenim vrhovima se "jeretičke" ideje nisu više ni javljale. Liberalna, postbrionska reorganizacija SKJ, dovodila je, do izvesne mere, u pitanje samo oligarhijski način odlučivanja u partiji, ali ne i monizam na relaciji partija-društvo. Jer, aksiom i zaključak te reorganizacije je bio da partija ima i treba da ima "direktan uticaj na sve poluge državne vlasti, Liberalna partijska nastojanja imala su ambiciju i da oživotvore stari partijski (nikad zvanično negirani) princip da je osnovna uloga avangarde u idejno-vaspitanom radu unutar društva. Početkom 70-ih godina i ova skromna nastojanja odbačena su kao "tendencije usmerene na potiskivanje SK sa glavnih koloseka društvenog odlučivanja".

Dominacija partijsko-državnog aparata nad društvom u staljinističkom shvatanju socijalizma koncepcijski je bila totalna i totalitarna, a u poststaljinističkim, više ili manje ublažena - u svim varijantama veoma ograničenim - samoupravljanjem i drugim oblicima legalno priznate samostalnosti pojedinaca i drugih društvenih subjekata.

Samoupravljanje, koncipirano sa stanovišta partijskog idejnog monizma i političkog monopolizma, moguće je samo kao *ograničeno, heteronomno samoupravljanje*. Takvo samoupravljanje nužno mora da ima, i imalo je, dva bitna ograničenja: to što je celokupna oblast političkog upravljanja i odlučivanja, uključujući i kontrolu vlasti, izvan njegovog delokruga i, drugo, s tim najtešnje povezano, što je i odlučivanje o sadržajima, formama i putevima razvoja samog samoupravljanja takodje izvan nadležnosti samoupravljača i samoupravnih institucija. Kongresni materijali nedvosmisleno pokazuju da je partijski vrh koncepcijski odredjivao osnovne sadržaje, oblike i transformacije samoupravljanja, a partijsko-državni aparat konkretnije uslove i granice samoupravnog odlučivanja. Samoupravljanje je, u svim partijskim koncepcijama samoupravnog socijalizma, u osnovi bilo radničkoj klasi i

"radnom narodu" *dodeljivano* pravo odlučivanja u okviru uže ili šire definisanih *mikronivoa društvenog organizovanja*, sa manjim ili većim, ali *nikad političkim*, kompetencijama (samostalnošću) u tim okvirima.

U okviru *programske koncepcije socijalizma* razlikovane su tri osnovne forme neposrednog samoupravljanja: radničko samoupravljanje, samoupravljanje radnog naroda u komunama i društveno samoupravljanje u vanprivrednim organizacijama. Početkom 50-ih godina radničko samoupravljanje označavano je uglavnom terminom radničko upravljanje (VI kongres). Ideja radničkog upravljanja, odnosno samoupravljanja, imala je dominantno mesto u partijskim razmišljanjima o samoupravljanju do sredine 60-ih godina. Suština fabričke samouprave, prema tadašnjoj oficijelnoj interpretaciji, bila je u tome što su radnici imali pravo odlučivanja, posredstvom radničkih saveta, u kojima je trebalo da čine većinu, o uslovima rada, raspodeli dohotka i korišćenju onog dela viška vrednosti, ostvarenog u uslovima tržišno-planskog (VI kongres), odnosno plansko-tržišnog privrdjivanja (VII kongres), koji preduzećima ostaje na raspolaganju u skladu sa planom društveno-ekonomskog razvitka. Na oba kongresa plan je definisan u smislu utvrđivanja osnovnih proporcija ekonomskog i društvenog razvoja. Kao jedno od osnovnih partijskih opredeljenja isticano je da preduzeća i komune treba da raspolazu sa maksimalno mogućim delom sopstvenog viška vrednosti. Ekonomska demokratija neposrednih proizvođača u preduzećima, za razliku od druge dve forme samoupravljanja na mikroplanu, nije konceptijski projektovana kao *direktno* zavisna od partijsko-državnog aparata. Ali, iz niza konkretnijih stavova i ocena vezanih za ovu oblast jasno se videlo da je u praksi postojao, odnosno da je praktičnom politikom podstican, i ovaj oblik zavisnosti. Na Šestom kongresu je s najvišeg mesta partijske i državne hijerarhije rečeno da su komunisti najsposobniji za rukovodeće funkcije i da oni, ako nisu na rukovodećim funkcijama u preduzećima, treba da pomažu onima koji se na takvim funkcijama nalaze. Iz podataka koji su na narednom kongresu izneseni o učešću članova partije u radničkim savetima proizilazi da su i ova tela bila faktički dobrim delom partijski organi. Komune su definisane i kao osnovna forma državnog uređenja, od centralne vlasti relativno

samostalna lokalna vlast, i kao forma samoupravljanja radnog naroda i najizrazitija institucija neposredne socijalističke demokratije radnih ljudi. Komponenta vlasti i komponenta samoupravnosti komune bile su tesno isprepletene. Kao oblici neposrednog upravljanja radnog naroda u komunama navedeni su narodni odbori, razni saveti, zborovi birača, referendumi, stambene zajednice. U komunama je trebalo da se odlučuje prvenstveno o razvoju komunalne privrede, komunalnih delatnosti, o servisima za pomoć porodici, stambenim problemima i drugim pitanjima iz domena svakodnevnih problema gradjana. Društveno samoupravljanje (uži smisao tog pojma u Programu SKJ) najavljeno je na Šestom kongresu u razmatranjima o "državno-društvenom upravljanju" u vanprivrednim delatnostima. Taj termin zapravo je daleko primereniji za označavanje suštine ove forme mikroplanskog samoupravljanja. U dokumentima VII kongresa ono je, naime, definisano kao upravljanje u kome učestvuju izabrani predstavnici vanprivrednih organizacija (uključujući preduzeća čiji su proizvodi kulturna dobra) i predstavnici društveno-političke zajednice, što znači, od partijsko-državnog aparata imenovani predstavnici. Osnovna funkcija "samoupravnih tela" u ovim organizacijama (raznih saveta i odbora) bila je, pre svega, u uskladjivanju osnovnih delatnosti tih organizacija sa partijskom politikom u dotičnim oblastima. U kulturno-prosvetnim institucijama ona su se, u najboljem slučaju, pridržavala programskog načela o odvojenosti kulture i dnevne politike i stava čija je suština u afirmaciji "slobode forme i ograničenog sadržaja" u kulturi. S jednim, ali značajnim izuzetkom. Takva pravila nisu, ni u načelu, važila za institucije u oblasti masovnih komunikacija. Izričito se tražilo (ne samo na ovim kongresima) da novinari budu društveno-politički radnici. Iz tog sledi da su saveti i odbori u mas-medijima imali daleko veća ovlašćenja nego u drugim vanprivrednim ustanovama.

I u okviru koncepcije "*samoupravnog tržišnog socijalizma*" u središtu partijskih razmatranja je samoupravljanje vezano za radnu organizaciju, ali u znatno izmenjenom značenju. Prava radnih kolektiva normativno su proširena. od odlučivanja o uslovima rada, raspodeli i prostoj reprodukciji na odlučivanje i o proširenoj reprodukciji. Samoupravljanje se sada definiše prvenstveno u smislu tržišne samostalnosti i

prava preduzeća da odlučuju o reprodukciji u celini. Socijalna dimenzija samoupravljanja kao ekonomske demokratije neposrednih proizvođača bila je u drugom planu. Ona je naglašavana u kratkim razmatranjima o novouvedenom *neposrednom samoupravljanju* u radnim jednicama (delovima preduzeća). Odnos između ovog samoupravljanja i samoupravljanja na nivou radnog kolektiva nije razmatran. To govori u prilog teze, već u to vreme formulisane u naučnim krugovima, da ova forma samoupravljanja vodi daljoj atomizaciji samoupravljanja i da, u stvari, predstavlja supstitut za redukciju prava radnika u upravljanju unutar radne organizacije kao celine.

Potpuna autonomija preduzeća u odlučivanju o celokupnoj reprodukciji (tzv. deetatizacija odlučivanja) i slobodno tržište - osnovna su načela privredne reforme, isticana posebno u materijalima VIII kongresa. U suštini su to principi liberalne "laissez-faire" ekonomije. Konsekventno zastupani, oni su nespojivi sa bilo kakvim planom i bilo kakvom ulogom države. Naučne i filozofske kritike partijskog shvatanja privredne reforme kao svojevrstne reafirmacije 19-to vekovnog liberalnog modela ekonomije Kardelj je odlučno odbacio kao kritike "kratkovidih kritičara samoupravljanja." Ali, upravo u njegovom referatu iznesen je stav koji je najočiglednija potvrda osnovanosti ovakvih kritika, bar kada je u pitanju projekt reforme sa kojim se krenulo u promene ekonomskog sistema. On je, naime, otvoreno izjavio - a VIII kongres održan je sam nekoliko meseci pre skupštinskog usvajanja dokumenta o privrednoj i društvenoj reformi - da koncept "demokratskog planiranja" koji bi odgovarao "prenošenju celokupne reprodukcije u sferu samoupravljanja" nije još "*ni načelno jasan i uobličien*". To je, ujedno, bilo i objašnjenje što u drugim ključnim dokumentima ovog kongresa (Brozovom referatu i Rezoluciji) nema nijednog odredjenijeg stava o planiranju. Razrešavanje otvorenih pitanja planiranja i na njemu zasnovane ekonomske politike Kardelj je označio kao "prioritetni zadatak u narednom periodu." Konstituisanje moderne jugoslovenske tržišne privrede sa demokratskim planiranjem - što je bio deklarisan *cilj* u partijskom projektu privredne reforme onemogućavala su tri osnovna činioca. Sem fetišizacije tržišne autonomije preduzeća i zakonitosti robne proizvodnje,

ograničavajući faktori bili su autoritarni politički sistem i prenošenje svih značajnih ekonomskih funkcija države sa federacije na republike. Ti faktori bili su, istovremeno, i osnovni uzroci neuspjeha reforme kao *liberalizacije* ekonomije, tj. manje zavisnosti privrede od centara političkog odlučivanja. Za demokratsko planiranje i na njemu zasnovanu ekonomsku politiku, politički sistem je bio osnovni, suštinski ograničavajući faktor. I liberalizacija ekonomije bez istovremene demokratizacije u sferi politike - to potvrđuju iskustva svih liberalnih ekonomskih reformi u sistemima jednopartijskog monopolizma - moguća je samo u kraćem vremenskom periodu. U Kardeljevoj skici "polaznih tačaka" budućeg planiranja i ekonomske politike nisu bile predviđene nikakve promene u pravcu demokratizacije političkog odlučivanja. U fokusu njegovih razmatranja o mogućnostima i pravcima rešavanja "još neraščišćenih pitanja" su metodologija planiranja i instrumenti ekonomske politike (kreditni sistem, "samostalne" banke u čijim organima upravljanja se nalaze i predstavnici "društveno-političkih zajednica", finansiranje projekata od "posebnog društvenog značaja" u privredi i društvenim službama uz davanje "posebnih garancija društveno-političkih zajednica"). U vidokrugu Kardeljevih razmišljanja ne nalaze se čak ni socijalno-ekonomske konsekvence slobodnijeg delovanja tržišnih zakonitosti - slobodnijeg, zato što tržište u realnosti drukčije i nije moglo da funkcioniše - koje bi morala da ima u vidu i nedemokratska, ali osmišljena, koncepcija liberalizacije ekonomije. Stav o prenošenju bitnih ekonomskih funkcija države na republike nije *eksplicitno* formulisano u materijalima VIII kongresa. U eksplicitnim razmatranjima o privrednoj reformi, kao nosioci planiranja i ekonomske politike navode se, sem radnih organizacija, i sve "društveno-političke zajednice", od komune do federacije. U Kardeljevom referatu *implicitno* je sadržan stav da bi u reformisanom privrednom sistemu republike trebalo da budu osnovni nosioci planiranja i ekonomske politike. Ovaj stav sadržan je u njegovoj tezi o "nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti", tj. "republičkim privredama". Po Kardelju, "nacionalna ekonomska samostalnost", kao forma "samoupravljanja naroda" (!), osnovno je regulativno načelo ekonomskih odnosa između nacija (čitati-republika) u više-

nacionalnoj zajednici. U njegovom referatu postulirana je saglasnost između ovog principa i potpune tržišne autonomije preduzeća. Ta tvrdnja očigledno je ideološka, kao i ona o konzistentnosti planiranja i slobodnog tržišta. Maksimalno samostalne "republičke privrede", sa odnosima "uzajamne povezanosti i zavisnosti", mogu da se konstituišu samo voljom i uticajem republičkih centara moći. To podrazumeva i manja ili veća ograničenja tržišnih zakonitosti i samostalnosti preduzeća, posredstvom ekonomske politike ili administrativnih mera republičkih organa, kako u okvirima republičkih granica, tako i, zapravo znatno više, unutar jugoslovenskog ekonomskog prostora. Policentrične ekonomske politike zahtevaju, de facto, znatno veće ograničavanje tržišnih tokova i autonomije preduzeća, nego što bi to bilo nužno i ekonomski racionalno kada bi te iste ekonomske funkcije države bile, ne samo, ali pre svega, u nadležnosti federacije. Na narednom, IX kongresu, Kardeljeva teza o "nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti" postala je "opšte mesto". Njeni osnovni sadržaji i implikacije otvoreno su zastupani kao principijelni partijski stavovi. Albreht Roman, uvodničar u Komisiji za društveno-ekonomske odnose, eksplicitno je tvrdio da su *samo* ekonomske funkcije republika u funkciji samoupravljanja (tržišne autonomije preduzeća), a da ekonomske funkcije federacije nužno utemeljuju etatizam. Njegova razmatranja o privrednoj reformi, državi i samoupravljanju kreću se u okvirima liberalizacije ekonomije, tačnije, u okvirima republičkim suverenitetom determinisane tržišne ekonomije, koja je, nakon početne faze konfuzije, u stvarnosti jedino i egzistirala. Iz njegovih izlaganja najbolje se može videti da je već tada, ali u zakamufliranoj formi, pod firmom zaklinjanja u privrednu i društvenu reformu, postojala i izazito antitržišna orijentacija, koja će početkom 70-ih godina postati dominantna. Naravno, i ona je polazila od aksioma "nacionalne ekonomske samostalnosti". Takva orijentacija nagoveštena je i u Rezoluciji IX kongresa o društveno-ekonomskim odnosima i samoupravljanju, ali na daleko manje jasan način, uvodjenjem novih termina i sintagmi (neuhvatljivog značenja), kao što su "udruženi rad", "samoupravno društveno dogovaranje" i sl. Slobodnije delovanje tržišnih zakonitosti, pod pretpostavkama sadržanim ili zapostavljenim u partijskom projektu privredne

reformе, vodilo je izolovanju i antagonizovanju između radnih kolektiva, stvaranju socijalne kategorije nezaposlenih i u dohledno vreme nezapošljivih, kategorije egzistencijalno socijalno ugroženih, a time i redukovanju objektivnih društvenih pretpostavki za razvoj ekonomskog samoupravljanja i samoupravne svesti, odnosno potpunom ili faktičkom isključivanju, prvenstveno delova "vladajuće" radničke klase, iz i onog realno jedino postojećeg ograničenog samoupravljanja. Ideološko i normativno-institucionalno podređivanje klasnih i socijalnih interesa nacionalnim, u ime njihovog jedinstva u okvirima "nacionalne samostalnosti" (VIII kongres), a pogotovo u okvirima "nacionalne suverenosti" (IX kongres), sputavalo je i ograničavalo integrativne procese unutar jugoslovenskog društva, doprinosilo antagonizovanju u suštini identičnih klasno-socijalnih interesa na nacionalnoj osnovi, a time i otežavanju ili blokiranju mogućnosti konstituisanja autonomnog samoupravnog pokreta i autentične klasne i socijalne svesti. Zbog smanjenja stope privrednog rasta (dvostruko manja od planirane i od ostvarene u prethodnom periodu) radnim kolektivima nije ostajalo više sredstava za realizaciju normativno proširenih ekonomskih prava, nego u predreformskoj fazi. Ali, i pored svih protivrečnosti, apsolutizacija i neosmišljenosti u koncepciji "tržišnog policentričnog samoupravnog socijalizma", ona se ne može jednoznačno kvalifikovati kao involutivna u odnosu na programski koncept "neposredne, centralistički determinisane, socijalističke demokratije na osnovama društvenog samoupravljanja". Veća tržišna samostalnost preduzeća i, s tim u vezi, njihove veće kompetencije u ekonomskom odlučivanju - što je *racionalno jezgro* osnovnih reformskih načela - imali su i imaju svoj ekonomski "raison d'etre" u privredi koja prelazi ili je prešla sa ekstenzivnog na intenzivni način privredjivanja. I zahtev za većom nacionalnom samostalnošću je, do određene mere i u određenim oblastima koje su bitne za obezbedjenje nacionalne ravnopravnosti, smislen i racionalan. Tako, na primer, po Programu SKJ i pravnom sistemu koji je važio od Ustavnog zakona iz 1953. do Ustavnih amandmana 1967-68. nije bilo predviđeno postojanje Veća naroda u Saveznoj skupštini, kao stalnog tela, što je *conditio sine qua non* svih savremenih više-nacionalnih federalnih država.

U partijskom projektu "*policentričnog dogovornog samoupravnog socijalizma*" (Ustav iz 1974., X i XI kongres) koncepcijski je utemeljena i legitimisana u znatnoj meri konfederalna samostalnost republika i, u manjem sstepenu, pokrajina, skoro potpuna dominacija partijsko-državnog aparata nacionalnih država i suverenih pokrajina nad društvom unutar njihovih granica i vlast Josipa Broza Tita kao, samo za njegovu ličnost vezana, institucionalna moć povezivanja, ujednačavanja i nadziranja normativno ustanovljene samostalnosti republičkih i pokrajinskih centara odlučivanja. Njime su još više redukovani prethodni ograničeni oblici samoupravljanja i samostalnosti pojedinaca, kolektiva, kulturnih i drugih delatnosti: atomizovanjem (ourizacijom) privrednih subjekata, ustanovljenjem mesnih zajednica kao osnovnih oblika lokalne samouprave, posredstvom samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, uvodjenjem delegatskog sistema, jačanjem vodeće uloge Partije u društvu kroz ustavno sankcionisane i nesankcionisane forme i ofanzivnom idejnom borbom u kulturi.

Osnovne organizacije udruženog rada su u celine konstituisani delovi bivših radnih organizacija. Njihovo formiranje opravdano je potrebom što neposrednijeg samoupravljanja radnih ljudi. Njima su kao privrednim subjektima istovremeno priznavana i oduzimana prava odlučivanja koja su u konceptu "trežišnog socijalizma" vezivana za radne organizacije. Iako ne dosledno, tvrdilo se da OOUR-a imaju neotudjivo pravo odlučivanja o celokupnom dohotku i celokupnoj reprodukciji. Ovo pravo moglo je da se realizuje samo kao surogat prava, time što su zaposleni u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada (odnosno njihova samoupravna tela i poslovodne strukture), ukoliko su one bile sastavni deo složene organizacije, mogli da blokiraju donošenje bilo koje odluke na nivou SOUR-a. Samostalnost i samoupravnost osnovnih i složenih organizacija udruženog rada suštinski su ograničavane posredstvom samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Samoupravnim sporazumima, čije stukturane komponente definišu društveno-političke zajednice, prvenstveno republike i pokrajine, detaljno se normiraju odnosi unutar OOUR-a, između različitih OOUR-a i unutar SOUR-a, a društvenim dogovorima, čiji su istinski subjekti, ali na još direktniji način,

državno-partijski organi republika i pokrajina (pre svega), regulišu se gotovo svi aspekti delatnosti tih organizacija, od raspodele dohotka, preko cena njihovih proizvoda do ujednačavanja tržišnih uslova privredjivanja. Posebnu vrstu društvenih dogovora predstavljaju "samoupravni društveni planovi", koji su zamišljeni tako da se zasnivaju na samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima i na planovima svih nižih "samoupravnih subjekata", uz primenu principa kontinuiranosti, susretnosti i istovremenosti. Realizacija planova trebalo je, po zamisli kreatora ovakvog koncepta, da se odvija opet kroz mrežu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Po mišljenju niza istaknutih ekonomista i sociologa - iznošenim još u 70-im godinama, ali, ne slučajno, daleko više u 80-tim - planovi koji se donose i realizuju na takav način nemaju ni karakter ni funkciju planova, jer ne utiču na društveno-ekonomska kretanja u pravcu realizacije određenih ciljeva ekonomskog i društvenog razvitka. Oni imaju neki uticaj samo u smislu blokiranja tržišta, dakle tamo, gde su neposredno daleko "efikasniji" drugi "društveni dogovori." Institucija samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora ima pseudosamoupravni, tj. protodržavni karakter, i kao institucija na kojoj se, uz delegatski princip, temelje samoupravne interesne zajednice (SIZ-ovi). Ove zajednice projektovane su kao institucije za "slobodnu razmenu rada" između privrednih i neprivrednih organizacija, uz odlučujuću arbitražu državnih organa republika i pokrajina. Njihove skupštine, kao i skupštine društveno-političkih zajednica, konstituišu se i funkcionišu na delegatskom principu. Delegatski princip izbornog sistema je princip *posrednih izbora*, sa veoma složenom procedurom u kandidacionom postupku, koji neposredni uticaj građana na izbor delegacija i delegata svodi, u najboljem slučaju, na opštinski nivo. Ovo redukovanje izvršeno je u ime "neposredne socijalističke samoupravne demokratije". Posredni izborni sistem pruža daleko veće mogućnosti uticaja partijsko-državnih funkcionera i organa na izbore nego što je to slučaj u ranijem sistemu neposrednih "izbora" jednog kandidata u političkom ambijentu partijskog monopolizma. Samim tim on je mnogo pouzdaniji za obezbeđenje vodeće (rukovodeće) uloge Partije u političkom sistemu. Sem toga, u delegatskom skupštinskom i, šire,

političkom sistemu, prema novom partijsko-ustavnom konceptu, Partija, tj. njeni organi i forumi, ima i *direktno* garantovanu poziciju i ulogu. Odgovarajućim ustavnim odredbama partiji je dato pravo da bira svoje delegate i delegacije (izbor se odvija prema partijskim normama) u posebna skupštinska veća: društveno-politička veća, koja kao posebna veća postoje do nivoa republičkih skupština (sa reperkusijama u Saveznom veću). Pored partijskih delegacija u ta veća ulaze i delegati drugih društveno-političkih organizacija. U te pak, organizacije, odnosno njihova rukovodstva, partija, po Ustavu, ima pravo da delegira svoje predstavnike. Društveno-politička veća su, čak i prema partijskom odredjenju, zapravo protopartijski organi. U prilog takvog njihovog karaktera ne govori samo način kontituisanja, već i stavovi o njihovoj funkciji u skupštinskom sistemu. U postustavnim kongresnim materijalima njihova uloga je definisana u smislu sprečavanja i prevladavanja stihijnosti i jednostranosti u skupštinskom odlučivanju. Društveno-politička veća predstavljaju treću po hijerarhiji instancu kontrole i dominacije partije nad političkim sistemom: posle harizmatkog vrha partije i države i centralnih (i pokrajinskih) komiteta, tačnije, njihovih izvršnih organa. Delegatski princip u konstituisanju i funkcionisanju skupštinskog sistema društveno-političkih zajednica kombinovan je, na saveznom nivou, sa principom "nacionalne", tj. republičko-pokrajinske samostalnosti i jednakopravnosti. Kombinacija ova dva principa imala je, kao logičnu konsekvencu, institucionalizaciju dva, nešto različita, veća republika i pokrajina u Saveznoj skupštini, što je istoznačno sa iščezavanjem Veća gradjana i Veća proizvodjača. Veće proizvodjača ne postoji ni u vidu puke forme. Savezno veće po imenu asocira na veće gradjana. Ali, zbog posrednosti izbora, njegove vezanosti za republičke i pokrajinske instance, kako u izboru, tako i u načinu funkcionisanja, i s obzirom na paritetnu strukturu, ono to ne može da bude. Dva, po svim bitnim karakteristikama, veća republika i pokrajina u Saveznoj skupštini najočigledniji su i najizrazitiji pokazatelj - ne i jedini, a ni socijalno najrelevantniji - transformacije jugoslovenskog društva ka savezu društava.

U ustavno-partijskoj koncepciji "samoupravnog socijalizma" neuporedivo se više nego u prethodne dve koncepcije

insistiralo na *celovitosti* sistema socijalističkog samoupravljanja. Pritom se pozivalo na konceptijski nove institucije samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja i na delegatski skupštinski sistem. Ali sve što je u partijskim materijalima o njima rečeno u nešto konkretnijoj ravni izlaganja, u suprotnosti je sa in abstracto postavkom o njihovom samoupravnom karakteru. Tačnije, konkretniji stavovi o samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima - verovatno su zato tako retki i nesistematično izneseni - pokazuju da su to u suštini institucije ograničavanja mikrosamoupravljanja. Nešto odredjenija razmatranja o delegatskom skupštinskom sistemu pokazuju da on, u poredjenju sa ranijim, kako se sada isticalo "pretežno predstavničkim sistemom", institucionalizuje smanjenje uticaja građana na izbore, njihovu nejednakopravnost kao birača i jačanje vodeće uloge Partije. To ne znači, naravno, da su skupštine u predelegatskom sistemu bile samoupravni organi. U sistemu partijskog monizma one to i ne mogu da budu. U okviru koncepcije "tržišnog socijalizma" skupštine su retko i pominjane. U prilog tvrdnje o dominantnosti samoupravnih društvenih odnosa iznošen je prvenstveno "argument" tržišne samostalnosti preduzeća. Stav da su društveno-političke zajednice i samoupravne zajednice nije ničim potkrepljivan. Ali je postojala (naročito na IX kongresu) izrazita suprotnost između zahteva za jačanjem funkcija opština i republika i smanjenjem funkcija federacije. U programskoj koncepciji socijalizma stavljao se nešto veći naglasak na skupštine kao samoupravna tela, posebno na veće proizvodjača, ali je i tu partijsko odredjenje njihovih funkcija bilo u suprotnosti sa in abstracto definicijom. U kratkom osvrtu na veća proizvodjača u Programu SKJ njima je dodeljena uloga povezivanja centra sa bazom, donošenja pravilnijih i korisnijih društveno-ekonomskih mera i vaspitanja radnih ljudi u privredi. Redukcionistički način dokazivanja stava da je u jugoslovenskom društvu samoupravljanje dominantni društveni odnos, a birokratizam, odnosno etatizam, samo ostatak, pojava i tendencija ima istaknuto mesto i u dokumentima X i XI kongresa, posebno u referatima Predsednika SKJ. On je "argument velikog broja" - broja OOUR-a, odnosno članova njihovih samoupravnih tela, brojanu zastupljenost ljudi u delegacijama OOUR-a, mesnih

zajednica, radnih, interesnih i drugih zajednica - koristio, istovremeno, i kao ključni dokaz u prilog tvrdnje o nadmoćnosti jugoslovenskog "sistema socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije" nad svim poznatim sistemima društvenih odnosa i formi demokratije.

U "integralnom sistemu socijalističkog samoupravljanja" uloga Partije jačala je i izvan njenih Ustavom sankcionisanih prava. Takodje, i više nego što to, sa pravnog aspekta posmatrano, omogućavaju sam delegatski sistem, i šire, reformisani politički sistem, i novouvedene protovdržavne institucije. Partijsko rukovodstvo je na X i XI kongresu otvoreno proklamovalo da uloga "monolitne partije revolucionarne akcije" jača i treba da jača, i da je jačanje njene uloge u društvu bio jedan od njenih permanentnih ciljeva. Ovi stavovi o ulozi partije u društvu najjasije su formulisani u Brozovom referatu na X kongresu. Teza o nužnosti stalnog jačanja vodeće idejne i političke uloge partije predstavlja ideološku legitimaciju za sve forme njenog uticaja i delovanja u društvu. Na postustavnim kongresima je manje ili više eksplicitno zahtevano da partijski kadrovi ili kadrovi u koje partija ima poverenja treba da budu na svim važnijim rukovodećim funkcijama u društvu. Zahtevano je da oni koji imaju rukovodeće funkcije obvezno imaju i "moralno-političke kvalitete". Rečeno je, istina, da takvi kvaliteti nisu istoznačni sa članstvom u SK. Ali, i pod pretpostavkom da je to tačno, njihovo utvrdjivanje pretpostavlja arbitra, a to mogu biti samo partijski komiteti ili neka slična "moralno-politički nesporna tela". "Briga o kadrovima u SK i društvu", izričito je svrstana među "prioritetne partijske zadatke". U praksi su "moralno-politički kvaliteti" dobili formu "moralno-političke podobnosti" kao uslova za obavljanje ne samo političkih funkcija, i ne samo rukovodećih funkcija u društvu, već i mnogih profesionalnih uloga. Ovakva praksa, barem kada je reč o kulturi, bila je logična i jedino moguća konsekvenca partijske kulturne politike, čija je srž u "ofanzivnoj idejnoj borbi" protiv svih orijentacija i shvatanja koja nisu u skladu sa "marksizmom i našom samoupravnom ideologijom". Uostalom, "briga za kadrove u kulturi" - pri čemu je izraz "kadar" upotrebljavan u veoma širokom značenju - posebno je naglašavana na ovim kongresima. U materijalima X kongresa osudjeni su kao antisocijalistički najrazličitiji

pravci u filozofiji i društvenim naukama: strukturalizam, funkcionalizam, pozitivizam, apstraktni humanizam. Time se partija odrekla i onog "skromnijeg" programskog principa o slobodi nauke i kulture u pogledu izbora pravaca, formi i metoda stvaralaštva. "Održiva idejna borba za marksizam" - u stvari za jednu od mogućih varijanti njegove deformisane interpretacije - i "ideologiju samoupravnog socijalizma" zahtevala je, kao ne potređivajuće kulture društvo politički, onda sasvim sigurno ideološki i idejno tekuci ideologiji. O mehanizmima osvajanja milinarne održive partijske kadrovske politike i partijske kulturne politike, koja je čini komponenta kadrovske politike u kulturi nije eksplicitno bilo reči u kongresnim materijalima. Ali nije teško zaključiti da ova politika podrazumeva najrazličitije forme uloga i kontrole kulturnih i drugih institucija i organizacija od strane partijsko-društvenih funkcionera i formata od različitih vrsta deformisanih i gotovo nekontrolisanih uloga: preporuke, sugestije, obaveza u osnove forme, pravo funkcionalizacije neustavne institucije "morale političke pooblašćenosti", poštovanja partijske discipline i sankcija za partije koji ne sprovode partijsku politiku i direktive da društvo administrativnih po potrebi i na ad hoc zakonomne zasnovanih intervencija. I ideologija sama po sebi deluje kao relativno zaseban faktor, posebno u određenim socijalno-političkim konstelacijama. I kao činilac koji sa određuje društvenu klimu i kao interiorizovana cenzura mišljenja. Konceptija "celovitog sistema socijalističkog samoupravljanja" nema samo jednostavno regresivni karakter u odnosu na koncepciju republičkom samostalnošću determinisanog "tržišnog socijalizma", a još više u odnosu na shvatanje "samoupravljanja i demokratije" u Programu SKJ, već ona predstavlja, po mnogim u njoj sadržanim idejama i stavovima, vraćanje ka etatističko-partijskom usmeravanju i kontroli društvenih delatnosti, procesa i odnosa iz vremena Petog kongresa. U partijskim kongresnim samorefleksijama ova koncepcija, (kao i Ustav iz 1974. u celini) tretira se, ne samo kao jedini mogući najbolji koncept "socijalizma" u jugoslovenskim uslovima na datom stepenu razvitka, već i kao savršena do nepromenljivosti, bar do prelaska u epohu komunizma, i kao avangardna u poredjenju sa svim poznatim formama demokratije.

U materijalima X i XI kongresa, naročito X, budućnost se javlja samo kao trajanje sadašnjosti, tj. kao dosledna realizacija "najboljeg od svih sistema na svetu". Programski stav da ništa nije toliko sveto da u budućnosti ne bi moglo biti još bolje i humanije jeretička je ideja u kontekstu dogmatske partijske apologije ustavnog projekta socijalizma. Ahistoričnost ovog projekta "historijski" je opravdavana tvrdnjom da samo on uspostavlja istinski kontinuitet sa "tekovinama revolucije". Ovu tvrdnju treba shvatiti samo kao deo partijske strategije obezbeđenja aktuelnog "sistema socijalističkog samoupravljanja" od kritika, posebno onih koje bi mogle doći iz redova partije i pozivati se na i dalje važeći tj. eksplicitno neodređeni Program SKJ. Ona nipošto nije imala ni da je mogla imati smisao partijske kritike vanje partijskih shvatanja socijalizma. Partija odavno partijski vrh, odnosno se vrh prema svojim prethodnim shvatanjima i dominantnim oblicima prihvata kao prema "svetom" tekstu, istovremeno smatrajući se kao "opširno" "historijski" dogmatični. Partijsko rukovodstvo se kolebalo između ova dva načela legitimacije projekta. Partijski ideal o nepromenljivosti najnovijeg partijskog Ustava i partijsko-ustavnog koncepta "samoupravnog socijalizma" nije mogao, po prirodi stvari, biti usložen u Ustav u formi stava o nepromenljivosti. Ali su tako ustavne odredbe o promeni Ustava - saglasnost svih republičkih i pokrajinskih delegacija u Savetnom veću o potrebi i sadržajima promena kao i svih republičkih i pokrajinskih skupština, što, de facto, znači svih centara odlučivanja u republikama i pokrajinama - maksimalno prilagođene ideološkom partijskom imperativu (tzv. "tvrđi" Ustav). Ove "tvrde" odredbe čine gotovo neizmenljivim, barem u značajnijoj meri, ustavno utvrđeni sistem "socijalističkog samoupravljanja" kao sistem organizacije i "razvoja" jugoslovenskog društva. Realni je, sistemski zasnovani paradoks, da one nisu, do određjenog stepena, i prepreka za ne male transformacije oficijelnih shvatanja socijalizma i samoupravljanja unutar federalnih jedinica. Za transformacije van ustavne procedure, ali ustavnom konceptu socijalizma inherentne. U logici ustavnog principa republičke državnosti i pokrajinske samostalnosti (suverenosti) sadržana je, naime, sistemska mogućnost - pogotovo bez arbitrirajuće i nadziruće moći harizmatskog vrha partije i države - razvijanja, is-

tovremene egzistencije i sukobljavanja manjeg ili većeg broja više ili manje različitih modela i modaliteta monističkog partijskog etatizma, koji se gotovo s podjednakim pravom ili nepravom, mogu pozivati na Ustav i druge opšteprihvaćene partijske i društvene dokumente. Ova mogućnost postepeno se realizovala u posttitovskom periodu kao jedno od dominantnih obeležja društveno-političkog života zemlje. Na temelju u suštini istog principa, samostalnosti / suverenosti SK republika i pokrajina i republika i pokrajina kao DPZ, pluralizam monizama partijskih etatizama postojao je u izraženijoj formi, kao činjenica i društvena razvojna tendencija, i u periodu od otprilike kraja 60-ih godina do 1971/1972.

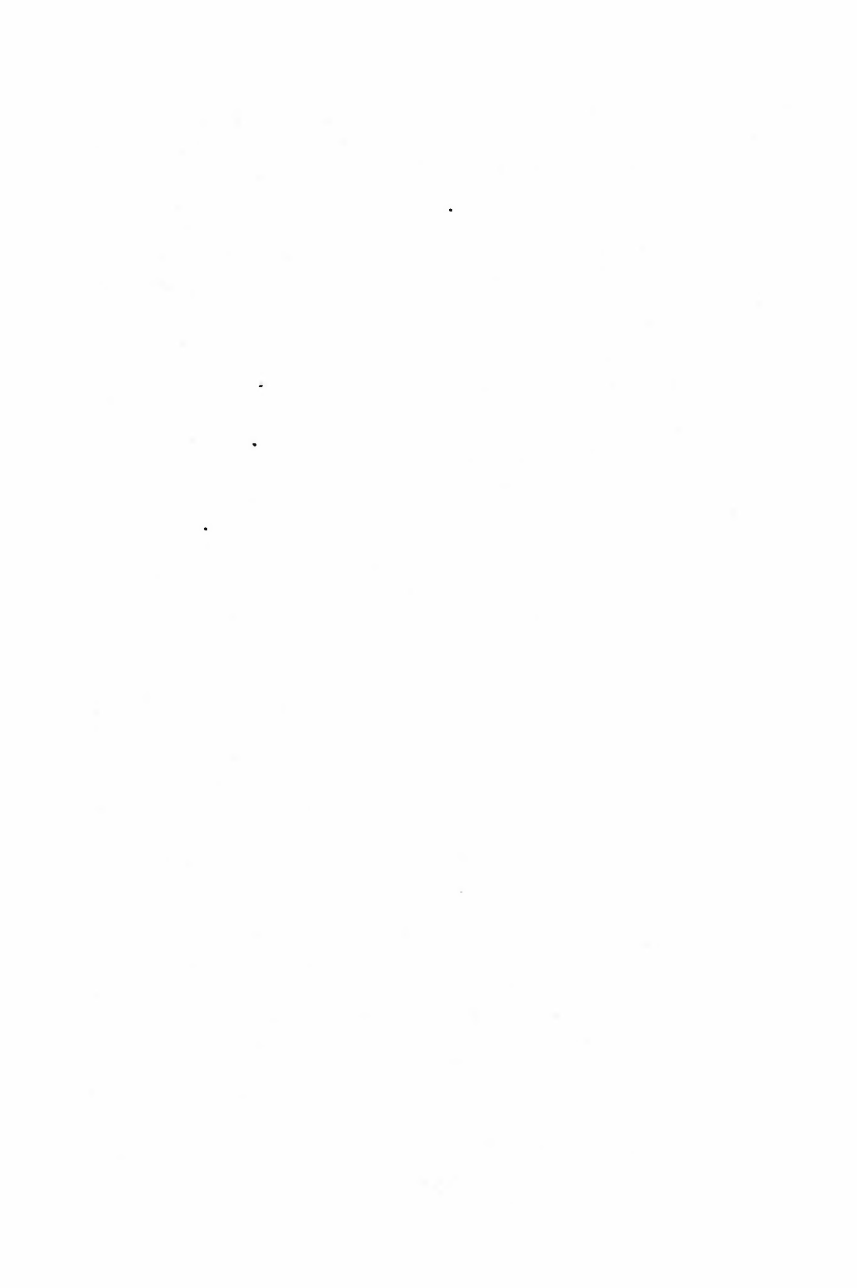
U prilog opravdanosti i demokratičnosti partijske politike i ustavne reorganizacije društveno-političkog sistema, kao njenog bitnog sastavnog dela, navodjena su i dva "empirijska" argumenta. Na X kongresu govorilo se o stabilizaciji ekonomske i političke situacije, a na narednom o političkoj stabilnosti i o "u osnovi stabilnom i dinamičnom privrednom razvoju". Za odlučujući partijski vrh politička stabilnost bila je istoznačna sa odsustvom sukoba između partijsko-državnih rukovodstava republika i pokrajina i njihovih predstavnika u savezanim organima i sa nepostojanjem bilo kakvih oblika javnog nesaglašavanja iz sfere društva u odnosu na oficijelnu politiku. Sa racionalno emancipatorskog stanovišta, ovakvo definisanje i ovakav realitet stabilnosti političkog stanja, kao i statičnost idejno-ideološkog sistema, najindikativniji su pokazatelji konzervativnosti jedne političke teorije i prakse. To, naravno, ne znači da su sukobi i usmerenost neke ideologije ka promenama sami po sebi indikatori progresivnosti. "Politička stabilnost" u jugoslovenskom društvu uspostavljena je kroz "idejno-politička raščišćavanja" početkom 70-ih godina. Bile su to po razmerama najveće čistke u partijsko-državno-političkim strukturama posle onih u periodu 1948-52. Naravno, "usput" su raznim oblicima represije bile pogodjene i sve druge "antisocijalističke i antisamoupravne pojave i tendencije" u društvu. Jedan od osnovnih ciljeva "idejno-političkih raščišćavanja", ne i jedini, bio je eliminisanje realno delujućih pluralizama partijskih monizama i njima svojstvenih formi političkih zategnutosti i sukoba. Taj pluralizam je potisnut u sferi praktične politike, ali je sistemski, u normativno-

institucionalnoj ravni, ojačan, samo što je za života Josipa Broza stavljen pod njegov nadzor i kontrolu. Otuda je taj "pluralizam" u drugoj polovini 70-ih godina imao formu ogromne vlasti partijsko-državnih republičko-pokrajinskih oligarhija nad društvom unutar granica federalnih jedinica, ali vlasti koja se kroz iste institucije realizovala na skoro identičan način. Logika partijsko-državnih "idejno-političkih raščišćavanja" počivala je na pravilu: isključivanje iz političkog života svih funkcionera koji nisu u "trendu" ustavne reorganizacije društveno-političkog sistema i/li koji svoje, sa stanovišta ustavnih promena "legitimne", zahteva nastoje da ostvare podsticanjem ili tolerisanjem, razume se i usmeravanjem, političkog aktivizma masa. Tako su se na udaru tih "raščišćavanja" našli i "liberali" ("liberalističke frakcije" u SK Srbije i Vojvodine i "liberali" u SK Slovenije i Makedonije), koji su vodili "nesavremenu" politiku ekonomske liberalizacije i uz to se nisu dovoljno suprotstavljali najrazličitijim "antisamoupravnim tendencijama" u društvu i "nacionalisti" ("nacionalistička frakcija" u SK Hrvatske i drugi "nacionalisti" iz SK Makedonije i Slovenije), koji su insistirali na većoj, državnoj samostalnosti republika. Najbolje su prošla ona partijsko-državna rukovodstva koja su unutar svojih "atara" vodila politiku čvrste ruke. U jeku samih "idejno-političkih raščišćavanja" u SK republika i pokrajina, a time i u saveznim partijskim rukovodstvima, Predsednik SKJ još nije imao statutarno pravo uticaja na kadrovsku politiku nacionalnih partijskih organizacija. Takav uticaj nije bio suprotan samo važećem Statutu, već i temeljnom principu republičke i pokrajinske samostalnosti (partijske i državne) i konkretno-pragmatičnom načelu proklamovanom na VIII kongresu da svako treba samostalno da se bori protiv "svog nacionalizma i drugih antisocijalističkih tendencija". Po Statutu X (i XI) kongresa njemu je dato pravo predlaganja članova Predsedništva SKJ iz redova CK SKJ. Konzervativno-"harmonični" mir u periodu između X i XI kongresa verovatno se ne bi mogao mnogo duže održati ni pod pretpostavkom da su vodji jugoslovenske revolucije duže živeli. I to ne samo zato što je on bio *delimično* suprotan logici samog sistema, već i zato što je bio u izrazitoj suprotnosti sa logikom društvenog života kao takvog. Institucionalno ograničavanje samoupravljanja i samostalnosti

društvenih subjekata i blokiranje institucionalnog izražavanja društvenih interesa i težnji, pre ili kasnije, mora da vodi društveno-ekonomskoj, a time i političkoj krizi. Ekonomska kriza koja je nastupila godinu dana posle XI kongresa najbolje to pokazuje. To što ona nije nastupila i ranije, kao logična konsekvensa oursko-dogovorno-nacionalnih ekonomija može se objasniti samo ogromnim deviznim zaduživanjem zemlje upravo u periodu ZUR-ovske reorganizacije privrede, što je tada, ali i dosta dugo posle toga, čuvano od sopstvene javnosti kao prvorazredna "državna tajna". Ipak, pogrešno bi bilo zaključiti da je ustavno-zurovski koncept ekonomije jedini generator krize. On je jedan od odlučujućih faktora dubine, trajnosti i specifičnih formi ispoljavanja ekonomske krize. Najdublji uzrok ekonomske krize, kao i svih drugih manifestnih ili latentnih oblika društvene krize, je sam partijsko-etatiistički model organizacije društvenih odnosa. Krizne tendencije u jugoslovenskoj ekonomiji traju još od privredne reforme. Ali ni partijsko-programski koncept organizacije ekonomskog života ne bi mogao biti rešenje na duži rok. Činjenica da su sva partijsko-etatiistička društva suočena sa nekim oblicima ekonomske i društvene krize najbolje pokazuje da su najdublji koreni te krize u temeljima samog sistema: partijskom ideološko-političkom monopolu i na njemu zasnovanoj dominaciji partijsko-državnog aparata nad društvom.

Stav o samoupravljanju kao dominantnom društvenom odnosu, koji je unutar vladajućih partijskih shvatanja i njima saobrazne prakse imao ideološku funkciju prikrivanja sistemske ograničenosti i ograničavanja samoupravljanja na radno-lokalni mikronivo društvenog odlučivanja, može se realizovati tek pod pretpostavkom ukidanja političkog sistema partijskog monizma. Samoupravljanje kao samostalnost i samo odredjenje pojedinaca i drugih društvenih subjekata u izražavanju i realizaciji sopstvenih interesa na svim nivoima organizacije društva (razume se, shodno specifičnostima pojedinih nivoa u strukturiranju globalnog društva i specifičnostima pojedinih oblasti društvenog života) moguće je samo u okvirima i kao forma demokratije. Samoupravni socijalizam može biti samo demokratski socijalizam. Temeljna načela demokratije - koja su sva društva partijskog etatizma ili negirala ili na različite načine "primeravala" dominaciji partije, posredstvom

partijske države, nad društvom - su: ljudska i građanska prava čoveka, politički pluralizam, uključujući i stranački i sindikalni, slobodni, neposredni i tajni izbori sa većim brojem kandidata kojima su garantovane iste mogućnosti u predočavanju sopstvenih programa biračkom telu i skupštine kao najviše institucije unutar kojih se artikuliše opšti društveni interes. U višenacionalnoj zajednici, kakvo je jugoslovensko društvo, najviša skupštinska instanca u demokratskom političkom sistemu, tj. u socijalističkom društvenom sistemu, morala bi imati bar dva veća: veće naroda i veće građana. Logično je, ali nije nužno, i postojanje veća proizvođača. Ovu skupštinsku instancu mogli bi uspešno da zamene i od države nezavisini sindikati, razne forme autonomnih radničkih pokreta, kongresi proizvođača, radničkih saveta i slične, sa stanovišta demokratskog socijalizma legitimne, "institucije" kontrole i uticanja na državu.

PET GODINA KASNIJE

Ovaj rad je završen u proleće 1986. Tri godine kasnije, na 14. (vanrednom) kongresu, SKJ je de facto prestao da postoji. Organizacije SK u republikama preživele su raspad SKJ - pod drugim nazivima, sa više ili manje izmenjenim programima i različitim pozicijama u strukturama vlasti konstituisanim nakon višestranačkih izbora. Organizacija SK u JNA de jure je ukinuta pod pritiskom javnosti, ali je de facto nastavila da deluje, kao posebna partija, zadržavajući naziv SK, uz dodatak "Pokret za Jugoslaviju". Takve promene u tako kratkom periodu nisu predviđali ni kritički naučnici, ni disidenti. Razvoj događaja, kako u Jugoslaviji, tako i u tzv. real-socijalizmu u celini, ubrzo je pokazao da su ukidanje rukovođeće uloge jedne jedine partije i legalizacija višepartijskog sistema nužni, ali ne i dovoljni uslovi prevladavanja sistema partijskog etatizma. Nacional-pluralizam monističkog partijskog etatizma u Jugoslaviji, iz poslednje "razvojne" faze jednopartizma, transformisan je u nacional-pluralizam partijskih etatizama različitih ideoloških predznaka. Nacional-partijske oligarhije koje su došle na vlast posle višestranačkih izbora u većoj ili manjoj meri praktikuju modele vladanja karakteristične za jednopartizam. Civilizacijska tekovina višepartijnosti i, šire, političkog pluralizma poprimila je uglavnom formu militantnog nacionalizma, ponegde dopunjenog ideologijom ultimativnog jugoslovenstva. Vladajuće i ne mali deo opozicionih partija nadmeću se na političkoj sceni u nacionalfilstvu i nacionalfobiji. Nema suštinskih razlika između partija na vlasti koje nastavljaju tradiciju republičkih SK i vladajućih antikomunističkih nacionalističkih partija. Čelnici transformisanih republičkih SK na značajnim funkcijama u aparatima vlasti otvoreno desnih partija ili njihovih koalicija uspešno sudeluju

u kreiranju i sprovođenju politike novih pobednika. U ulozi malih opozicionih partija raniji hegemoni vode lojalnu i "konstruktivnu" politiku. Nakon višestranačkih izbora došlo je do ubrzavanja i intenziviranja dezintegracionih procesa u zemlji. Krajnje konsekvence nacionalističkih politika - raspad Jugoslavije, konstituisanje samostalnih nacionalnih (nacionalističkih) država u ili izvan okvira republičkih granica, međunacionalni rat - već postaju deo realnosti. Dve republike, Slovenija i Hrvatska, donele su ustavne povelje o razdruživanju. JNA je intervenisala u Sloveniji radi obezbeđivanja državnih granica SFRJ. Međunacionalni oružani sukobi na područjima Hrvatske sa većinskim srpskim stanovništvom događaju se u toku prve polovine 1991. gotovo svakodnevno. Vlasti Srbije otvoreno izjavljuju da u slučaju raspada Jugoslavije kao federalne države priznaju kao državne samo granice Srbije iz 1918. Vrhovništvo Hrvatske zalaže se za pretvaranje sadašnjih republičkih granica u granice nezavisne i samostalne države Hrvatske, najavljujući spremnost da se "srpsko - hrvatski sukob" reši deobom BiH. Formirane su ili su u toku pripreme za formiranje republičkih, odnosno nacionalnih armija. Jačaju redovne, a naročito rezervne policijske formacije. Neke partije su oformile dobrovoljačke oružane formacije. Veliki broj stranaka doneo je političke odluke o tome. Obrazloženja za militarističke aktivnosti stranaka su dvojaka: "interes sopstvene nacije", odnosno "spas Jugoslavije". Malobrojnije su i manje uticajne one partije koje militarizaciju opravdavaju "interesima Jugoslavije". Među njima posebno mesto ima SK-PJ, poznatija u javnosti kao "generalska partija". Svi razlozi razuma govore protiv rata bilo radi očuvanja Jugoslavije, bilo kao sredstva konstituisanja samostalnih država na jugoslovenskom prostoru. Argumenti razuma i političke mudrosti idu i u prilog demokratski rekonstruisane Jugoslavije. Da li će snage mira i razuma imati dovoljno snage da se, pre nego što bude prekasno, demokratskim sredstvima suprotstave vladajućim oligarhijama nacionalnih totalitarizama i rata ?

